

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه جلد 5

تفسیر و شرح صحیفه سجّادیه، ج 5، ص: 7

تفسیر و شرح صحیفه سجّادیه جلد پنجم

استاد حسین انصاریان

دعای 6

نیایش در بامداد و شامگاه

«1» الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي خَلَقَ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ بِقُوَّتِهِ «2» وَ مَيَّزَ بَيْنَهُمَا بِقُدْرَتِهِ «3» وَ جَعَلَ لِكُلِّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا حَدًّا مَحْدُودًا وَ أَمَدًا مَمْدُودًا «4» يُوَلِّجُ كُلَّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا فِي صَاحِبِهِ وَ يُوَلِّجُ صَاحِبَهُ فِيهِ بِتَقْدِيرٍ مِنْهُ لِلْعِبَادِ فِيمَا يَغْذُوهُمْ بِهِ وَ يُنْشِئُهُمْ عَلَيْهِ «5» فَخَلَقَ لَهُمُ اللَّيْلَ لِيَسْكُنُوا فِيهِ مِنْ حَرَكَاتِ التَّعَبِ وَ نَهَضَاتِ النَّصَبِ وَ جَعَلَهُ لِبَاسًا لِيَلْبَسُوا مِنْ رَاحَتِهِ وَ مَنَامِهِ فَيَكُونَ ذَلِكَ لَهُمْ جَمَامًا وَ قُوَّةً وَ لِيَنَالُوا بِهِ لَذَّةً وَ شَهْوَةً «6» وَ خَلَقَ لَهُمُ النَّهَارَ مُبْصِرًا لِيَبْتَغُوا فِيهِ مِنْ فَضْلِهِ وَ لِيَتَسَبَّبُوا إِلَى رِزْقِهِ وَ يَسْرَحُوا فِي أَرْضِهِ طَلَبًا لِمَا فِيهِ نَيْلُ الْعَاجِلِ مِنْ دُنْيَاهُمْ وَ دَرْكُ الْآجِلِ فِي أَخْرَائِهِمْ «7» بِكُلِّ ذَلِكَ يُصْلِحُ شَأْنَهُمْ وَ يَبْلُو أَعْبَارَهُمْ وَ يَنْظُرُ كَيْفَ هُمْ فِي أَوْقَاتِ طَاعَتِهِ وَ مَنَازِلِ فُرُوضِهِ وَ مَوَاقِعِ أَحْكَامِهِ لِيَجْزِيَ الَّذِينَ أَسَاءُوا بِمَا عَمِلُوا وَ يَجْزِيَ الَّذِينَ أَحْسَنُوا بِالْحُسْنَى «1» «8» اللَّهُمَّ فَلَكَ الْحَمْدُ عَلَى مَا فَلَقْتَ لَنَا مِنَ الْإِصْبَاحِ وَ مَتَّعَنَا بِهِ مِنْ ضَوْءِ النَّهَارِ وَ بَصَرَتْنَا مِنْ مَطَالِبِ الْأَقْوَاتِ وَ وَقَيْتَنَا فِيهِ مِنْ طَوَارِقِ الْآفَاتِ «9» أَصْبَحْنَا وَ أَصْبَحَتِ الْأَشْيَاءُ كُلُّهَا بِجُمْلَتِهَا لَكَ: سَمَاؤُهَا وَ أَرْضُهَا وَ مَا بَثَّتْ فِي كُلِّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا سَاكِنُهُ وَ مُتَحَرِّكُهُ وَ مُقِيمُهُ وَ شَاخِصُهُ وَ مَا عَلَا فِي الْهَوَاءِ وَ مَا

(1) - نجم (53): 31.

تفسير و شرح صحيفه سجاده، ج 5، ص: 8

كَانَ تَحْتَ الثَّرَى «10» أَصْبَحْنَا فِي قَبْضَتِكَ يَخُونَا مُلْكُكَ وَ سُلْطَانُكَ وَ تَضُمُّنَا مَشِيئَتِكَ وَ نَتَصَرَّفُ عَنْ أَمْرِكَ وَ نَتَقَلَّبُ فِي تَدْبِيرِكَ «11» لَيْسَ لَنَا مِنَ الْأَمْرِ إِلَّا مَا قَضَيْتَ وَ لَا مِنَ الْخَيْرِ إِلَّا مَا أَعْطَيْتَ «12» وَ هَذَا يَوْمٌ حَادِثٌ جَدِيدٌ وَ هُوَ عَلَيْنَا شَاهِدٌ عَتِيدٌ إِنْ أَحْسَنَّا وَدَّعْنَا بِحَمْدِكَ وَ إِنْ أَسَأْنَا فَارْقَنَّا بِذَمِّكَ «13» اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَ آلِهِ وَ ارْزُقْنَا حُسْنَ مُصَاحَبَتِهِ وَ اعْصِمْنَا مِنْ سُوءِ مُفَارَقَتِهِ بِازْتِكَابِ جَرِيرَةٍ أَوْ اقْتِرَافِ صَغِيرَةٍ أَوْ كِبِيرَةٍ «14» وَ أَجْزِلْ لَنَا فِيهِ مِنَ الْحَسَنَاتِ وَ أَخْلِنَا فِيهِ مِنَ السَّيِّئَاتِ وَ افْلَأْ لَنَا مَا بَيْنَ طَرَفَيْهِ حَمْدًا وَ شُكْرًا وَ أَجْرًا وَ دُخْرًا وَ فَضْلًا وَ إِحْسَانًا «15» اللَّهُمَّ يَسِّرْ عَلَى الْكَرَامِ الْكَاتِبِينَ مُؤَوَّنَتَنَا وَ افْلَأْ لَنَا مِنْ حَسَنَاتِنَا صَحَائِفَنَا وَ لَا تُخْرِنَا عَنْدَهُمْ بِسُوءِ أَعْمَالِنَا «16» اللَّهُمَّ اجْعَلْ لَنَا فِي كُلِّ سَاعَةٍ مِنْ سَاعَاتِهِ حَقًّا مِنْ عِبَادِكَ وَ نَصيبًا مِنْ شُكْرِكَ وَ شَاهِدَ صِدْقٍ مِنْ مَلَائِكَتِكَ «17» اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَ آلِهِ وَ احْفَظْنَا مِنْ بَيْنِ أَيْدِينَا وَ مِنْ خَلْفِنَا وَ عَنْ أَيْمَانِنَا وَ عَنْ شِمَائِلِنَا وَ مِنْ جَمِيعِ نَوَاحِينَا، حِفْظًا عَاصِمًا مِنْ مَعْصِيَتِكَ، هَادِيًا إِلَى طَاعَتِكَ، مُسْتَعْمِلًا لِمَحَبَّتِكَ «18» اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَ آلِهِ وَ وَقِّعْنَا فِي يَوْمِنَا هَذَا وَ لَيْلَتِنَا هَذِهِ وَ فِي جَمِيعِ أَيَّامِنَا لِاسْتِعْمَالِ الْخَيْرِ وَ هِجْرَانِ الشَّرِّ وَ شُكْرِ النِّعَمِ وَ اتِّبَاعِ السُّنَنِ وَ مُجَانَبَةِ الْبِدْعِ وَ الْأَمْرِ بِالْمَعْرُوفِ وَ النَّهْيِ عَنِ الْمُنْكَرِ وَ حِيَاةِ الْإِسْلَامِ وَ انْتِقَاصِ الْبَاطِلِ وَ إِذْلَالِهِ وَ نُصْرَةِ الْحَقِّ وَ إِعْزَازِهِ وَ إِشَادَةِ الضَّالِّ وَ مُعَاوَنَةِ الضَّعِيفِ وَ إِذْرَاكِ الْلَّهِيفِ «19» اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَ آلِهِ وَ اجْعَلْهُ أَيْمَنَ يَوْمٍ عَهْدَنَاهُ وَ أَفْضَلَ صَاحِبٍ صَحْبْنَاهُ وَ خَيْرَ وَقْتٍ ظَلَلْنَا فِيهِ «20» وَ اجْعَلْنَا مِنْ

تفسير و شرح صحيفه سجاده، ج 5، ص: 9

أَرْضِي مَنْ مَرَّ عَلَيْهِ اللَّيْلُ وَ النَّهَارُ مِنْ جُمْلَةِ خَلْقِكَ أَشْكُرُهُمْ لِمَا أَوْلَيْتَ مِنْ نِعَمِكَ وَ أَقُومُهُمْ بِمَا شَرَعْتَ مِنْ شَرَائِعِكَ وَ أَوْفَقُهُمْ عَمَّا حَذَرْتَ مِنْ نَهْيِكَ «21» اللَّهُمَّ إِنِّي أَشْهَدُكَ وَ كَفَى بِكَ شَهِيدًا وَ أَشْهَدُ سَمَاءَكَ وَ أَرْضَكَ وَ مَنْ أَسْكَنْتَهُمَا مِنْ مَلَائِكَتِكَ وَ سَائِرِ خَلْقِكَ فِي يَوْمِي هَذَا وَ سَاعَتِي هَذِهِ وَ لَيْلَتِي هَذِهِ وَ مُسْتَقَرِّي هَذَا أَنِّي أَشْهَدُ أَنَّكَ أَنْتَ اللَّهُ الَّذِي لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ قَائِمٌ بِالْقِسْطِ عَدْلٌ فِي الْحُكْمِ رُؤُفٌ بِالْعِبَادِ مَالِكُ الْمُلْكِ رَحِيمٌ بِالْخَلْقِ «22» وَ أَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُكَ وَ رَسُولُكَ وَ خَيْرُكَ مِنْ خَلْقِكَ حَمَلْتَهُ رِسَالَتَكَ فَأَدَّاهَا وَ أَمَرْتَهُ بِالنُّصْحِ لِأُمَّتِهِ فَتَنَصَّحَ لَهَا «23» اللَّهُمَّ فَصَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَ آلِهِ أَكْثَرَ مَا صَلَّيْتَ عَلَى أَحَدٍ مِنْ خَلْقِكَ وَ آتِهِ عَنَّا أَفْضَلَ مَا آتَيْتَ أَحَدًا مِنْ عِبَادِكَ وَ اجْزِهِ عَنَّا أَفْضَلَ وَ أَكْرَمَ مَا جَزَيْتَ أَحَدًا مِنْ أَنْبِيَائِكَ عَنْ أُمَّتِهِ

«24» إِنَّكَ أَنْتَ الْمَنَّانُ بِالْجَسِيمِ الْعَافِرِ لِلْعَظِيمِ وَأَنْتَ أَرْحَمُ مِنْ كُلِّ رَحِيمٍ فَصَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَآلِهِ الطَّاهِرِينَ الطَّاهِرِينَ الْأَخْيَارِ الْأَجْمَعِينَ.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 5، ص: 10

[«1» الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي خَلَقَ اللَّيْلَ وَ النَّهَارَ بِقُوَّتِهِ «2» وَ مَيَّزَ بَيْنَهُمَا بِقُدْرَتِهِ «3» وَ جَعَلَ لِكُلِّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا حَدّاً مُخَدّوداً وَ أَمَدّاً مُمَدّوداً «4» يُولِجُ كُلَّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا فِي صَاحِبِهِ وَ يُولِجُ صَاحِبَهُ فِيهِ بِتَقْدِيرٍ مِنْهُ لِلْعِبَادِ فِيمَا يَغْدُوهُمْ بِهِ وَ يَنْشِئُهُمْ عَلَيْهِ «5» فَخَلَقَ لَهُمُ اللَّيْلَ لِيَسْكُنُوا فِيهِ مِنْ حَرَكَاتِ التَّعَبِ وَ نَهَضَاتِ النَّصَبِ وَ جَعَلَهُ لِبَاساً لِيَلْبَسُوا مِنْ رَاحَتِهِ وَ مَنَامِهِ فَيَكُونُوا ذَلِكَ لَهُمْ جَمَاماً وَ قُوَّةً وَ لِيَنَالُوا بِهِ لَذَّةً وَ شَهْوَةً]

سپاس مخصوص خداست، که شب و روز را به نیرویش آفرید و به قدرتش میان آن دو جدایی ایجاد کرد و برای هر يك از آنها مرزی مشخص و زمانی گسترده قرار داد. هر کدام را در درون دیگری وارد می کند، به سرنوشت و تقدیری که از جانب او، برای بندگان مقرر شده، تا آنان را به این وسیله روزی رساند و رشد و پرورششان دهد. پس شب را برای بندگان آفرید، تا در آن از حرکات خستگی آور و برپا ایستادن های رنجزا بیاسایند و آن را پوششی قرار داد تا از آسایش و خوابش بهره مند شوند و نهایتاً از برکت نعمت شب، پیمانه وجودشان از نشاط و نیرو لبریز شود و به وسیله آن به لذت و کام دل رسند.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 5، ص: 11

حقیقت شب و روز

نکاتی که در این فرازهای ملکوتی به آن اشاره شده عبارت است از:

- 1- خلقت شب و روز و افتراق بین آنها به قوّت و قدرت حق.
- 2- محدود و معین بودن اوقات شب و روز.
- 3- غذاها و آنچه منشأ ادامه حیات و پرورش است.
- 4- شب برای بسیاری از موجودات به خصوص انسان، لباس استراحت است.

خلقت شب و روز

پدیده شب و روز و منافع که هر کدام برای حیات موجودات دارد، در حقیقت محصول و معلولی از وضع زمین و خورشید و رابطه میان آن دو موجود کیهانی است.

شب و روز در قرآن

در این قسمت لازم است به برخی از آیات قرآن مجید در رابطه با شب و روز و این که این دو پدیده از آیات حضرت حق است اشاره شود:

إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَالْفُلُوكِ الَّتِي تَجْرِي فِي الْبَحْرِ بِمَا يَنْفَع النَّاسَ وَ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ مِنَ السَّمَاءِ مِنْ مَاءٍ فَأَخْيَا بِهِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا وَ بَثَّ فِيهَا مِنْ كُلِّ دَابَّةٍ وَ تَصْرِيفِ الرِّيَّاحِ وَ السَّحَابِ الْمُسَخَّرِ بَيْنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ
لآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ» «1»

بی تردید در آفرینش آسمانها و زمین و رفت و آمد شب و روز و

---

(1) - بقره (2): 164.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 5، ص: 12

کشتی‌هایی که در دریاها [با جابجا کردن مسافر و کالا] به سود مردم روانند و بارانی که خدا از آسمان نازل کرده و به وسیله آن زمین را پس از مردگی‌اش زنده ساخته و در آن از هر نوع جنبنده‌ای پراکنده کرده و گرداندن بادهای و ابر مسخر میان آسمان و زمین، نشانه‌هایی است [از توحید، ربوبیت و قدرت خدا] برای گروهی که می‌اندیشند.

راستی، آیا پدیده شب و روز که نتیجه گردش زمین در هر بیست و چهار ساعت به دور خود و خورشید بر سطح زمین است، به وقتی که قسمتی از آن در حین گردش رو به روی این کره آتشین است، نشانه وجودی حکیم و قوی و قادر و علیم نیست؟!

آیا عقل در این معرکه جز به حضرت ربّ العزّه و وجود مقدّسی که آفریننده این پدیده‌هاست توجه می‌کند؟

اگر عقل به هنگام تماشای این واقعیت‌ها که سراسر باعث بهت و حیرت و تعجب و اعجاب است به غیر حق رو می‌کند، بگویند آن غیر، کیست؟

من آن نیم که دل از مهر دوست بردارم

اگر ز کینه دشمن به جان رسد کارم

نه روی رفتنم از خاک آستانه دوست

نه احتمال نشستن، نه پای رفتارم

کجا روم، که دلم پایند مهر کسی است

سفر کنید رفیقان که من گرفتارم

اگر هزار تعنت کنی و طعنه زنی

من این طریق محبت ز دست نگذارم

(سعدی شیرازی)

إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَ اخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ لَآيَاتٍ لِّأُولِي الْأَلْبَابِ «1»

یقیناً در آفرینش آسمان‌ها و زمین، و آمد و رفت شب و روز، نشانه‌هایی [بر

(1) - آل عمران (3): 190.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 5، ص: 13

توحید، ربوبیت و قدرت خدا] برای خردمندان است.

خردمندان و اهل انصاف و وجدان و آنان که از فطرت مستقیم و حال انسانی برخوردارند، چون به خلقت آسمان‌ها و زمین و پدیده شب و روز دقت کنند، صاحب آفرینش را می‌یابند و چنانکه آیه بعد می‌فرماید، در همه حال پیشانی تواضع در برابر عظمت آفریننده هستی به خاک سایند و فریاد بر آورند که: آنچه را حضرت حق در صحنه شگفت‌انگیز آفرینش قرار داده عین واقعیت و بر اساس حق و حقیقت است:

الَّذِينَ يَذْكُرُونَ اللَّهَ قِيَامًا وَقُعُودًا وَعَلَىٰ جُنُوبِهِمْ وَيَتَفَكَّرُونَ فِي خَلْقِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ رَبَّنَا مَا خَلَقْتَ هَذَا بَاطِلًا
سُبْحَانَكَ قَبْلَنَا عَذَابُ النَّارِ «1»

آنان که همواره خدا را ایستاده و نشسته و به پهلوی آرمیده یاد می کنند، و پیوسته در آفرینش آسمانها و زمین می اندیشند، [و از عمق قلب همراه با زبان می گویند:] پروردگارا! این [جهان با عظمت] را بیهوده نیافریدی، تو از هر عیب و نقصی منزّه و پاکی؛ پس ما را از عذاب آتش نگاهدار.

إِنَّ فِي اخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَ مَا خَلَقَ اللَّهُ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ لَآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يَتَّقُونَ «2»

به یقین در رفت و آمد شب و روز و آنچه را خدا در آسمانها و زمین پدید آورد، برای گروهی که همواره تقوا پیشه‌اند، نشانه‌هایی [بر توحید، ربوبیت و قدرت خدا] ست.

آری، هر آن که اندیشه و عقلش را از وساوس مکتب‌های الحادی و یورش‌های

(1) - آل عمران (3): 191.

(2) - یونس (10): 6.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 5، ص: 14

مدارس شیطانی و بندبازی‌های مادیگران حفظ کند و به دور از تمام شوائب به آیات کتاب خلقت بنگرد، حضرت محبوب را یافته و به آغوش رحمتش درخواهد افتاد و تمام وجود خویش را تسلیم او نموده، همچون ستاره‌ای که در مدارش می گردد بر حول محور عبادت و اطاعت خواهد گشت.

وَهُوَ الَّذِي يُحْيِي وَيُمِيتُ وَلَهُ اخْتِلَافُ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ أَفَلَا تَعْقِلُونَ «1»

و اوست که حیات می دهد و می میراند و رفت و آمد شب و روز در سیطره خواست اوست، آیا نمی اندیشید؟

وَ آيَةٌ لَهُمُ اللَّيْلُ نَسْلَخُ مِنْهُ النَّهَارَ فَإِذَا هُمْ مُظْلِمُونَ «2»

و نشانه‌ای [از نشانه‌های قدرت و حکمت ما] برای آنها شب است که [پوشش] روز را از آن برمی کنیم، پس ناگاه آنان به تاریکی درآیند.

وَالشَّمْسُ وَ ضُحَاهَا * وَالْقَمَرُ إِذَا تَلَاهَا * وَالنَّهَارُ إِذَا جَلَّيْهَا * وَاللَّيْلُ إِذَا يَغْشَاهَا «3»

سوگند به خورشید و گسترش روشنی‌اش* و به ماه هنگامی که از پی آن برآید* و به روزچون خورشید را به خوبی آشکار کند* و به شب هنگامی که خورشید را فرو پوشد.

«این آیات شواهدی از نظام مشهود روز و شب و تحوّل مناظر آن است که محور اصلی این اوضاع، جرم نورانی خورشید می‌باشد.

گویا از این جهت جرم نور افشان خورشید و تابندگی آن در يك آیه آمده که اگر تابش آن در میان نباشد روشنی در میان نیست و همه اجسام دیگر آن چنان در تاریکی می‌ماند که چیزی دیده نمی‌شود؛ زیرا روشنی هوا و رؤیت هر چیز اثر تابش

(1) - مؤمنون (23): 80.

(2) - یس (36): 37.

(3) - شمس (91): 1 - / 4.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 5، ص: 15

بر آن‌هاست. از این جهت در فضای دور که جسم بازتابنده‌ای نیست همه چیز جز اجرام نورانی، تاریک است.

نورانیت جرم ماه نیز هنگام در پی آمدن و مقابل شدن با خورشید صورت دیگری از بازتاب نور آفتاب است. تجلّی نهار، صورت کامل تابندگی آن بر زمین می‌باشد؛ همین که قسمتی از زمین از سمت تابش خورشید روی گرداند روی خورشید پوشیده و سایه تاریک شب گسترده می‌شود. «1» وَ اللَّیْلُ إِذَا یَغْشَاهَا «2»

و به شب هنگامی که خورشید را فرو پوشد.

قرآن مجید درباره شب و روز می‌فرماید:

وَ جَعَلْنَا اللَّیْلَ لِبَاسًا* وَ جَعَلْنَا النَّهَارَ مَعَاشًا «3»

و شب را پوششی* و روز را وسیله معاش مقرر کردیم.

«پرده شب، بدن و اعصاب را از شعاع نور می‌پوشاند و انسان و حیوان را در پناه تاریکی خود آسوده و مطمئن از چشم رقیب و دشمن می‌دارد. از اینرو انقطاع و آرامش کامل: «سُبَات» بر محیط و جنبندگان حاکم می‌گردد، چنانکه جنبش و آرامش جنبندگان پیرو گسترش و برگشت نور و سایه است، همین که هنگام عصر تابش نور لغزیده شد و سایه یکسره برگشت، همه جنبندگان اعم از انسان و حیوان از میدان زندگی با سستی و خستگی به سوی خانه و لانه و آشیانه خود برمی‌گردند و لباس تاریکی شب هر چه بیشتر فراگیرد، آرامش و خواب‌ها عمیق‌تر می‌گردد.

در مقابل، هرچه گسترش نور آفتاب و تابش شعاع آن بیشتر می‌گردد جنبندگان را

(1) - پرتوی از قرآن: 108، قسمت اول از جزء 30.

(2) - شمس (91): 4.

(3) - نبأ (78): 10 - 11.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 5، ص: 16

بیشتر به میدان زندگی می‌کشاند. بالا آمدن آفتاب از سوئی و محرك‌های احتیاج از سوی دیگر، جنبندگان را برمی‌انگیزد و میدان کوشش گرم می‌شود و قدرت‌های بدنی و فکری که در نتیجه خواب و آسایش شب ذخیره و آماده شده به کار می‌افتد.

این خواب و بیداری و تاریکی و روشنی و شب و روز، پی در پی منشأ و عامل مهم پرورش و تکامل است. «1» وَ اللَّيْلِ إِذَا يَغْشَى * وَالنَّهَارِ إِذَا تَجَلَّى «2»

سوگند به شب هنگامی که فرو پوشد* و به روز هنگامی که آشکار شود.

فعل‌های مضارع يَغْشَى، تَجَلَّى، «3» به حسب ماده لغوی و هیأت فعلی حدوث تدریجی و تصریح نشدن به مفعول آنها، اطلاق و تعمیم را می‌رساند.

شب همی پوشاند آنچه را که روز آشکارش می‌نماید و روز آشکار می‌نماید آنچه را شب می‌پوشاند.

سایه شب دامن می گسترده و جنب و جوش زندگان و طبیعت آهسته آهسته آرام می گیرد و بیشتر جنبندگان در جهت عکس دامنه تاریکی به سوی خانه و لانه و آشیانه خود روی می آورند و پوشیده می شوند.

در میان این پوشش ها چراغ های حواس و ادراکات، یکی پس از دیگری خاموش می شود تا آخرین حرکت خیال و شعور از کار می افتد و پوشیده می گردد. شب این گونه سراسر ظاهر و باطن عالم را می پوشاند.

سپس دیری نمی پاید که اشعه نور از آفاق دور می تابد و عناصر و قوای حیات را اندک اندک بیدار می نماید و برمی انگیزد و دامن های پرده شب را برمی چیند تا آن که همه افسردگان و خفتگان را گرم و بیدار و فعال می گرداند.

(1) - پرتوی از قرآن: 14، قسمت اول از جزء 30.

(2) - لیل (92): 1 - 2.

(3) - در اصل تَنَجَّلَى بوده که طبق قاعده ادبیات عرب، يك تاء حذف شده است.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 5، ص: 17

در میان این تناوب متضاد شب و روز و تبادل نور و ظلمت و حرکت و سکون و گرمی و سردی و پوشیده شدن و نمایان شدن آفاق دور و نزدیک، از درون عناصر و فعل و انفعال های مرموز آن، حیات نمودار می شود و صورتهایی رخ می نماید که جز پروردگار بر آنها احاطه ندارد. «1»

از جمالت دیده ام پر نور کن

ای خدا از خود دو چشم کور کن

با که گویم جز تو عیب خویش را

دارم از خود صد شکایت ای خدا

شرحه شرحه پاره پاره ریش ریش

ای خدا دارم دلی از دست خویش

این حدیث و نیست الا راست آن

ای خدا آمد به ما از راستان

کش روان بادا به صد رحمت قرین

کاین چنین گفت آن امام هفتمین

کای تو اندر این سرای تنگنای

صد هزارانت بلا اندر قفای

چونکه افی از بلایی در مضیق

کش نبینی مر خلاصی ای رفیق

رو کریمی از کریمان را بجوی

حال خود را سر بسر با او بگوی

حرکت زمین و خورشید

قوت و قدرت که در جملات اول دعا به کار رفته و پدیده شب و روز را به آن نسبت داده، اشاره به خورشید و زمین است که نورافشانی کره با عظمت خورشید که نزدیک به یک میلیون و سیصد هزار برابر زمین حجم دارد و گردش زمین در هر بیست و چهار ساعت به دور خودش که راستی دقیق تر از کارخانه ساعت است علت به وجود آمدن شب و روز است. و این دو پدیده هم معلول اعمال قوت و قدرت حق نسبت به خلقت خورشید و زمین و حرکت دقیق زمین به دور محور خود است.

(1) - پرتوی از قرآن: 123، قسمت اول از جزء 30.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 5، ص: 18

زمین با حرکات شناوری که در هر ثانیه سی کیلومتر است و حرکت وضعی که در 24 ساعت یک بار به دور خود می گردد، منشأ تدبیر فصول و شب و روز و اختلاف آنها می شود.

از آثار منظم و دقیق و حکیمانه این حرکات، پرورش حیات و تکامل آنها می باشد. از وضع حرکات زمین می توان پی برد که همه حرکات و شناوری ثوابت و سیارات که حساب دقیق آن خارج از درک ما می باشد با نظم دقیق و تدبیر حکیمانه جریان دارد.

انرژی خورشید

مجموع انرژی که به صورت تشعشع نور و حرارت از کل سطح خورشید در هر سال منتشر می شود $1024 \times 1/2$ وات می باشد. در سطح خورشید حرارتی حدود 6000 درجه سانتیگراد وجود دارد. در چنین حرارتی همه عناصر به صورت گاز می باشد و از این گذشته، ترکیبات شیمیایی از هم گسسته و مخلوطی مکانیکی از عناصر بخار شده در حال فروزندگی است.

در خورشید هم کربن وجود دارد و هم اکسیژن، بنابراین اولین چیزی که به خاطر می رسد این است که سوختن کربن این انرژی عظیم را تولید می کند، ولی حتی در درجه حرارت سطحی خورشید (6000) هم هیچ گونه ترکیب شیمیایی صورت نمی گیرد، چه رسد به درون آن که درجه حرارت به بیست میلیون درجه می رسد.

وانگهی انرژی حاصل از سوختن یک گرم زغال، نیم میلیون مرتبه از انرژی که یک گرم از جرم خورشید در طی عمر خود تشعشع کرده است کمتر می باشد، بنابراین سرچشمه انرژی تشعشعی خورشید جای دیگر باید باشد.

علم فیزیک قرن گذشته توانایی آن را نداشت این سرچشمه را برای ما تعیین کند ولی پس از کشف نمود انحلال و تجزیه تشعشعی ماده در اوایل قرن بیستم و امکان

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 5، ص: 19

تحویل عناصر به یکدیگر و تبدلات هسته ای زیر اتمی، روشنی خاصی بر این مشکل افکنده شد و این نکته به دست آمد که در ژرفای ماده و در داخل هسته بی نهایت کوچک اتمها مقادیر عظیمی از انرژی نهفته است که آن را انرژی زیر اتمی می نامند.

اگر نور و حرارت خورشید نتیجه سوختن ماده آن می بود در عرض چند قرن تمام جرم عظیم آن می سوخت و نابود می شد، ولی خورشیدی که انرژی خود را از سرچشمه زیر اتمی می گیرد میلیون ها سال پرتوافشانی کرده و خواهد کرد.

این سرچشمه عظیم و لایتناهی درونی خورشید، طبق آخرین نظریات علمی فیزیک که با مشاهدات نجومی اثبات شده عبارت است از:

یک رشته فعل و انفعالات هسته ای که به صورت حلقوی زنجیری صورت می گیرد و در طی این حلقه مقادیر عظیمی از انرژی آزاد می شود.

در طی این فعل و انفعال حلقوی، هسته‌های کربن و ازت دخالت مستقیم و نقش کاتالیزر دارند و سرانجام پس از طی يك دوره، هسته کربن یا ازت به همان حالت اولی خود برمی گردد و پروتون‌های آزاد ئیدروژن تبدیل به هسته هلیوم می گردد.

انرژی که در جریان این فعل و انفعال در تحت درجه حرارت 20 میلیون درجه آزاد می شود درست مطابق با همان مقدار انرژی است که در نتیجه تشعشع از خورشید صادر می شود:

الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي خَلَقَ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ بِقُوَّتِهِ، وَ مَيَّزَ بَيْنَهُمَا بِقُدْرَتِهِ»

محدود بودن اوقات شب و روز

بدون شك اگر حدود زمانی شب و روز بیش از این می بود که الآن هست، آثاری از حیات و رشد و پرورش موجودات در میان نبود. شب طولانی باعث از بین رفتن

تفسیر و شرح صحیفه سجاده، ج 5، ص: 20

حرارت لازم و حکومت سرمای غیر قابل تحمل و روز طولانی علت سوختن موجودات و بخار شدن تمام آب‌ها و تعطیل حیات و آثار حیات بود.

حکمت و علم و اراده حضرت ربّ العزّه، زمان شب و روز را آن چنان قرار داد که اوّل نور حیات در سطح زمین تجلّی کند و ثانیاً آثار حیات که جز حضرت حق، احدی به آن علم ندارد ظهور و بروز کند.

حدود معین شب و روز به خاطر این است که زمین در 24 ساعت با سرعت معین به دور خود می چرخد و این برنامه چند میلیارد سال است ادامه دارد و در آینده نیز ادامه خواهد داشت. و همچنین فاصله بین زمین و خورشید نزدیک به صد و پنجاه میلیون کیلومتر است که در اندازه گرفتن حرارت به وسیله زمین عامل مؤثری است و غیر از این هوایی است که چون پوششی، تمام زمین را پوشانده و برای زمین به خصوص در حفظ گرمای معین و سرمای معین مؤثر است.

قدرت غذاها در پرورش انسان

قرار شب و روز به صورتی است که زمین استعداد پرورش انواع حبّه‌ها و دانه‌ها و خوراکی‌ها را برای انسان دارد.

اندازه شب و حدود روز، گرما و سرمای معین، نور و ظلمت کافی، آب و هوا و عوامل دیگر به طور مجموع زمینه‌ای برای رشد ما محتاج انسان و پاسخگویی به نیازهای مادی آدمی است.

قرآن مجید به طور مکرر به مسأله مواد غذایی و تناسب آنها با بدن و عوامل مؤثر رشد و پرورش و تداوم حیات اشاره فرموده و از انواع مواد غذایی به عنوان نعمت حق یاد کرده و از استفاده کنندگان این سفره پرنعمت خواسته است که شکر منعم را بجای آورده و هر نعمتی را در همان جایی که صاحب نعمت دستور داده خرج کنند:

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 5، ص: 21

نعمت غذا در قرآن

«وَأَنْزَلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً بِقَدَرٍ فَأَسْكَنَّا فِي الْأَرْضِ وَأَنَا عَلَى ذَهَابٍ بِهِ لِقَادِرُونَ* فَأَنْشَأْنَا لَكُمْ بِهِ جَنَّاتٍ مِنْ نَحِيلٍ وَ الْأَعْنَابِ لَكُمْ فِيهَا فَوَاكِهَ كَثِيرَةٌ وَمِنْهَا تَأْكُلُونَ» «1»

و از آسمان، آبی به اندازه نازل کردیم و آن را در زمین جای دادیم؛ و بی‌تردید به از بین بردن آن کاملاً توانمندیم.* پس به وسیله آن برای شما باغ‌هایی از درختان خرما و انگور پدید آوردیم که برای شما در آنها میوه‌های فراوانی است [که از فروش آنها زندگی خود را اداره می‌کنید] و [نیز] از آنها می‌خورید.

اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَأَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجَ بِهِ مِنَ الثَّمَرَاتِ رِزْقًا لَكُمْ وَ سَخَّرَ لَكُمْ الْفُلْكَ لِتَجْرِيَ فِي الْبَحْرِ بِأَمْرِهِ وَ سَخَّرَ لَكُمْ الْأَنْهَارَ» «2»

خداست که آسمان‌ها و زمین را آفرید، و از آسمان آبی نازل کرد، و برای شما به وسیله آن از محصولات و میوه‌های گوناگون روزی بیرون آورد، و کشتی‌ها را مسخر شما قرار داد تا به فرمان او در دریا روان شوند، و نیز نهرها را مسخر شما کرد.

هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً لَكُمْ مِنْهُ شَرَابٌ وَ مِنْهُ شَجَرٌ فِيهِ تُسِيمُونَ* يُنْبِتُ لَكُمْ بِهِ الزَّرْعَ وَ الزَّيْتُونَ وَ النَّخِيلَ وَ الْأَعْنَابَ وَ مِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ» «3»

اوست که از آسمان، آبی برای شما نازل کرد که بخشی از آن نوشیدنی است

(1) - مؤمنون (23): 18-19.

(2) - ابراهیم (14): 32.

(3) - نحل (16): 10-11.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 5، ص: 22

و از بخشی از آن درخت و گیاه می‌روید که [دام‌هایتان] را در آن می‌چرانید.* برای شما به وسیله آن آب، زراعت و زیتون و خرما و انگور و از همه محصولات می‌رویانند؛ یقیناً در این [واقعیت‌ها شگفت‌انگیز طبیعی] نشانه‌ای است [بر توحید، و ربوبیت و قدرت خدا] برای گروهی که می‌اندیشند.

إِنَّ اللَّهَ فَالِقُ الْحَبِّ وَالنَّوَى يُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ وَ يُخْرِجُ الْمَيِّتَ مِنَ الْحَيِّ ذَلِكَمُ اللَّهُ فَأَنْتَى تُؤَفَّكُونَ» «1»

بی‌تردید خدا شکافنده دانه و هسته است؛ زنده را از مرده بیرون می‌آورد، و بیرون آورنده مرده از زنده است؛ این است خدا، پس چگونه [از حق] منصرفتان می‌کنند؟

اندیشه در غذا و تفسیر آن

فَلْيَنْظُرِ الْإِنْسَانُ إِلَى طَعَامِهِ * أَنَا صَبَبْنَا الْمَاءَ صَبًّا * ثُمَّ شَقَقْنَا الْأَرْضَ شَقًّا * فَأَنْبَتْنَا فِيهَا حَبًّا * وَ عِنَبًا وَقَضْبًا * وَ زَيْتُونًا وَ نَخْلًا * وَ حُدَائِقَ غُلْبًا * وَ فَاكِهَةً وَ أَبَا» «2»

پس انسان باید به خوراکش با تأمل بنگرد* که ما [از آسمان] آب فراوانی فرو ریختیم.* سپس زمین را [به صورتی سودمند] از هم شکافتیم.* پس در آن دانه‌های فراوانی رویاندم،* و انگور و سبزیجات* و زیتون و درخت خرما* و بوستان‌های پر از درخت تناور و بزرگ* و میوه و چراگاه.

(1) - أنعام (6): 95.

(2) - عبس (80): 24- / 31.

تفسیر و شرح صحیفه سجاده، ج 5، ص: 23

«فَلْيَنْظُرِ اَيْنَ اِنْسَانٍ كَفَرَ بِشَيْءٍ وَ نَاسِئِاسٍ اَكْتُونُ كِهْ اَزْ اَفْرِيْنَشْ وَ تَحَوَّلَاتِ خُودِ نَااْگَاْهْ اَسْتْ، يَا اَزْ عَالَمِ نَشْرِ خُودِ بِيْ خَيْرِ اَسْتْ وَ اَنِّ رَاْ بَاوَرِ نَدَارْدْ، يَا بَرَايِ اَنِّ كِهْ اَنْدَكِيْ تَصَوُّوْرِ وَ بَاوَرِ كَنْدْ كِهْ چِهْ قَدْرَتِيْ دَرِ اَفْرِيْدَنْ وَ بِهْ رَاْ اَنْدَاخْتَنْ وَ اَسَانِ كَرْدَنْ رَاْ اَوْ بِهْ كَارِ رَفْتِهْ وَ چِهْ سِرْمَايِهْ هَاْ وَ اسْتَعْدَادْ هَاْ بِهْ وِيْ دَاْدِهْ شُدِهْ وَ اَوْ حَقِّ نَعْمَتِ وَ اَمْرِ خُداْ رَاْ دَرِ اَنْجَامِ تَكْلِيْفِ وَ مَسْئُوْلِيَّتِ خُودِ اَنْجَامِ نَدَاْدِهْ، پَسْ نَظَرِ وَ اَنْدِيْشِهْ دَرِ غِذَايِ خُودِ نَمَايْدْ، هَمِيْنِ غِذَايِيْ كِهْ پِيُوْسْتِهْ بِهْ دَسْتِ وَ كَاْمَشِ مِيْ رَسْدِ وَ دَرِ بَرَايِرِ چَشْمَشِ مِيْ بَاْشُدْ، چِهْ اَنْدَازِهْ قَدْرَتِ وَ قُوَاْ وَ عَوَامِلِ طَبِيْعَتِ دَرِ فَرَاْهَمِ سَاخْتَنْ وَ دَرِ دَسْتَرَسِ قَرَارِ دَاْدَنْ اَنِّ بِهْ كَارِ رَفْتِهْ وَ چِگُوْنِهْ اَمَادِهْ وَ سَاخْتِهْ شُدِهْ اَسْتْ.

دَرِ قُرْآنِ كَرِيْمِ، اَمْرِ وَ دَعُوْتِ بِهْ نَظَرِ وَ تَفَكُّرِ دَرِ اَيَاتِ اَفْرِيْنَشْ بَاْ تَعْبِيْرَاتِ مَخْتَلَفِ بَرَايِ بَرَانْگِيْخْتَنْ فِكْرِ وَ تَحْكِيْمِ اِيْمَانِ بِهْ مَبْدَأِ وَ مَعَادِ اَمْدِهْ اَسْتْ. بِيْشْتَرِ سُوْرَهْ هَايِ كُوتَاْهْ كِهْ دَرِ اَغَاْزِ وَحْيِ وَ دَرِ مَكِهْ نَاْزِلِ شُدِهْ مَتَضَمَّنِ اِيْنِ گُوْنِهْ اَيَاتِ اَسْتْ، تَاْ اَذْهَانَ وَ نَفُوْسِيْ كِهْ بِهْ جَاهِلِيَّتِ وَ شَرِكْ اَلُوْدِهْ وَ پَسْتِ شُدِهْ بُوْدِ بَرَانْگِيْخْتِهْ شُوْدِ وَ پَاكْ وَ رُوْشَنْ گَرْدَدِ وَ اَزْ رَاْ تَفَكُّرِ دَرِ اَيَاتِ زَمِيْنِ وَ اَسْمَانِ اَزْ وَاژْگُوْنِيْ پَرَسْتَشْ بَتْ هَاْ وَ هَوَاْ هَايِ پَسْتِ رِهَاْ بَشُوْنْدِ وَ بِهْ جِهَانَ وَ جِهَانَ دَارِ وَ حَكْمَتِ وَ فَرْمَانِ اَوْ بِيُوْنْدَنْدْ.

هَمِيْنِ اَيَاتِ بُوْدْ كِهْ دَرِ زَمَانِ كُوتَاْهِيْ اَذْهَانَ رَاْ رُوْشَنْ نَمُوْدْ، سِيْپَسِ اَنِّ هَمِهْ عِلْمَاْ وَ مُحَقِّقَانِ وَ عُرَفَاْ دَرِ سِرْزَمِيْنِ هَايِ اِسْلَامِيْ پَدِيْدِ اَوْرْدْ. اِيْنِ اَوَامِرِ وَ دَعُوْتِ هَايِ قُرْآنِ حَكِيْمِ بَرِ طَبَقِ فَطْرَتِ وَ طَبِيْعَتِ حَوَاسِ وَ ادْرَاكَاْتِ بَشَرِيْ اَسْتْ كِهْ بَايْدِ اَزْ طَرِيْقِ حَسِّ وَ شَهُوْدِ وَ تَحْقِيْقِ، بَاْ اَسْرَارِ كَايْنَاْتِ وَ قَوَانِيْنِ طَبِيْعَتِ اَشْنَاْ شُوْدْ، اَنْگَاْهْ مِيْ تَوَاْنْدِ هَمِيْنِ مَحْسُوسَاْتِ وَ مَشْهُوْدَاْتِ رَاْ پَايِهْ تَفَكُّرِ وَ اسْتَدْلَالِ گَرْدَاْنْدْ.

تَاْ حَكْمَتِ وَ قَدْرَتِ وَ صِفَاْتِ پُرُوْرْدْگَارِ رَاْ دَرِ اَيِيْنِهْ جِهَانَ بَنْگَرْدِ وَ مَقْصُوْدِ نَهايِ رَاْ دَرِيَاْبَدِ وَ بَاْ تَعَالٰيْ فِكْرِيْ وَ اَحْلَاْقِيْ وَ گَشُوْدَنْ اَسْرَارِ طَبِيْعَتِ مِيْ تَوَاْنْدِ زَنْدَگِيْ دُنْيَايِيْ وَ مَعَاْشِ خُودِ رَاْ سَاْمَانِ دِهْدِ وَ هَرِ چِهْ بِيْشْتَرِ اَزْ نِيْرُوْهَاْ وَ بَهْرِهْ هَايِ نَخْفَتِهْ دَرِ مَوْجُوْدَاْتِ بَهْرِهْ گِيْرْدْ.

تفسیر و شرح صحیفه سجاده، ج 5، ص: 24

اِيْنِ تَحَوُّكْ فِكْرِيْ رَاْ كِهْ بَرِ اَسَاسِ تَفَكُّرِ دَرِ عَالَمِ مَشْهُوْدِ اَسْتْ نَخْسْتِ قُرْآنِ پَدِيْدِ اَوْرْدْ، سِيْپَسِ بَاْ بَرْخُورْدِ بِهْ اَسَاسِ فِلْسَفِهْ هَايِ يُوْنَانِيْ وَ اَنْدِيْشِهْ هَايِ حَكْمَاْ وَ اَنْدِيْشْمَنْدَاْنِ شَرْقِيْ مَسِيْرَشْ بَرْگَشْتِ وَ نَظَرِ بِيْشْتَرِ عِلْمَايِ اِسْلَامِيْ يَكْسَرِهْ اَزْ تَفَكُّرِ دَرِ

مشهودات برید و به اندیشه در ماورای مشهود پرداختند و پایه استدلال و فلسفه عمومی و اسلامی بر مقدمات عقلی محض بنا شد و از آن مایه گرفت.

این پایه و مایه هر اندازه محکم و درست باشد در همه مطالب و برای همه اهل نظر راست نمی آید. از اینرو آمیخته با تخیلات و اوهام و فرضیه‌های بی اساس گردید و حالتی شبیه به احلام، سپس خواب و جمود برای عالم و جاهل که همه تحت تأثیر این گونه اندیشه‌ها قرار گرفته بودند، پیش آمد.

در این میان فقط طبقه فقها بودند که در حدود محدود آیات و روایاتی که درباره تکالیف و احکام است ماندند و از این آیات و اصول احکام، صدها اصول و هزارها فروع حکمی و قانونی استنباط کردند و اصول فقهی و حقوقی پیوسته کامل‌تر و سرشارتر گردید و هزارها کتاب در فقه و اصول آن نوشته شد، با آن که راجع به تکالیف و احکام عملی مختلف حدود پانصد آیه در قرآن می باشد.

درباره نظر و تفکر در کاینات بیش از هفتصد و پنجاه آیه به صورت امر و دعوت صریح آمده و بیشتر سوره‌های قرآنی با اشاره و صریح، آیاتی از این جهان مشهود و نظامات آن را نمایانده است.

اگر با همان روش مستقل فقها که آن همه قواعد و فروع در احکام تعبّدی و عملی از آیات و سنّت استنباط کردند، دیگر متفکران اسلامی نیز با این اوامر صریح و هدایت و روش قرآن، درباره جهان و خلقت به بحث و تحقیق می پرداختند، هم اندیشه و افکار و در نتیجه زندگی مسلمانان بالا می رفت و هم پایه‌های ایمان آنها محکم می شد و هم استقلال روحی و حریم زندگی مسلمانان حفظ می گردید.

اگر فقها اوامر صریح قرآن را درباره نظر و تفکر مانند اوامر و نواهی عملی به

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 5، ص: 25

عنوان واجب عینی به حسب توانایی مسلمانان یا واجب کفایی یا مستحب بیان می کردند و بای در فقه راجع به این آیات می گشودند، وضع مسلمانان غیر از این بود.

فقه عملی، بیان احکام و روابط عبادی و حقوقی است و فقه نظری، حدود و تکلیف فکر و نظر در اسرار عالم را می نمایاند و اصول ایمان و استقلال فکر و اجتماع مسلمانان را تأمین می نماید.

اَنَا صَبَبْنَا الْمَاءَ اشاره به آب باران یا نوع آب است. صَبَّ، چنانکه از موارد استعمال آن استفاده می شود فرو ریختن سرشار و فراگیرنده از بالاست. صَبًّا مَبِين نوعی خاص و شگفت انگیز ریزش است.

ثُمَّ شَقَقْنَا ... سپس زمین را پس از پیوستگی، از هم شکافتیم نوعی شکافتن خاص و شگفت انگیز است.

این دو آیه و آیه بعد، ظهور در این مطلب دارد که نخست آبی سرشار و غیر عادی فرو ریخته شده و سپس با فاصله زمانی و در اثر آن زمین با وضع شگفت انگیزی از هم باز و شکافته شده، پس از آن گیاه روییده شده است.

این لغات و این گونه تعبیر و ترتیب در دیگر آیات مکرری که درباره فرو ریختن باران و رویاندن گیاه است دیده نمی شود. این تعبیر و ترتیب خاص با ظهور فعل ماضی در زمان گذشته، می رساند که آیات از اطوار و اوضاع گذشته زمین تا زمانی که انواع گیاه در آن پدید آمده خبر می دهد.

فَأَنْبَتْنَا ... پس از زمانی که آب را سرشار و با شدت و قدرت از بالا فرو ریختیم و زمین را از هم شکافتیم و آن چنان آن را زیر و زیر کردیم، زمین آماده و شکفته شد و از آن حبّ و انگور و میوه های بوته ای- یا انواع سبزی های دست چین- را رویاندیم.

وَزَيْتُونًا ... چنین به نظر می رسد که هر يك از رویدنی های بر شمرده در این آیات، نمونه نوعی از مواد اصلی غذای انسان می باشد و ترتیب ذکر هر يك گویا

تفسیر و شرح صحیفه سجاده، ج 5، ص: 26

اشاره به ترتیب در اهمیت و احتیاج، یا ترتیب پیدایش و تکامل این انواع دارد:

نخست انواع حبوبات مانند گندم، جو، عدس و میوه های ساقه خفته و کوتاه و بوته ای: انگور، کدو، خیار، خربزه، سپس درخت های بلند و تنومند: زیتون و نخل و باغ های انبوهی که از این گونه درخت ها تشکیل می شود.

وَ فَاكِهَةً وَ اَبًا: مقصود از فاکهه، میوه های فرعی و تفتنی است که بیشتر از جهت طعم و مزه مصرف می شود.

أَب، مراتع طبیعی تهیه شده برای تغذیه حیوانات است که خود غذای انسان می شوند.

با نظری که قرآن به آن امر کرده و دانشمندان ناآشنای به قرآن به آن رسیده اند، هر دانه گیاه ریز و درشت، سراپا دستگاه فعال و کارخانه زنده ای است که پیوسته با ریشه هایی که در زمین خلانده، عناصر اصلی و آماده آن را پس از تحلیل و

تذویب، جذب می‌کند. و از سوی دیگر برگ‌های گشوده خود را چون دست نیازمندان به سوی آسمان برمی‌آورد تا از فیض بی‌دریغ نور و هوا فراخور استعدادش برگیرد.

آنچه از عناصر تذویب شده زمین و فیض نور و هوا می‌گیرد در درون برگ‌ها ترکیب شده و به صورت غذای متناسب به اعضای مختلف آن می‌رسد و در نهایت میوه‌هایی برمی‌آورد که با رنگ‌ها و طعم‌ها و بوها، مواد غذایی متنوع انسان می‌گردد و بالای دست‌های خود در دسترس می‌گذارد.

این همه بهره‌ها و میوه‌هایی که از جهت کمیت و رنگ و طعم و مواد غذایی متنوع است چنان با دقت و کم و بیش نمودن عناصر محدود زمین و هوا ترکیب و صورت‌بندی شده که هر نوع آن دارای مواد غذایی و رنگ و طعم مخصوص به خود می‌باشد.

با آن‌که اصول ساختمان گیاهان یکسان است، اعضای خاص جذب‌کننده عناصر و ترکیب‌کننده و نگاهدارنده آب و هوا و دیگر عناصر، در سرزمین‌ها و آب و

تفسیر و شرح صحیفه سجاده، ج 5، ص: 27

هوای خاص متفاوت می‌باشد.

گیاهان و درختان بیش از آن‌که دستگاه شیمیایی زنده و حکیمانه برای تهیه غذای بدن حیوان و انسان است، جمال و رنگ‌آمیزی و خط و خال منقش و منظم شکوفه و گل‌ها و سبزی و خرمی و عطرانگیزی آنها، روح انسانی را برمی‌انگیزد و چون آینه، جمال مطلق را منعکس می‌نماید و هر ورق و برگشان دفتری است از حکمت پروردگار.

منظور قرآن از نظر؛ همین است: نظر در حکمت و جمال، نظر در حیات و پیدایش و اطوار آن، نظر در مواد و عناصری که به این صورت‌ها برآمده و غذای جسم و جان و بنیه ایمان شده است. «1»

آثار شگفت‌انگیز مواد غذایی

«آخرین تجسس‌ات علمی نشان داده است که غذاها باید شامل مواد اصلی زیر باشد تا بتواند سلامت و نمو و تجدید حیات سلول‌های بدن را تأمین کند:

- 1- پروتئیدها، یا مواد آلبومینوئید که آنها را مواد سازنده انساج می‌دانند و در گوشت، تخم‌مرغ، ماهی، شیر، پنیر، بسیاری از میوه‌جات، سبزیجات و بقولات از قبیل نخود، لوبیا، عدس، گردو، بادام، فندق و سیب‌زمینی موجود است.

2- لپیدها (چربی‌ها) که آنها را غذاهای سوزاننده می‌دانند و در شیر و کره و پنیر و چربی‌های حیوانی و نباتی و بسیاری از میوه‌جات و سبزیجات و غلات مانند زیتون و گردو و بادام و فندق و بادام کوهی و گندم و مانند آنها فراوان است.

3- گلووسیدها (هیدرات دو کربن و مواد نشاسته‌ای و قندها) که آنها را جزو غذاهای مولد قوه و انرژی می‌دانند، در قند و عسل و اغلب میوه‌جات شیرین مانند انگور و خرما و سیب و گلابی و سبزیجاتی مانند چغندر و غلاتی مانند ذرت و گندم

---

(1)- پرتوی از قرآن: 152، قسمت اول از جزء 30.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 5، ص: 28

و جو و سیب‌زمینی و امثال آن زیاد است.

4- املاح معدنی که آنها را هم سازنده و هم تولید کننده قوا می‌دانند و در اغلب سبزیجات و غلات که سردسته آنها گندم است؛ موجود است.

5- سلولزها که آنها را جزء غذاهای پاک کننده محسوب می‌دارند و در اغلب سبزیجات و میوه‌جات، به مقدار زیاد یافت می‌شود.

6- فرمان‌ها یا کاتالیزورها که سبب آماده کردن غذاهای دیگر برای هضم و جذب می‌شود و در اغلب گیاهان مخصوصاً به طور خام موجود است.

7- ویتامین‌ها که آنها را جزء غذاهای حیاتی می‌دانند در اغلب میوه‌جات و سبزیجات موجود است.

انسان در شبانه‌روز به طور متوسط 2400 کالری مواد غذایی لازم دارد که از سه نوع اصلی غذاها یعنی: پروتیدها، لپیدها و گلووسیدها باید به دست بیاید که این سه ماده اصلی غذایی بدون وجود مواد فرعی دیگر یعنی: املاح معدنی، فرمان‌ها و ویتامین‌ها و حتی سلولزها نمی‌توانند احتیاجات بدن را رفع کنند و اغلب آن مواد به تنهایی قابل جذب بدن نیستند.

و نیز باید دانست که تعادل بین غذاها از واجبات است و حتماً باید مخلوط باشد نه این که فقط با خوردن پروتید (مثل گوشت و تخم‌مرغ) و یا گلووسیدها (نان و پلو و ...) تأمین گردد.

اکنون برای آن که بهتر مشخص شود که چگونه اصول بالا و مواد ضروری برای تأمین تغذیه و رشد و نمو و تجدید حیات سلول‌های بدن انسان و حیوان، در خوراکی‌های یاد شده در (آیات 24 تا 31 سوره عبس) ملحوظ گردیده به طور اختصار به شرح ترکیب مواد اصلی سه گانه و املاح و ویتامین‌ها در صد گرم چند نمونه از خوراکی‌های مذکور می‌پردازیم:

الف - از دسته غلات (حبّاً)، نمونه: گندم. ترکیب گندم در صد بدین شرح است:

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 5، ص: 29

پروتئین 11/29، چربی 1/11، گلوکید 74/98، پتاس 31/16، سود 2/07، آهک 3/25، منیزی 12/06، اکسید دوفر 1/28، اسید فسفریک 47/22، املاح معدنی دیگر 1/81، ویتامین 1/56 میلی گرم، ویتامین 2/12 0 میلی گرم، نیکوتیل آمید 600/4 میلی گرم، ویتامین 2/2 میلی گرم و هر صد گرم گندم 352 کالری ایجاد می‌نماید (ارزش غذایی).

ب - از دسته سبزیجات و بقولات (قَضْباً)، از هر کدام یک نمونه:

1- ترکیب نخود درصد بدین شرح است:

پروتئین 24/5، چربی 1/0، گلوکید 61/7، آب 10، سدیم 42، پتاسیم 81 میلی گرم، کالسیم 73، منیزیوم 14، منگنز 0/199، آهن 6، مس 802، فسفر 397 میلی گرم، گوگرد 196 میلی گرم، کلر 44، ویتامین 37 واحد، ویتامین 1/87 میلی گرم، ویتامین 2/29 میلی گرم، نیکوتیل آمید 3 میلی گرم، ویتامین - 2 میلی گرم و هر صد گرم 354 کالری ایجاد می‌کند.

2- ترکیب اسفناج درصد بدین شرح است:

پروتئین 2/2، چربی 3/3، گلوکید 3/9، آب 92/1، سدیم 84 میلی گرم، پتاسیم 489 میلی گرم، کالسیم 87/، منیزیوم 55، منگنز 828/، آهن 3، مس 197/، فسفر 45، گوگرد 27، کلر 67، اسیداوریک 72، پورین 90/24 میلی گرم، اسیدمالیک 800 میلی گرم، اسیدسیتریک 892 میلی گرم، اسیداکسالیک 6000 واحد بین‌المللی، ویتامین 08/0 میلی گرم، ویتامین 1/2 میلی گرم، ویتامین 2/5 میلی گرم، نیکوتیل آمید 21/5 میلی گرم، ویتامین، مقدار جزئی، ویتامین می‌باشد. هر صد گرم اسفناج تازه 22 کالری تولید می‌نماید.

ج - از دسته میوه‌ها (فَاكِهَةً) که خود به دو دسته مهم، شیرین، چرب و نشاسته‌دار تقسیم می‌شوند.

1- میوه‌های شیرین که خود به سه گروه منقسم می‌گردند:

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 5، ص: 30

اول: میوه‌های شیرین که خود ترش مزه هستند. از این دسته به عنوان مثال، ترکیب درصد انگور (عَبَّأً) را ذکر می‌کنیم:

درصد گرم انگور 81 / 6 گرم آب، 8 / پروتئین 4 گرم چربی، 16 / 7 گرم گلوکید، 2 گرم سدیم، 254 گرم پتاسیم، 17 گرم کلسیم، 7 گرم منیزیم 83 / گرم منگنز، 6 / گرم آهن، 98 / گرم مس، 21 گرم فسفر، 9 گرم گوگرد، 2 گرم کلر، 80 واحد بین المللی ویتامین، 05 / میلی گرم ویتامین 1، 03 / میلی گرم ویتامین 2، 4 میلی گرم نیکوتیل آمید و 4 میلی گرم ویتامین وجود دارد و هر صد گرم انگور 74 کالری تولید می‌نماید.

دوم: میوه‌های شیرینی که از این دسته به عنوان مثال، ترکیب درصد خرما (تَحْلًا) را ذکر می‌کنیم:

در هر صد گرم خرما خشک 20 آب، 2 / 2 پروتئین، 6 / چربی، 75 گلوکید، 9 / سدیم، 790 میلی گرم پتاسیم، 65 کلسیم، 65 منیزیم، 1 / 5 آهن، 72 فسفر، 65 گوگرد، 283 میلی گرم کلر، 180 واحد بین‌المللی ویتامین، 08 / ویتامین، 05 / ویتامین 2، 18 / 2 نیکوتیل آمید وجود دارد و هر صد گرم خرما 314 کالری ایجاد می‌نماید.

سوم- میوه‌جاتی که جزء سبزیجات محسوب می‌گردند. به عنوان مثال، خیار را ذکر می‌کنیم:

درصد گرم خیار، 8 / پروتئین، 1 / چربی، 3 گلوکید، 6 / 95 آب، 8 / سدیم، 140 میلی گرم پتاسیم، 10 کلسیم، 9 منیزیم، 3 / آهن، 21 فسفر، 12 گوگرد، 30 کلر، 200 واحد بین‌المللی ویتامین، 04 / ویتامین 1، 05 / ویتامین 2، 18 نیکوتیل آمید، 10 میلی گرم ویتامین و مقدار مختصر ویتامین 6 و ویتامین دارد. هر صد گرم خیار 13 کالری ارزش غذایی دارد.

2- میوه‌های چرب و نشاسته‌دار- در این دسته میوه‌های هسته‌دار وجود دارند

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 5، ص: 31

که به عنوان مثال، زیتون زَيْتُوناً و بادام را ذکر می‌کنیم:

درصد گرم بادام 4 / 7 آب، 6 / 18 پروتئین، 1 / 54 چربی، 6 / 19 گلوکوسید، 3 سدیم، 690 میلی گرم پتاسیم، 254 کلسیم، 252 منیزیم، 4 / 4 آهن، 475 فسفر، 150 گوگرد، 20 کلر، 25 / ویتامین 1، 67 / ویتامین 2، 4 / 5 نیکوتیل امید وجود دارد، هر صد گرم آن 640 کالری ارزش غذایی دارد.

نکته دیگری که باید مورد توجه باشد این که: تا به امروز تقسیم‌بندی جامع کاملی که مشخص تمام خواص و جهات مختلف خوراکی‌ها باشد به وجود نیامده است و تقسیم‌بندی‌هایی که در علم غذاشناسی رایج شده است هر کدام به جهتی مورد استفاده است.

مثلاً تقسیم‌بندی بر حسب منشأ ایجاد خوراکی‌ها (غذاهای با منشأ حیوانی، غذاهای با منشأ گیاهی، غذاهای با منشأ معدنی) یا تقسیم‌بندی بر حسب نوع عمل و اثر (غذاهای مولد نیرو و غذاهای حمایت کننده) و از این قبیل تقسیم‌بندی‌ها. به همین جهت در تحقیقات و نشریات غذاشناسی و علوم تغذیه تا به امروز از روشی استفاده شده که در آیات مورد بحث به آن اشاره شده یعنی به ترتیب از:

1- غلات **حَبًّا** / گندم، جو، ذرت، چاودار، برنج و ... و فرآورده‌های آنها.

2- سبزیجات و بقولات **قَضْبًا** / عدس، لوبیا، باقلا، نخود، سیب‌زمینی، هویج‌فرنگی، شلغم، ترب، چغندر، کلم‌پیچ، اسفناج، کاهو، کرفس، سیر، پیاز، تره، مارچوبه، کدو، خیار، گوجه‌فرنگی، بادبجان، ماش، جعفری، بابونه، نعنا، تره‌خودرو، ریحان، شنبلیله، قازیاغی، گشنیز، موسیر.

3- میوه‌ها **فَاكِهَةً** که خود دو دسته‌اند:

الف - میوه‌های شیرین مثل انگور **عِنَبًا** خرما **تَمْرًا**.

ب - میوه‌های چرب و نشاسته‌دار مثل زیتون **زَيْتُونًا**.

4- گوشت و تخم‌مرغ پرندگان، شیر و مشتقات آن که از فرآورده‌های حیوانی

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 5، ص: 32

است. (خود حیوانات برای تغذیه از علف‌ها و گیاهان خودرو، میوه‌ها، علوفه خشک **أَبًا** تغذیه می‌کنند). بنابراین آیات مذکور ناظر به همه مواد غذایی لازم برای تغذیه انسان می‌باشند. «1» **مَتَاعًا لَّكُمْ وَ لِأَنْعَامِكُمْ** «2»

تا مایه برخورداری شما و دام‌هایتان باشد.

این بود گوشه‌ای از منافع شب و روز که عامل حیات و ضامن تداوم بقا و علت پرورش و رشد انسان است.

«فِيْمَا يَغْذُوهُمْ بِهِ وَ يُنْشِئُهُمْ عَلَيْهِ»

شب برای موجودات زنده و به خصوص انسان، ظرف آرامش، استراحت، تأمین نیرو و سبب خوشی و خوشگذرانی مشروع و خلاصه تمدد اعصاب است.

«فَيَكُونُ ذَلِكَ لَهُمْ جَمَامًا وَ قُوَّةً، وَ لِيَنَالُوا بِهِ لَذَّةً وَ شَهْوَةً»

شب و روز و منافع آن که در قرآن مجید به عنوان نشانه‌های حق ذکر شده، برای هر صاحب عقلی موثر حیرت و علت تعجب و شگفتی است.

سلطان صبر رخت به مُلک عدم کشید

در جان و دل چو آتش عشقش علم کشید

بر حرفهای غیر یکایک قلم کشید

مهرش چو جای کرد در اوراق خاطرم

شوخی نگر که تیغ به صید حرم کشید

دل را که بود طایر قدسی بریخت خون

---

(1) - پرتوی از قرآن: 154، قسمت اول جزء 30.

(2) - عبس (80): 32.

شد زنده سر، که در قدم دوست خاک شد
 جان مُرد چون ز درگه جانان قدم کشید
 در بزم عشق هر که به عیش و طرب نشست
 بس جرعه‌ها ز خون جگر دم بدم کشید
 گر چه بسی کشید دلم از شراب عشق
 از جام بود و خُم و سبو، بحر کم کشید
 زهار فیض دست مدار از شراب عشق
 تا آن زمان که بحر توانی به دم کشید

(فیض کاشانی)

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 5، ص: 34

[«6» وَ خَلَقَ لَهُمُ النَّهَارَ مُبْصِرًا لِيَبْتَغُوا فِيهِ مِنْ فَضْلِهِ وَ لِيَتَسَبَّبُوا إِلَى رِزْقِهِ وَ يَسْرَحُوا فِي أَرْضِهِ طَلَبًا لِمَا فِيهِ نَيْلُ الْعَاجِلِ مِنْ دُنْيَاهُمْ وَ دَرَكُ الْآجِلِ فِي آخِرَاهُمْ «7» بِكُلِّ ذَلِكَ يُصْلِحُ شَأْنَهُمْ وَ يَبْلُو أَعْبَارَهُمْ وَ يَنْظُرُ كَيْفَ هُمْ فِي أَوْقَاتِ طَاعَتِهِ وَ مَنَازِلِ قُرُوبِهِ وَ مَوَاقِعِ أَحْكَامِهِ لِيَجْزِيَ الَّذِينَ أَسَاءُوا بِمَا عَمِلُوا وَ يَجْزِيَ الَّذِينَ أَحْسَنُوا بِالْحُسْنَى «1»]

و روز را برای بندگان روشنی بخش آفرید، تا در آن به طلب فضل و احسانش برآیند، و آن را وسیله و ابزاری برای رسیدن به رزق و روزیش قرار دهند، و در زمین او از پی به دست آوردن آنچه در آن سود بدون تأخیر و سریع دنیای آنهاست، و نیز رسیدن به منفعت دائمی آخرتشان به راه افتند. به تمام این امور کارشان را اصلاح می‌کند، و کردارشان را می‌آزماید، و می‌نگرد که در اوقات طاعتش و جایگاه‌های واجباتش، و موارد احکامش چگونه‌اند. تا کسانی را که بد کردند، به خاطر کار زشتشان، جزا دهد و آنان را که خوبی کردند، با بهشت پاداش بخشد.

روز یا ظرف تهیه روزی و قیام به عبادت

زمین با قدرت حضرت ربّ در عرصه گاه فضا، به دور خود می‌چرخد، نیمی از

(1) - نجم (53): 31.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 5، ص: 35

آن به طرف آفتاب عالمتاب، این منبع نور و انرژی قرار می گیرد و روز روشن و مبصر پدید می آید.

انسان به وقت روز، وظیفه و مسؤولیت دارد برای به دست آوردن فضل حق و به چنگ آوردن وسایل لازم برای زندگی، از طریق دامداری، کشاورزی، صنعت، هنر، کار، کارگری، تجارت و آنچه سبب رسیدن به رزق و روزی است به فعالیت برخیزد.

این فعالیت و دنبال رزق و روزی رفتن که به دستور حضرت محبوب انجام می گیرد، در صورتی که به دور از حرص و بخل و بغی و تجاوز و پامال کردن حقوق مردم باشد و پس از به دست آوردن در جهت صحیح برای خود و زن و فرزند و نیازمندان جامعه خرج شود، عین عبادت و محض اطاعت از حضرت حق و مورث ثواب های سنگین اخروی است.

اگر انسان به دستور حضرت حق در راه به دست آوردن رزق و روزی قدم بگذارد و به دستور حق در معاملات عمل کند و طبق خواسته او خرج کند، بدون شك دنیا و آخرت خود را آباد کرده است:

«نَيْلُ الْعَاجِلِ مِنْ دُنْيَاهُمْ وَ دَرْكُ الْأَجَلِ فِي آخِرَاهُمْ»

دنیا و آخرت در کلام نراقی

فقیه بزرگ عارف عاشق، ملا مهدی نراقی می فرماید:

همه آنچه انسان به آن میل و رغبت دارد مذموم نیست؛ زیرا آنچه آدمی در دنیا به آن میل دارد اگر ثمره و نتیجه آن بعد از مرگ برایش بماند، یعنی دانش نافع و عمل صالح، در حقیقت به آخرت متعلق است و آن را به این اعتبار دنیا نامند که نزدیک و در دسترس است. و هر يك از عالم و عابد از علم و عبادت خود لذت می برد و حتی برای وی لذت بخش ترین چیزهاست، اگر چه حظّ و بهره ای زودرس

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 5، ص: 36

در دنیاست لکن از دنیای مذموم نیست، بلکه در حقیقت از آخرت به شمار می رود، هر چند از حیث این که محسوس و مشهود است از دنیا محسوب می شود؛ زیرا هر چه در قلمرو حسنّ و مشاهده است از عالم شهادت یعنی دنیا است.

و از اینرو پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله نماز را از دنیا شمرده و فرمود:

حُبِّ إِلَهٍ مِنْ دُنْيَاكُمْ ثَلَاثٌ: الطَّيِّبُ وَ النَّسَاءُ، وَ قُرَّةُ عَيْنِي فِي الصَّلَاةِ. «1»

سه چیز از دنیای شما نزد من محبوب است: بوی خوش و زنان و روشنی چشم من در نماز است.

با این که نماز از اعمال آخرت است. پس دنیای مذموم عبارت است از حظّ و بهره عاجل و زودرس که نه از اعمال آخرت است و نه وسیله‌ای برای آن و آن جز لذّت بردن از معاصی و تنعم به چیزهای مباحی که زاید بر مقدار ضرورت است نیست.

تحصیل روزی در روایات

و اما تحصیل روزی به قدر ضرورت، از کارهای شایسته و نیکوست، چنانکه در اخبار به آن تصریح شده است.

قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ: الْعِبَادَةُ سَبْعُونَ جُزْءًا أَفْضَلُهَا طَلَبُ الْحَلَالِ. «2»

رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: عبادت هفتاد جزء است که برترین آن طلب روزی حلال است.

و نیز فرمود:

(1) - بحار الأنوار: 141 / 73، باب 19، حدیث 8؛ الخصال: 165 / 1، حدیث 218.

(2) - الکافی: 78 / 5، حدیث 6؛ بحار الأنوار: 9 / 100، باب 1، حدیث 36؛ مستدرک الوسائل: 12 / 13، باب 3، حدیث 14585.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 5، ص: 37

مَلْعُونٌ مَنْ أَلْقَى كُلَّهُ عَلَى النَّاسِ. «1»

از رحمت خدا دور است هر کس که در امور زندگی سربار مردم باشد و از دسترنج دیگران بدون تحمل زحمت و کار استفاده کند.

امام سجّاد علیه السلام فرمود:

الدُّنْيَا دُنْيَاءُ اِنْ: دُنْيَا بِلَاغٍ وَ دُنْيَا مَلْعُونَةٌ. «2»

دنیا دو گونه است: دنیایی رساننده (یعنی انسان را به سبب طلب قدر کفاف و ضرورت، به طاعت و قرب خدا می‌رساند) و دنیایی که ملعون است (یعنی آدمی را که در جستجوی بیش از حدود خود است از رحمت حق و سعادت دور می‌کند).

امام باقر علیه السلام فرمود:

مَنْ طَلَبَ الدُّنْيَا اسْتَعْفَافاً عَنِ النَّاسِ وَسَعِيّاً عَلَى أَهْلِهِ وَ تَعَطُّفاً عَلَى جَارِهِ لَقِيَ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَ وَجْهُهُ مِثْلُ الْقَمَرِ لَيْلَةَ الْبَدْرِ. «3»

هر که برای بی‌نیازی از مردم و وسعت و گشایش بر اهل و عیال خود و نیکی و عطف با همسایگان، در دنیا به طلب روزی برود، در قیامت خدای عز و جل را ملاقات خواهد کرد در حالی که چهره‌اش مانند شب چهاردهم می‌درخشد.

امام صادق علیه السلام فرمود:

لَا تَكْسَلُوا فِي طَلَبِ مَعَاشِكُمْ فَإِنَّ آبَاءَنَا كَانُوا يَرْكُضُونَ فِيهَا وَ يَطْلُبُونَهَا. «4»

---

(1) - بحار الأنوار: 142 / 74، باب 7، حدیث 20، الکافی: 72 / 5، حدیث 7.

(2) - بحار الأنوار: 20 / 70، باب 122، ذیل حدیث 9؛ وسائل الشیعة 9 / 16، ذیل حدیث 20822.

(3) - تهذیب الاحکام: 324 / 6، باب 93، حدیث 11؛ وسائل الشیعة: 21 / 17، باب 4، حدیث 21876.

(4) - وسائل الشیعة: 60 / 17، باب 18، حدیث 21980؛ من لایحضره الفقیه: 157 / 3، حدیث 3576.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 5، ص: 38

در طلب روزی تبلی مکنید که پدران ما در این راه تلاش می‌کردند و به دنبال روزی می‌رفتند.

شخصی به آن حضرت عرض کرد: «ما دنیا را می‌طلبیم و دوست داریم که به ما رو آورد.» فرمود: می‌خواهی با آنچه کنی؟ عرض کرد: خود و عائله‌ام از آن منتفع شویم و به آن صله رحم و تصدق کنیم و حج و عمره بجا آوریم. فرمود: این

طلب دنیا نیست بلکه طلب آخرت است. «1» حضرت موسی بن جعفر علیهم السلام در زمینی کار می کرد به طوری که قدم هایش را عرق فراگرفته بود، شخصی عرض کرد: فدایت شوم، کارگران شما کجایند؟ فرمود:

کسی که از من و پدرم بهتر است با دست خود در زمین کار می کرد. پرسید: او کدام شخص بود؟ فرمود: رسول خدا صلی الله علیه و آله و امیرالمؤمنین علیه السلام و همه پدرانم با دست خود کار می کردند و این کار انبیا و مرسلین و اوصیای ایشان و صالحان است. «2» با دستورهایی که برای طلب دنیای حلال آمده است اگر کسی گردن نهد، باطنش نورانی می شود و حال عبادت به او دست می دهد. در آن صورت به وقت صبح نماز صبحش را بجای آورد و به وقت ظهر بدون این که کسب و کار مانعش شود، به نماز ظهر و عصر حاضر گردد و به غیر نماز به مستحبات دیگر و به واجبات دیگر نیز روی کند و نگذارد که خدمت به خلق و دستگیری از مستحق و عیادت مریض و تشییع جنازه و زیارت اخوان و دیدار مردم مؤمن و خلاصه هر خیری از او فوت گردد و به قول قرآن مجید از این نوع آزمایش های الهی سرفراز بیرون آید و آنچه باید از جانب حضرت حق برای آخرتش ذخیره گردد:

(1) - الکافی: 72 / 5، حدیث 10؛ وسائل الشیعة: 34 / 17، باب 7، حدیث 21910.

(2) - من لایحضره الفقیه: 162 / 3، حدیث 3593؛ عوالی اللآلی: 200 / 3، حدیث 22.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 5، ص: 39

وَيَجْزِي الَّذِينَ أَحْسَنُوا بِالْحُسْنَى «1»

«و کسانی را که کار نیک کرده اند، همان کار نیکشان را به آنان پاداش دهد.»

اما اگر از دستورهایی حق در طلب رزق و روزی روی گردان شود و به حرام مالی و عملی دچار گردد، باطنش تاریک می شود و حال عبادت از او سلب می شود. و تمام حرکات و سکناتش بر اساس امور مادی محض نظام می گیرد و از او انسانی چون قارون، عاشق دلباخته مال و جدای از عبادت و اطاعت و کار خیر به وجود می آید و در انواع گناهان و معاصی غرق شده، روزگار به غفلت بگذراند و نعمت های حق را در جای غیر خود مصرف کرده، موجب سخط حق می شود و در آینده به جریمه های سخت دچار می گردد:

لَيَجْزِي الَّذِينَ أَسَاءُوا بِمَا عَمِلُوا «2»

تا کسانی را که مرتکب گناه شده اند، همان گناهانشان را به آنان کیفر دهد.

شعری بخوان که با او رطل گران توان زد

راهی بزن که آهی بر ساز آن توان زد

گلبانگ سربلندی بر آسمان توان زد

بر آستان جانان گر سر توان نهادن

بر چشم دشمنان تیر از این کمان توان زد

قد خمیده ما سهلت نماید اما

جام می‌مُغانه هم با مُغان توان زد

در خانقه نگنجد اسرار عشقبازی

ماییم و کهنه دلقی کآتش در آن توان زد

درویش را نباشد برگ سرای سلطان

---

(1) - نجم (53): 31.

(2) - نجم (53): 31.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 5، ص: 40

عشق است و داد اوّل بر نقد جان توان زد

اهل نظر، دو عالم در يك نظر ببازند

سرها بدین تخیل بر آستان توان زد

گر دولت وصال خواهد دری‌گشودن

چون جمع شد معانی گوی بیان توان زد

عشق و شباب و رندی مجموعه مراد است

گر راهزن تو باشی صد کاروان توان زد

شد رهزن سلامت زلف تو وین عجب نیست

باشد که گوی عیشی در این جهان توان زد

حافظ به حق قرآن کز شید و رزق بازای

(حافظ شیرازی)

جزای نیکی در روایات

رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود:

يَا عَلِيُّ أَزْبَعُ مَنْ كُنَّ فِيهِ بَنَى اللَّهُ لَهُ بَيْتًا فِي الْجَنَّةِ: مَنْ آوَى الْيَتِيمَ، وَ رَحِمَ الضَّعِيفَ، وَ أَشْفَقَ عَلَى وَالِدَيْهِ وَ رَفَقَ بِمَمْلُوكِهِ.

«1»

ای علی! چهار چیز است که در هر کس باشد، خداوند خانه‌ای در بهشت برای او بنا می‌کند: پذیرش سرپرستی یتیم، ترحم به ضعیف، مهربانی به پدر و مادر، نرمی با زیر دست.

و نیز فرمود:

---

(1) - بحار الأنوار: 51 / 74، باب 3، ذیل حدیث 3؛ مکارم الاخلاق: 436.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 5، ص: 41

مُجَالَسَةُ أَهْلِ الدِّينِ شَرَفُ الدُّنْيَا وَ الْآخِرَةِ. «1»

همنشینی با دینداران، شرافت آدمی در دنیا و آخرت است.

امام صادق علیه السلام فرمود:

مَا مِنْ مُسْلِمٍ أَقْرَضَ مُسْلِمًا قَرْضًا يُرِيدُ وَجْهَ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ إِلَّا احْتَسَبَ اللَّهُ لَهُ أَجْرَهَا بِحَسَابِ الصَّدَقَةِ حَتَّى يَرْجِعَ إِلَيْهِ. «2»

مسلمانی که برای خدا به مسلمان دیگر قرض بدهد، تا قرض برگردد، اجرش همچون صدقه در راه خداست.

امام صادق علیه السلام فرمود:

مَنْ أَطْعَمَ أَخَاهُ فِي اللَّهِ، كَانَ لَهُ مِنَ الْأَجْرِ مِثْلُ مَنْ أَطْعَمَ فِتَامًا. قَالَ: قُلْتُ: مَا الْفِتَامُ؟ فَقَالَ: مِائَةُ أَلْفٍ مِنَ النَّاسِ. «3»

هر کس برادر دینیش را اطعام دهد، اجرش همچون طعام دهنده فتام است.

راوی می گوید: عرضه داشتیم: فتام چیست؟ فرمود: صد هزار انسان.

حضرت رضا علیه السلام پیوسته می فرمود:

مَنْ دَعَا لِإِخْوَانِهِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ

[وَالْمُؤْمِنَاتِ وَالْمُسْلِمِينَ وَالْمُسْلِمَاتِ

] وَكَلَّ اللَّهُ بِهِ عَنْ كُلِّ مُؤْمِنٍ مَلَكًا يَدْعُو لَهُ. «4»

هر کس برای برادران [و خواهران مؤمن و مسلمان] خود دعا کند، خداوند به هر مؤمنی ملکی موکل او کند تا برایش دعا نماید.

(1) - بحار الأنوار: 1/ 199، باب 4، حدیث 2؛ ثواب الاعمال: 132.

(2) - بحار الأنوار: 100/ 139، باب 1، حدیث 6؛ أعلام الدین: 391.

(3) - بحار الأنوار: 71/ 376، باب 23، حدیث 73؛ أعلام الدین: 390.

(4) - بحار الأنوار: 90/ 386، باب 26، حدیث 12؛ ثواب الاعمال: 161.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 5، ص: 42

رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود:

مَنْ عَادَ مَرِيضًا فِي اللَّهِ، لَمْ يَسْأَلِ الْمَرِيضُ لِلْعَائِدِ شَيْئًا إِلَّا اسْتَجَابَ اللَّهُ لَهُ. «1»

هر کس عیادت مریض کند و نظری جز به خدا نداشته باشد، مریض درخواست نمی کند چیزی را مگر این که خداوند دعایش را در حق عیادت کننده مستجاب کند.

جزای بدی در روایات

امام صادق علیه السلام فرمود:

إِيَّاكُمْ وَ الْعُقْلَةَ، فَإِنَّهُ مَنْ غَفَلَ فَإِنَّمَا يَغْفُلُ عَنْ نَفْسِهِ. وَ إِيَّاكُمْ وَ التَّهَؤُنَ بِأَمْرِ اللَّهِ عَزَّوَجَلَّ، فَإِنَّهُ تَهَؤُنَ بِأَمْرِ اللَّهِ أَهَانُهُ اللَّهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ. «2»

از غفلت و بی‌توجهی نسبت به حقایق بهره‌یزید که هر کسی غفلت ورزد به خود ضرر زده. و امر خدا را پست و کوچک نشمارید که هر کسی برنامه‌های الهی را (که در قرآن منعکس است) پست بشمارد، خداوند در قیامت او را پست و خوار کند.

رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود:

مَنْ أَبْغَضَنَا أَهْلَ الْبَيْتِ بَعَثَهُ اللَّهُ يَهُودِيًّا وَ لَوْ أَنَّ عَبْدًا عَبْدَ اللَّهِ بَيْنَ الرُّكْنِ وَ الْمَقَامِ أَلْفَ سَنَةٍ ثُمَّ لَقِيَ اللَّهَ بِغَيْرِ وَلَايَتِنَا لَأَكْبَهُ اللَّهُ عَلَى مِنْخَرِيهِ فِي النَّارِ. «3»

(1) - أعلام الدّین: 398؛ مکارم الأخلاق: 361؛ عدّة الدّاعی: 126.

(2) - بحار الأنوار: 227 / 69، باب 112، حدیث 3؛ ثواب الاعمال: 203.

(3) - أعلام الدّین: 400؛ بحار الأنوار: 201 / 27، باب 7، حدیث 68.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 5، ص: 43

هر کس ما اهل بیت را دشمن بدارد، خداوند او را یهودی وارد محشر کند. و هر آینه اگر کسی هزار سال بین رکن و مقام خدا را عبادت کند، سپس بدون ولایت و قبول حکومت و سرپرستی ما به قیامت وارد شود، خداوند او را به رو به آتش جهنم خواهد افکند.

امام باقر علیه السلام فرمود:

ثَلَاثُ حِصَالٍ لَا يَمُوتُ صَاحِبُهُنَّ حَتَّى يَرَى وَبَاهُتَنَّ: الْبَغْيُ، وَ الْكِذْبُ، وَ قَطِيعَةُ الرَّحِمِ. «1»

سه خصلت است که صاحبش از دنیا نمی رود مگر این که بدی عاقبت آن را ببیند: تجاوز به حق مردم، دروغ، قطع رحم.

امام صادق علیه السلام فرمود:

إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ خَلَقَ الْمُؤْمِنَ مِنْ نُورٍ عَظَمَتِهِ وَ جَلَالِ كِبَرِيَّائِهِ، فَمَنْ طَعَنَ عَلَيْهِ أَوْ رَدَّ قَوْلَهُ فَقَدْ رَدَّ عَلَى اللَّهِ فِي عَرْشِهِ، وَ لَيْسَ هُوَ مِنَ اللَّهِ فِي شَيْءٍ أَمَّا هُوَ شَرُّكَ شَيْطَانٍ. «2»

خداوند مؤمن را از نور عظمت و جلال کبریایی خود آفریده است، پس هر کس به او طعنه زند، یا گفتارش را مردود سازد، هر آینه خدا را در عرش رد کرده، چنین کسی با خدا ارتباط ندارد، به حقیقت که شیطان در نطفه او شرکت داشته است.

امام صادق علیه السلام فرمود:

(1) - أعلام الدّین: 401؛ ثواب الاعمال: 220، با کمی اختلاف.

(2) - أعلام الدّین: 403؛ بحار الأنوار: 146 / 72، باب 56، حدیث 17، با کمی اختلاف.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 5، ص: 44

مَنْ كَانَ لَهُ دَارٌ فَاحْتَاجَ مُؤْمِنٌ إِلَى سُكْنَاهَا فَمَنْعَهُ إِيَّاهَا، قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ:

مَلَائِكَتِي، عَبْدِي بِحُلٍّ عَلَى عَبْدِي بِسُكْنَى الدُّنْيَا، لَا وَ عِزَّتِي لَا يَسْكُنُ جَنَانِي أَبَدًا. «1»

کسی را که خانه ای باشد و مؤمنی به سکونت در آن نیازمند است و او از جای دادن مؤمن در آن خانه خودداری کند، خدای عز و جل می فرماید: ای ملائکه من، بنده ام خانه دنیا را از بنده ام دریغ داشت، نه، به عزتم قسم هرگز او را بهشت ساکن نمی کنم.

امام صادق علیه السلام فرمود:

مَنْ رَوَى عَنْ مُؤْمِنٍ رَوَايَةً يُرِيدُ بِهَا شَيْنَهُ وَ هَذَمَ مُرُوتَهُ لِيَسْقُطَ مِنْ أَعْيُنِ النَّاسِ، أَخْرَجَهُ اللَّهُ مِنْ وَلَايَتِهِ إِلَى وَلَايَةِ الشَّيْطَانِ. «2»

کسی که سخنی را از مؤمنی حکایت کند و قصدش توهین به آن مؤمن و از بین رفتن آبرویش و افتادن از چشم مردم باشد، خداوند او را از ولایتش بیرون برده، به ولایت شیطان منتقل کند.

رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود:

أَرْبَعٌ لَا تَدْخُلُ بَيْتاً وَاحِدَةً مِنْهُمْ إِلَّا خَرِبَ وَ لَمْ يُعْمَرْ بِالْبَرَكَةِ: الْخِيَانَةُ، وَ السَّرِقَةُ، وَ شُرْبُ الْخَمْرِ، وَ الرِّبَا. «3»

چهار چیز است که داخل خانه‌ای نمی‌شود مگر این که آن خانه از رحمت و معنویت خراب گردد و برکت نبیند: خیانت، دزدی، خوردن شراب و ربا.

امیرالمؤمنین علیه السلام فرمود:

إِذَا غَضِبَ اللَّهُ عَلَى أُمَّةٍ وَ لَمْ يُنْزَلْ بِهِمُ الْعَذَابُ عَلَّتْ أَسْعَاؤُهَا، وَ قَصُرَتْ

(1) - أعلام الدّین: 404؛ الکافی: 367 / 2، حدیث 3.

(2) - بحار الأنوار: 254 / 72، باب 66، حدیث 36؛ أعلام الدّین: 404.

(3) - بحار الأنوار: 170 / 72، باب 58، حدیث 2؛ أعلام الدّین: 404.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 5، ص: 45

أَعْمَارُهَا، وَ لَمْ يَرْخُجْ بُحَارُهَا، وَ لَمْ تَزُكْ ثَمَارُهَا، وَ لَمْ تَغْزُرْ أَهْوَاؤها، وَ حُسِنَ عَنْهَا أَمْطَارُهَا، وَ سُلِّطَ عَلَيْهَا شِرَاؤها. «1»

هرگاه خداوند بر امتی غضب کند و آنان را به عذاب آسمانی دچار ننماید، اجناسشان گران شود، عمرهاشان کوتاه گردد، تجارتشان سود نبرند، میوه‌هایشان زیاد نشود، نهرهای آبشان پر نگردد، باران از آنان منع شود و اشرار قوم بر آنها مسلط گردند.

امیرالمؤمنین علیه السلام فرمود:

أَيُّهَا مُؤْمِنٌ مَنَعَ مُؤْمِناً شَيْئاً مِمَّا يَخْتِاجُ إِلَيْهِ، وَ هُوَ يَقْدِرُ عَلَيْهِ أَوْ مِنْ عِنْدِ غَيْرِهِ، أَقَامَهُ اللَّهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ مُسَوِّدّاً وَجْهَهُ، مُزْرَقَةً عَيْنَاهُ، مَغْلُولَةً يَدَاهُ إِلَى عُنُقِهِ، فَيَقَالُ: هَذَا الْخَائِنُ الَّذِي خَانَ اللَّهَ وَ رَسُولَهُ. ثُمَّ يُؤْمَرُ بِهِ إِلَى النَّارِ. «2»

هر مؤمنی که مؤمنی را از برآوردن نیازش منع کند در حالی که قدرت بر رفع احتیاج مؤمن داشته باشد یا با کمک دیگری بتواند رفع نیاز مؤمن نماید، خداوند او را در قیامت سیاه رو و کبود چشم (کور) نگاه می‌دارد، در حالی که دو دستش به گردنش بسته، پس گفته می‌شود: این خائنی است که به خدا و رسول خیانت کرده. سپس امر می‌شود او را به آتش دراندازد.

آری، گناه و معصیت و ساعات روز را به آلودگی پر کردن و به تعبیر بعضی از روایات با ایّام دشمنی کردن، سودی جز خواری در دنیا و عذاب در آخرت ندارد.

اگر غرایز و شهوات را با احکام الهی مقید کنیم، اگر تقوا را مهار هوای نفس قرار دهیم، اگر به یاد خدا و روز قیامت باشیم، ساعات عمر ما را خیر و خوبی پر می‌کند و در فردای محشر به نتایج خوبی‌های خود بر اساس وعده الهی در قرآن خواهیم

---

(1) - أعلام الدّین: 407؛ بحار الأنوار: 157/74، باب 7، حدیث 128، با کمی اختلاف.

(2) - أعلام الدّین: 404؛ ثواب الاعمال: 239.

تفسیر و شرح صحیفه سجّادیه، ج 5، ص: 46

رسید.

هلالی در رساله «صفات العاشقین» می‌سراید:

ندیدی غیر اندوه و تأسّف

زلیخا مدّتی در عهد یوسف

ز سوداهای خود سودی ندیدی

ز کار خویش بهبودی ندیدی

شدی پیشش در و دیوار مانع

اگر یوسف شدی چون ماه طالع

به رگمش از ره دیگر گذشتی

وگر خود سوی یوسف برگزیدی

ز آسیب خزان برگ و گلش ریخت

غم پیری نمی بر سنبلس ریخت

سیه بادام او از جور ایام	شد از عین سفیدی مغز بادام
بیاض روی او شد معجر او	بین کآخر چه آمد بر سر او
فشاند از چشمه‌های چشم خونبار	هزاران قطره همچون دانه بار
بدینسان بود حال او که ناگاه	دلش را بر غلط کردند آگاه
بقی در خانه از مردم نمان داشت	که او را قبله حاجت گمان داشت
درون خانه کارش بت پرستی	برون از عشق یوسف شور و مستی
به دل گفتا که ای در عشق معیوب	محب را کی روا باشد دو محبوب
شد این بت سنگ راه آرزوم	از آن یوسف نمی آید به سویم
ز بھر بت شکستن سنگ برداشت	به عزم صلح، راه جنگ برداشت
شکست آن را به چالاکئی و چُستی	وز آن افتاد در کارش درستی
به آن سنگی که بت را خُرد بشکست	تو گفتی رخنه ایمان خود بست
چوبار دیگر آمد بر سر راه	برآمد یوسف توفیقش از چاه
ترحم کرد یوسف بر زلیخا	جوانی را گرفت از سر زلیخا
سیه شد مردم چشم سفیدش	برآمد کوکب صبح امیدش
تو نیز ای دل اگر بت را شکستی	ز غوغای بتان جستی و رستی

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 5، ص: 47

دل گمراه ما را روبه ره آر

الهی از بتان ما را نگه دار

شراب وحدت اندر جام ما ریز

زالال معرفت در کام ما ریز

(هلالی جغتایی)

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 5، ص: 48

[«8» اللَّهُمَّ فَلكَ الْحَمْدُ عَلَى مَا فَلَقْتَ لَنَا مِنَ الْإِصْبَاحِ وَ مَتَّعْتَنَا بِهِ مِنْ ضَوْءِ النَّهَارِ وَ بَصَّرْتَنَا مِنْ مَطَالِبِ الْأَقْوَاتِ وَ وَقَّيْتَنَا فِيهِ مِنْ طَوَارِقِ الْأَقَاتِ «9» أَصْبَحْنَا وَ أَصْبَحَتِ الْأَشْيَاءُ كُلُّهَا بِجُمْلَتِهَا لَكَ:

سَمَاوُهَا وَ أَرْضُهَا وَ مَا بَثَّتْ فِي كُلِّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا سَاكِنُهُ وَ مُتَحَرِّكُهُ وَ مُقِيمُهُ وَ شَاخِصُهُ وَ مَا عَلَا فِي الْهَوَاءِ وَ مَا كُنَّ تَحْتَ
الْقَرَى «10» أَصْبَحْنَا فِي قَبْضَتِكَ يَحْيَا مَلِكُكَ وَ سُلْطَانُكَ وَ نَضْمُنَا مَشِيئَتَكَ وَ نَتَصَرَّفُ عَنْ أَمْرِكَ وَ نَتَقَلَّبُ فِي تَدْبِيرِكَ
«11» لَيْسَ لَنَا مِنَ الْأَمْرِ إِلَّا مَا قَضَيْتَ وَ لَا مِنَ الْخَيْرِ إِلَّا مَا أَعْطَيْتَ «12» وَ هَذَا يَوْمٌ حَادِثٌ جَدِيدٌ وَ هُوَ عَلَيْنَا شَاهِدٌ
عَتِيدٌ إِنْ أَحْسَنَّا وَ دَعَوْنَا بِحَمْدٍ وَ إِنْ أَسَأْنَا فَارْقَنَّا بِذَمِّ

خدایا! فقط تو را سپاس، بر این نعمت: که تاریکی شب را شکافتی، و روشنی صبح را آشکار کردی، و ما را به شکافتن تاریکی شب از روشنی روز بهره مند ساختی و در راه به دست آوردن خوردنی ها بینا فرمودی، و از پیشامدهای ناگوار بلاها نگاه داشتی. شب را برای تو صبح کردم، و همه آفریده ها برای تو قدم در عرصه صبح گذاشتند. آسمان و زمینشان، و آنچه در هر کدام از آنها پراکنده ای، ساکن و جنبنده اش ایستاده و رونده اش، و آنچه در هوا بالا رفته و آنچه زیر خاک پنهان شده، در عرصه گاه ملکیت تو صبح کردم.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 5، ص: 49

فرمانروایی و پادشاهیت ما را گرد آورده، و ارادت ما را جمع کرده. از برکت فرمانت، در کارها تصرف می کنیم، و در سایه تدبیرت دگرگون می شویم. جز آنچه فرمانت بر آن صادر شده، برای ما کار و مطلبی نیست، و جز آنچه را به ما بخشیدی، خیری وجود ندارد.

امروز روز آفریده شده جدیدی است، و او بر ما گواه آماده ای است. اگر خوبی کنیم، ما را با سپاس ترك می کند و اگر بدی کنیم، نکوهش کنان از ما جدا می شود!

حکمت گردش شب و روز

آفرینش جهان هستی و نظام شب و روز و آفرینش ماه و خورشید و ستارگان همگان در تدبیر و تسخیر ذات وجود اقدس باری تعالی است. که می فرماید:

إِنَّ رَبَّكُمُ اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ ثُمَّ اسْتَوَى عَلَى الْعَرْشِ يُغْشِي اللَّيْلَ النَّهَارَ يَطْلُبُهُ حَثِيثًا وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ وَالنُّجُومَ مُسَخَّرَاتٍ بِأَمْرِهِ أَلَا لَهُ الْخَلْقُ وَالْأَمْرُ تَبَارَكَ اللَّهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ «1»

به یقین پروردگار شما خداست که آسمان ها و زمین را در شش روز آفرید، سپس بر تخت [فرمانروایی و تدبیر امور آفرینش] چیره و مسلط شد، شب را در حالی که همواره با شتاب روز را می جوید بر روز می پوشاند، و خورشید و ماه و ستارگان را که مُسَخَّر فرمان اویند [پدید آورد]؛ آگاه باشید که آفریدن و فرمان [نافذ نسبت به همه موجودات] مخصوص اوست؛ همیشه سودمند و با برکت است، پروردگار عالمیان.

جهان همان گونه که در پیدایش نیازمند به اوست در تدبیر و ادامه گردش حیات

(1) - أعراف (7): 54.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 5، ص: 50

و اداره شبانه روز نیز وابسته به اوست و اگر لحظه ای لطف خدا از آن گرفته شود، نظامش به کلی گسسته و نابود می گردد.

آفرینش طبیعت و موجودات و برقراری قوانین و انضباطی که به فرمان پروردگار در عالم هستی حاکم است؛ در مسیر معینی حرکت می کند.

از این حرکت پربرکت، اسباب طبیعت که مهمترین آنها پی در پی بودن شبانگاه و صبحگاه است و همه موجودات دنیا بر روال آنها تلاش و آرامش دارند و چرخه رزق و روزی بندگان و حیوانات و گیاهان بر دایره حرکت و برکت آنها می چرخد؛ از وجود مبارك خداوند است.

وجود حق تعالی سرمایه ای ذاتی و پر خیر و برکت است که آثار فیض سرشار او تا ابد باقی بماند و هرگز زوال نپذیرد.

لایق ترین وجود برای صفت مبارك، وجود خداوند است که سرچشمه همه نیکی ها و خیرات، پیوسته از او جاری است و باران رحمت و حیات او بر همه موجودات عالمگیر و فراگیر می گردد؛ پس ستایش از مقام مقدس و مبارك ربوبی به این است که فرمود: **تَبَارَكَ اللَّهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ**.

از نشانه های آشکار قدرت نمایی الهی، رفت و آمد شب و روز است. همگی در کارند تا آنانی که اهل درك و اندیشه هستند در پرتو تقوا و پرهیز از گناه، صفای روح و روشن بینی یافته و چهره حقیقت و جمال یار را ببینند.

إِنَّ فِي اخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَ مَا خَلَقَ اللَّهُ فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ لَآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يَتَّقُونَ» «1»

به یقین در رفت و آمد شب و روز و آنچه را خدا در آسمان ها و زمین پدید آورد، برای گروهی که همواره تقوا پیشه اند، نشانه هایی [بر توحید، ربوبیت و قدرت خدا] ست.

(1) - یونس (10): 6.

تفسیر و شرح صحیفه سجاده، ج 5، ص: 51

اگر نورانیت نور روز که پرتویی از سرچشمه نور خورشید است و تاریکی و سکوت شب که از پنهانی منبع نور آفتاب است به صورت یکنواخت و پیوسته بود، سردی و گرمی بر اوضاع عالم غلبه می کرد و همه موجودات نابود می شدند ولی خداوند این دو را پشت سر یکدیگر قرار داده تا بستر زندگی و کوشش در کره زمین آماده گردد. و این از موهبت های خداوند کریم است که همه زمینه های حیات و بقای آدمی را فراهم می سازد ولی آدمیزاده ناسپاس با کفران و طغیان خود را هلاک می سازد و راه سعادت و کامیابی را به جهنم سوزان ختم می کند.

امام سجّاد علیه السلام در دعایش هنگام رؤیت هلال چنین زمزمه می‌فرمود:

أَيُّهَا الْخَلْقُ الْمُطِيعُ الدَّائِبُ السَّرِيعُ الْمُتَرَدُّ فِي مَنَازِلِ التَّقْدِيرِ، الْمُتَصَرِّفُ فِي فَلَكِ التَّدْبِيرِ آمَنْتُ بِمَنْ نَوَّرَ بِكَ الظُّلُمَ وَأَوْضَحَ بِكَ الْبُهِمَ وَجَعَلَكَ آيَةً مِنْ آيَاتِ مُلْكِهِ وَعَلَامَةً مِنْ عَلَامَاتِ سُلْطَانِهِ وَامْتَهَنَكَ بِالزِّيَادَةِ وَالنُّقْصَانِ وَالطُّلُوعِ وَالْأُفُولِ وَالْإِنَارَةِ وَالْكَسُوفِ فِي كُلِّ ذَلِكَ أَنْتَ لَهُ مُطِيعٌ وَإِلَى إِرَادَتِهِ سَرِيعٌ. «1» ای آفریده فرمانبردار و پوینده دائم و شتابان، رفت و آمدکننده در منازل معین شده و تصرف کننده در فلک تدبیر، ایمان آوردم به کسی که به سبب تو تاریکی‌ها را روشن کرد، آنچه را با حواس به سختی می‌توان یافت، به وسیله تو آشکار ساخت و تو را دلیلی از دلایل فرمانروایی بر هستی و نشانه‌ای از نشانه‌های سلطنت و قدرتت قرار داد و تو را به زیادی و نقصان و طلوع و غروب و تابندگی و گرفتگی، به خدمت گرفت. در تمام این حالات فرمانبردار اویی و به سوی خواسته‌اش شتابانی.

(1) - صحیفه سجّادیه: دعای 43.

تفسیر و شرح صحیفه سجّادیه، ج 5، ص: 52

برخی انسان‌های ساده لوح به شب و روزها بدبین هستند و از آنها ابراز تنقیر می‌کنند و گاهی روزی را نحس و شوم می‌دانند، یا شیئی را عامل بدبختی و سیاهی زندگی خود می‌پندارند یا به سالی و ماهی و فصلی حالت خوش یُمی یا بدشگونی و سیه روزی می‌دهند و گروهی به روزگار و طبیعت مشکوک هستند و همه عوامل بدبختی خود را به زمین و آسمان نسبت می‌دهند، ولی اینان نمی‌دانند که نظام عالم هستی و آفرینش خداوند متّان کمبود و عیبی ندارد و چرخه زمانه به طور طبیعی به دلخواه فرد یا گروه خاصی نیست که بر وفق مراد کسی باشد و دیگری را ناامید و محروم سازد. گردش روزگار و تدبیر امور با قدرت خداوند به گونه‌ای است که همه موجودات و امکانات در حساب و نظم ویژه‌ای حرکت می‌کنند ولی بر پایه اراده الهی فراز و نشیب دارد که باید بر اساس مصالح و حکمت‌هایی مورد آزمایش یا مقامات قرار بگیرند تا به اهداف عالی برسند، اما انسان نادان به جای این که به نفس خود مظنون باشد و از شر هوای آن به حق تعالی پناه ببرد به مظاهر طبیعت و مقدسات دینی اهانت می‌کند.

امیرمؤمنان علی علیه السلام به نکته مهمی به نقل از پیامبر گرامی اسلام صلی الله علیه و آله اشاره می‌فرماید:

اعْلَمُوا عِبَادَ اللَّهِ أَنَّ الْمُؤْمِنَ لَا يُصْبِحُ وَلَا يُمْسِي إِلَّا وَ نَفْسُهُ ظَنُونٌ عِنْدَهُ، فَلَا يَزَالُ زَارِياً عَلَيْهَا وَ مُسْتَزِيداً لَهَا. «1»

بندگان خدا، بدانید که مؤمن شب را به روز و روز را به شب نمی‌برد مگر آن که به نفس خود بدگمان است، هماره از خود عیبجویی می‌کند و خواهان افزایش کار نیک از نفس است.

پس باید بر حرکات شیطنت‌آمیز نفس اماره نظارت بیشتر کرد تا هوای دوست را

(1) - نهج البلاغه: خطبه 175.

تفسیر و شرح صحیفه سجاده، ج 5، ص: 53

با دود گناه و وسوسه شیطانی آلوده نسازیم.

شخصی به امام باقر علیه السلام گفت: چگونه صبح کردی؟ فرمود:

در حالی صبح کردم که غرق نعمتیم و آلوده به گناهان بسیار، پروردگارمان با نعمت‌هایش به ما اظهار محبت می‌کند و ما با گناهانمان با او دشمنی می‌ورزیم در حالی که ما به او نیازمندیم و او از ما بی‌نیاز است. «1»

بینش در بهره‌گیری از نعمت‌ها و بلاها

اندازه‌شناسی و شناخت قدر نعمت‌ها و حکمت حوادث و آفات انسان را در رساندن به کمالات برتر موفق می‌سازد؛ به ویژه اگر به اسرار باطنی خلقت اشیا بیشتر نگریسته شود به معرفت حقیقی نزدیکتر می‌شود.

اگر آدمی

«سِرِّ الْقَدَرِ»

داشته باشد و همه چیز را مانند آب و آتش بشناسد پی می‌برد که چرا خداوند حکیم، صفت خوبی را به فرد زشتی داده یا زیبایی را به فرد ناشایست و نادان داده است. اگر تیز نگر شود، پاسخ همه این پرسش‌ها به عدالت و حکمت حق می‌رسد.

هنگامی که انسان سِرِّ قَدَرِ هر چیزی و حکمت حق در آن را نشناسد، همیشه از خود می‌پرسد، چرا و چگونه چنین کرده است؟ اگر به سِرِّ درون آفرینش برسد، همه اشکالات و شبهات او از بین می‌رود.

بیشتر ناله‌ها و شکایت‌های بشر از روی جهل به راز هستی و آفرینش است و ظاهربینی و ساده‌نگری و به کار نگرفتن عقل و اندیشه، او را به موجودی مادی و حیوانی تبدیل می‌کند که همه همت او صرف شکم چرانی و سرگرمی در دنیا است ولی چراغ زندگی و عقلش تعطیل است.

(1) - بحار الأنوار: 303 / 46، باب 6، حدیث 52؛ الأمالی، شیخ طوسی: 641، حدیث 1331.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 5، ص: 54

یکی از صفات شیعه ژرف نگری در امور حقیقی دنیا است که امام علی علیه السلام در این باره به اصحاب فرمود:

شِيعَتُنَا هُمُ الْعَارِثُونَ بِاللَّهِ الْعَامِلُونَ بِأَمْرِ اللَّهِ، أَهْلُ الْفَضَائِلِ، النَّاطِقُونَ بِالصَّوَابِ، مَا كُوهُمُ الْقُوْثُ وَ مَلَبَسُهُمُ الْإِقْتِصَادُ وَ مَشِيَّتُهُمُ التَّوَاضُّعُ ...

تَحْسِبُهُمْ مَرْضَى وَ قَدْ خُولِطُوا وَ مَا هُمْ بِذَلِكَ، بَلْ خَامَرَهُمْ مِنْ عَظَمَةِ رَحْمِهِ وَ شِدَّةِ سُلْطَانِهِ مَا طَاشَتْ لَهُ قُلُوبُهُمْ وَ ذَهَلَتْ مِنْهُ عَقُولُهُمْ، فَإِذَا اشْتَأَفُوا مِنْ ذَلِكَ بَادَرُوا إِلَى اللَّهِ تَعَالَى بِالْأَعْمَالِ الزَّكِيَّةِ لَا يَرْضَوْنَ لَهُ بِالْقَلِيلِ وَ لَا يَسْتَكْبِرُونَ لَهُ الْجَزِيلَ فَهُمْ لِأَنْفُسِهِمْ مُتَّهَمُونَ وَ مِنْ أَعْمَالِهِمْ مُشْفِقُونَ. «1»

شیعیان ما آنانند که خداشناسند، به فرمان خدا عمل می‌کنند، اهل فضایلند؛ زبان‌شان گویای راستی و درستی است؛ خوراکشان بخور و نمیر است.

پوشاکشان میانه روی است، راه رفتنشان با فروتنی است ...

آنان را بیمار و دیوانه می‌پنداری در حالی که چنین نیستند، بلکه عظمت پروردگارشان و شکوه قدرت او چنان در آنان اثر گذاشته که دل‌هایشان دیوانه او، خرده‌هایشان در برابرش حیران و سرگشته شده است، اشتیاق آنان سبب گشته که با کارهای پاک و پاکیزه به سوی خدای تعالی بشتابند، به عمل اندک برای او رضایت نمی‌دهند و اعمال زیاد را برای خود زیاد نمی‌شمارند، پیوسته خود را متهم می‌دارند و از اعمال خویش بیمناکند.

بخشی از رزق و سرمایه انسان، اموالی است که از راه کسب حلال به دست می‌آید و در راه حق و حمایت از ضعیفان مصرف می‌گردد. و گاهی آدمی در اثر هوا و هوس از راه باطل درآمدی بیاندوزد و در راه شیطان خرج می‌کند که هر دو بر باد رفته است.

(1) - بحار الأنوار: 28/75، باب 15، حدیث 96.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 5، ص: 55

«عده‌ای از مردم خراسان خدمت امام صادق علیه السلام رسیدند. حضرت بی مقدمه فرمود: هر کس مالی را از «مهاوش» به دست آورد، خداوند آن را در «نخابر» از بین ببرد. عرض کردند: فدایت شویم معنی این جمله را نمی‌فهمیم، حضرت فرمود: از باد آید به دم بشود. «1» «2» این برداشت همان ضرب المثل خود ماست که گفته‌اند: باد آورده را باد ببرد.

بنابراین باید از وزر و وبال این مال ترسید که عاقبتش دوزخ است.

از اینرو پیامبر عزیز اسلام صلی الله علیه و آله فرمود:

قَالَ اللَّهُ عَزَّوَجَلَّ: مَنْ لَمْ يُيَالِ مِنْ أَيْ بَابِ اكْتَسَبَ الدِّينَارَ وَ الدِّرْهَمَ لَمْ أَبَالِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ مِنْ أَيْ أَبْوَابِ النَّارِ أَدْخَلْتُهُ. «3»

خدای متعال فرمود: هر کس پروایی نداشته باشد از چه راهی درهم و دینار کسب کند روز قیامت باکی نداشته باشم که از کدام درهای دوزخ واردش کنم.

و این حالت مال اندوزی يك نوع آفت زدگی نفس است که روح و قلب را هم آلوده می‌سازد و سپس انسان را به موجودی مانند قارون و فرعون تبدیل می‌کند که ادعای ملک و ملکوت را شیوه حکومت خود قرار می‌دهد.

بنده ذلیل پس به کجا باید توقف کند و در چه آغوشی پناه گیرد که راه نجات او باشد.

امیرالمؤمنین در مناجات خود به درگاه الهی این پناهندگی را درخواست می‌فرماید:

(1) - امام صادق علیه السلام جواب این سؤال را به فارسی بیان کرده‌اند.

(2) - بحار الأنوار: 84/47، باب 5، حدیث 77؛ المناقب، ابن شهر آشوب: 218/4؛ بصائر الدرجات: 336، حدیث 14.

(3) - بحار الأنوار: 11/100، باب 1، حدیث 46؛ الإختصاص: 249.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 5، ص: 56

خدایا! برای من پیکری آفریدی و در آن ابزارها و اندامهایی نهادی که من با آنها تو را فرمان می‌برم و نافرمانی می‌کنم، تو را به خشم می‌آورم و خشنودت می‌سازم و در نفس من انگیزه به سوی شهوات قرار دادی و مرا در سرایی آکنده از آفات جای دادی و آن گاه به من فرمودی باز ایست. پس من به کمک تو باز می‌ایستم و به تو توسل می‌جویم و به تو پناه می‌برم و با یاری تو خودم را حفظ می‌کنم و برای انجام آنچه خشنودت می‌سازد، از تو توفیق می‌طلبم. «1» پس باید سپری از ابزار دفاع معنوی برگزید که حضرت علی علیه السلام فرمود:

لَا تُخْلِ نَفْسَكَ مِنْ فِكْرَةٍ تَزِيدُكَ حِكْمَةً وَ عِبْرَةٍ تُغَيِّرُكَ عِصْمَةً. «2»

خود را از اندیشه‌ای که برفرزانگی تو می‌افزاید و از عبرت آموزی که تو را از لغزش نگه می‌دارد؛ خالی مدار.

آفرینش در خدمت خداوند

مالکیت خداوند بر اشیا و انسان‌ها از نوع مالکیت در میان انسان‌ها نیست؛ زیرا ملکیت بشر اعتباری و مجازی است که برای حفظ اعتبار حقیقی و حقوقی خود قوانینی را جعل نموده به گونه‌ای که با سلب ملکیت از فردی نسبت به مال معین در خارج، او دیگر صاحب آن نیست. اما نسبت به ذات حق تعالی ملکیت مطلق است و در آن اعتبار و تعلق معنی ندارد؛ زیرا وابستگی و ارتباط حیاتی موجودات به رابطه معلول با علت است که مبدأ آفرینش هستی سبب پدید آمدن آنان شده است و پدیده‌ها ربط محض به خدایند و همه معارف عمیق در جهان بینی از این مبادی

(1) - بحار الأنوار: 107/91، باب 32، حدیث 14؛ البلد الأمين: 317.

(2) - غرر الحکم: 57، حدیث 554.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 5، ص: 57

وحی به دست آمده است. جملگی با زبان حال می‌گویند: آنچه در فضا یا خاک در حرکت است از سیطره خداوند بر هستی است.

و آن قانون هستی که عبارت از حکمت رابطه‌های گوناگون بین مخلوقات و تدبیر امور و تنظیم حرکات و سکنتات بر پایه نظم و حساب است؛ از مدیریت تکوینی قادر حکیم بر همه آفرینش است.

حضرت علی علیه السلام درباره آفرینش جهان فرمود:

أَنْشَأَ الْخَلْقَ أَنْشَاءً، وَ ابْتَدَأَهُ ابْتِدَاءً بِلَا رُويَةٍ اجَالَهَا وَ لَا بَحْرِيَّةً اسْتَفَادَهَا، وَ لَا حَرَكَةً اخْدَتْهَا، وَ لَا هَمَامَةً نَفْسٍ اضْطَرَبَ فِيهَا. اِحَالَ الْأَشْيَاءَ لِأَوْقَاتِهَا، وَ لَاءَمَ بَيْنَ مُحْتَلِفَاتِهَا، وَ عَزَزَ عَرَائِزَهَا، وَ الزَمَهَا اشْبَاحَهَا، عَالِمًا بِهَا قَبْلَ ابْتِدَائِهَا، مُحِيطًا بِحُدُودِهَا وَ انْتِهَائِهَا، عَارِفًا بِقَرَائِنِهَا وَ اخْنَائِهَا. «1»

بی سابقه ماده و مواد مخلوقات را لباس هستی پوشاند و آفرینش را آغاز کرد، بدون به کارگیری اندیشه و سود جستن از تجربه و آزمایش و بدون آن که حرکتی از خود پدید آورده و فکر و خیالی که تردید و اضطراب در آن روا دارد. موجودات را پس از به وجود آوردن به مدار اوقاتشان تحویل داد و بین اشیای گوناگون ارتباط و هماهنگی برقرار کرد، ذات هر یک را اثر و طبیعتی معین داد و آن اثر را لازمه وجود او نمود، در حالی که به تمام اشیا پیش از به وجود آمدنشان دانا و به حدود و انجام کارشان محیط و آگاه و به اجزا و جوانب همه آنها آگاه و آشنا بود.

به راستی، شکوه و عظمت آفرینش بر ما پنهان مانده است که خود را در برابر بزرگی چون خداوند مَنّان عددی فرض می‌کنیم. بزرگی را باید از کلام بزرگان آموخت که در عظمت خلقت او متحیر مانده‌اند.

(1) - نهج البلاغه: خطبه 1.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 5، ص: 58

امام علی علیه السلام درباره آن شکوهمندی چنین می‌فرماید:

منزهی از هر عیب چه بزرگ است شأن تو! چه عظیم است آنچه از آفرینش تو می‌بینیم! و چه کوچک است هر بزرگی در برابر قدرت تو! چه دهشت آور است آنچه ما از ملکوت تو می‌بینیم! و چه اندازه حقیر است آنچه دیده می‌شود در برابر آنچه از سلطنت تو برای ما ناپیداست. چه نعمت‌های در این دنیا گسترده و فراوان است و با این حال در برابر نعمت‌های آخرت چقدر کوچک است. «1» آیات قرآن تنها برای خواندن نیامده است، بلکه برای فهم و درک اهل ایمان و عمل فرستاده شده است که:

إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ لَآيَاتٍ لِأُولِي الْأَلْبَابِ * الَّذِينَ يَذْكُرُونَ اللَّهَ قِيَمًا وَقُعُودًا وَعَلَىٰ جُنُوبِهِمْ وَيَتَفَكَّرُونَ فِي خَلْقِ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ رَبَّنَا مَا خَلَقْتَ هَذَا بَطْلًا سُبْحَنَكَ فَقِنَا عَذَابَ النَّارِ «2»

یقیناً در آفرینش آسمان‌ها و زمین، و آمد و رفت شب و روز، نشانه‌هایی [بر توحید، ربوبیت و قدرت خدا] برای خردمندان است. * آنان که همواره خدا را ایستاده و نشسته و به پهلوی آر미ده یاد می‌کنند، و پیوسته در آفرینش آسمان‌ها و زمین می‌اندیشند، [و از عمق قلب همراه با زبان می‌گویند:] پروردگارا! این [جهان با عظمت] را بیهوده نیافریدی، تو از هر عیب و نقصی منزّه و پاک؛ پس ما را از عذاب آتش نگاهدار.

اندیشه در اسرار آفرینش آسمان‌ها و زمین به انسان آگاهی و بینش می‌دهد و

(1) - نهج البلاغه: خطبه 108.

(2) - آل عمران (3): 190 - 191.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 5، ص: 59

نخستین اثر آن توجه به هدفمند بودن آفرینش است و این که همگان در خدمت دستگاه خداوندند.

صاحبان عقل و خرد پس از اعتراف به وجود هدف در خلقت به یاد شریف‌ترین موجود در آفرینش می‌افتند که انسان میوه این جهان هستی می‌باشد و همه حرکت و گردش کرات و طبیعت به خاطر تربیت و پرورش و تکامل انسان است.

«نوف یکالی که از یاران صمیمی امام علی علیه السلام بود گفت: شی در خدمت حضرت بودم هنوز چشم مرا خواب نگرفته بود، دیدم امام از بستر برخاست و به ستارگان آسمان چشم دوخت و سپس مرا صدا زد و فرمود: ای نوف! خوابی یا بیداری؟ عرض کردم بیدارم یا امیر. فرمود: ای نوف! خوشا به حال زاهدان در دنیا و دلدادگان به آخرت، آنان مردمی هستند که زمین را فرش و خاکش را بستر و آبش را خوشگوار قرار دادند، قرآن را لباس دل و دعا را جامه رو نموده و دنیا را بر روش مسیح از خود بریدند چه بریدی!» «1» مرحوم علامه در تفسیر المیزان نگاشته است:

«اندیشیدن و دقت در آفرینش اشیا و این که هر يك اجزایشان متناسب با یکدیگر و مجموع وجودشان برای رسیدن به کامل و سعادت به نحو تمام و کمال؛ مجهز به ابزار و وسایل هستند؛ نشان می‌دهد که هر پدیده‌ای در جای خود از کمال حسن و نیکویی برخوردار است.» «2» امام صادق علیه السلام به مفضل بن عمر می‌فرماید:

ای مفضل! نخستین پند و دلیل بر وجود آفریدگار، پدید آوردن جهان و ترکیب اجزای آن و نظم بخشیدن آن اجزا به شکل کنونی است. هر گاه درباره این جهان به اندیشه دقت کنی آن را همانند خانه‌ای یابی که هر آنچه بندگان

(1) - نهج البلاغه: حکمت 104.

(2) - تفسیر المیزان: 249/16، ذیل آیه 7 سوره سجده.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 5، ص: 60

بدان نیاز دارند در آن فراهم است. آسمان همچون سقف برافراشته شده و زمین همانند فرش گسترده است و ستارگان مانند چراغ‌ها کنار هم چیده شده‌اند و گوه‌رها همانند گنجینه‌ها در دل زمین اندوخته شده‌اند و هر چیز عالم به جای خود فراهم گشته است و انسان همچون مالك و صاحب وسایل و لوازم آن است. انواع گیاهان برای اهداف او آماده گشته و حیوانات گوناگون در خدمت مصالح و منافع او می‌باشند. «1» در عهد سلیمان بن داود مردم گرفتار خشکسالی سختی شدند. پس به آن حضرت شکایت کردند و از ایشان خواستند که طلب باران کند.

سلیمان فرمود: بعد از نماز صبح برای طلب باران بیرون خواهم رفت. چون نماز صبح خواند به همراه مردم بیرون رفت. در راه مورچه‌ای را دید که بر دو پای خود ایستاده دست به آسمان برداشته است و می‌گوید: پروردگارا! ما نیز از آفریدگان تو هستیم و از روزی تو بی‌نیاز نیستیم، ما را به سبب گناهان آدمیان هلاک مفرما.

در این هنگام سلیمان به مردم گفت: برگردید که به سبب موجوداتی غیر از شما باران داده شدید. پس در آن سال بارانی آمد که هرگز مانند آن را به خود ندیده بودند. «2»

روز از نو، روزی از نو

اهل لغت یوم را به سه گونه تفسیر کرده‌اند:

1- فاصله طلوع خورشید تا غروب آفتاب یا طلوع فجر صادق تا غروب خورشید

2- زمان حاضر

3- مطلق زمان

(1) - بحار الأنوار: 61 / 3، باب 4؛ توحید المفضل: 47.

(2) - الکافی: 246 / 8، حدیث 344؛ بحار الأنوار: 260 / 61، باب 10، حدیث 9.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 5، ص: 61

چرخش روزها و نو شدن روزها به مانند صندوقچه‌ای از اعمال نیک و بد انباشته است که در قیامت در آن را بگشایند. خداوند در روز قیامت بیست و چهار مخزن را باز می‌کند؛ بعضی پر از نور و بعضی پر از آتش و بعضی خالی است. این مخازن کنایه از بیست و چهار ساعت شبانه روز است که انسان در آن به عمل نیک یا عمل گناه مشغول بوده و یا وقت خود را به بیکاری و ولگردی گذرانده است.

زمان به تنهایی از شاهدان و گواهان اعمال انسان است که در روز رستاخیز زبان زمان به گویش آید و گذشته را برای دادگاه حق گزارش کند. همه رخدادها و حوادث شبانه روز در ظرف زمان ثبت می‌شود سپس به روز حساب به مانند دستگاه حافظه نگار آن را ارائه دهد.

خداوند مَنّان در آیات کتاب خود به موقعیت زمان اشاره فرموده است:

يَسْأَلُهُ مَنْ فِي السَّمَوَاتِ وَ الْأَرْضِ كُلَّ يَوْمٍ هُوَ فِي شَأْنٍ «1»

هر که در آسمان ها و زمین است از او درخواست [حاجت] می‌کند، او هر روز در کاری است.

هر روز کار خداوند در برنامه‌ای است هر لحظه طرحی نو در می‌اندازد. این مقتضای طبیعت آفرینش و پاسخگویی به نیازهای موجودات است، روزی به قومی قدرت می‌دهد و روزی دیگر آنها را شکست می‌دهد. يك روز سلامتی و جوانی می‌بخشد، روز دیگر بیمار و ناتوان می‌کند، زمانی مایه اندوه و افسردگی می‌آورد و وقتی غم را از دل بزدايد.

گاهی بر اساس حکمت و نظام احسن پدیده تازه و حادثه جدیدی به وجود می‌آید. موضوعات بدیع و بی‌سابقه اتفاق می‌افتد که نشانه نظارت خدای متعال به امور است. بنابراین برنامه آفرینش و تدبیر حق لحظه‌ای تعطیل بردار نیست.

(1) - الرحمن (55): 29.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 5، ص: 62

از مراحل امور خداوند در عبودیت این است که گناهی را می بخشد و رنجی را برطرف می سازد، گروهی را بالا می برد و دیگرانی را می کوبد. گاهی بندگان را ناز و نوازش می دهد و برخی را به بلایی چوب می زند و در حقیقت خداوند با این حالات گوناگون با موجودات و بندگان عشق می کند، حالی می دهد و حالی می گیرد تا او را بشناسند.

پیروز کسی است که امروز در عمل خود را بسازد و کوتاهی های دیروز را جبران نماید، دنیا که ساعتی بیش نیست لحظه ای دردی و لحظه ای شادی، از آینده هم خبری نداریم. پس آن ساعت را در طاعت باشیم بهتر است یا در معصیت غرق باشیم؟!

امام صادق علیه السلام می فرماید:

مَا مِنْ يَوْمٍ يَأْتِي عَلَى ابْنِ آدَمَ إِلَّا قَالَ ذَلِكَ الْيَوْمُ: يَا بَنِي آدَمَ، أَنَا يَوْمٌ جَدِيدٌ وَأَنَا عَلَيْكَ شَهِيدٌ. فَأَفْعَلْ بِي خَيْرًا وَاعْمَلْ فِي خَيْرٍ، أَشْهَدُ لَكَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ، فَإِنَّكَ لَنْ تَرَانِي بَعْدَهَا أَبَدًا. «1»

هیچ روزی بر فرزند آدم نیاید مگر این که آن روز بگوید: ای پسر آدم! من روزی نو هستم و بر تو گواهم پس به وسیله من کار نیک کن و در من نیکی به جای آر، تا در روز قیامت به سود تو گواهی دهم، چه دیگر مرا هرگز نخواهی دید. برخی بزرگان گفته اند:

این فرمایش حضرت زبان حال می باشد که سزاوار است مؤمن به گوش دل بگیرد و عمل کند هر چند به این حقیقت اشاره دارد که زمان پر و زمان خالی در آخرت عبارت از بروز درون زمان ها یعنی تجلی ظرف زمان به صورت مظروف آن

---

(1) - الکافی: 523 / 2، حدیث 8؛ بحار الأنوار: 325 / 7، باب 16، حدیث 20.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 5، ص: 63

که اعمال به عرصه ظهور در آیند چنانکه زمان پر برکت به زمانی گویند که در آن خیرات و برکات بسیار باشد و زمان نحس به هنگامی که فیض و نیکی در آن نباشد.

پس هر که زمان را شناخت در گرداب نکبت و ذلت گرفتار نیاید.

امام علی علیه السلام انسان را متوجّه این روزها می کند و می فرماید:

هان! روزها سه روزند: روزی که گذشته و امیدی به آن نداری و روزی که ماند و گریزی از آن نیست و روزی که می آید و به آن اطمینان نداری. دیروز پند و اندرز است و امروز غنیمت و فردا را نمی دانی از آن کیست. «1» گاهی اوقات خداوند متعال دلخوری از بندگانش را به وسیله پیامبران خود با احترام به همگان می فهماند که در احادیث قدسی با بیانی خوش و خطابی آرام یادآوری می کند. به عنوان نمونه به حضرت موسی علیه السلام می فرماید:

يَا بَنَ آدَمَ مَا مِنْ يَوْمٍ جَدِيدٍ إِلَّا وَ يَأْتِي فِيهِ رِزْقُكَ مِنْ عِنْدِي وَ مَا لَيْلَةٌ إِلَّا وَ تَأْتِي الْمَلَائِكَةُ مِنْ عِنْدِكَ بِعَمَلٍ قَبِيحٍ، خَيْرِي إِلَيْكَ نَازِلٌ وَ شَرُّكَ إِلَيَّ صَاعِدٌ. «2»

ای فرزند آدم! هر روز تازه ای نیست مگر روزی تو از نزد من می آید و هر شب فرشتگان کار زشتی را از تو نزد من می آورند؛ برکت من به سویت روان است ولی بدی تو به سوی من بالا می آید.

این نکته برای اهل فهم و عمل بس است که بعضی نمک خورند و نمکدان شکنند. چقدر برای خداوند رشوه و بهانه می آوریم و قول تہذیب و پاکی نفس می دهیم اما به روز آسایش و رفاه مادی ناسپاسی می کنیم و حق مولا را ادا نمی کنیم.

مؤمن باید هر روز پیوسته از درگاه رب العالمین، گشایش روزی معنوی و توفیق

(1) - تحف العقول: 220؛ بحار الأنوار: 60/75، باب 16، حدیث 137.

(2) - الجواهر السنّیة: 79، باب 7.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 5، ص: 64

قدردانی نعمت های او و ترك گناهان را بخواهد تا هر روزش به مانند عید مبارك باشد.

کلام فیض الاسلام در فرازی از دعا

مرحوم فیض الاسلام در توضیح جمله اخیر فرموده است:

«گفته‌اند گفتار و گواهی دادن روز به زبان حال است و آنچه در آن واقع می‌شود در علم خدای تعالی به منزله شهادت و گواهی است، پس سزاوار است مؤمن گفتار آن را به گوش دل بشنود و به مقتضای آن عمل نماید.

و گفته‌اند: آن از باب تجسم ایام و اعمال در روز قیامت است و حق هم همین است، چنانکه روایات بر آن گویاست و از آن جمله روایتی است که سیّد علیخان رحمه الله در «شرح صحیفه» خود از کتاب «کافی» نقل نموده است:

حضرت صادق علیه السلام فرمود:

روزی نیست که بر پسر آدم بیاید جز آن که به او می‌گوید: ای پسر آدم! من روز نو هستم و بر تو گواهم و پس از این هرگز مرا نخواهی دید؛ بنابراین اگر کسی روزی کار بدی انجام داد و پس از آن پشیمان شد نباید بگوید: فلان روز، روز بدی بود چون روز، بد نکرده است. «1» عمق این قسمت از دعا به ما می‌گوید همه اشیا و تمام عناصر مملوک حقند و از خود استقلالی ندارند، کارگردان آنان در تمام زمینه‌ها خداست و این همه چرخ به اراده حضرت او در گردش است. این بالاترین خیانت است که انسان از ربوبیت و مالکیت حضرت حق غافل شود و مربوط و مملوک غیر او گردد که هر کس مملوک غیر حضرت ربّ الارباب شود، به دست خود خانه شخصیت و کرامتش را ویران نموده و به راه دارالبوار در افتاده است.

(1) - ترجمه و شرح صحیفه سجّادیه، فیض الاسلام: 71.

تفسیر و شرح صحیفه سجّادیه، ج 5، ص: 65

آن که مجذوب غیر حق می‌شود استعدادهایش در مسیر غلط به کار می‌افتد و از وجود وی در حدّ خودش فرعون خطرناک به وجود می‌آید و عاقبت به خذلان دچار شده و به تازیانه عذاب گرفتار می‌آید و از چشم رحمت الهی می‌افتد!

نیست باید شدنت وانگهش آسان دیدن

ای که داری هوس طلعت جانان دیدن

کی توان از نظر موسی عمران دیدن

آن جمالی که فروغش کمر کوه شکست

نتوان جلوه آن سرو خرامان دیدن

نشود تا دلت از قید علایق آزاد

تا به نورش بتوانی ره عرفان دیدن

تار موی خرد از دیده دل بیرون کن

چشم خقّاش بمان چشم دگر پیدا کن	نور خورشید ازل کی بود آسان دیدن
زنگ دل پاک کن از اشك و به دل بینا شو	كان جمالی است كه نتوانش به چشمان دیدن
جان تو را باید و باید، غم تن چند خوری	بگذر از تن اگر ت هست سر جان دیدن
بر درش چند بدی آری و نافرمانی	هیچ شرمش نشود زین همه احسان دیدن
مزن ای فیض از این بیش ز گفتار نفس	اگر ت هست سر آینه جان دیدن

(فیض کاشانی)

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 5، ص: 66

[«13» اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَ آلِهِ وَ ارْزُقْنَا حُسْنَ مُصَاحَبَتِهِ وَ اعْصِمْنَا مِنْ سُوءِ مُفَارَقَتِهِ بِارْتِكَابِ جَرِيرَةٍ أَوْ اقْتِرَافِ صَغِيرَةٍ أَوْ كَبِيرَةٍ «14» وَ أَجْزِلْ لَنَا فِيهِ مِنَ الْحَسَنَاتِ وَ أَخْلِنَا فِيهِ مِنَ السَّيِّئَاتِ]

خدایا! بر محمد و آلش درود فرست، و نیکو همنشینی با این روز را نصیب ما گردان، و از بد جدا شدن با او، همراه دست زدن به گناه، و ارتکاب معصیت کوچک یا بزرگ، ما را حفظ فرما، و در آن بهره ما را از خوبی‌ها سرشار و فراوان قرار ده و از زشتی‌ها تهی کن.

حقیقت رفاقت با روز

رفاقت و مصاحبت نیکو با روز در سایه ایمان و عمل صالح و اخلاق حسنه، میسر است. میلیاردها چرخ در کارگاه هستی به اراده حضرت رب العزه می‌چرخد تا ساعات روز و شب در اختیار انسان قرار گیرد؛ انسان اولاً: نباید این ساعات را بجائی از دست بدهد، ثانیاً: نباید اجازه دهد ساعات بازیچه شیطان و گوی ملامعه ابلیس و ظرف آلودگی‌های هوا و هوس و شهوات غلط گردد.

روز را باید با دیده عقل و هدایت و چشم وجدان و انصاف نظاره کرد تا ظرف پاکی‌ها، درستی‌ها، کرامت‌ها و حقایق گردد و از وجود انسان، موجودی ملکوتی و معنوی و آسمانی ساخته شود که اگر روز را با چشم شهوت و شکم و ضلالت و گمراهی تماشا کنیم به سعادت دنیا و آخرت خود ضربه زده و هیضم خشك جهنم

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 5، ص: 67

خواهیم شد.

تفسیری از آیه نهم سوره اعلی

صاحب کتاب پرتوی از قرآن می نویسد:

«این انسان است که اگر چشم عقلش باز و بازتر نشد و دچار گمراهی و هواهای نفسانی شد و استعدادها و قوایش خاموش و به هم پیچیده ماند و از قوانین حیات سرپیچی نمود، گرفتار رنجها و سختیها می شود و هرگونه انعکاس و برخورد اوضاع و حوادث با دیوارهای نفس گرفته و اندیشه محدودش به صورت صاعقه مرگ و آوای مصیبت نمودار می شود و پیوسته در هر قدم و اقدامش، سراب آب و زشتیها زیبا می نماید و چون به جلو تاخت جز رنج و آلام و خستگی چیزی برایش نمی ماند.

و اگر با نور هدایت، آفاق دیدش به مبادی و نهایات زندگی باز شد و با چنین دیدی هر چه را به جای خود و با چشم حکمت بین و جمال آرا دید و به قوای درونی خود پی برد و عقده هایش گشوده شد و دیوار اندیشه های محدودش از میان رفت و خود را جزء عالم و عالم را کلّ خود دانست، چنین انسانی استعدادهایش شکفته می شود و ذهنش در پرتو هدایت، همه چیز را چنانکه هست می نگرد و قوای درونیش هماهنگ و نیرومند به حرکت درمی آید و بال و پر عقلش باز می شود و آهنگ تسبیح سر می دهد و پیوسته عقربه هدایت را با هدف های عالی و عالی تر تطبیق می نماید. چنین انسانی در مسیر بلند خود، دیگر تاریکی و مانع و مشکلی نمی بیند و با جاذبه حق و رشته های صفات ربوبی اوج می گیرد و از بالا و کنار امواج مخالف و ابرهای متراکم عبور می نماید و از مشاهده قدرت و نظم و حکمت و جمال مشهود - خلق و تسویه و تقدیر و هدایت - به سوی اصل و از محدود به سوی سرچشمه صفات و اسمای حسنی - به سوی دریای بیکران قدرت و حیات، آسان

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 5، ص: 68

می گراید. «1» اگر با دید هدایت به روز بنگریم، حسن مصاحبت محقق می شود و اگر دچار ضلالت باشیم، روزی را پشت سر خواهیم گذاشت که سراسرش آلوده به معصیت و گناه و غرق در خطا و آلودگی و آغشته به سخط و غضب حضرت جبّار است. در این صورت از روز به بدی مفارقت کرده و ساعاتی از عمر را تلف نموده و به ناشکری و ناسپاسی دچار گشته و خود را در دالان بدبختی و شقاوت قرار داده ایم.

قسمتی از ساعات روز را به خرید و فروش اختصاص دهید، ولی در خرید و فروش، حلال و حرام خدا را رعایت نمایید که این گونه کسب و کار جزئی از عبادت رب، بلکه از افضل عبادات است.

امام صادق علیه السلام از رسول خدا صلی الله علیه و آله روایت می فرماید:

مَنْ بَاغَ وَاشْتَرَى فَلْيَحْفَظْ خُمْسَ حِصَالٍ وَ أَلَّا فَلَا يَبِيعَنَّ وَ لَا يَشْتَرِيَنَّ: الرِّبَا، وَ الْحُلْفَ، وَ كَيْثَمَانَ الْعَيْبِ، وَ الْحَمْدَ إِذَا بَاغَ، وَ الدَّمَ إِذَا اشْتَرَى. «2»

آن که می خواهد وارد خرید و فروش شود، باید پنج حصص را مواظبت نماید، ورنه از خرید و فروش خودداری کند. ربا، سوگند، پوشاندن عیب جنس، تعریف به وقت فروش و مذمت به وقت خرید.

رسول خدا صلی الله علیه و آله به مردی که مشغول فروش خرما بود، فرمود: «آیا نمی دانی که هر کس در معامله و خرید و فروش حيله کند از مسلمانان نیست؟! «3» اگر بتوانید قسمتی از روز را به کشاورزی اختصاص دهید که: رسول خدا صلی الله علیه و آله دست کشاورزی را بوسید و فرمود: این دست در قیامت با آتش تماس پیدا

---

(1) - تفسیر پرتوی از قرآن: ذیل آیه 9 سوره اعلی.

(2) - الکافی: 150/5، حدیث 2؛ الخصال: 286/1، حدیث 38.

(3) - الکافی: 160/5، حدیث 2؛ تهذیب الاحکام: 12/7، باب 1، حدیث 49.

تفسیر و شرح صحیفه سجاده، ج 5، ص: 69

نمی کند. «1» ساعات روز را جهت خدمت به ملت و کشور در دامداری و صنعت و هنر خرج کنید که این گونه برخورد با روز، قدردانی و سپاس از ساعات روز است.

بعضی از ساعات روز را به حلّ مشکل مردم، عیادت مریض، دیدن مؤمن، خواندن قرآن، ادای فرائض الهی و دوستی با پاکان اختصاص دهید که مصاحبت نیکو با روز جز با این امور میسر نیست.

به دریاهاى لطف شامل خویش

خداوندا به ذات کامل خویش

به آن ذاتی که ماندی ندارد	جهان جز وی خداوندی ندارد
به آن سروی که از بطحا سرافراخت	عَلَم بر عالم بالا برافراخت
به آن شاهی که ماه آسمان شد	شب اسری مکانش لامکان شد
به دین پاک جمع پاکدینان	در ایوان فلک بالانشینان
به شب‌های دراز ناامیدی	که در وی نیست امید سفیدی
به آه دردناک صبحگاهی	به فیض رحمت و نور الهی
که فیضی بخشی از نور حضورم	کنی مستغرق دریای نورم
هلالی را هوای آشنایی است	به خورشید آشنایی روشنایی است
به مهر خویشتن روزش برافروز	چو مهر عالم افروزش برافروز

(هلالی جغتایی)

(1) - اسدالغابة، ابن الأثیر: 269 / 2؛ الإصابة، ابن حجر: 72 / 3، حدیث 2313.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 5، ص: 70

[وَأَمَّا لَنَا مَا بَيْنَ طَرْفَيْهِ حَمْدًا وَ شُكْرًا وَ أَجْرًا وَ دُخْرًا وَ فَضْلًا وَ إِحْسَانًا «15» اللَّهُمَّ يَسِّرْ عَلَى الْكِرَامِ الْكَاتِبِينَ مُؤَوَّنَتَنَا وَ
أَمَّا لَنَا مِنْ حَسَنَاتِنَا صَحَائِفُنَا وَ لَا تُخْزِنَا عَنْدهُمْ بِسُوءِ أَعْمَالِنَا]

و از ابتدا تا پایانش را، برای ما از سپاس و شکر و پاداش و اندوخته آخرتی و فضل و احسان پُر فرما. خدایا! سختی و دشواری ما را به برکت تقوا و اعمال شایسته، بر کرام کاتبین که فرشتگان نویسنده اعمالند، آسان ساز، و صفحات پرونده ما را از خوبی‌ها پر کن، و ما را نزد فرشتگان نویسنده اعمال، به کردارهای زشتان رسوا مساز.

در این قسمت از دعا به شش حقیقت؛ حمد، شکر، اجر، دُخر، فضل، احسان، اشاره شده است.

1- حمد در قرآن مجید

سراسر ساعات روز ما اگر هماهنگ با خواسته‌های حضرت حق و سنت رسول صلی الله علیه و آله و دستوره‌های ائمه معصومین علیهم السلام سپری شود، به این معنی که درباره مردم جز حسن نیت و خیرخواهی در قلب خویش نیتی نداشته باشیم و اعضا و جوارح ما جز عمل صالح عملی از خود بروز ندهند و زبان ما جز خیر و حق و عدل

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 5، ص: 71

و حقیقت کلامی نداشته باشد، خداوند مهربان را قلباً و عملاً و قولاً سپاس و ستایش نموده و در واقع به آیاتی که در قرآن مجید ما را امر به سپاس و ستایش می‌فرماید عمل کرده‌ایم.

فَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ وَ كُنْ مِنَ السَّاجِدِينَ «1»

پس [برای دفع دلتنگی] پروردگارت را همراه با سپاس و ستایش تسبیح گوی و از سجده‌کنان باش.

و قُلِ الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي لَمْ يَتَّخِذْ وَلِداً وَ لَمْ يَكُنْ لَهُ شَرِيكٌ فِي الْمُلْكِ وَ لَمْ يَكُنْ لَهُ وَلِيٌّ مِنَ الذُّلِّ وَ كَبِّرُهُ تَكْبِيراً «2»

و بگو: همه ستایش‌ها ویژه خداست که نه فرزندی گرفته و نه در فرمانروایی شریکی دارد و نه او را به سبب ناتوانی و ذلت یار و یآوری است. و او را بسیار بزرگ شمار.

فَاصْبِرْ عَلَى مَا يَقُولُونَ وَ سَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ قَبْلَ طُلُوعِ الشَّمْسِ وَ قَبْلَ غُرُوبِهَا وَ مِنْ آنَاءِ اللَّيْلِ فَسَبِّحْ وَ اطَّرَافَ النَّهَارِ لَعَلَّكَ تَرْضَى «3»

پس در برابر آنچه [مشرکان] می‌گویند، شکبیا باش، و پیش از طلوع خورشید و پیش از غروب آن پروردگارت را همراه با سپاس و ستایش تسبیح گوی، و [نیز] در بخشی از ساعات شب و اطراف روز تسبیح گوی تا [به سنت‌ها و تدبیرهای او] خشنود شوی.

قُلِ الْحَمْدُ لِلَّهِ وَ سَلَامٌ عَلَى عِبَادِهِ الَّذِينَ اصْطَفَى «4»

(1) - حجر (15): 98.

(2) - اسراء (17): 111.

(3) - طه (20): 130.

(4) - نمل (27): 59.

تفسیر و شرح صحیفه سجاده، ج 5، ص: 72

بگو: همه ستایش‌ها ویژه خداست، و درود بر آن بندگان که آنان را برگزیده است.

2- شکر در قرآن مجید

شکر حقیقی بس عظیم و واقعیتی بس بزرگ است که قرآن مجید و روایات، ادایش را در برابر هر نعمتی از نعمت‌های حق واجب می‌دانند.

اگر تمام مردم جهان قیام به شکر کنند، یعنی هر نعمتی که به آنان عنایت شده در همان مسیری خرج کنند که صاحب نعمت معین فرموده، بساط ظلم و فساد و خیانت و جنایت از سطح زمین برچیده می‌شود، چرا که شکر به فرموده اهل الله، صرف نعمت در جایی است که خدا فرموده و حقیقت شکر اجتناب از محارم الهی است.

قرآن کریم در آیات متعددی، انسان را امر به شکر می‌کند و آن را بر عهده انسان از واجبات الهیه می‌داند:

فَاذْكُرُونِي أَذْكُرْكُمْ وَ اشْكُرُوا لِي وَ لَا تَكْفُرُونِ «1»

پس مرا یاد کنید تا شما را یاد کنم و مرا سپاس گزایید و کفران نعمت نکنید.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُلُوا مِن طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ وَ اشْكُرُوا لِلَّهِ إِنْ كُنْتُمْ إِيَّاهُ تَعْبُدُونَ «2»

ای اهل ایمان! از انواع میوه‌ها و خوردنی‌های پاکیزه‌ای که روزی شما کرده‌ایم، بخورید و خدا را سپاس گزارید، اگر فقط او را می‌پرستید.

فَاتَّبِعُوا عِنْدَ اللَّهِ الرِّزْقَ وَاعْبُدُوهُ وَاشْكُرُوا لَهُ إِلَيْهِ تُرْجَعُونَ «3»

(1) - بقره (2): 152.

(2) - بقره (2): 172.

(3) - عنکبوت (29): 17.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 5، ص: 73

پس رزق را نزد خدا بجوئید و او را بندگی کنید و او را شکر کنید که [فقط] به سوی او بازگردانده می‌شوید.

منافع شکرگزاری

قرآن در آیاتی تذکر می‌دهد که بازگشت منافع شکر به خود شماست و این شماست که در صورت شکرگزاری به خیر و آخرت می‌رسید.

وَمَنْ شَكَرَ فَإِنَّمَا يَشْكُرُ لِنَفْسِهِ وَمَنْ كَفَرَ فَإِنَّ رَبِّيَ غَنِيٌّ كَرِيمٌ «1»

و هر کس که سپاس‌گزاری کند، به سود خود سپاس‌گزاری می‌کند و هر کس ناسپاسی ورزد، [زیانی به خدا نمی‌رساند]؛ زیرا پروردگارم بی‌نیاز و کریم است.

وَلَقَدْ آتَيْنَا لُقْمَانَ الْحِكْمَةَ أَنِ اشْكُرْ لِلَّهِ وَمَنْ يَشْكُرْ فَإِنَّمَا يَشْكُرُ لِنَفْسِهِ وَمَنْ كَفَرَ فَإِنَّ اللَّهَ غَنِيٌّ حَمِيدٌ «2»

و به راستی ما به لقمان حکمت عطا کردیم که نسبت به خدا سپاس‌گزار و شاکر باش و هر که سپاس‌گزارد تنها به سود خود سپاس می‌گزارد، و هر که ناسپاسی کند [به خدا زیان نمی‌زند؛ زیرا] خدا بی‌نیاز و ستوده است.

فَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُشْكُرُونَ «3»

بنابراین از خدا پروا کنید، باشد که سپاس گزاری نمایید.

وَاللّٰهُ أَخْرَجَكُمْ مِنْ بُطُونِ أُمَّهَاتِكُمْ لَا تَعْلَمُونَ شَيْئًا وَجَعَلَ لَكُمُ السَّمْعَ وَالْأَبْصَارَ وَ الْأَفْئِدَةَ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ «4»

(1) - نمل (27): 40.

(2) - لقمان (31): 12.

(3) - آل عمران (3): 123.

(4) - نحل (16): 78.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 5، ص: 74

و خدا شما را از شکم مادرانتان بیرون آورد در حالی که چیزی نمی دانستید، و برای شما گوش و چشم و قلب قرار داد تا سپاس گزاری کنید.

شکرگزاری در روایات

امام صادق علیه السلام فرمود:

شُكْرُ النِّعَمِ اجْتِنَابُ الْمَحَارِمِ، وَ تَمَامُ الشُّكْرِ قَوْلُ الرَّجُلِ: الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ. «1»

شکر نعمت های الهی دوری از تمام گناهان است و تمام شکر به این است که انسان با تمام وجود بگوید، «الحمد لله رب العالمین.»

رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود:

الطَّاعِمُ الشَّاكِرُ لَهُ مِنَ الْأَجْرِ كَأَجْرِ الصَّائِمِ الْمُحْتَسِبِ، وَ الْمُعَايُ الشَّاكِرُ لَهُ مِنَ الْأَجْرِ كَالْمُتَمَلِّ الصَّابِرِ وَالْمُعْطَى الشَّاكِرُ لَهُ مِنَ الْأَجْرِ كَأَجْرِ الْمُخْرُومِ الْقَانِعِ. «2»

برای خورنده شکرگزار اجری همچون اجر روزه داری است که رنج روزه‌داری را به حساب خدا گذارد و اجر آن را از خدا خواهد. و برای سالم شاکر اجر همانند مبتلای صابر است و برای آن در برابر نعمت‌های عنایت شده به او شاکر است، اجری همانند اجر محروم قانع است.

رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود:

(1) - المحجة البيضاء: 149 / 7؛ الکافی: 95 / 2، حدیث 10؛ بحار الأنوار: 40 / 68، باب 61، حدیث 29.

(2) - بحار الأنوار: 22 / 68، باب 61، حدیث 1؛ الکافی: 94 / 2، حدیث 1.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 5، ص: 75

يُنَادِي مُنَادٍ يَوْمَ الْقِيَامَةِ لِيُثِمَّ الْحَمَّادُونَ، فَيَقُومُ زُمْرَةٌ، فَيُنْصَبُ لَهُمْ لُؤَاءٌ، فَيَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ. قِيلَ: وَ مِنَ الْحَمَّادُونَ؟ فَقَالَ: الَّذِينَ يَشْكُرُونَ اللَّهَ تَعَالَى عَلَى كُلِّ حَالٍ. وَ فِي لَفْظٍ آخَرَ: الَّذِينَ يَشْكُرُونَ اللَّهَ عَلَى السَّرِّاءِ وَ الضَّرَّاءِ. «1»

روز قیامت فریاد کننده‌ای فریاد برمی‌دارد: حمّادون بپا خیزید؛ عده‌ای برمی‌خیزند، پس برای آنان پرچمی قرار داده می‌شود، سپس وارد بهشت می‌شوند. عرضه داشتند، حمّادون کیانند؟ فرمود: آنان که در هر حالی خدا را شکر کردند. و در حدیث دیگری آمده: آنان که در راحت و سختی خدا را شکر کردند.

بیا ای رفته همچون ناسپاسان

به راه باطل حق ناشناسان

بگو آخر که کافر نعمتی چیست

حرامت باد، این بی حرمتی چیست

نمی‌شاید حق نعمت نهفتن

شکایت چیست؟ باید شکر گفتن

گرت از شکر باشد صد حکایت

ز ترك شکر خود می‌کن شکایت

ز بهر شکر اگر فرزند آدم

به قدر هر يك از ذرات عالم

زبانی بر کند همچون زبانه

زبان شکر او باشد زمانه

در آن کوشش کند چندانکه خواهی

نگوید ذرّهای شکر الهی

---

(1) - المحجة البيضاء: 143 / 7؛ جامع السعادات: 192 / 3.

تفسیر و شرح صحیفه سجّادیه، ج 5، ص: 76

تو را چون هم زبان دادند و هم گوش

سخن بشنو مباش از شکر خاموش

به شکر دست و پا می گو ثنایی

به راه شکر می زن دست و پای

چو داری چشم، چشم خود به راه دار

دلت دادند، دلها را نگه دار

به شکر ظاهر و باطن پرداز

به ظاهر باطن خود را یکی ساز

چو کامت تلخ شد در شکر زن گام

کز آنت چون شکر شیرین شود کام

کسی کو شکر گوید روز سختی

رسد آخر به روز نیک بختی

وگر شاکر نباشد روز راحت

از آن راحت بسی بیند جراحات

(هلالی جغتایی)

اگر ساعات روز به کسب و کار حلال، ادای واجبات، اخلاق حسنه، خدمت به خلق و برنامه‌های الهی بگذرد، برای انسان در پیشگاه حضرت حق اجر و مزد خواهد بود.

قرآن نزدیک به صد آیه به مسئله اجر پاکان و مزد نیکوکاران اشاره نموده که برخی از آن آیات را ملاحظه می‌کنید:

أُولَئِكَ جَزَاؤُهُمْ مَغْفِرَةٌ مِنْ رَبِّهِمْ وَ جَنَّاتٌ يَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 5، ص: 77

فِيهَا وَ نِعَمَ أَجْرُ الْعَامِلِينَ» «1»

پاداش آنان آمرزشی است از سوی پروردگارشان، و بهشت‌هایی که از زیر [درختان] آن نهرها جاری است، در آن جاودانه‌اند؛ و پاداش عمل‌کنندگان، نیکوست.

يَسْتَبْشِرُونَ بِنِعْمَةٍ مِنَ اللَّهِ وَ فَضْلٍ وَ أَنَّ اللَّهَ لَا يُضِيعُ أَجْرَ الْمُؤْمِنِينَ» «2»

[شهیدان] به نعمت و فضلی از سوی خدا و این که خدا پاداش مؤمنان را تباه نمی‌کند، شادمان و مسرورند.

الَّذِينَ اسْتَجَابُوا لِلَّهِ وَ الرَّسُولِ مِنْ بَعْدِ مَا أَصَابَهُمُ الْقَرْحُ لِلَّذِينَ أَحْسَنُوا مِنْهُمْ وَ اتَّقَوْا أَجْرٌ عَظِيمٌ» «3»

برای نیکوکاران و تقوایندگان از کسانی که خدا و رسول را پس از آن که زخم و جراحت به آنان رسیده بود [برای جنگی دیگر بعد از جنگ احد] اجابت کردند، پاداشی بزرگ است.

وَعَدَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَ أَجْرٌ عَظِيمٌ» «4»

خدا به کسانی که ایمان آورده‌اند و کارهای شایسته انجام داده‌اند، وعده داده است که برای آنان آمرزش و پاداشی بزرگ است.

وَالَّذِينَ يُسْكُونُ بِالْكِتَابِ وَ أَقَامُوا الصَّلَاةَ إِنَّا لَا نُضِيعُ أَجْرَ الْمُصْلِحِينَ» «5»

و آنان که به کتاب [آسمانی] چنگ می‌زنند [و عملاً به آیاتش پای بندند] و نماز را بر پا داشته‌اند [دارای پاداشند] یقیناً ما پاداش اصلاح‌گران را ضایع

(1) - آل عمران (2): 136.

(2) - آل عمران (2): 171.

(3) - آل عمران (2): 172.

(4) - مائده (5): 9.

(5) - اعراف (7): 170.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 5، ص: 78

نمی کنیم.

إِلَّا الَّذِينَ صَبَرُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ أُولَٰئِكَ لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَأَجْرٌ كَبِيرٌ» «1»

مگر کسانی که [در خوشی ها و آسیب ها] شکیبایی ورزیدند و کارهای شایسته انجام دادند، اینانند که برای آنان آمرزش و پاداشی بزرگ است.

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ إِنَّا لَا نُضِيعُ أَجْرَ مَنْ أَحْسَنَ عَمَلًا» «2»

مسلمان کسانی که ایمان آوردند و کارهای شایسته انجام دادند [پاداششان داده خواهد شد]؛ زیرا ما پاداش کسانی را که کار نیکو کرده اند، تباه نمی کنیم.

4- دُخِر در قرآن مجید

اگر کسی با ساعات و دقائق و لحظات روز برخورد سالم و صحیح داشته باشد، آن برخورد، با عنایت و لطف حضرت محبوب برایش ذخیره می شود و او پس از انتقال از دنیا به آخرت به ذخیره اش می رسد و تا بی نهایت از آن ذخیره استفاده می نماید.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَلْتَنْظُرْ نَفْسٌ مَا قَدَّمَتْ لِغَدٍ وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ» «3»

ای اهل ایمان! از خدا پروا کنید؛ و هر کسی باید با تأمل بنگرد که برای فردای خود چه چیزی پیش فرستاده است، و از خدا پروا کنید؛ یقیناً خدا به آنچه انجام می‌دهید، آگاه است.

وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ وَ مَا تُقَدِّمُوا لِأَنْفُسِكُمْ مِنْ خَيْرٍ يَجِدُوهُ

(1) - هود (11): 11.

(2) - كهف (18): 30.

(3) - حشر (59): 18.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 5، ص: 79

عِنْدَ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ «1»

و نماز را برپا دارید، و زکات بپردازید، و آنچه از کار نیک برای خود پیش فرستید آن را نزد خدا خواهید یافت. مسلماً خدا به آنچه انجام می‌دهید، بیناست.

وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ وَأَقْرِضُوا اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا وَ مَا تُقَدِّمُوا لِأَنْفُسِكُمْ مِنْ خَيْرٍ يَجِدُوهُ عِنْدَ اللَّهِ هُوَ خَيْرٌ وَأَعْظَمَ أَجْرًا وَاسْتَغْفِرُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ «2»

و نماز را برپا دارید و زکات بپردازید و وام نیکو به خدا بدهید؛ و آنچه را از عمل خیر برای خود پیش می‌فرستید، آن را نزد خدا به بهترین صورت و بزرگ‌ترین پاداش خواهید یافت؛ و از خدا آمرزش بخواهید که خدا بسیار آمرزنده و مهربان است.

5- فضل در قرآن مجید

چون ساعات روز را در مسیر الهی بگذاری و به طاعت و عبادت خرج کنی، مستحق فضل حضرت حق شوی که چون فضل الهی تو را دریابد سعادت دنیا و آخرت تأمین شود و اگر محروم از فضل او شوی به خسارت ابدی دچار گردی.

ثُمَّ تَوَلَّيْتُمْ مِّنْ بَعْدِ ذَلِكَ فَلَوْلَا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ لَكُنْتُمْ مِنَ الْخَاسِرِينَ» «3»

(1) - بقره (2): 110.

(2) - مزمل (73): 20.

(3) - بقره (2): 64.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 5، ص: 80

آن گاه بعد از [پیمان گرفتن، از وفا کردن به آن] سرپیچی کردید، و اگر فضل و رحمت خدا بر شما نبود، قطعاً از زیانکاران بودید.

وَاللَّهُ يَخْتَصُّ بِرَحْمَتِهِ مَن يَشَاءُ وَاللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ «1»

در حالی که خدا هر که را بخواهد به رحمت خود اختصاص می دهد؛ و خدا دارای فضل بزرگی است.

وَلَقَدْ عَفَا عَنْكُمْ وَاللَّهُ ذُو فَضْلٍ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ «2»

و از شما درگذشت؛ و خدا بر مؤمنان دارای فضل است.

فَانْقَلَبُوا بِنِعْمَةِ اللَّهِ وَ فَضْلٍ لَّمْ يَمَسَّ لَهُمْ سُوءٌ وَ اتَّبَعُوا رِضْوَانَ اللَّهِ وَاللَّهُ ذُو فَضْلٍ عَظِيمٍ «3»

پس با نعمت و بخششی از سوی خدا [از میدان جنگ] بازگشتند، در حالی که هیچ گزند و آسیبی به آنان نرسیده بود، و از خشنودی خدا پیروی کردند؛ و خدا دارای فضلی بزرگ است.

وَمَنْ يُطِيعِ اللَّهَ وَ الرَّسُولَ فَأُولَئِكَ مَعَ الَّذِينَ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ مِنَ النَّبِيِّينَ وَ الصَّادِقِينَ وَ الشُّهَدَاءِ وَ الصَّالِحِينَ وَ حَسَنَ أَوْلِيَكَ رَفِيقاً* ذَلِكَ الْفَضْلُ مِنَ اللَّهِ وَ كَفَى بِاللَّهِ عَلِيماً «4»

و کسانی که از خدا و پیامبر اطاعت کنند، در زمره کسانی از پیامبران و صدیقان و شهیدان و شایستگان خواهند بود که خدا به آنان نعمت [ایمان، اخلاق و عمل صالح] داده؛ و اینان نیکو رفیقانی هستند.* این [رفاقت با آنان] بخشش و

فضلی از سوی خداست، و [در استحقاق این کرامت و فضل] کافی است که خدا [به نیات و اعمال مطیعان] داناست.

و لَوْلَا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَ رَحْمَتُهُ لَاتَّبَعْتُمُ الشَّيْطَانَ إِلَّا قَلِيلًا «5»

(1) - بقره (2): 64.

(2) - بقره (2): 105.

(3) - آل عمران (3): 152.

(4) - آل عمران (3): 174.

(5) - نساء (4): 69 - 70.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 5، ص: 81

و اگر فضل و رحمت خدا بر شما نبود، یقیناً همه شما جز اندکی، از شیطان پیروی می کردید.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّ تَتَّقُوا اللَّهَ يَجْعَلْ لَكُمْ فُرْقَانًا وَ يُكَفِّرْ عَنْكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ وَ يَغْفِرْ لَكُمْ وَاللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ «1»

ای اهل ایمان! اگر [در همه امورتان] از خدا پروا کنید، برای شما [بینایی و بصیرتی ویژه] برای تشخیص حق از باطل قرار می دهد، و گناهانتان را محو می کند، و شما را می آمرزد؛ و خدا دارای فضل بزرگ است.

يَا أَيُّهَا النَّاسُ قَدْ جَاءَتْكُمْ مَوْعِظَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ وَ شِفَاءٌ لِمَا فِي الصُّدُورِ وَ هُدًى وَ رَحْمَةٌ لِلْمُؤْمِنِينَ * قُلْ بِفَضْلِ اللَّهِ وَ بِرَحْمَتِهِ فَبَدِّلْ قَلْبُكُمْ هُوَ خَيْرٌ مِمَّا يَجْمَعُونَ «2»

ای مردم! یقیناً از سوی پروردگارتان برای شما پند و موعظه ای آمده، و شفاست برای آنچه [از بیماری های اعتقادی و اخلاقی] در سینه هاست، و سراسر هدایت و رحمتی است برای مؤمنان. * بگو: [این موعظه، دارو، هدایت و رحمت] به فضل و رحمت خداست، پس باید مؤمنان به آن شاد شوند که آن از همه ثروتی که جمع می کنند، بهتر است.

آری، برای انسان سرمایه و مایه‌ای بالاتر و بهتر و سودمندتر از فضل الهی نیست، فضلی که تجلّیش در دنیا قرآن و نبوّت و امامت و توفیق عبادت و اطاعت و در آخرت بهشت و رضوان الهی است.

باید از دنیا به اندازه‌ای که زندگی بگذرد برداشت کرد و بقیه را تبدیل به توشه

(1) - انفال (8): 29.

(2) - یونس (10): 57-58.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 5، ص: 82

آخرت نمود. و این جز با معرفت به قرآن و توسل به پیامبر و امام معصوم میسر نیست.

ما در خلوت به روی خلق بیستیم	از همه بازآمدم و با تو نشستیم
هر چه نه پیوند یار بود بریدم	و آنچه نه پیمان دوست بود شکستیم
مردم هوشیار زین معامله دورند	شاید اگر عیب ما کنند، که مستیم
مالك خود را همیشه غصّه گدازد	ملك پری پیکری شدیم و برستیم
شاکر نعمت به هر طریق که بودیم	داعی دولت به هر مقام که هستیم
در همه چشمی عزیز و نزد تو خواریم	در همه عالم بلند و پیش تو پستیم
ای بت صاحب‌دلان مشاهده بنمای	تا تو بینیم و خویشان نپرستیم
دیده نگه داشتیم تا نرود دل	با همه عیّاری از کمند نجستیم
تا تو اجازت دهی که در قدمم ریز	جان گرامی نهاده بر کف دستیم
دوستی آن است سعدیا که بماند	عهد وفا هم بر این قرار که بستیم

(سعدی شیرازی)

6- احسان در قرآن مجید

انسان وقتی به فکر می‌نشیند، می‌یابد که از همه طرف و از همه جهت چه در زمینه مادی و چه در زمینه معنوی غرق احسان خدا است و بر او واجب است که احسان الهی را با تمام وجود شکر کند، تا در معرض نسیم رضایت حق قرار گرفته از سخط او در امان بماند.

وَ اتَّبِعْ فِيمَا ءَاتَكَ اللَّهُ الدَّارَ الْآخِرَةَ وَ لَا تَنْسَ نَصِيبَكَ مِنَ الدُّنْيَا وَ أَحْسِنْ كَمَا أَحْسَنَ اللَّهُ إِلَيْكَ وَ لَا تَبْغِ الْفَسَادَ فِي الْأَرْضِ إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْمُفْسِدِينَ» «1»

در آنچه خدا به تو عطا کرده است سرای آخرت را بجوی، و سهم خود را از

---

(1) - قصص (28): 77.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 5، ص: 83

دنیا فراموش مکن، و نیکی کن همان گونه که خدا به تو نیکی کرده است، و در زمین خواهان فساد مباش، بی‌تردید خدا مفسدان را دوست ندارد.

إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَ الْإِحْسَنِ وَ إِيْتَايَ ذِي الْقُرْبَى وَ يَنْهَى عَنِ الْفَحْشَاءِ وَ الْمُنْكَرِ وَ الْبَغْيِ يَعِظُكُمْ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ» «1»

به راستی خدا به عدالت و احسان و بخشش به خویشاوندان فرمان می‌دهد، و از فحشا و منکر و ستم‌گری نهی می‌کند. شما را اندرز می‌دهد تا متذکر [این حقیقت] شوید [که فرمان‌های الهی، ضامن سعادت دنیا و آخرت شماست].

هَلْ جَزَاءُ الْإِحْسَنِ إِلَّا الْإِحْسَنُ * فَبِأَيِّ ءَالَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ» «2»

آیا پاداش نیکی جز نیکی است؟* پس کدامیک از پروردگارتان را انکار می‌کنید؟

الَّذِي أَحْسَنَ كُلَّ شَيْءٍ خَلَقَهُ وَبَدَأَ خَلْقَ الْإِنْسَانِ مِنْ طِينٍ» 3»

همان کسی که آنچه را آفرید نیکو ساخت، و آفرینش انسان را از گِل آغاز کرد.

رَسُولًا يَتْلُو عَلَيْكُمْ آيَاتِ اللَّهِ مُبَيِّنَاتٍ لِيُخْرِجَ الَّذِينَ ءَامَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ وَمَنْ يُؤْمِن بِاللَّهِ وَيَعْمَلْ صَالِحًا يُدْخِلْهُ جَنَّاتٍ تَجْرَى مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا قَدْ أَحْسَنَ اللَّهُ لَهُ رِزْقًا» 4»

[و آن] پیامبری [است] که آیات روشن خدا را بر شما می خواند، تا کسانی را که ایمان آورده و کارهای شایسته انجام داده اند از تاریکی ها به سوی نور

(1) - نحل (16): 90.

(2) - الرحمن (55): 61 - 60.

(3) - سجده (32): 7.

(4) - طلاق (65): 11.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 5، ص: 84

بیرون آورد. و هر کس به خدا ایمان بیاورد و کار شایسته انجام دهد، او را در بهشت هایی که از زیر [درختان] آن نهرها جاری است، درآورد، در حالی که در آنها جاودانه اند. همانا رزق و روزی را برای او نیکو قرار داده است.

لِيَجْزِيَهُمُ اللَّهُ أَحْسَنَ مَا عَمِلُوا وَ يَزِيدَهُم مِّن فَضْلِهِ وَاللَّهُ يَرْزُقُ مَن يَشَاءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ» 1»

[این گونه عمل می کنند] تا خدا آنان را بر [پایه] نیکوترین عملی که انجام داده اند پاداش دهد، و از فضلش برای آنان بیفزاید، خدا به هر که بخواهد بی حساب روزی می دهد.

قُلْ يَعِبَادِ الَّذِينَ ءَامَنُوا اتَّقُوا رَبَّكُمُ لِلَّذِينَ أَحْسَنُوا فِي هَذِهِ الدُّنْيَا حَسَنَةً وَ أَرْضُ اللَّهِ وَسِعَةٌ إِنَّمَا يُوَفَّى الصَّابِرُونَ أَجْرَهُمْ بِغَيْرِ حِسَابٍ» 2»

بگو: ای بندگان مؤمنم! از پروردگارتان پروا کنید. برای کسانی که در این دنیا اعمال شایسته انجام داده‌اند، پاداش نیکی است و زمین خدا گسترده است [بر شماست از سرزمینی که دچار مضیقه دینی هستید به سرزمینی دیگر مهاجرت کنید]. فقط شکیبایان پاداششان را کامل و بدون حساب دریافت خواهند کرد.

لَيْسَ عَلَى الَّذِينَ ءَامَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ جُنَاحٌ فِيمَا طَعِمُوا إِذَا مَا اتَّقَوْا وَءَامَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ ثُمَّ اتَّقَوْا وَءَامَنُوا ثُمَّ اتَّقَوْا وَ
أَحْسَنُوا وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ «3»

بر کسانی که ایمان آورده‌اند و کارهای شایسته انجام داده‌اند نسبت به آنچه

(1) - نور (24): 38.

(2) - زمر (39): 10.

(3) - مائده (5): 93.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 5، ص: 85

[پیش از حکم تحریم، از مسکرات و منافع قمار و سایر مُحَرَّمات] خورده‌اند، گناهی نیست، هرگاه پرهیزند و ایمان [واقعی] آورند و [خالصانه] کارهای شایسته انجام دهند؛ سپس پرهیزکاری را تداوم بخشند و ایمان خود را ادامه دهند، و بر پرهیزکاری پافشاری ورزند و کار نیک بجا آورند؛ و خدا نیکوکاران را دوست دارد.

وَأَنْفِقُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ وَأَحْسِنُوا إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ «1»

و در راه خدا انفاق کنید و [با ترك این کار پسندیده، یا هزینه کردن مال در راه نامشروع] خود را به هلاکت نیندازید، و نیکی کنید که یقیناً خدا نیکوکاران را دوست دارد.

فَاتَّخِذُوا لِلَّهِ ذُرِّيَّةً وَحَسَنَ ثَوَابِ الْآخِرَةِ وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ «2»

پس خدا پاداش این دنیا و پاداش نیک آخرت را به آنان عطا فرمود؛ و خدا نیکوکاران را دوست دارد.

فرشتگان حافظ اعمال

در جملات پایانی این بخش از دعا، حضرت زین العابدین علیه السلام عرضه می‌دارد:

«الهی زحمت و رنج ما را بر نویسندگان گرامی آسان گردان و نامه‌های ما را از حسنات و نیکی‌های ما پُرساز و ما را نزد آنان به بدی کردارمان مفتضح و رسوا مساز.»

مسأله کتاب یا پرونده یا نامه اعمال که امروز بسته و در فردای قیامت باز است،

(1) - بقره (2): 195.

(2) - آل عمران (3): 148.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 5، ص: 86

مسأله‌ای عظیم و وحشت‌آور و حقیقی است که در قرآن مجید به طور مکرر به آن اشاره شده است و کتاب خدا در این زمینه به انسان هشدار داده که مواظب و مراقب باشد که پرونده‌اش با خطوط گناه و معصیت سیاه نشود.

قرآن مجید، کرام کاتبین و رقیب و عتید، دست و پا و پوست و زمین را حافظ اعمال انسان و تکمیل‌کنندگان پرونده آدمی می‌داند.

قرآن کریم، خداوند و پیامبر و ائمه معصومین را شاهدان اعمال انسان معرفی فرموده و راه هر عذری را به روی انسان بسته است.

وَ إِنَّ عَلَيْكُمْ لِحَافِظِينَ * كِرَامًا كَاتِبِينَ * يَعْلَمُونَ مَا تَفْعَلُونَ * إِنَّ الْأَبْرَارَ لَفِي نَعِيمٍ * وَ إِنَّ الْفُجَّارَ لَفِي جَحِيمٍ * «1»

و بی‌تردید بر شما نگهبانانی گماشته‌اند * بزرگوارانی نویسنده * که آنچه را [از خیر و شر] انجام می‌دهید، می‌دانند [و ضبط می‌کنند]. * به یقین نیکان در نعمت فراوانی قرار دارند * و مسلماً گناهکاران در دوزخ‌اند.

«این حافظان، فرشتگان و قدرت‌های مافوق و محیط بر انسانند که اعمال و آثار را حفظ و ثبت می‌کنند و به صورت ثابت نگه می‌دارند. آن چنانکه صفات و خواصّ ثبت و متراکم شده در صفحه‌های ذرات هسته یاخته‌های نسلی و

نطفه و در سراسر ساختمان انسان، از نظرهای نافذ و علمی نھان است و جز از طریق وحی، اوصاف آنها را نمی توان دریافت.

این آیات، این گونه فرشتگان و مبادی ناپیدا را به چهار صفت توصیف نموده است که سه صفت آن به صورت اسمی آمده و دلالت بر ثبات دارد. آخرین صفت، یا جمله فعلیه ای است که مبین استمرار است و «ما» در میان دو فعل دلالت بر تعمیم دارد: این نگهبانان گرامی و نویسندگانند، آنها می دانند هر چه را که انجام

(1) - انفطار (82): 10 - 14.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 5، ص: 87

می دهید.

بیان این اوصاف خاص: حافظین، کرام، کاتبین، یعلمون ... در آن حدّ و برای آن است که انسان دچار غرور و غفلت نشود و مراقب اندیشه ها و اعمال خود باشد.

وصف کرام در بین این اوصاف، انسان گناهکار را امیدوار می نماید؛ زیرا این فرشتگان حافظ و کاتب چون کرام و نماینده ربّ کریم اند از ثبت و ابقای گناه تا می توانند چشم می پوشند و اعمال و نیات خیر و مؤثر در کمال را اگرچه اندک باشد ثبت و نگهداری می کنند و آن را می افزایند و از این طریق انسان را در مسیر کرامت و تکامل که قانون اصیل عالم است پیش می برند.

آنچه در روایات معصومین در اوصاف این فرشتگان آمده مطابق همین حقیقت است.

کلام شیخ صدوق درباره فرشتگان

خلاصه این روایات را شیخ صدوق رحمه الله چنین بیان کرده است:

«هیچ بنده ای نیست مگر آن که بر او دو فرشته گماشته شده است که همه اعمال او را می نویسند. کسی که قصد کار نیکی نماید و آن را انجام ندهد، برایش يك حسنه می نویسند و اگر انجام دهد ده حسنه می نویسند. او اگر قصد سیئه نماید آن را نمی نویسند تا آن که انجام دهد و چون انجام داد تا هفت ساعت از نوشتن آن خودداری می کنند، تا اگر توبه کرد

نمی نویسند و اگر توبه نکرد يك سيئه می نویسند. «1» این فرشته‌ها هر عمل كوچك و بزرگ تا دمیدن در خاکستر را می نویسند؛ تا مرد مسلمان ساکت است «محسن» نوشته می شود و چون سخن گفت «محسن» یا «مُسیء» شمرده می شود.

(1) - الاعتقادات، شیخ صدوق: 68.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 5، ص: 88

حفظ و ثبت اعمال به وسیله این گونه حافظان به صورت محیط سرسبز و نعمت‌های پایداری درمی آید که ابرار در آن با خوشی و رفاه به سر می برند و به صورت دوزخ درمی آید که فجّار در آن می سوزند.

شیخ صدوق رحمه الله از ائمه معصومین علیهم السلام نقل می کند که:

جای این دو فرشته از وجود فرزند آدم، در تَرَقُّوتین «1» می باشد. آن که سمت راست است نیکی‌ها را می نویسد و آن که سمت چپ است بدی‌ها را؛ اعمال بنده را دو فرشته در روز و دو فرشته در شب می نویسند. «2» این بیان که جای این نوع فرشتگان را از وجود آدمی در ترقوتین نشان داده است، مثل و تشبیهی است مانند:

و نَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنْ حَبْلِ الْوَرِيدِ «3»

و ما به او از رگ گردن نزدیک‌تریم.

و شاید محلّ واقعی یا جای عمل این گونه فرشتگان از این جهت در ترقوتین می باشد که مرکز اعصاب و معبر شریان‌ها و وریدهای بزرگ و مفصل میان سر و بدن است؛ از همین مرکز، اراده و فرمان منجز به سوی اعضا و عمل و حرکت می‌گذرد و احساسات و انفعالات در سراسر بدن و خون و قلب حادث می‌شود به دستگاه مغز می‌رسد و پیوسته محلّ بروز عمل و عکس‌العمل می‌باشد.

دیگر دستگاه‌های بدن و نسوج مختلف، متأثر از انعکاسات پی در پی و مختلفی می‌گردند که به وسیله اعصاب و جریان خون از این مفصل در آنها منعکس و ثبت می‌شود و همه سلول‌های بدن صفحاتی برای ثبت این انعکاسات می‌باشند و سپس از آنها در نسل و صفحات نفوس و اعضای انسان و اجزا و طبیعت و زمان ثبت

(1) - ترقوتین: نام دو استخوان بالای سینه و گردن در سمت راست و چپ بدن.

(2) - الاعتقادات، شیخ صدوق: 69.

(3) - ق (50): 16.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 5، ص: 89

می شوند.

مراقبان انسان در کلام امام علی علیه السلام

امیرالمؤمنین علیه السلام منشأ و محلّ و رستنگاه این مراقبان و نگهبانان را، در نفس و همه جوارح انسان نشان داده است:

«بدانید بندگان خدا که بر شما مراقبانی (رَصَدَاءُ) از نفوس شما و جاسوسانی (عُيُونًا) از جوارح شما و نگهبانان راستینی (حُقَاطَ صِدْقٍ) هست که پیوسته اعمال شما و شماره نفس‌های شما را نگه می‌دارند.

نه تاریکی شب دیجور شما را از چشم آنان پوشیده می‌دارد و نه درهای سخت و بسته از نفوذ آنها شما را دربرمی‌گیرد.»
 «1» از این بیان امیرالمؤمنین علیه السلام معلوم می‌شود که این نگهبانان از اعماق نفس و جوارح انسان که مراکز اندیشه و عمل‌اند رسته‌اند، بنابراین صفحات ثبت و ضبط آنها باید نخست، نفس انسان و جوارح باشد.

وَكُلُّ إِنْسَانٍ الزَّمَانَةُ طَائِرُهُ فِي عُنُقِهِ وَ نُخْرِجُ لَهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ كِتَابًا يَلْقَاهُ مَنشُورًا * اقْرَأْ كِتَابَكَ كَفَىٰ بِنَفْسِكَ الْيَوْمَ عَلَيْكَ حَسِيبًا
 «2»

و عمل هر انسانی را برای همیشه ملازم او نموده‌ایم، و روز قیامت نوشته‌ای را [که کتاب عمل اوست] برای او بیرون می‌آوریم که آن را پیش رویش گشوده می‌بیند. [به او می‌گویند: کتاب خود را بخوان، کافی است که امروز خودت بر خود حسابگر باشی.

از این آیه نیز معلوم می‌شود که نامه اعمال و نویسندگان آن در وجود و با خود

(1) - فُجِ الْبَلَاغَةُ: خطبه 156.

(2) - اسراء (17): 13-14.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 5، ص: 90

انسان هستند؛ نامه هر کس پیچیده و فشرده است و در روز قیامت گشوده و باز می شود. «1»

تفسیری بر سجین و کتاب مرقوم

«كَلَّا إِنَّ كِتَابَ الْفُجَارِ لَفِي سَجِّينٍ * وَ مَا أَذْرِيكَ مَا سَجِّينٌ * كِتَابٌ مَرْثُومٌ» «2»

اینچنین نیست که می پندارند [در آن روز] یقیناً پرونده بدکاران در سجین است. * و تو چه می دانی که سجین چیست؟ * قضا و سرنوشتی حتمی [برای خائن] است.

سجین به قرینه وزن مبالغه و تقابل با علّین، به معنای زندان بس سخت می باشد که گویا سختی و تنگی آن افزوده می شود؛ گمان و ناباوری مطلقین هیچ درست نیست؛ چه، در حقیقت نوشته یا نوشتن تبهکاران درباره و در شأن، یا در محیط یا در جهت سجین است؛ بنابراین معنی سجین زندان و محیط عذاب و رنج است که اندیشه و عمل تبهکاران در جهت آن پیش می رود و ثبات می یابد.

این معنا موافق است با آنچه مفسران گفته یا نقل کرده اند:

«روح تبهکاران از آسمانها به سوی زمین و از زمین به سوی سجین رانده می شود که محل سپاهیان ابلیس است.»

سجین از چاههای جهنم است، سجین نام کتاب جامع دیوان شرّ است که در آن اعمال آنها ثبت می شود. زندان ابدی تبهکاران را که همیشه و با انواع عذاب در آن گرفتارند با تمثیل و تشبیه و مقایسه با سخت ترین زندانهای دنیا نمی توان شناخت.

(1) - پرتوی از قرآن: 225، قسمت اول از جزء 30.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 5، ص: 91

آن زندان را به صورت ثبت شده اعمال تبه‌کاران و ستمکاران می‌سازد و با اصرار به تبه‌کاری و گناه، دیوارهای آن هر چه ضخیم‌تر و بلندتر و اعماق آن بیشتر می‌گردد و از در و دیوار و محیط آن دود و آتشی برمی‌خیزد که آتشگیره و افروزنده‌اش انسان گناه‌پیشه و اعمال او می‌باشد و در آن نسیم رحمتی نمی‌وزد. آن زندان را جز از طریق وحی و اندیشه برتر نمی‌توان شناخت: **وَمَا أَدْرِيكَ مَا سَجِّينٌ**.

دو کلمه: **کتاب مَرْقُومٌ** تعریف و توصیف کوتاهی است برای اهل نظر و اندیشمندان، تا رابطه عمل و ثبات آن را با نهایت بروز آن دریابند و از دریچه این آیه و از دور به چگونگی سَجِّین نظر کنند.

سَجِّین کتاب است، چون صورت ثبت شده اعمالی است که در جهت محدود و اقشار طبیعت و هبوطگاه غرایز حیوانی و در خلاف جهت تعالی انسان می‌باشد؛ مرقوم است؛ زیرا تا اعمال، سخت و بارز و محکم نشود و از هر سو انسان را فرانگیرد، با تحوّل و توبه راه‌گزیز از آن باز است، همین که اعمال به صورت عادات سپس ملکات و خویهای بارز و ثابت درآمد و بندها و دیوارهای آن محکم شد راه‌گزیز از آن دشوار یا محال می‌شود و از هر سو و هر جهت دیدگاه بینش را می‌پوشاند و روح آزاد و بلندپرواز آدمی را در بند می‌گیرد و منافذ ادراک را جز در مسیر سَجِّین و به سوی جهنّم می‌بندد.

تبه‌کاران سرکش و ستم پیشه که با طوفان شهوات و خودخواهیشان بندهای اخلاقی و وجدانی و قانونی را پاره می‌کنند و می‌کوشند تا از هر قید و بندی آزاد شوند چنان در همین جهان رفتار و خواهیشان مکتوب و مرقوم می‌گردد و به بندهای عادات و در میان دیوارهای گناه و سرکشی سَجِّین خود گرفتار و زندانی می‌شوند که دیگر هیچ گونه خیر و صلاح خود و دیگران را نمی‌بینند و در آن نمی‌اندیشند و چنان گرفتار انعکاس اعمال و تضاد و کشمکش درونی و

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 5، ص: 92

وحشت‌زدگی ناشی از آنها می‌گردند که از سایه خود می‌هراسند و از لذّات عقلی و بهره‌مندی از جمال هستی یکسره محروم می‌شوند و تنها راه آسایش و خوشی را در تخدیر احساس و اغفال عقل خود می‌یابند و چنان از قلوب و عواطف خلق و رحمت خالق رانده می‌گردند که با همه به دشمنی برمی‌خیزند و با نظر بد و کینه‌توزی می‌نگرند؛ اینها در میان دوستان و محافظان خود محروم و زندانی می‌شوند و این زندان پیوسته تنگتر و دشوارتر می‌گردد تا سراسر جهان و هستی برای چنین

زندانی، بندی به صورت زندانی وحشت‌زا و پر از شکنجه می‌نماید. «1» حضرت سجاد علیه السلام به پیشگاه حضرت ربّ العزّه عرضه می‌دارد:

«الهی! زحمت و رنج ما را بر نویسندگان گرامی آسان گردان و نامه‌های ما را از حسنات و نیکی‌های ما پُر ساز و ما را نزد آنان به بدی‌کردارهای خود رسوا مکن.»

اگر کسی بخواهد پرونده و کتابی پاک و نورانی و ملکوتی و مورد رضایت حق داشته باشد و در قیامت در صف سر بلندان و عاشقان و مخلصان قرار گیرد، باید در وادی معرفت قدم زند و دل از نور حقیقت با کمک نبوت و امامت روشن سازد و تمام حرکات و اعمال خود را هماهنگ با واقعیت‌های الهیه نماید و پروانه‌سان در عشق محبوب بسوزد تا از او هویتی جز هویت حق نماند و پروانه‌سان در عشق محبوب بسوزد تا از او هویتی جز هویت حق نماند که ادعا و سهل‌انگاری و سستی و عافیت‌طلبی نه این که نفعی ندارد، بلکه محرک‌هایی است که انسان را از آسمان به زمین رانده و به چاه سجّین در می‌اندازد.

در هر صورت ساعات پرقیمت روز را با توجه به حضرت حق و یاد قیامت و این که فرشتگان مأمور حفظ عمل، تمام حرکات انسان را به دستور خداوند می‌نویسند و ثبت و ضبط می‌کنند و با عمل صالح و ادای واجبات و کسب حلال و رفع حاجت حاجتمندان و نیاز نیازداران، قدردانی کنید تا به سعادت ابدی نایل

(1) - پرتوی از قرآن: 241، قسمت اول از جزء 30.

تفسیر و شرح صحیفه سجّادیه، ج 5، ص: 93

گشته و از حسرت و پشیمانی غیر قابل جبران در امان مانده، به لطف و عنایت و رحمت واسعه حضرت محبوب به بهشت عنبر سرشت و رضوان الله اکبر و همنشینی با انبیا و شهدا و صدّیقین و صالحین برسید.

محاسبه اعمال در روایات

پیامبر گرامی اسلام صلی الله علیه و آله می‌فرماید:

حَاسِبُوا أَنْفُسَكُمْ قَبْلَ أَنْ تُحَاسَبُوا، وَ زُنُوهَا قَبْلَ أَنْ تُزْنُوهُا، وَ بَحْثُوا لِلْعَرْضِ الْأَكْبَرِ. «1»

خودتان به حساب خود برسید قبل از این که در دادگاههای قیامت به حسابتان برسند. و خویش را وزن کنید تا معلوم شود چه اندازه بار معنوی دارید، قبل از این که شما را با میزانهای قیامت وزن نمایند. و برای برخورد به عرض اکبر و قیامت کبری خود را آماده کنید.

حضرت امام کاظم علیه السلام فرمود:

لَيْسَ مِنَّا مَنْ لَمْ يُحَاسِبْ نَفْسَهُ فِي كُلِّ يَوْمٍ، فَإِنْ عَمِلَ حَسَنًا أَزَادَ اللَّهُ شُكْرًا، وَ إِنْ عَمِلَ سَيِّئًا اسْتَعْفَرَ اللَّهُ وَ تَابَ إِلَيْهِ. «2»

از ما نیست آن که در هر روز به محاسبه خود برخیزد؛ اگر نیکی انجام داده به شکر حق بیفزاید و اگر بدی انجام داده استغفار کند و از عمل زشتش بازگردد.

امام حسن مجتبی علیه السلام از رسول خدا صلی الله علیه و آله روایت می فرماید:

لَا يَكُونُ الْعَبْدُ مُؤْمِنًا حَتَّى يُحَاسِبَ نَفْسَهُ أَشَدَّ مِنْ مُحَاسَبَةِ الشَّرِيكِ

(1) - بحار الأنوار: 73/67، باب 45، حدیث 26؛ محاسبة النفس: 13.

(2) - محاسبة النفس: 13؛ مستدرک الوسائل: 153/12، باب 95، حدیث 13759.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 5، ص: 94

شَرِيكُهُ، وَ السَّيِّدِ عَبْدُهُ. «1»

بنده، مؤمن نیست مگر آن که از خودش حساب بکشد سخت تر از شریک از شریکش و مولا از عبدش.

امام صادق علیه السلام از پدر بزرگوارش حضرت باقر علیه السلام نقل می کند:

مَا مِنْ يَوْمٍ يَأْتِي عَلَى ابْنِ آدَمَ إِلَّا قَالَ ذَلِكَ الْيَوْمُ: يَا بَنَ آدَمَ، أَنَا يَوْمٌ جَدِيدٌ وَ أَنَا عَلَيْكَ شَهِيدٌ، فَأَفْعَلْ بِي خَيْرًا، وَاعْمَلْ فِي خَيْرٍ أَسْهَلُ لَكَ فِي يَوْمِ الْقِيَامَةِ، فَإِنَّكَ لَنْ تَرَانِي بَعْدَهَا أَبَدًا. «2»

هیچ روزی بر فرزند آدم نمی‌رسد مگر آن که آن روز به انسان می‌گوید: ای آدمیزاده، من روز جدیدی هستم و از جانب خدا بر تمام برنامه‌های تو شادم، با من به نیکی برخورد کن و ساعات مرا به عمل خیر بگذران، تا در محاسبات قیامت بر تو آسان باشم. به حقیقت بدان که پس از این مرا نخواهی دید.

حضرت علی بن الحسین علیهما السلام فرمود:

إِنَّ الْمَلَكَ الْمُوَكَّلَ بِالْعَبْدِ يَكْتُبُ فِي صَحِيفَةِ أَعْمَالِهِ، فَأَعْمَلُوا بِأَوَّلِهَا وَ آخِرِهَا خَيْرًا يُعْفَرُكُمْ مَا بَيْنَ ذَلِكَ. «3»

فرشته مأمور به انسان، اعمال را در پرونده می‌نویسد، اول و آخر صفحه عمل را به خیر و نیکی بنویسید، ما بین آن دو بر شما بخشیده شود.

(1) - وسائل الشیعه: 99/16، باب 96، حدیث 21083؛ محاسبة النفس: 13.

(2) - محاسبة النفس: 14؛ مستدرک الوسائل: 204/5، باب 25، حدیث 5698، با کمی اختلاف.

(3) - محاسبة النفس: 14؛ بحار الأنوار: 328/5، باب 17، حدیث 25.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 5، ص: 95

امام صادق علیه السلام از رسول خدا صلی الله علیه و آله روایت می‌کند:

طُوبَى لِمَنْ وَجَدَ فِي صَحِيفَةِ عَمَلِهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ تَحْتَ كُلِّ ذَنْبٍ أَسْتَغْفِرُ اللَّهَ. «1»

خوشا به حال کسی که در پرونده عملش در قیامت کنار هر گناهی توبه یافت شود.

دنیا در کلام امیرالمؤمنین علیه السلام

امیرالمؤمنین علیه السلام وارد بازار بصره شد، مشاهده نمود مردم عجیب سرگرم تجارت و داد و ستد هستند، گریه سختی کرد و فرمود:

يَا عِبَادَ الدُّنْيَا وَ عُمَّالَ أَهْلِهَا، إِذَا كُنْتُمْ بِالنَّهَارِ تَحْلِفُونَ، وَ بِاللَّيْلِ فِي فُرُشِكُمْ تَنَامُونَ، وَ فِي خِلَالِ ذَلِكَ عَنِ الْآخِرَةِ تَغْفُلُونَ، فَمَتَى تَحْزُرُونَ الزَّادَ وَ تُفَكِّرُونَ فِي الْمَعَادِ. «2»

ای بندگان دنیا و کارگران مادّیگران، شما که روزها سرگرم سوگند خوردنید و به شب در رختخواب به خواب اندرید و در بین روز و شب از آخرت غافلید، پس چه وقت زاد و توشه برای آینده تهیه می کنید و چه زمان به فکر قیامت می افتید؟ سعی کنیم دنیای ما دنیای مبعوض حق نشود که چنین دنیایی انسان را به هلاکت ابدی و شقاوت دائمی و سرمدی دچار می کند. ما می توانیم از دنیای خود بر اساس دستورهای حضرت حق مزرعه آخرت را بسازیم.

اگر برنامه های باطنی و ظاهری ما هماهنگ با حقایق ملکوتیه و واقعیت های الهیه باشد، دنیای ما مزرعه آخرت، ورنه دنیای ما مسیری به سوی سجّین و جهنّم است.

---

(1) - بحار الأنوار: 280 / 90، باب 15، حدیث 15؛ محاسبه النفس: 15.

(2) - مستدرک الوسائل: 274 / 13، باب 21، حدیث 15335؛ الأملی، شیخ مفید: 118، حدیث 3.

تفسیر و شرح صحیفه سجّادیه، ج 5، ص: 96

دنیا در کلام امام سجّاد علیه السلام

محمد بن مسلم بن شهاب می گوید:

«از حضرت علی بن الحسین علیهما السلام سؤال شد: چه عملی نزد خداوند افضل است؟ فرمود: بعد از معرفت خدا و رسول، برنامه ای بالاتر از بغض دنیای مذموم و زندگی غلط نیست که برای این بغض جهات کثیره ای از صفات حسنه و اعمال صالحه هست.

برای معاصی شعبه های زیادی هست. اول چیزی که به آن معصیت خدا شد کبر از پذیرش حق بود و آن معصیتی بود که ابلیس دچار آن شد، از قبول حق ابا کرد و استکبار به خرج داد و از کافران شد. و حرص بود که آدم و حوا دچارش شدند، چنانکه در قرآن مجید فرموده:

فَكُلَا مِنْ حَيْثُ شِئْتُمَا وَلَا تَقْرَبَا هَذِهِ الشَّجَرَةَ فَتَكُونَا مِنَ الظَّالِمِينَ «1»

و از هر جا [و هر نوع میوه ای] که خواستید بخورید، و به این درخت نزدیک مشوید که از ستمکاران [بر خود] خواهید شد.

چیزی که به آن نیاز نداشتند در حالی که از آن نخی شده بودند به طرفش رفتند و این صفت به فرزندانسان منتقل شد به نحوی که اکثر چیزی که مردم به دنبال آن می‌روند به آن حاجت ندارند.

سپس حسد بود و آن گناهی بود که فرزند آدم دچارش شد و به سبب آن برادرش را به قتل رساند.

از اینهاست که عشق شدید به زن و دنیا و ریاست و راحت و عافیت و اضافه سخن گفتن و برتری جویی و ثروت پدید می‌آید.

تمام این خصال ناپسند در عشق غلط به دنیا جمع است. انبیا و علما بعد از

(1) - اعراف (7): 19.

تفسیر و شرح صحیفه سجاده، ج 5، ص: 97

شناختی که از این واقعیت‌های داشتند فرمودند:

حُبُّ الدُّنْيَا رَأْسُ كُلِّ خَطِيئَةٍ. وَ الدُّنْيَا دُنْيَا: دُنْيَا بِلَاغٍ وَ دُنْيَا مَلْعُونَةٌ. «1»

عشق زیاد به دنیا رأس هر گناهی است. و دنیا دو دنیا است: دنیایی که انسان را به کمال و رشد و حقیقت می‌رساند و دنیایی که آدمی را از تمام واقعیت‌ها محروم می‌نماید.

حضرت باقر علیه السلام از امام سجّاد حضرت زین‌العابدین علیه السلام درباره برخورد صحیح اولیای الهی به دنیا روایت می‌کند:

«بدانید که دنیا به شما پشت کرده و آخرت به شما روی آورده؛ برای هر يك از این دو فرزندان است، پس شما از فرزندان آخرت باشید و از این که فرزند دنیا قرار گیرید بپرهیزید.

بیایید نسبت به دنیایی که حجاب بین شما و خداست بی رغبت گردید و به آخرت میل پیدا کنید.

بی رغبتان، زمین را بساط زندگی قرار داده و خاک را فرش خود نموده و آب را غذای پاکیزه خود انتخاب کرده‌اند. آن چنان از دنیا بریده‌اند که گویی در آن نیستند.

آگاه باشید، مشتاق به بهشت خالی از شهوات است و بیمناک از جهنم بریده از محرمات.

آن که زاهد است سختی‌ها بر او آسان است. خدا را بندگانی است دارای بصیرتی بالا؛ همچون آنانند که اهل بهشت را در بهشت جاودانه می‌بینند و همچون که اهل جهنم را در عذاب همیشگی مشاهده می‌کنند. همه مردم از شرّ آنان در امانند و ایشان را قلبی محزون و نفسی عقیف و حاجاتی خفیف است.

(1) - الکافی، 130 / 2، حدیث 11؛ وسائل الشیعه: 8 / 16، باب 61، حدیث 20822؛ المحجة البیضاء: 5 / 365.

تفسیر و شرح صحیفه سجاده، ج 5، ص: 98

ایّام دنیا را که ایّام کمی است در برابر عبادت و مصیبت و معصیت صبر می‌کنند و از این راه به راحت جاوید که در آخرت میسر است می‌رسند.

به هنگام شب برای عبادت بر پا می‌ایستند در حالی که اشک دیدگانشان بر صورت جاری است، برای آزادی از عذاب فردا به درگاه حضرت ربّ الارباب به تضرّع و زاری‌اند.

به هنگام روز در بردباری، در بصیرت، در نیکوکاری و در پرهیزکاری به سر می‌برند.

از خوفی که در عبادت از عظمت محبوب و عذاب قیامت دارند بدنشان فوق‌العاده نحیف و لاغر است، هر کس به آنان بنگرد، گوید مریض است، در حالی که مریض نیستند، یا گوید مجنون است، در حالی که جنون ندارد، اینان را از یاد جهنم و آنچه در اوست امری عظیم به جان رسیده است. «1» فیض عاشق، آن سالک عارف، می‌فرماید:

ز پوست مغز بر آرم چو خوش بود به خدا

ز خود سری بدر آرم چه خوش بود به خدا

اگر دُری به کف آرم چه خوش بود به خدا

فکنده‌ام دل و جان را به قُلُوم غم عشق

ز غم دمار برآرم چه خوش بود به خدا

کنم ز خویش تهی خویش را ز خود برهم

که رو به روی تو آرم چه خوش بود به خدا

زدم از رخ جان زنگ نقش هر دو جهان

(1) - الکافی: 2/ 131 - 132، حدیث 15؛ بحار الأنوار: 7/ 43 - 44، باب 122، حدیث 18؛ المحجة البيضاء: 364/5.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 5، ص: 99

کنم ز صورت هر چیز رو به معنی آن   عدد دگر نشمارم چه خوش بود به خدا

(فیض کاشانی)

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 5، ص: 100

[«16» اللَّهُمَّ اجْعَلْ لَنَا فِي كُلِّ سَاعَةٍ مِنْ سَاعَاتِهِ خَطَاً مِنْ عِبَادِكَ وَ نَصِيحاً مِنْ شُكْرِكَ وَ شَاهِدَ صِدْقٍ مِنْ مَلَائِكَتِكَ
 «17» اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَ آلِهِ وَ احْفَظْنَا مِنْ بَيْنِ أَيْدِينَا وَ مِنْ خَلْفِنَا وَ عَنْ أَيْمَانِنَا وَ عَنْ شَمَائِلِنَا وَ مِنْ جَمِيعِ نَوَاحِينَا،
 حِفْظاً عَاصِماً مِنْ مَعْصِيَتِكَ، هَادِياً إِلَى طَاعَتِكَ، مُسْتَعْمِلاً لِمَحَبَّتِكَ «18» اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَ آلِهِ وَ وَقِّفْنَا فِي يَوْمِنَا
 هَذَا وَ لَيْلَتِنَا هَذِهِ وَ فِي جَمِيعِ أَيَّامِنَا لِاسْتِعْمَالِ الْخَيْرِ وَ هِجْرَانِ الشَّرِّ وَ شُكْرِ النِّعَمِ وَ اتِّبَاعِ السُّنَنِ وَ مُجَابَبَةِ الْبِدْعِ وَ الْأَمْرِ
 بِالْمَعْرُوفِ وَ النَّهْيِ عَنِ الْمُنْكَرِ وَ حِيَاةِ الْإِسْلَامِ وَ انْتِقَاصِ الْبَاطِلِ وَ إِذْلَالِهِ وَ نُصْرَةِ الْحَقِّ وَ إِعْزَازِهِ وَ إِرْشَادِ الضَّالِّ وَ مُعَاوَنَةِ
 الضَّعِيفِ وَ إِذْرَاكِ الْلَّهِيفِ]

خدایا! در هر ساعتی از ساعات روز بهره‌ای از بندگیت، و سهمی از شکرگزاریت، و شاهد راستی از فرشتگان برای ما قرار ده.

خدایا! بر محمد و آلش درود فرست، و ما را از پیش رو، و پشت سر و طرف راست و جانب چپ و از تمام سمت و سویمان، حفظ کن، حفظی که ما را از نافرمانیت باز دارد، و به فرمانبرداریت راهنمایی کند، و برای عشق و محبتت به کار گیرد.

تفسیر و شرح صحیفه سجاده، ج 5، ص: 101

خدایا! بر محمد و آتش درود فرست، و ما را در این روز و شبمان، و در تمام ایامان برای این امور موفق بدار: به کارگیری خیر، و دوری از شر، و شکر نعمت‌ها و پیروی از روش‌های نیک، و دوری از بدعت‌ها، و امر به معروف، و نهی از منکر، و پاسداری از اسلام و کم کردن و خوار ساختن باطل، و یاری و گرامی داشت حق، و راهنمایی گمراه، و کمک کردن به ناتوان، و پناه دادن به درمانده و گرفتار.

سه حقیقت مهم برای انسان‌های صالح

1- ملاقات با عباد صالح حق و نفس و گفتار و اخلاقشان، سراسر درس و موجب نورانیت و روشنائی قلب و حیات دل و رشد روح است.

2- ادای شکر نعمت‌های باطنی و ظاهری و توفیقاتی که در همه امور نصیب انسان می‌گردد.

3- با انجام عبادات و طاعات و هر عمل خیر و تقوا و پرهیزکاری و دوری از حرام و معصیت، فرشتگان نویسنده را شاهد صادق بر خود قرار دهد. اینها همه حظّ و نصیبی است که خیر دنیا و آخرت و سعادت امروز و فردای انسان را تأمین می‌نماید.

حصن حصین حفظ و امان حق

انسان از ابتدای ولادت تا لحظه خروج از دنیا به خصوص وقتی که در مدار تکلیف و مسئولیت است، در معرض انواع خطرهای طوفان‌هایی است که اگر از خود مراقبت و مواظبت ننماید، درخت سعادت جاودانیش با آتش آن خطرات و طوفان‌ها از ریشه خواهد سوخت.

مراقبت و مواظبت از هویت الهی و ملکوتی خود، در سایه عقاید صحیح و

تفسیر و شرح صحیفه سجاده، ج 5، ص: 102

اخلاق حسنه و اعمال صالحه میسر است و جز این، راهی برای سلامت ماندن از خطر وجود ندارد. در این مسیر باید باطن و ظاهر خویش را تسلیم خواسته‌های الهی کرد و يك لحظه از هجوم شیاطین و ختاسان غافل نماند.

ابلیس و ارتش خطرناکش که جاهلان و معاندان و دشمنان حقیقت هستند، کمترین رحمی به انسان ندارند و راحت آنان در این است که خوبی‌های انسان را به باد داده و آدمی را به قعر جهنم رهنمون شوند. او و دستیارانش، دشمنان قسم خورده انسانند و در پیشگاه حضرت احدیت سوگند شدید یاد کرده که از همه طرف و از همه جانب به انسان حمله کرده و او را از حق و حقیقت جدا سازند.

خداوند هم به آنان هشدار داده که شما را بر عباد من سلطه و سلطنت و تسلط و حکومت نیست، تنها کاری که از شما بر می‌آید اغواگری است که اگر انسان‌ها با فراهم بودن تمام وسایل هدایت به اغوای شما تن دهند من جهنم را از شما و پیروانتان پر خواهم کرد.

شیطان و حزیش کاری جز کینه و حقد و حسد و دشمنی با ما ندارند و هدف ایشان بریدن ما از حق و حقیقت است و تنها راه محفوظ ماندن ما از خطرات آنان، ایمان به خدا و روز قیامت و فرشتگان و کتاب و نبوت و امامت و آراستگی به حسنات و پیراستگی از رذایل و انجام واجبات و ترك محرمات که حصن حصین الهی و منطقه امن و امان ملکوتی است می‌باشد، از شیطان و منطقه او خود را حفظ کرده و در امان حضرت ربّ العزه قرار خواهیم گرفت.

قرآن مجید هجوم زیان‌آور شیطان را از هر جهت به انسان گوشزد فرموده است:

قَالَ فِيمَا أُغْوِيَنِي لَأَفْعِدَنَّ لَهُمْ صِرَاطَكَ الْمُسْتَقِيمَ* ثُمَّ لَا يَتَّبِعُهُمْ مِنْ بَيْنِ أَيْدِيهِمْ وَ مِنْ خَلْفِهِمْ وَ عَنْ أَيْمَانِهِمْ وَ عَنْ شَمَائِلِهِمْ وَ لَا يَجِدُ أَكْثَرُهُمْ شَاكِرِينَ* قَالَ اخْرُجْ مِنْهَا مَذْذُومًا مَدْحُورًا لَمَنْ تَبِعَكَ مِنْهُمْ لَأَمْلَأَنَّ جَهَنَّمَ مِنْكُمْ

تفسیر و شرح صحیفه سجاده، ج 5، ص: 103

«أَجْمَعِينَ» «1»

گفت: به سبب این که مرا به بیراهه و گمراهی انداختی، یقیناً بر سر راه راست تو [که رهروانش را به سعادت ابدی می‌رساند] در کمین آنان خواهم نشست.* سپس از پیش رو و پشت سر و از طرف راست و از جانب چپشان بر آنان می‌تازم و [تا جایی آنان را دچار وسوسه و اغواگری می‌کنم که] بیشترشان را سپاس‌گزار نخواهی یافت.* خدا فرمود: از این جایگاه و منزلت نکوهیده و مطرود بیرون شو که قطعاً هر که از آنان از تو پیروی کند، بی‌تردید جهنم را از همه شما لبریز خواهم کرد.

پیش رو، پشت سر، راست و چپ، اصطلاح است، می‌گوییم فلانی از چهار طرف محاصره شد.

حضرت باقر علیه السلام در ذیل این آیه می‌فرماید:

مِنْ بَيْنِ أَيْدِيهِمْ

مَعْنَاهُ: اِهْوُؤْ عَلَيْهِمْ أَمْرَ الْآخِرَةِ،

منظور شیطان از پیش رو، سبک کردن امر آخرت در نظر بنی آدم است.

مِنْ خَلْفِهِمْ

أَمْرُهُمْ بِجَمْعِ الْأَمْوَالِ وَ الْبُخْلِ بِهَا عَنْ الْحُقُوقِ لِيَتَبَقَى لَوَرَثَتِهِمْ،

و منظور از پشت سر، امر به جمع مال و بخل ورزیدن از حقوق مالی است، تا بدون بهره گیری از مال برای آخرت، بمیرند و محصول زحمات خود را برای ورثه بگذارند.

عَنْ أَيْمَانِهِمْ

افْسِدُ عَلَيْهِمْ أَمْرَ دِينِهِمْ بِتَزْيِينِ الضَّلَالَةِ وَ تَحْسِينِ

---

(1) - اعراف (7): 16 - 18.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 5، ص: 104

الشُّبُهَةِ،

منظورش از دست راست، آن است که: با جلوه دادن گمراهی و ضلالت و نیکو نشان دادن شبهه، امر دین و دینداری را بر آنان فاسد می کنم، تا از لباس حقیقت عریان شوند و به چاه عمیق ضلالت سرنگون گردند.

عَنْ شَمَائِلِهِمْ

بِتَحْبِيبِ اللَّذَاتِ إِلَيْهِمْ وَ تَغْلِيْبِ الشَّهَوَاتِ عَلَى قُلُوبِهِمْ. «1»

منظورش از دست چپ آن است که: لذات غلط را محبوب آنان نموده و شهوات سعادت سوز را بر قلبشان حاکم می کنم.

الهی! اگر عنایت و رحمت تو نباشد و اگر توفیق خاص تو رفیق راه نگردد، به هیچ صورت راه نجاتی برای ما ضعیفان نخواهد بود.

به قول فیض آن شوریده شیدا:

شرابی ز جام خطابی فرست	الهی به کامم شرابی فرست
دگر باره از نو شرابی فرست	مرا گشت رنج خمار الست
به دُردی کشانت که تابِی فرست	دلم تا صفا یابد از زنگ غم
به جام شرابم حبابی فرست	ز سر جوش خمخانه حبّ خویش
به ساقی کوثر که آبی فرست	به لب تشنه چشمه معرفت
ز جام طهورم شرابی فرست	به عصیان سراپای آلوده‌ام
امیری به ملک خرابی فرست	به معمار می کن حوالت مرا
بدین کشتزارم سحابی فرست	به دل تخم امید کِشتم بسی
مرا رحمت بی حسابی فرست	ز دریای غفران و ابر کرم
ز سوی یمینم کتابی فرست	برای براتم ز آتشکده
ز معنای پُگرم بُبابی فرست	ز قشر سخن فیض دلگیر شد

(فیض کاشانی)

(1) - مجمع البیان فی تفسیر القرآن: 227 / 4، ذیل آیه 17 سوره اعراف؛ تفسیر نور الثقلین: 11 / 2، حدیث 33.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 5، ص: 105

برای هر کدام از سیزده موردی که امام سجّاد علیه السلام در ضمن دعا بیان کرده‌اند توضیحی مختصر بیان می‌شود.

1- کار خیر

سُئِلَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ عَلَيْهِ السَّلَامُ عَنِ الْخَيْرِ مَا هُوَ؟ فَقَالَ: لَيْسَ الْخَيْرُ أَنْ يَكْثُرَ مَالُكَ وَ وَلَدُكَ، وَلَكِنَّ الْخَيْرَ أَنْ يَكْثُرَ عِلْمُكَ وَ أَنْ يَعْظُمَ جِلْمُكَ. «1»

از امیرالمؤمنین علیه السلام پرسیدند: خیر چیست؟ حضرت فرمود: خیر این نیست که مال و فرزندان فراوان شود، خیر در این است که بر دانش افزوده گردد و حلم و بردباریت عظیم شود.

رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود:

وَ الَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ مَا أَتَقَقَّ النَّاسُ مِنْ نَفَقَةٍ أَحَبَّ مِنْ قَوْلِ الْخَيْرِ. «2»

سوگند به آن کسی که جانم در دست اوست، مردم انفاقی محبوب‌تر از گفتار نیک نکرده‌اند.

حضرت موسی بن جعفر از امام صادق علیه السلام روایت می‌فرماید:

أَحْسَنُ مِنَ الصَّدَقِ قَائِلُهُ، وَ خَيْرٌ مِنَ الْخَيْرِ فَاعِلُهُ. «3»

بہتر از راستگویی، شخص راستگو و بہتر از نیکی، شخص نیکوکار است.

حضرت صادق علیه السلام فرمود:

إِذَا أَرَدْتَ شَيْئًا مِنَ الْخَيْرِ فَلَا تُؤَخِّرْهُ. «4»

- (1) - نهج البلاغه: حکمت 94، بحار الأنوار: 140 / 72، باب 54، حدیث 5.
- (2) - بحار الأنوار: 311 / 68، باب 79، حدیث 8؛ المحاسن: 15 / 1، باب 9، حدیث 41.
- (3) - بحار الأنوار: 404 / 66، باب 38، حدیث 109؛ وسائل الشیعة: 292 / 16، باب 1، حدیث 21578.
- (4) - بحار الأنوار: 215 / 68، باب 66، حدیث 14؛ الکافی: 142 / 2، حدیث 5.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 5، ص: 106

چون قصد خیر کردی آن را به تأخیر مینداز.

2- دوری از شرّ

منظور از شرّ در اینجا انواع گناهان و معاصی و خطاهاست که همه و همه محصول غرایز سرکش و شهوات شیطانی و هوای نفس و شیاطین و خناسان است که در قرآن مجید به همه آنها اشاره شده است.

مِنْ شَرِّ مَا خَلَقَ* وَ مِنْ شَرِّ غَاسِقٍ إِذَا وَقَبَ* «1»

از زبان مخلوقاتی که [با انحرافشان از قوانین الهی به انسان] ضرر می‌رسانند،* و از زیان شب هنگامی که با تاریکی‌اش درآید [که در آن تاریکی انواع حیوانات موزی و انسان‌های فاسق و فاجر برای ضربه زدن به انسان در کمین‌اند].

ما دلالت بر تعمیم و شمول دارد و اضافه شر به آن و فعل «خَلَقَ» و نسبت آن به خالق، اشاره به آن است که شر از خلق و ترکیب و امتزاج و تفصیل کاینات و مواد و قوا برمی‌آید، نه از عوالم امر و اراده فاعلی خالق، این شرور فقط همان مضاف به «ما خلق» است و در واقع، نمایشی از چگونگی نظر و اندیشه و دریافت انسان از حوادث متضاد می‌باشد و وجود عینی و مستقلی ندارند.

پس اگر انسان خود را برتر آورد و در حریم قدرت رب رساند و به او ایمان آورده و پناهنده شود و با نظر ربوبی به حوادث و پدیده‌های جان بنگرد، از مواجهه با آنچه شر می‌نماید امنیت می‌یابد و در درون هر حادثه شر نمای خیری یا مقدمه خیری می‌نگرد و با بینش وسیع و نیروی اراده‌ای که در حریم رب می‌یابد، می‌تواند

(1) - فلق (113): 2- 3.

تفسیر و شرح صحیفه سجاده، ج 5، ص: 107

هر حادثه‌ای را رو به خیر و مقاصد برتر بگرداند و بالای امواج حوادث به سوی ساحل خیر پیش رود. و به عکس برای فرد تنها و بی پناه که خود را از حریم پناهندگی رب برکنار داشته و درون حوادث واقع شده، هر موج حادثه و هر پدیده‌ای که از گریبان آفرینش یا از درون اجتماع یا از باطن اندیشه‌ها سرزند شر می‌نماید و در مسیر شرش پیش می‌برد.

نکره آمدن **غاسق** و **قید اذا وقب** شامل هرگونه تاریکی فشرده و فراگیرنده‌ای می‌شود که همه محیط و ظرف تابش را پر کند و هر روزنه نوری را مسدود نماید. مثال بارز «غاسق» تاریکی شب دیچور است که در آن راهزنان و جانوران و احلام و اوهام وحشت‌انگیز از لانه‌ها و کمین‌گاههای زیر زمین و خلال نفوس سربرمی‌آورند و تاخت و تاز می‌نمایند.

تاریکی فراگیرنده کفر و جهل و هوا و خشم و شهوت، مثال‌های دیگری از «غاسق إذا وقب» است که شر آنها از نفس آدمی و در اوست و خطیرتر از هر شری می‌باشد.

همین که این تاریکی‌های نفسانی، محیط درونی آدم را فراگرفت و نور ایمان و پرتو عقل و شعاع وجدان را خاموش داشت، غرایز و خویهای حیوانی و عقده‌ها از بندها و کمین‌گاههای درونی رها می‌شوند و چون جانورهای متنوع و متلون به تاخت و تاز درمی‌آیند و به مرکز فرمان و اراده یورش می‌آورند تا همین که آن را به دست گرفتند، همه قوا و جوارح را به خواست خود و در مسیر انجام شهوات و اوهام و زیاده‌های خشم خود به هر سو می‌گردانند و در این مسیر هر حد و قید و مانع قانونی و اخلاقی را از میان برمی‌دارند و هر استعداد و شخصیتی را درهم می‌شکنند و هر قدرت و نیرویی را در اختیار خود می‌گیرند. «1»

(1) - پرتوی از قرآن: 206، قسمت دوم از جزء 30.

تفسیر و شرح صحیفه سجاده، ج 5، ص: 108

شکر، یاد نعمت‌ها و اظهار آن است. یعنی سپاس‌گویی و نیکوگفتن از احسان‌کننده که در حقیقت اعتراف به نعمت همراه با تعظیم و احترام است. تشکر بنده بر نعمت‌های ظاهری و باطنی که خداوند در اختیار او نهاده و از واجبات حتمیه و اولیه است.

خداوند در قرآن مجید بسیار بر شکرگزاری تأکید نموده است که بندگان همواره خود را ممنون او دانند و در نتیجه سر به طاعت او نهند و تسلیم فرامینش باشند.

امام علی علیه السلام اسوه شاکران و مولای ستایشگران ربوبی می‌فرماید:

أَوَّلُ مَا يَجِبُ عَلَيْكُمْ لِلَّهِ سُبْحَانَهُ شُكْرُ آيَاتِهِ وَ ابْتِغَاءُ مَرْضِيَّهِ. «1»

نخستین چیزی که بر شما در برابر خدای سبحان واجب است، سپاسگزاری از نعمت‌های او و فراهم آوردن موجبات خشنودی اوست ..

خداوند درباره یکی از بندگان صالح خویش یعنی لقمان حکیم می‌فرماید:

وَلَقَدْ آتَيْنَا لُقْمَانَ الْحِكْمَةَ أَنْ اشْكُرْ لِلَّهِ وَ مَنْ يَشْكُرْ فَإِنَّمَا يَشْكُرُ لِنَفْسِهِ وَ مَنْ كَفَرَ فَإِنَّ اللَّهَ غَنِيٌّ حَمِيدٌ «2»

و به راستی ما به لقمان حکمت عطا کردیم که نسبت به خدا سپاس‌گزار و شاکر باش و هرکه سپاس‌گزار تنها به سود خود سپاس می‌گزارد، و هرکه ناسپاسی کند [به خدا زیان نمی‌زند، زیرا] خدا بی‌نیاز و ستوده است.

«هر چند حکمت معانی گسترده‌ای دارد از جمله گفته‌اند:

مجموعه‌ای از معرفت و علم و اخلاق پاک و تقوا و نور هدایت است. ولی اساس و هدف از اعطای حکمت از سوی خداوند به لقمان حکیم، شکرگزاری بوده

(1) - غرر الحکم: 181، حدیث 3389.

(2) - لقمان (31: 12).

است. و لقمان به خاطر امتیازهای عالی به مقام شکر دست یافت. انسان هر گاه نعمت‌های الهی را در جای خود به کار بگیرد سودش به خود او برمی گردد ولی اگر کفران نعمات کند، ضررش در وهله اول به خودش، سپس به دیگران می‌رسد.

در پایان آیه می‌فرماید: **عَنِ حَمِيدٍ** یعنی شکرگزار در برابر انسان‌های عادی یا نعمتی را به بخشنده می‌دهد و یا اگر چیزی نمی‌دهد با ستایش او مقامش را در نزد مردم بالا می‌برد ولی در مورد خداوند هیچکدام معنی ندارد؛ زیرا او از همگان بی‌نیاز است و همه ستایشگران به ویژه فرشتگان حمد او می‌گویند.

يك نکته پیرامون آیه قابل توجه است که کلمه شکر با صیغه فعل مضارع آمده که نشانه استمرار و همیشگی است ولی کفر با صیغه ماضی آمده که بر يك مرتبه هم صدق می‌کند، اشاره به این است که: کفران حتی یکبار سرانجام دردناکی دارد، اما شکرگزاری باید مستمر باشد تا انسان مسیر تکاملی خود را طی کند. «1» حضرت صادق علیه السلام می‌فرماید:

أَوْحَى اللَّهُ تَعَالَى إِلَى مُوسَى: يَا مُوسَى اشْكُرْنِي حَقَّ شُكْرِي، فَقَالَ: يَا رَبَّ كَيْفَ أَشْكُرُكَ حَقَّ شُكْرِكَ، وَ لَيْسَ مِنْ شُكْرٍ أَشْكُرُكَ بِهِ إِلَّا وَ أَنْتَ أَنْعَمْتَ بِهِ عَلَيَّ؟! فَقَالَ: يَا مُوسَى شَكَرْتَنِي حَقَّ شُكْرِي حِينَ عَلِمْتَ أَنَّ ذَلِكَ مِنِّي. «2»

خدای تعالی به موسی وحی فرمود: ای موسی! مرا چنانکه باید شکر کن.

موسی عرض کرد: پروردگارا! چگونه تو را چنانکه باید شکر گویم حال آن که هر شکری که تو را می‌گویم خود نعمتی است که تو به من ارزانی داشته‌ای؟ فرمود: ای موسی! وقتی که بدانی توفیق آن شکر را هم من به تو داده‌ام، حق شکر مرا ادا کرده‌ای.

(1) - تفسیر نمونه: 36/17 - 38، ذیل آیه 12 سوره لقمان.

(2) - بحار الأنوار: 13/351، باب 11، حدیث 41؛ قصص الأنبياء، راوندی: 161، حدیث 178.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 5، ص: 110

پس شکر کامل، اعتراف خاضعانه زبان درون در برابر خدای تعالی به عجز و ناتوانی از به جا آوردن کمترین شکر اوست؛ زیرا که توفیق شکرگزاری نعمت جدیدی است که باید بر آن شکر نمود.

امام صادق علیه السلام می‌فرماید:

رسول خدا صلی الله علیه و آله در سفری بر ناقه خود سوار بود که ناگاه فرود آمد و پنج بار سجده کرد و دوباره سوار ناقه شد. همسفران پرسیدند:

ای رسول خدا! ما از شما رفتاری دیدیم که پیش از این ندیده بودیم؟ حضرت فرمود: «آری، جبرئیل علیه السلام نزد من آمد و مرا از جانب خدای عزوجل بشارت‌هایی داد. از اینرو خدا را در سجده سپاس گفتم و بر هر بشارتی سجده نمودم.» «1»

4- پیروی از سنت

مقصود از سنت، هر روش نیک و پسندیده‌ای که پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله و ائمه اطهار علیهم السلام به آن عمل کرده‌اند و مسلمانان هم از آن الگو می‌گیرند که سیره عملی آنان می‌شود. در حقیقت پیروی از شیوه عملی پیامبر صلی الله علیه و آله در شرعیات و مستحبات است که هر مسلمانی پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله را در آن امور نمونه عملی خود قرار می‌دهد.

خداوند در سوره احزاب این نمونه را با ویژگی‌هایش به ما معرفی می‌فرماید:

لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ لِّمَن كَانَ يَرْجُوا اللَّهَ وَ الْيَوْمَ الْآخِرَ وَ ذَكَرَ اللَّهَ كَثِيرًا «2»

یقیناً برای شما در [روش و رفتار] پیامبر خدا الگوی نیکویی است برای کسی که همواره به خدا و روز قیامت امید دارد؛ و خدا را بسیار یاد می‌کند.

---

(1) - الکافی: 98/2، حدیث 24؛ بحار الأنوار: 35/68، باب 61، حدیث 19.

(2) - احزاب (33): 21.

بهترین الگو برای شما نه تنها در میدان جنگ که در تمام زندگی، وجود پیامبر صلی الله علیه و آله است روحیات عالی معنوی و اخلاقی و عمل به دستورهای خداوند در رسالت، از او مردی مقتدر و جذاب ساخته بود.

اسوه، به معنی حالتی است که انسان به هنگام پیروی از دیگران به خود می گیرد.

و به دیگری اقتدا و همراهی می کند. و یاران و مسلمانان هم دوره ایشان در همه مراحل زندگی حتی در جنگ ها همگام با حضرت وظایف دینی را می آموختند تا جایی که مولای متقیان امیرمؤمنان علی علیه السلام در نهج البلاغه می فرماید:

وقتی تنور معرکه سرخ می شد، خود را به رسول الله صلی الله علیه و آله حفظ می کردیم، پس هیچکدام از ما به دشمن نزدیک تر از پیامبر صلی الله علیه و آله نبود. «1» معنای آن این است که وقتی ترس از دشمن زیاد می شد و جنگ به نهایت سختی می رسید، مسلمانان به جانبی که شخص رسول الله صلی الله علیه و آله در جنگ بود پناهنده می شدند و خداوند به برکت آن حضرت پیروزی را بر آنان نازل می کرد و به خاطر او از آنچه بیم داشتند ایمنی می یافتند.

و این پیروی برگرفته از سنت الهی و سنت پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله است که همه ما را به آن دعوت کرده اند.

امام علی علیه السلام برترین وسیله ای که متوسلان می توانند با آن به سوی خداوند تقرب جویند ایمان به خدا و پیامبر صلی الله علیه و آله می داند و می فرماید:

وَ اقْتَدُوا بِهْدِي نَبِيِّكُمْ فَإِنَّهُ أَفْضَلُ الْهَدْيِ وَ اسْتَتُوا بِسُنَّتِهِ فَأَنَّهَا أَهْدَى السُّنَنِ. «2»

به روش پیامبرتان اقتدا کنید که آن برترین روش و به سنت او رفتار نمایید

(1) - نهج البلاغه: 828، فصل نذكر فيه شيئاً من إختيار غريب كلامه عليه السلام المحتاج إلى التفسير: حديث 9.

(2) - نهج البلاغه: خطبه 109.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 5، ص: 112

که آن رهنماترین سنت هاست.

و رسول الله صلی الله علیه و آله هم به نیکی راهنمایی فرموده است که:

لَا قَوْلَ إِلَّا بِعَمَلٍ، وَلَا قَوْلَ وَلَا عَمَلَ إِلَّا بِنِيَّةٍ، وَلَا قَوْلَ وَلَا عَمَلَ وَلَا نِيَّةَ إِلَّا بِإِصَابَةِ السُّنَّةِ. «1»

هیچ گفتاری جز با کردار ارزش ندارد و هیچ گفتار و کرداری جز با نیت و هیچ گفتار و کردار و نیتی ارزشمند نیست مگر با سنت منطبق باشد.

به هر حال معیار قرار دادن سنت در اعمال، ملاک قبولی و ارزشمندی آنها می شود.

حضرت سجاد علیه السلام به این نکته اشاره فرمود:

إِنَّ أَفْضَلَ الْأَعْمَالِ عِنْدَ اللَّهِ مَا عُمِلَ بِالسُّنَّةِ وَ أَنْ قَلَّ. «2»

برترین کارها نزد خداوند، آن است که بر طبق سنت عمل شود گرچه اندک باشد.

اما گاهی عده ای دانشمند نمای حسود با ساختن روش های نو یا وارد کردن امور غیرشرعی در دین که در زمان پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله نبوده است به صورت علنی با پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله مخالفت کرده اند؛ زیرا هر آنچه با کتاب خدا و سنت و اجماع بزرگان مخالف باشد بدعت و گمراهی است. و بدعت گذار در جایگاه بدی قرار می گیرد.

رسول الله صلی الله علیه و آله به چنین افرادی هشدار داده و می فرماید:

«هان! هر عبادتی را جوش و خروشی است که سرانجام فروکش می کند. پس، هر کسی خروش عبادتش به سنت آرام گیرد هدایت شده است. و هر که با

(1) - الکافی: 70 / 1، حدیث 96؛ بحار الأنوار: 208 / 1، باب 5، حدیث 6.

(2) - الکافی: 70 / 1، حدیث 7؛ المحاسن: 221 / 1، حدیث 133.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 5، ص: 113

سنت من مخالفت کند گمراه شده است و عملش بر باد رفته است. «1» امام صادق علیه السلام در نامه ای به یارانش این انحراف در دین را با بیانی شیوا تذکر می فرماید:

بر شما باد آثار پیغمبر خدا و سنت و روش آن حضرت و آثار ائمه هدایت علیهم السلام از خاندان پیغمبر، پس از او و سنت آنان؛ چون هر که به چنین روشی ملتزم بود به راه هدایت رفته و هر که این را رها ساخت و از آن روی گرداند گمراه شد؛ زیرا آنان تنها کسانی هستند که خداوند به پیروی از آنها امر فرموده است.

به یقین پدرمان پیغمبر خدا صلی الله علیه و آله فرمود:

مداومت بر عمل در راه آثار و سنت‌ها، گرچه اندک باشد، مورد رضای پروردگار است و نزد خداوند سودمندتر است از کوشش در اعمال بی پایه که ساخته و پرداخته هواست. آگاه باشید که پیروی از هواهای نفسانی و بدعت‌ها بدون این که از سوی خدا در آن هدایتی رسیده باشد؛ گمراهی است. و هر گمراهی بدعت و هر بدعت سرانجامش دوزخ خواهد بود.

«2»

5- دوری از بدعت

بدعت به برنامه‌ای گفته می‌شود که انسان از جانب خود به شرع مطهر نسبت دهد و آن را به عنوان برنامه دینی بر مردم حاکم نماید.

بدعت جنایتی بس بزرگ و گناهی بس عظیم است که انسان اگر به جبرانش برخیزد معلوم نیست به رحمت حضرت حق برسد.

(1) - الکافی: 85 / 2، حدیث 1؛ بحار الأنوار: 209 / 68، باب 66، حدیث 1.

(2) - الکافی: 8 / 8، حدیث 1؛ بحار الأنوار: 217 / 75، باب 23، حدیث 93.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 5، ص: 114

امام صادق علیه السلام بدعت را از گناهان کبیره به حساب آورده و از قول رسول خدا صلی الله علیه و آله نقل فرموده است:

مَنْ تَبَسَّمَ فِي وَجْهِهِ مُبْتَدِعٌ فَقَدْ أَعَانَ عَلَى هَدْمِ دِينِهِ. «1»

هر کس در برابر بدعت گذاری تبسم کند، به نابودی دینش کمک کرده است.

امام علی علیه السلام فرمود:

مَنْ مَشَى إِلَى صَاحِبِ بَدْعَةٍ فَوَقَّرَهُ فَقَدْ مَشَى فِي هَدْمِ الْإِسْلَامِ. «2»

هر کس برای احترام به صاحب بدعت قدم بردارد، برای نابودی اسلام قدم برداشته است.

6 و 7- امر به معروف و نهی از منکر

قرآن مجید امر به معروف و نهی از منکر را دو فریضه و واجب الهی می داند و مردم را به آن امر کرده و ترك آن را گناه و موجب عذاب حق می شمارد و سلامت جامعه را در گرو آن دانسته و این دو واجب را از اوصاف مردم مؤمن قلمداد کرده است:

امر به معروف و نهی از منکر در قرآن

وَلْتَكُنْ مِنْكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ «3»

---

(1) - بحار الأنوار: 217 / 47، باب 7، حدیث 4؛ سفینه البحار: 243 / 1.

(2) - بحار الأنوار: 304 / 2، باب 44، حدیث 44؛ سفینه البحار: 243 / 1؛ من لایحضره الفقیه: 572 / 3، حدیث 4957.

(3) - آل عمران (3): 104.

تفسیر و شرح صحیفه سجاده، ج 5، ص: 115

و باید از شما گروهی باشند که [همه مردم را] به سوی خیر [اتحاد، اتفاق، الفت، برادری، مواسات و درستی] دعوت نمایند، و به کار شایسته و پسندیده وادارند، و از کار ناپسند و زشت بازدارند؛ و اینانند که یقیناً رستگارند.

لُعِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ عَلَى لِسَانِ دَاوُدَ وَ عِيسَى بْنِ مَرْيَمَ ذَلِكَ بِمَا عَصَوْا وَ كَانُوا يَعْتَدُونَ* كَانُوا لَا يَتَنَاهَوْنَ عَنْ مُنْكَرٍ فَعَلُوهُ لَبِئْسَ مَا كَانُوا يَفْعَلُونَ» «1»

از بنی اسرائیل آنان که کافر شدند به زبان داود و عیسی بن مریم لعنت شدند.

لعنت شدنشان برای این بود که [نسبت به فرمان‌های خدا و انبیا] سرپیچی داشتند و همواره [از حدود الهی] تجاوز می‌کردند.* آنان یکدیگر را از کارهای زشتی که مرتکب می‌شدند باز نمی‌داشتند. مسلماً بد بود آنچه را انجام می‌دادند.

وَ تَرَى كَثِيراً مِنْهُمْ يُسَارِعُونَ فِي الْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ وَ أَكْلِهِمُ السُّحْتَ لَبِئْسَ مَا كَانُوا يَفْعَلُونَ* لَوْلَا يُنْهَاهُمُ الرَّائِيُونَ وَ الْأَخْبَارُ عَنْ قَوْلِهِمُ الْإِثْمِ وَ أَكْلِهِمُ السُّحْتَ لَبِئْسَ مَا كَانُوا يَفْعَلُونَ» «2»

و بسیاری از آنان را می‌بینی که در گناه و تجاوز [از حدود خدا] و حرام‌خوری خود می‌شتابند؛ همانا بد است اعمالی که همواره انجام می‌دادند.

* چرا دانشمندان الهی مَسْلُك [و کاملان در دین] و عالمان یهود، آنان را از گفتار گناه‌آلود و حرام‌خواری باز نمی‌دارند؟ بسیار زشت است سکوتی که همواره پیش می‌گرفتند.

(1) - مائده (5): 78 - 79.

(2) - مائده (5): 62 - 63.

تفسیر و شرح صحیفه سجاده، ج 5، ص: 116

الَّذِينَ يَتَّبِعُونَ الرَّسُولَ النَّبِيَّ الْأُمِّيَّ الَّذِي يَجِدُونَهُ مَكْتُوباً عِنْدَهُمْ فِي التَّوْرَةِ وَ الْأَنْجِيلِ يَأْمُرُهُمْ بِالْمَعْرُوفِ وَ يَنْهَاهُمْ عَنِ الْمُنْكَرِ وَ يُجِلُّ لَهُمُ الطَّيِّبَاتِ وَ يُحَرِّمُ عَلَيْهِمُ الْخَبَائِثَ وَ يَضَعُ عَنْهُمْ إِصْرَهُمْ وَ الْأَغْلَالَ الَّتِي كَانَتْ عَلَيْهِمْ فَالَّذِينَ آمَنُوا بِهِ وَ عَزَّوْهُ وَ نَصَرُوهُ وَ اتَّبَعُوا النُّورَ الَّذِي أُنْزِلَ مَعَهُ أُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ» «1»

همان کسانی که از این رسول و پیامبر «ناخوانده درس» که او را نزد خود [با همه نشانه‌ها و اوصافش] در تورات و انجیل نگاشته می‌یابند، پیروی می‌کنند؛ پیامبری که آنان را به کارهای شایسته فرمان می‌دهد، و از اعمال زشت باز می‌دارد، و پاکیزه‌ها را بر آنان حلال می‌نماید، و ناپاک‌ها را بر آنان حرام می‌کند، و بارهای تکالیف سنگین و زنجیره‌ها [ی جهل،

بی‌خبری و بدعت را] که بر دوش عقل و جان آنان است برمی‌دارد؛ پس کسانی که به او ایمان آوردند و او را [در برابر دشمنان] حمایت کردند و یاریش دادند و از نوری که بر او نازل شده پیروی نمودند، فقط آنان رستگارانند.

وَالْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتُ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ يَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَيُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَيُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَيُطِيعُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ أُولَئِكَ سَيَرْحَمُهُمُ اللَّهُ إِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ «2»

مردان و زنان با ایمان دوست و یار یکدیگرند؛ همواره به کارهای نیک و شایسته فرمان می‌دهند و از کارهای زشت و ناپسند باز می‌دارند، و نماز را برپا می‌کنند، و زکات می‌پردازند، و از خدا و پیامبرش اطاعت می‌نمایند؛ یقیناً خدا آنان را مورد رحمت قرار می‌دهد؛ زیرا خدا توانای شکست‌ناپذیر و حکیم است.

(1) - اعراف (7): 157.

(2) - توبه (9): 71.

تفسیر و شرح صحیفه سجاده، ج 5، ص: 117

امر به معروف و نهی از منکر در روایات

امیرالمؤمنین علیه السلام فرمود:

لَا تَتْرُكُوا الْأُمَرَ بِالْمَعْرُوفِ وَ النَّهْيِ عَنِ الْمُنْكَرِ فَيَوَلَّى اللَّهُ أُمُورَكُمْ شَرَارَكُمْ ثُمَّ تَدْعُونَ فَلَا يُسْتَجَابُ لَكُمْ دُعَاؤُكُمْ. «1»

امر به معروف و نهی از منکر را ترك نکنید که خداوند اشرار قوم را بر شما مسلط کند، آنگاه دعا می‌کنید ولی دعایتان مستجاب نمی‌شود.

و نیز فرمود:

إِنَّ اللَّهَ تَعَالَى ذِكْرُهُ؛ لَمْ يَرْضَ مِنْ أَوْلِيَائِهِ أَنْ يُعْصَى فِي الْأَرْضِ وَ هُمْ سُكُوتٌ مُدْعِنُونَ لَا يَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَ لَا يَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ. «2»

به حقیقت که خداوند برای اولیایش رضایت نداده که در زمین معصیت شود و آنان ساکت باشند و از امر به معروف و نهی از منکر خودداری نمایند.

و نیز فرمود:

لَعَنَ اللَّهُ الْأَمْرَيْنِ بِالْمَعْرُوفِ التَّارِكِينَ لَهُ، وَ التَّاهِيَيْنِ عَنِ الْمُنْكَرِ الْعَامِلَيْنِ بِهِ. «3»

لعنت خدا بر آمران به معروفی که خود تارك معروفند؛ و ناهیان از منکری که خود آلوده به منکرند.

8 و 9 و 10- حفظ اسلام و خوار نمودن باطل و نصرت حق

اسلام که عبارت از ایمان و عمل و اخلاق است، یادگار انبیا و امامان معصوم و

---

(1)- بحار الأنوار: 77 / 97، باب 1، حدیث 30؛ مستدرک سفینه البحار: 218 / 10.

(2)- بحار الأنوار: 526 / 32، باب 12، حدیث 442؛ مستدرک سفینه البحار: 219 / 10.

(3)- نصح البلاغه: خطبه 129؛ مستدرک سفینه البحار: 220 / 10.

تفسیر و شرح صحیفه سجاده، ج 5، ص: 118

صدیقین و شهدا و صالحین و عالمان ربّانی و عارفان عاشق و حکیمان آگاه برای هدایت و رشد و کمال انسان است.

هر مسلمان و مؤمنی در برابر حیثیت و حفظ اسلام و تداوم آن شدیداً مسؤول و مکلف است. جهاد با جان و مال، جهاد با زبان و قلم، جهاد با عمل و اخلاق، راه حفظ اسلام و تداوم این فرهنگ مبارک و مدرسه سعادتبخش است. انبیاء و امامان و تربیت شدگان آن بزرگواران برای حفظ اسلام از هیچ کوششی مضایقه نکرده و در این مسیر از جانبازی دریغ ننمودند.

همه ما در این زمینه باید پیرو انبیا و ائمه طاهرين عليهم السلام باشیم، تا آیین الهی به نسل‌های بعد برسد و ما در پیشگاه حضرت محبوب سرافکنده نگردیم. با تمام وجود باید در برابر باطل به هر شکلی که هست بایستیم و در به ذلت کشیدن و خواری آن فعالیت کرده تا جایی که ریشه باطل بسوزد و حق و حقیقت از شرّ آنان در امان بماند.

حق را در تمام جوانبش یاری دهیم و به اعزاز آن برخاسته و برای پابرجایی آن از هیچ کوششی دریغ نورزیم که این همه در دنیا و آخرت به نفع ما و زن و فرزند و دوستان و نسل امروز و فردای ماست.

11- راهنمایی گمراه

ارشاد بندگان خدا از مهمترین وظایف بزرگان رسالت حق است. ارشاد از کلمه رشد است یعنی سخن و رفتار اهل عمل و راهنمایی آنان سبب پیشرفت و صلاح انسان می شود تا به کمال نزدیکتر شود.

قرآن مجید که راهنمای اصلی راه خیر و صلاح انسان هاست می فرماید:

أَفَرَأَيْتَ مَنِ اتَّخَذَ إِلَهَهُ هَوَاهُ وَأَضَلَّهُ اللَّهُ عَلَى عِلْمٍ وَ خَتَمَ عَلَى سَمْعِهِ وَقَلْبِهِ وَ جَعَلَ عَلَى بَصَرِهِ غِشَوَةً فَمَنْ يَهْدِيهِ مِنْ بَعْدِ اللَّهِ

تفسیر و شرح صحیفه سجاده، ج 5، ص: 119

أَفَلَا تَذَكَّرُونَ «1»

پس آیا کسی که معبودش را هوای نفسش قرار داده دیدی؟ و خدا او را از روی علم و آگاهی خود [بر این که شایسته هدایت نیست] گمراه کرد، و بر گوش و دلش مُهرِ [تیره بختی] نهاد، و بر چشم [دلش] پرده ای قرار داده است، پس چه کسی است که بعد از خدا او را هدایت کند؟ آیا متذکر [حقایق] نمی شوید؟

سکان دار حقیقی هدایت خداوندست که اراده خود را به نتیجه می رساند، یعنی ارشاد و راهنمایی، نشانه گیری مطلوب همراه با لطف و محبت است چه به مقصود برسد یا نرسد، ولی این که در واقع به هدف برسد به لطف حق تعالی است. پس آن کسی که گمراه است شایستگی هدایت را نداشته و راه را گم کرده است؛ زیرا او هوای نفس و مظاهر دنیا را خدای خود قرار داده و نشانه های حقیقی از جمله قرآن و اهل بیت و ائمه علیهم السلام را رد کرده است و به جاده باطل منحرف شده است.

کسی که معبود خود را «هوا» قرار می دهد، زمینه های راهیابی را از بین می برد و اندک اندک در سرانمایی گمراهی و هلاکت می افتد.

همان گونه که در ابتدای سوره جن خداوند به این نکته اهمیت داده و به پیامبرش در مورد جن و شنیدن آیات قرآن می فرماید که:

قُلْ أَوْحِيَ إِلَيَّ أَنَّهُ اسْتَمَعَ نَفَرٌ مِّنَ الْجِنِّ فَقَالُوا إِنَّا سَمِعْنَا قُرْآنًا عَجَبًا * يَهْدِي إِلَى الرُّشْدِ فَآمَنَّا بِهِ وَلَنْ نُشْرِكَ بِرَبِّنَا أَحَدًا «2»

بگو: به من وحی شده که گروهی از جن [به قرآن] گوش دادند و گفتند:

همانا ما قرآن شگفت آوری شنیدیم،* که به سوی راه راست هدایت می کند،

(1) - جاثیه (45): 23.

(2) - جن (72): 1- 2.

تفسیر و شرح صحیفه سجاده، ج 5، ص: 120

پس به آن ایمان آوردیم و هرگز احدی را شریک پروردگارمان قرار نخواهیم داد.

هدف اصلی تأسیس قرآن به خاطر هدایت به سوی راه راست است و همه زمینه ها و ابزارها به کمک قرآن می آیند تا به هدفش برسد.

آری، خداوند با علم این که آنان استحقاق هدایت ندارند، گمراه کرده است. و آنان با دست و برنامه خود چراغ های هدایت را شکسته و پل های بازگشت به پشت سر خود ویران کرده اند؛ بنابراین خداوند لطف و رحمت خود را می گیرد و آنان تا پایان عمرشان در تاریکی به سر می برند.

مردی از مولای متقیان امیرمؤمنان علی علیه السلام درباره پایین ترین درجه گمراهی پرسید، حضرت فرمود:

وَأَدْنَى مَا يَكُونُ بِهِ الْعَبْدُ ضَالًّا أَنْ لَا يَعْرِفَ حُجَّةَ اللَّهِ تَبَارَكَ وَتَعَالَى وَ شَاهِدُهُ عَلَى عِبَادِهِ الَّذِي أَمَرَ اللَّهُ عَزَّوَجَلَّ بِطَاعَتِهِ وَ فَرَضَ وِلَايَتَهُ. «1»

کمترین چیزی که بنده به واسطه آن گمراه شود، این است که حجت خدای تبارک و تعالی و گواه او بر بندگانش که به فرمانبری او فرمان داده و ولایتش را واجب گردانیده است، را نشناسد.

پس باید چگونه شناخت پیدا کرد و چگونه در پی کسب وظیفه بود؟

پیامبر خدا صلی الله علیه و آله در این زمینه می فرماید:

یتیم‌تر از یتیمی که پدرش را از دست داده، کسی است که از امام خود بریده شده و توان دسترسی به او را ندارد و حکم مسائل دینی مورد ابتلایش را نمی‌داند. بدانید که هر کس از شیعیان ما به علوم ما آگاه باشد، این شخصی که به شریعت ما آگاه نیست و دسترسی به ما ندارد یتیمی در دامن اوست، بدانید

---

(1) - الکافی: 2/ 415، حدیث 1؛ تفسیر المیزان: 4/ 412، ذیل آیه 70 سوره نساء.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 5، ص: 121

که هر کس او را هدایت و ارشاد کند و شریعت و احکام ما را به او بیاموزد در جمع بهشتیان با ما خواهد بود. «1» از اینرو رسول خدا صلی الله علیه و آله به اندازه فراوان برای هدایت بندگان ارزش قائل بود که حتی به جانشین خود علی بن ابی طالب علیه السلام سفارش می‌فرماید که ارشاد تو باید قبل از جنگ باشد تا خون کسی بدون هدف ریخته نشود. هنگامی که حضرت را به یمن فرستاد فرمود:

ای علی، هرگز با کسی جنگ مکن تا این که او را از قبل به اسلام دعوت کرده باشی، به خدا سوگند! اگر خداوند مردی را به دست تو هدایت کند برای تو از آنچه آفتاب بر آن طلوع و غروب کند بهتر است و تو ولایت بر او داری، یا علی. «2» پس از بهترین بندگان حق کسی است که دلش را به نور هدایت روشن کند و با کمترین امکانات به سوی حق حرکت کند تا گرفتار دام‌های گمراه کننده و سوزان نیفتد. در همین راستا حضرت علی علیه السلام در صحیفه عارفان، نهج البلاغه می‌فرماید:

عِبَادَ اللَّهِ، إِنَّ مِنْ أَحَبِّ عِبَادِ اللَّهِ إِلَيْهِ عَبْدًا أَعَانَهُ اللَّهُ عَلَى نَفْسِهِ فَاسْتَشَعَرَ الْحُزْنَ، وَ تَجَلَّبَبَ الْخَوْفَ، فَزَهَرَ مِصْبَاحُ الْهُدَى فِي قَلْبِهِ وَ أَعَدَّ الْقِرَى لِيَوْمِهِ النَّازِلِ بِهِ. «3»

بنندگان خدا، محبوب‌ترین بندگان در پیشگاه خداوند بنده‌ای است که خداوند به تسلط بر نفسش او را یاری داده، پس اندوه را شعار خود کرده و خوف از عذاب را تن پوش خویش، از اینرو چراغ هدایت در دلش روشن شده و

---

(1) - بحار الأنوار: 2/ 2، باب 8، حدیث 1؛ الإحتجاج، طبرسی: 16/ 1.

(2) - الکافی: 5/ 28، حدیث 4؛ بحار الأنوار: 21/ 361، باب 34، حدیث 3.

(3) - نهج البلاغه: خطبه 86.

تفسیر و شرح صحیفه سجاده، ج 5، ص: 122

طاعت و عمل برای روز مرگ آماده کرده ....

چه بسیار بد شومی است! که کسی با این همه ابزار و نشانه‌های هدایت از حق گریزان باشد و با بهانه‌های واهی شیرینی حق را به جان خود نوش نکند و به اشارات راهنما هم توجه نکند که باید به ذات حق پناه برد.

اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ أَنْ أَفْتَقِرَ فِي غِنَاكَ أَوْ أَضِلَّ فِي هُدَاكَ أَوْ أُضَامَ فِي سُلْطَانِكَ، أَوْ اضْطَهَّدَ وَالْأَمْرُ لَكَ. «1»

الهی، به تو پناه می‌برم از این که در بی‌نیازی تو فقیر شوم، یا در هدایت گمراه گردم، یا در سلطنتت مورد ستم واقع شوم، یا به خواری نشینم و حال این که امر به دست توست.

12- کمک کردن به ناتوان

مؤمن حق ندارد مالش را در هر راهی به مصرف برساند، چرا که در این صورت مالش را ضایع کرده است. و خداوند تبار نمودن ثروت مادی را دشمن می‌دارد.

کسانی که انفاق می‌کنند تا جایگاهی پیدا کنند، راه به جایی نمی‌برند ولی برخی انسان‌ها مسیر صرف مال را برای رسیدن به دیگران قرار می‌دهند.

حضرت سلیمان علیه السلام رزق و مکنّت را تنها برای خود نمی‌خواست بلکه برای دستگیری و رسیدگی دیگران طلب می‌کرد تا اراده حق را پیاده کند و مکارم اخلاقی و انسانی را در جامعه آن روز عملی سازد. او هرگز از مال و مقام به دید ابزار نادرست و خوش‌گذرانی که خلاف رضایت خدا بود، نگاه نمی‌کرد بلکه الگوی مصرف صحیح را در بین مردم رواج می‌داد. از رزق‌های معنوی و ملکوتی این است که انسان از خداوند بخواهد، توفیق یاری به نیازمندان نصیب او بشود.

تفسیر و شرح صحیفه سجاده، ج 5، ص: 123

قرآن مجید این توفیق را يك گردنه می‌داند و انسان ناسپاس از آن گردنه مهم بالا نرفته است؛ پس با داشتن آن همه وسایل سعادت، راه نجات را نیموده است که خداوند او را مورد ملامت و سرزنش قرار می‌دهد و می‌فرماید:

فَلَا اقْتَحَمَ الْعَقَبَةَ * وَمَا أَدْرَاكَ مَا الْعَقَبَةُ * فَكُ رَقَبَةً * أَوْ إِطْعَمَ فِي يَوْمٍ ذِي مَسْعَةٍ * يَتِيمًا ذَا مَقْرَبَةٍ * أَوْ مَسْكِينًا ذَا مَتْرَبَةٍ *
«1»

پس شتابان و با شدت به آن گردنه سخت وارد نشد؛* و تو چه می‌دانی آن گردنه سخت چیست؟* آزاد کردن برده،* یا طعام دادن در روز گرسنگی و قحطی،* به یتیمی خویشاوند،* یا مستمندی خاك‌نشین.

به این ترتیب این گردنه سخت گذر را که انسان‌های ناسپاس هرگز خود را برای گذشتن از آن آماده نکرده‌اند، مجموعه‌ای از اعمال خیر بر محور خدمت به خلق و کمک به ضعیفان و ناتوان‌ها، دور می‌زند.

گذشتن از این گردنه با توجه به علاقه شدیدی که بیشتر مردم به مال و ثروت دارند کار آسانی نیست. این آزمایش به لطف الهی و با استمداد از ایمان و اخلاص به انجام می‌رسد.

عقبه چیست؟

بعضی عقبه را «هوای نفس» تفسیر کرده‌اند که جهاد با آن را جهاد اکبر نامیده‌اند.

«هوای نفس» گردنه اصلی عبور انسان از درّه حیوانی به مقام روحانی است.

بعضی از مفسران گفته‌اند:

عقبه، گردنه سختی در قیامت است که پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در این باره فرموده است:

پیش روی شما گردنه صعب العبوری است که سنگین باران از آن نمی‌گذرند

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 5، ص: 124

و من می‌خواهم بار شما را برای عبور از این گردنه سبک کنم. «1» سغب به معنی گرسنگی است. و یوم ذی مسغبة یعنی روز گرسنگی است که در بیشتر جوامع بشری گروهی همیشه از گرسنگان هستند و آیه تأکیدی بر اطعام گرسنه‌ها در روزهای قحطی و خشکسالی و مانند آن است.

حضرت رسول اکرم صلی الله علیه و آله می‌فرماید:

مَنْ أَشْبَعَ جَائِعًا فِي يَوْمٍ سَعْبٍ، أَدْخَلَهُ اللَّهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ مِنْ أَبْوَابِ الْجَنَّةِ، لَا يَدْخُلُهَا إِلَّا مَنْ فَعَلَ مِثْلَ مَا فَعَلَ. «2»

کسی که گرسنه‌ای را در ایام قحطی سیر کند، خدا او را در قیامت از دری از درهای بهشت وارد می‌سازد که هیچ شخص دیگر از آن وارد نمی‌شود، جز کسی که عملی همانند او انجام داده باشد.

و از بهترین صدقه‌ها این است که به یاری ناتوان بشتابیم؛ چون پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله فرمود:

عَوْنُكَ الضَّعِيفَ مِنْ أَفْضَلِ الصَّدَقَةِ. «3»

از برترین خیرات کمک تو به ناتوان است.

«علی بن موسی الرضا هنگامی که می‌خواست غذا میل کند، دستور می‌فرمود سینی بزرگی کنار سفر بگذارند و از هر غذایی که در سفره بود از بهترین آنها برمی‌داشت و در آن سینی می‌گذاشت سپس دستور می‌داد آنها را برای نیازمندان ببرند. سپس این آیه را تلاوت می‌فرمود: فَلَا اقْتَحَمَ الْعَقَبَةَ سپس فرمود: خداوند

(1) - تفسیر نور الثقلین: 583/5، حدیث 23؛ تفسیر نمونه: 27/26-28، مجمع البیان فی تفسیر القرآن: 10/365، ذیل آیه 11 سوره بلد.

(2) - مجمع البیان فی تفسیر القرآن: 10/365.

(3) - الکافی: 55/5، حدیث 2؛ وسائل الشیعة: 15/141، باب 59، حدیث 20170.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 5، ص: 125

متعال می دانست که همه قادر بر آزاد کردن بردگان نیستند؛ پس غذا دادن را راهی به سوی بخش خود قرار داد.»¹ گاهی اوقات انسان به خاطر گناه زنگار دل می گیرد یعنی قلب او در اثر معاصی مانند سنگ سفت و سیاه می شود و اندک اندک ارزش ها نزد او بی حاصل می شود.

در روایت است که:

مردی نزد رسول الله صلی الله علیه و آله رفت و از قساوت قلبش شکایت کرد. (قلب او در اثر بی توجهی به خیرخواهی و یاری به دیگران سخت شده است) حضرت فرمود: آیا دوست نداری نرم دل شوی و به خواستهات برسی؟ به یتیم مهربانی کن و دست محبت بر سر او بکش و از غذایت به او بده، پس دلت نرم شود و به خواستهات می رسی. «2» در اینجا به اندرز حضرت امیرمؤمنان علیه السلام خوب بیندیشید که به چه کسی تذکر فرموده و چه انتظاری از ما دارد!

در نامه خود به عثمان بن حنیف، کارگزار خویش در بصره نوشت:

وَمَا ظَنَنْتُ أَنَّكَ تُجِيبُ إِلَى طَعَامِ قَوْمٍ عَائِلُهُمْ جُفُوٌّ وَ غَنِيَّتُهُمْ مَدْعُوٌّ ... فَأَتَقَى اللَّهَ يَا بَنَ حَنِيفٍ وَلْتَكْفِكَ أَفْرَاضُكَ، لِيَكُونَ مِنَ النَّارِ خَلَاصُكَ. «3»

خیال نمی کردم مهمان شدن به سفره قومی را قبول کنی که محتاجشان را به جفا می رانند و توانگرشان را به مهمانی می خوانند! ... پسر حنیف! از خدا پروا کن و قرص های نان خودت تو را بس باشد، تا این روش موجب خلاصی ات از آتش جهنم گردد.

(1) - بحار الأنوار: 97 / 49 حدیث 11، باب 7؛ الکافی: 52 / 4، حدیث 12.

(2) - مشکاة الأنوار: 168.

(3) - نهج البلاغه: نامه 45.

تفسیر و شرح صحیفه سجاده، ج 5، ص: 126

عدالت خداوند اقتضا می‌کند که همه بندگان، دارای نعمت باشند؛ اما بعضی انسان‌ها بیش از حد خود می‌خواهند. بنابراین حدّ و مرز انسانیت را فراموش می‌کنند و دچار زیاده‌خواهی در انباشتن مال و منال می‌شوند و حق مستمندان و ضعیفان را می‌خورند. اما خدای متعال به صالحان وعده داده است که پاداششان را کامل خواهد بخشید.

وَأَمَّا الَّذِينَ ءَامَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فَيُوَفِّيهِمْ أُجُورَهُمُ وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ الظَّالِمِينَ «1»

و اما کسانی که ایمان آوردند و کارهای شایسته انجام دادند، خدا پاداششان را به طور کامل می‌دهد؛ و خدا ستمکاران را [که به دین کافر شدند، یا از دین فقط به اسم آن قناعت کردند] دوست ندارد.

صالحان کسانی هستند که در رعایت حقوق ضعیفان و درماندگان اهتمام جدی دارند و حق را به حق‌دار می‌رسانند. «لهیف» به ضعیفی گفته می‌شود که عزّت و نیرو ندارد و قدرت جلوگیری از ستم و شکست را هم ندارد، پس ستم‌دیده و مضطر است.

مراد از «ادراك اللهيف» یعنی خواسته‌ای برای کمک و فریادرسی که در آن نجات باشد.

زید شحّام گفت: من از امام صادق علیه السلام شنیدم که فرمود:

هر که به فریاد برادر مؤمن ناتوان و دادخواه خود که در کارش بی‌تاب شده برسد و گره از کار او بگشاید و بر انجام حاجتش کمک نماید؛ برای او نزد خداوند هفتاد و دو رحمت است که یکی از آنها را زود به او برساند که با آن

(1) - آل عمران (3): 57.

تفسیر و شرح صحیفه سجّادیه، ج 5، ص: 127

کار زندگیش را بسازد و هفتاد و یک رحمت خود را برای هول و هراس‌های روز قیامت ذخیره کند. «1»

دادرسی و عدالت

در مکتب اهل بیت دادرسی بندگان ضعیف از نمونه‌های عدالت بر شمرده شده است که امام علی علیه السلام می‌فرماید:

أَحْسَنُ الْعَدْلِ نُصْرَةُ الْمَظْلُومِ. «2»

بهترین عدالت، یاری دادن ستمدیده است.

داود نبی علیه السلام خطاب به پروردگار گفت: کدام بنده نزد تو محبوب تر است؟

خدای تعالی به داود وحی فرمود که:

ای داود! هیچ بنده‌ای نیست که ستمدیده‌ای را یاری رساند یا در ستمی که بر او رفته همدردی کند، مگر این که گام‌های او را در آن روزی که گام‌ها می‌لغزد، استوار نگه دارد. «3» صادق آل محمد علیه السلام، یاری رساندن حق به امداد رسانان را از برترین اعمال عبادی و روحانی می‌دانند و می‌فرماید:

هیچ مؤمنی، مؤمن ستمدیده‌ای را یاری نرساند، مگر آن که این کار او برتر از يك ماه روزه و اعتکاف در مسجد الحرام باشد و هیچ مؤمنی نیست که بتواند برادر خود را یاری رساند و یاریش دهد، مگر این که خداوند در دنیا و آخرت او را یاری کند و هیچ مؤمنی نیست که بتواند برادرش را یاری دهد اما تنها و

---

(1) - بحار الأنوار: 319 / 71، باب 20، حدیث 85؛ الکافی: 199 / 2، حدیث 1.

(2) - غرر الحکم: 446، حدیث 10210.

(3) - کنز العمال: 872 / 15، حدیث 43467؛ الدرّ المنثور: 255 / 2.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 5، ص: 128

بی‌یاورش گذارد، مگر این که خداوند در دنیا و آخرت او را تنها و بی‌یاور گذارد. «1» معصومان ما در سلوك‌های اخلاقی به ما آموختند که باید تا می‌توانید هوای ضعیفان را داشت و جانب آنها را رعایت نمود؛ حتی امیرمؤمنان علیه السلام در وصیت نامه خویش به فرزندانش این سفارش را تأکید می‌کند که دشمن ستمگر و یار ستمدیده باشید؛ زیرا حمایت و جانبداری ضعیفان از سیره عملی و حقیقی اهل بیت بوده است.

حضرت علی علیه السلام درباره بیعت خود به مردم چنین فرمود:

... اِيْهَا النَّاسُ، اَعْيُنُوْنِيْ عَلٰى اَنْفُسِكُمْ، وَ اَيْمُ اللّٰهُ لَاصْفَعَ الْمَظْلُوْمَ مِنْ ظَالِمِهٖ، وَ لَا تُودَنْ الظّٰلِمُ بِخِزَامَتِهٖ، حَتّٰى اُوْرِدَهُ مِنْهَلِ الْحَقِّ وَ اِنْ كَانَ كَارِهًا. «2»

... ای مردم! مرادر راه سرکوبی نفس سرکش خود یاری کنید، به خدا قسم داد ستمدیده را از ستمکار می گیرم و افسار ستمکار را می کشم تا به آبشخور حق وارد سازم گرچه به آن میل نداشته باشد.

حضرت رسول اکرم صلی الله علیه و آله می فرماید:

مرا در میان ضعیفان بجوید؛ زیرا شما به واسطه مردمان ضعیف است که روزی می خورید و یاری می شوید. «3» پس باید از حقوق درماندگان و ستمدیدگان دفاع کرد و حق را به جای آورد تا از ظلمت های قیامت در امان بمانیم و نوری برای روزی حشر اندوخته سازیم.

(1) - بحار الأنوار: 20 / 72، باب 33، حدیث 17؛ ثواب الأعمال: 147.

(2) - نهج البلاغه: خطبه 136.

(3) - كنز العمال: 173 / 3، حدیث 6019؛ المستدرک علی الصحیحین: 2 / 106.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 5، ص: 129

مولای متقیان علی علیه السلام در عهدنامه جامعی که برای مالک اشتر فرستاده است؛ فرمود:

وَ لَيْسَ شَيْءٌ اَدْعٰى اِلٰى تَغْيِيْرِ نِعْمَةِ اللّٰهِ وَ تَعْجِيْلِ نِقْمَتِهٖ مِنْ اِقَامَةٍ عَلٰى ظُلْمٍ، فَاِنَّ اللّٰهَ يَسْمَعُ دَعْوَةَ الْمُسْتَظْهِدِيْنَ وَ هُوَ لِلظّٰلِمِيْنَ بِالْمِرْصَادِ. «1»

چیزی در تغییر نعمت خدا و سرعت دادن به عقوبت او قوی تر از ستمکاری نیست که خداوند شنوای دعای ستمدیدگان و در کمین ستمکاران است.

هر گاه معصومی از درگاه خداوند عذر می خواهد و اظهار تقصیر می کند به یقین در بندگان ضعیف؛ کوتاهی و غفلت می بیند پس با دعا و مناجات عاشقانه در صدد توجه به آن است.

حضرت سجاد علیه السلام در مناجات خویش با حق تعالی می فرماید:

اللَّهُمَّ إِنِّي أَعْتَذِرُ إِلَيْكَ مِنْ مَظْلَمٍ ظَلِمَ بِحَضْرَتِي فَلَمْ أَنْصُرْهُ وَ مِنْ مَعْرُوفٍ أَسَدَيْ إِلَيَّ فَلَمْ أَشْكُرْهُ وَ مِنْ مُسِيءٍ اعْتَذَرَ إِلَيَّ فَلَمْ أَعْذِرْهُ وَ مِنْ ذِي فَاقَةٍ سَأَلَنِي فَلَمْ أُؤَيِّزْهُ. «2»

خدایا! از تو پوزش می‌خواهم درباره ستمدیده‌ای که در حضور من به او ستم شد و من یاریش ندادم و از احسانی که نسبت به من شده و سپاسش را به جا نیاوردم و از بد کننده‌ای که از من پوزش خواسته و من پوزش او را نپذیرفتم و از نیازمندی که از من درخواست کرده و من او را به خود ترجیح ندادم.

(1) - نخج البلاغه: نامه 53.

(2) - صحیفه سجّادیه: دعای 38.

تفسیر و شرح صحیفه سجّادیه، ج 5، ص: 130

[«19» اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَ آلِهِ وَ اجْعَلْهُ أَيْمَنَ يَوْمِ عَهْدِنَا وَ أَفْضَلَ صَاحِبِ صَحْبِنَا وَ خَيْرَ وَفٍّ ظَلَّلْنَا فِيهِ «20» وَ اجْعَلْنَا مِنْ أَرْضَى مَنْ مَرَّ عَلَيْهِ اللَّيْلُ وَ النَّهَارُ مِنْ جُمْلَةِ خَلْقِكَ أَشْكُرْهُمْ لِمَا أَوْلَيْتَ مِنْ نِعَمِكَ وَ أَقْوَمَهُمْ بِمَا شَرَعْتَ مِنْ شَرَائِعِكَ وَ أَوْفَقَهُمْ عَمَّا حَذَرْتَ مِنْ نَهْيِكَ «21» اللَّهُمَّ إِنِّي أَشْهَدُكَ وَ كَفَى بِكَ شَهِيداً وَ أَشْهَدُ سَمَاءَكَ وَ أَرْضَكَ وَ مَنْ أَسْكَنْتَهُمَا مِنْ مَلَائِكَتِكَ وَ سَائِرِ خَلْقِكَ فِي يَوْمِي هَذَا وَ سَاعَتِي هَذِهِ وَ لَيْلَتِي هَذِهِ وَ مُسْتَقَرِّي هَذَا أَيْ أَشْهَدُ أَنَّكَ أَنْتَ اللَّهُ الَّذِي لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ قَائِمٌ بِالْقِسْطِ عَدْلٌ فِي الْحُكْمِ رُؤُفٌ بِالْعِبَادِ مَالِكُ الْمُلْكِ رَحِيمٌ بِالْخَلْقِ]

خدایا! بر محمد و آلش درود فرست، و امروز را فرخنده‌ترین روزی که تا کنون شناخته‌ایم، و برترین همنشینی که با او همراه بوده‌ایم و بهترین زمانی که در آن به سر برده‌ایم قرار ده، و ما را از میان تمام آفریده‌هایت، از خشنودترین کسانی که شب و روز بر آنها گذشته، و شاکرترین کسانی که نعمت‌هایت را به آنان داده‌ای، و مستقیم‌ترین آنان، در عرصه گاه آیین‌هایی که وضع کرده‌ای، و خویش‌دارترین مردمی که از نافرمانیت بیمشان داده‌ای، قرار ده.

خدایا! قاطعانه تو را گواه می‌گیرم، و تو از نظر گواه بودن کافی هستی و آسمان و زمین و فرشتگانی که میان آسمان و زمین ساکن کرده‌ای، و دیگر

تفسیر و شرح صحیفه سجّادیه، ج 5، ص: 131

آفریده‌هایت را در امروز و این ساعت و این شبم، و این جایگاهم گواه می‌گیرم، که من شهادت می‌دهم که همانا تویی خدا؛ که خدایی جز تو نیست، بر پایه قسط، عادل در حکم، مهربان به بندگان، مالک هستی، رحیم به آفریده‌هایی.

عدالت گستری خداوند

عدالت، بنیانی است که جهان بر آن استوار است، شیرین‌تر از آبی که انسان تشنه به آن می‌رسد. هر چند اندک باشد ولی اگر عادلانه در عرصه گیتی پیاده گردد؛ بسی گسترده است.

خداوند عدالت و قسط را برای آرامش دها و سامان یافتن و اصلاح امور مردم قرار داده است تا به سبب آن برکت‌ها افزون‌تر شود.

امام علی علیه السلام در فرازی جامع به این حقیقت گسترده شهادت می‌دهد و می‌فرماید:

إِنَّ الْعَدْلَ مِيزَانُ اللَّهِ سُبْحَانَهُ الَّذِي وَضَعَهُ فِي الْخَلْقِ، وَ نَصَبَهُ لِإِقَامَةِ الْحَقِّ، فَلَا تُخَالِفُهُ فِي مِيزَانِهِ، وَ لَا تُعَارِضُهُ فِي سُلْطَانِهِ.

«1»

عدالت ترازوی خدای سبحان است که آن را در میان خلق خود نهاده و برای برپاداشتن حق نصب کرده است. پس برخلاف ترازوی او عمل مکن و با قدرتش مخالفت موز.

عدل و عدالت یکی از اصول دین و زیربنای فکری مسلمانان است. و از مهمترین ارکان تقوا و خودسازی نفس است که بارها در قرآن به آن اشاره شده است، از جمله خداوند منان می‌فرماید:

---

(1) - غرر الحکم: 99، حدیث 1696.

تفسیر و شرح صحیفه سجاده، ج 5، ص: 132

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا كُونُوا قَوِّمِينَ لِلَّهِ شُهَدَاءَ بِالْقِسْطِ وَلَا يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَا نَقَوْمٍ عَلَىٰ أَلَّا تَعْدِلُوا اغْدِلُوا هُوَ أَقْرَبُ لِلتَّقْوَىٰ وَ اتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ» «1»

ای اهل ایمان! همواره [در همه امور] قیام کننده برای خدا و گواهان به عدل و داد باشید. و نباید دشمنی با گروهی شما را بر آن دارد که عدالت نورزید؛ عدالت کنید که آن به پرهیزکاری نزدیک تر است. و از خدا پروا کنید؛ زیرا خدا به آنچه انجام می دهید آگاه است.

پروردگار هستی، عدالت را از پایه های پرهیزکاری دانسته است که اگر کسی متقی باشد، خواهان عدالت و امنیت در بین مردم است. و ستمگران ناتوان؛ از عدالت و مساوات گریزانند.

حضرت زین العابدین علیه السلام در دعای روز قربان و جمعه دلیل عادل بودن خداوند را چنین بیان می فرماید:

من به این حقیقت پی برده ام که در حکم و فرمانت ستمی نیست و در کيفرت شتاب و عجله ای وجود ندارد و جز این نیست که کسی در کيفر شتاب می ورزد که بیم از دست رفتن فرصت را دارد و کسی به ستم نیازمند است که ناتوان است و تو ای خدای من از این امور و بسیار بالاتری. «2» مقصود حضرت این است که من به استواری تو ای پروردگار ایمان آورده ام که جهان پهناور هستی را بر پایه تعادل و توازن برپا کرده ای. گواه ما بر این حقیقت، فرمایش رسول گرامی اسلام صلی الله علیه و آله است که فرمود:

---

(1) - مائده (5): 8.

(2) - صحیفه سجّادیه: دعای 48.

تفسیر و شرح صحیفه سجّادیه، ج 5، ص: 133

بِالْعَدْلِ قَامَتِ السَّمَوَاتُ وَالْأَرْضُ. «1»

آسمانها و زمین، بر پایه عدل استوار شده اند.

این جمله رساترین تعبیری است که درباره عدالت شده است. یعنی نه تنها زندگی محدود بشر در کره خاکی بدون عدالت برپا نمی شود بلکه سرتاسر جهان هستی و آسمان و زمین در پرتو عدل و تعادل نیروها و جایگاه هر چیزی در محل مناسب خود برقرار هستند. و اگر آنی به مقدار سر سوزنی از اصل منحرف شوند رو به نیستی خواهند رفت.

بنابراین، معنای عدل الهی از نگاه کلی به نظام جهان هستی در مقابل بی تناسبی است و از نگاه جزئی به افراد موجودات در مقابل ظلم است.

چنین عدلی از شؤن حکیم و علیم بودن خداوند باشد که به اقتضای علم و حکمت خود برای هر موجودی به اندازه نیازش مقدر فرموده است.

خداوند متعال؛ تحقق حیات باطنی بشر را به صداقت و عدالت در انسان می‌داند و تربیت صحیح نفوس انسانی را بر پایه این دو اصل ریشه‌ای بنا نهاده است که فرمود:

وَمِمَّا كَلِمَاتُ رَبِّكَ صِدْقًا وَعَدْلًا لَا مُبَدَّلَ لِكَلِمَتِهِ وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ «2»

و سخن پروردگارت از روی راستی و عدل کامل شد، سخنان او را تغییر دهنده‌ای نیست؛ و او شنوا و داناست.

پس خداوند حجت خود را بر بازوی همه معصومان و ائمه اطهار علیهم السلام در هنگام ولادت با آیه فوق بیان کرده است؛ زیرا که آن پاکان رهبران و مریان عادل و راستین بشر هستند؛ و این درخواست حضرت حجة بن الحسن، مهدی علیه السلام، درباره یکی از

(1) - عوالی الآلی: 103 / 4، حدیث 150؛ تفسیر الصافی: 107 / 5، ذیل آیه 7 سوره الرحمن.

(2) - أنعام (6)؛ 115.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 5، ص: 134

ویژگی‌های بارز حاکمان اسلامی، عدالت گستری و مهرورزی در بین مردم است که در دعای منسوب به ایشان آمده است.

و تَفَضَّلْ ... عَلَى الْأُمَرَاءِ بِالْعَدْلِ وَ الشَّقَقَةِ. «1»

خدایا، به فرمان داران، عدالت گستری و مهربانی عطا بفرما.

پس باید در اجرای فرامین الهی، زمینه‌های تحقق عدالت عینی را فراهم نمود و شایستگی‌های لازم را کسب نمود که حضرت سجاد علیه السلام این آمادگی را در فرازی دیگر با مکارم اخلاق چنین بازگو می‌فرماید:

اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَ آلِهِ وَ خَلِّني بِحِلْيَةِ الصَّالِحِينَ وَ أَلْبِسني زِينَةَ الْمُتَّقِينَ فِي بَسْطِ الْعَدْلِ. «2»

خدایا! بر محمد و آلش درود فرست و مرا به زیور شایستگان بیاری و زینت پرهیزکاران را به من بپوشان که زیور و زینت آنان در گسترش عدالت و ...

است.

مهرورزی با بندگان

یکی از صفات جمال حق «ستار» است. پنهان کردن عیوب بندگان و خوب جلوه دادن انسان از صفات بارز الهی است. چنانکه در دعای اهل بیت المعمور به درگاه پروردگار آمده است:

يَا مَنْ أَظْهَرَ الْجَمِيلَ وَ سَتَرَ الْقَبِيحَ، يَا مَنْ لَا يُؤَاخِذُ بِالْجُرِيَةِ. «3»

ای خدایی که زیباییها را آشکار می کنی و زشتیها را می پوشانی و ای

(1) - البلد الأمين: 350، المصباح، کفعمی: 281.

(2) - صحیفه سجّادیه: دعای 20.

(3) - البلد الأمين: 18؛ بحار الأنوار: 75/83، باب 39، حدیث 10.

تفسیر و شرح صحیفه سجّادیه، ج 5، ص: 135

خدایی که بندگان را بر جسارت ارتکاب گناهان مؤاخذه نمی کنی.

پرده داری و پوشش دادن به اعمال انسان ناشی از مهربانی و رحمت حق تعالی است که در روانشناسی به آن اصل تغافل می گویند.

حضرت حق بسیاری از باطن رفتار و کلام ما را آشکار نمی سازد بلکه نیکیها و زیباییها را نمایان می کند که بنده اش در نظر دیگران خوش سیرت نشان دهد. اگر تغافل و چشم پوشی خداوند در روش و منش انسان نبود، او بارها و بارها خود را رسوا می ساخت و انگشت نمای عام و خاص می شد.

در بسیاری از آیات، امید را در کنار بیم قرار داده است تا انسان بر روی مرز خوف و رجا حرکت کند و گرفتار عمل افراط و تفریط نشود مانند آیه شریفه‌ای که درباره تجسم اعمال در قیامت است می‌فرماید:

يَوْمَ يَجْدُ كُلُّ نَفْسٍ مَّا عَمِلَتْ مِنْ خَيْرٍ مُّحْضَرًا وَمَا عَمِلَتْ مِنْ سُوءٍ تَوَدُّ لَوْ أَنَّ بَيْنَهَا وَبَيْنَهُ أَمَدًا بَعِيدًا وَيُحَذِّرُكُمُ اللَّهُ نَفْسَهُ وَاللَّهُ رَءُوفٌ بِالْعِبَادِ «1»

روزی که هر کس آنچه را از کار نیک انجام داده و آنچه را از کار زشت مرتکب شده حاضر شده می‌یابد، و آرزو می‌کند که ای کاش میان او و کارهای زشتش زمان دور و درازی فاصله بود. و خدا شما را از [عذاب] خود برحذر می‌دارد؛ و خدا به بندگان مهربان است.

این آیه معجونی از بیم و امید است. از يك سو به انسان اعلام خطر می‌کند و هشدار می‌دهد که ترس از عذاب و کیفر در کار است؛ تا مغرور نشود و از سوی دیگر بندگان را به لطفش امیدوار می‌کند که امید به نجات داشته باشند. تا تعادلی بین میزان خوف و رجا که عامل مهم تربیت انسان است؛ برقرار گردد. این دو جمله در آیه شریفه تأکید یکدیگر است که در عین حالی که احساس خطر می‌کند، مهربانی

(1) - آل عمران (3): 30.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 5، ص: 136

هم می‌ورزد مانند مادری که می‌داند داروی بیمار تلخ است ولی با محبت و ناز به فرزندش می‌خوراند.

این ترازوی امید و مهربانی و ترس از چوب خدا همیشه زندگی مؤمن را یکسان نگه می‌دارد تا هدف را بر اساس آن دو تنظیم کند.

پس باید به حق گمان نیک داشت تا مهربانی را بر ما بگستراند.

امام کاظم علیه السلام درباره این نیک پنداری می‌فرماید:

فَمَا ظَنُّكَ بِالرَّؤُوفِ الرَّحِيمِ الَّذِي يَتَوَدَّدُ إِلَى مَنْ يُؤْذِيهِ بِأَوْلِيَائِهِ، فَكَيْفَ يَمْنُ يُؤْذِي فِيهِ؟! وَ مَا ظَنُّكَ بِالتَّوَّابِ الرَّحِيمِ الَّذِي يَتُوبُ عَلَى مَنْ يُعَادِيهِ، فَكَيْفَ يَمْنُ يَتَرْضَاهُ وَ يَخْتَارُ عِدَاوَةَ الْخَلْقِ فِيهِ؟! «1»

چه گمان بری به آن مهرورز مهربانی که به آن کس که با آزار دوستانش او را می آزارد دوستی می کند، چه رسد به کسانی که در راه او آزار می بینند و چه گمان بری به آن توبه پذیر مهربانی که از دشمنش توبه می پذیرد، چه رسد به کسی که خشنودیش را می جوید و دشمنی مردم را به خاطر او برمی گزیند.

پیامبر خدا صلی الله علیه و آله فرمود:

خدای تعالی صد رحمت بیافریده که از آنها یکی در میان آفریدگان اوست که به سبب آن به یکدیگر ترحم و دلسوزی می کنند، نود و نه رحمت دیگر را برای دوستانش اندوخته است. «2» عمرو می گوید: عده ای اسیر نزد پیامبر آوردند، ناگهان زنی از اسیران که چشمش به کودکی اسیر افتاده بود، دوید و او را در آغوش گرفت و شیرش داد. پیامبر صلی الله علیه و آله به ما فرمود: آیا فکر می کنید این زن کودک خود را در آتش می اندازد؟ عرض کردم:

(1) - بحار الأنوار: 314/75، باب 25، حدیث 1؛ تحف العقول: 399.

(2) - کنز العمال: 97/3، حدیث 5668؛ المعجم الكبير: 417/19.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 5، ص: 137

خیر، تا قدرت داشته باشد این کار را نمی کند. پیامبر فرمود: خداوند به بندگان خود مهربان تر از این مادر به فرزند خود است. «1» امام زین العابدین علیه السلام در مناجات خویش مهربانی ویژه ای طلب می کند:

يَا مَنْ هُوَ أَقْرَبُ بِي مِنَ الْوَالِدِ الشَّفِيقِ، وَ أَقْرَبُ إِلَيَّ مِنَ الصَّاحِبِ الْزَلِيقِ أَنْتَ مَوْضِعُ أُنْسِي فِي الْخَلْوَةِ إِذَا أُوحِشِنِي الْمَكَانُ وَ لَفَظْتَنِي الْأَوْطَانُ. «2»

ای آن که از پدر دلسوز بیشتر به من نیکی می کنی و از دوست همدم به من نزدیکتری، آن گاه که خلوت، مرا می هراساند، وطن ها مرا می راند، تو در تنهایی و غربت انیس و همدم منی.

رحمت حضرت حق به اندازه ای گسترده است که به پیامبرش يك دستور کلی می دهد که هرگاه افراد با ایمان هر چند گناه کار باشند به سوی تو آیند، آنها را بپذیر و رحمت من را به آنها برسان.

وَإِذَا جَاءَكَ الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِآيَاتِنَا فَقُلْ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ كَتَبَ رَبُّكُمْ عَلَى نَفْسِهِ الرَّحْمَةَ أَنَّهُ مَنْ عَمِلَ مِنْكُمْ سُوءً بِجَهْلَةٍ ثُمَّ تَابَ مِنْ بَعْدِهِ وَأَصْلَحَ فَأَنَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ «3»

و هرگاه کسانی که به آیات ما ایمان می آورند به نزد تو آیند، بگو: سلام بر شما، پروردگارتان رحمت را بر خود لازم و مقرر کرده؛ بنابراین هر کس از شما به نادانی کار زشتی مرتکب شود، سپس بعد از آن توبه کند و [مفسد خود را] اصلاح نماید [مشمول آمرزش و رحمت خدا شود]؛ زیرا او بسیار آمرزنده و مهربان است.

(1) - کنز العمال: 273 / 4، حدیث 10461.

(2) - بحار الأنوار: 157 / 91، باب 32، حدیث 22؛ صحیح البخاری: 75 / 7.

(3) - أنعام (6): 54.

تفسیر و شرح صحیفه سجاده، ج 5، ص: 138

مفهوم آیه يك معنى کلی و وسیع دارد که به صورت قانون رحمت درآمده است.

سلامی که در آیه ابلاغ شده چه از ناحیه خداوند و چه به وسیله پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله رسیده باشد به خاطر پذیرایی و استقبال گرم و دوستی با مردم است و سلامی که از سوی خداوند باشد رحمتی برای همگان است. پس هر کسی که برای توبه به درگاه خداوند روی می آورد؛ علاوه بر بخشش، رحمت خداوند هم او را فرا می گیرد که می فرماید: **غفورٌ رحیم**

حضرت امیرمؤمنان علی علیه السلام در توصیف آفرینش آدم علیه السلام می فرماید:

ثُمَّ بَسَطَ اللَّهُ سُبْحَانَهُ لَهُ فِي تَوْبَتِهِ وَ لَقَاءِهِ كَلِمَةً رَحْمَتِهِ وَ وَعَدَهُ الْمَرَدَّ إِلَى جَنَّتِهِ. «1»

آن گاه خدای سبحان در توبه را به رویش گشود و کلمه رحمت را به او تلقین کرد و بازگشت به بهشت را به او وعده داد. و چون دایره رحمت را برای همه موجودات گسترانده، پس مهربانی را دوست دارد و مهربانان را هم دوست می دارد و دست مهر خود را بر سر هر مهرورزی می کشد.

رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود:

إِنَّ اللَّهَ تَعَالَى خَلَقَ مِائَةَ رَحْمَةٍ يَوْمَ خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضَ، كُلُّ رَحْمَةٍ مِنْهَا طِبَاقٌ مَا بَيْنَ السَّمَاءِ وَ الْأَرْضِ، فَاهْبِطَ رَحْمَةً مِنْهَا إِلَى الْأَرْضِ فِيهَا تَرَاحِمُ الْخَلْقِ، وَ بِهَا تُعْطَفُ الْوَالِدَةُ عَلَى وَلَدِهَا وَ بِهَا تَشْرَبُ الطَّيْرُ وَ الْوُحُوشُ مِنَ الْمَاءِ وَ بِهَا تَعِيشُ الْخَلَائِقُ.

«2»

خدای تعالی روزی که آسمان‌ها و زمین را آفرید، صد رحمت بیافرید که هر

(1) - نَحْجُ الْبَلَاغَةَ: خطبه 1.

(2) - كنز العمال: 274 / 4، حدیث 10464.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 5، ص: 139

رحمتی به اندازه فاصله آسمان و زمین است. پس از آن رحمت‌ها یکی به زمین فرود آمد که به سبب آن خلایق به یکدیگر ترحم می‌کنند و مادر به فرزندش مهر می‌ورزد و پرندگان و حیوانات آب می‌نوشند و مردمان زندگی می‌کنند.

اگر انسان اندازه رحمت خدا را می‌دانست به حق به آن تکیه می‌کرد و تعجب از این است با این همه رحمت چگونه محروم است؟! است!

«به امام سجاد علیه السلام گفتند: که حسن بصری می‌گوید: از این که کسی هلاک شود جای تعجب نیست، بلکه از نجات یافته عجب است که نجات یافته است. حضرت فرمود: من می‌گویم از این که کسی نجات یافته تعجب نیست، بلکه تعجب از هلاک شده‌ای است که چگونه با وجود رحمت گسترده خداوند هلاک گشته است.» «1» به هر حال آن گونه که سرآغاز خلقت آدم، در رحمت حق به سوی پذیرش آدم باز شد و در پایانش هم باید رحمت او آدم را بهشت برد.

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در این باره فرمود:

لَنْ يَدْخُلَ الْجَنَّةَ أَحَدٌ إِلَّا بِرَحْمَةِ اللَّهِ. قَالُوا: وَ لَا أَنْتَ قَالَ: وَ لَا أَنَا إِلَّا أَنْ يَتَعَمَّدَنِي اللَّهُ. «2»

هیچ کس به بهشت نرود مگر با رحمت خدا. عرض کردند: نه شما هم؟ فرمود:

و نه من، مگر این که خدا مرا مشمول رحمت خود کند.

همان طور که در فصول پیشین گذشت، خداوند فرمانروایی و حکومت مطلق را

(1) - بحار الأنوار: 153/75، باب 21، حدیث 17؛ أعلام الوری: 260.

(2) - کنز العمال: 254/4، حدیث 10407؛ مسند احمد بن حنبل: 52/3.

تفسیر و شرح صحیفه سجاده، ج 5، ص: 140

از آن خود می‌داند. و يك دليل اين را در آخرت به ما نشان می‌دهد که در سوره غافر فرمود:

«روزی که همه آنان آشکار می‌شوند، چیزی از خدا پنهان نمی‌ماند؛ ندا می‌آید؛ امروز فرمانروایی ویژه کیست؟ ویژه خدای یکتای پیروزمند است.» «1» گویا خداوند که همه موجودات را، حتی فرشتگان مقرب را، می‌راند به خود می‌گوید: چه مانده است؟ کجا رفتند مدعیان ملك و املاك؟ پس آن همه طغیان‌گری چه شد؟ جوابی نمی‌آید، پس خدای متعال به خود می‌فرماید: اکنون مالکیت و حاکمیت مطلق از آن من است.

در آیه‌ای دیگر برای بیداری انسان، بازگشت به سوی خود را بیان می‌فرماید:

أَفَحَسِبْتُمْ أَنَّمَا خَلَقْنَاكُمْ عَبَثًا وَأَنَّكُمْ إِلَيْنَا لَا تُرْجَعُونَ * فَتَعَالَى اللَّهُ الْمَلِكُ الْحَقُّ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ رَبُّ الْعَرْشِ الْكَرِيمِ «2»

آیا پنداشته‌اید که شما را بیهوده و عبث آفریدیم، و این که به سوی ما بازگردانده نمی‌شوید؟* پس برتر است خدا آن فرمانروای حق [از آن که کارش بیهوده و عبث باشد]، هیچ معبودی جز او نیست، [او] پروردگار عرش نیکو و با ارزش است.

این دو جمله کوتاه و پرمعنی یکی از زنده‌ترین دلائل رستاخیز و جزای اعمال را بیان می‌کند و اگر قیامت و معادی در کار نباشد زندگی دنیا بیهوده خواهد بود؛ زیرا زندگی این جهان با تمام مشکلات که دارد و با تشکیلات و مقدمات و برنامه‌هایی که خدا برای آن چیده است؛ اگر فقط برای همین چند روز باشد، بسیار پوچ و بی‌معنی می‌باشد.

(1) - غافر (40): 16.

تفسیر و شرح صحیفه سجاده، ج 5، ص: 141

این گفتار که خلقت عبث نیست، سخن مهمی است که نیاز به دلیل محکم دارد و در آیه بعدی آن را با کلماتی پرمغز بیان می کند.

فَتَعَلَى اللَّهِ الْمَلِكُ الْحَقُّ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ رَبُّ الْعَرْشِ الْكَرِيمِ «1»

پس برتر است خدا آن فرمانروای حق [از آن که کارش بیهوده و عبث باشد]، هیچ معبودی جز او نیست، [او] پروردگار عرش نیکو و با ارزش است.

این برهان به صورت تنزیه خداست که خود را به چهار وصف ستوده است:

اول؛ **الملك** این که خدا فرمانروای حقیقی عالم است.

دوم؛ **الحق** او حق است و باطل در او راه ندارد.

سوم؛ **لا اله الا هو رب** معبودی به غیر او نیست.

چهارم؛ **العرش الكريم** مدبر عرش کریم است.

در حقیقت کسی کار پوچ و بی هدف می کند که جاهل و ضعیف و ناتوان یا در ذاتش وجودی باطل و مضر باشد؛ اما خداوندی که جامع صفات کمالیه مانند الله، ملک، حق، رب العرش، کریم است که هر يك از صفات جامعیت و گستردگی آن معنی را در موصوف می فهماند و برازنده موجودی مطلق و حق تعالی می باشد.

چون فرمانروای حقیقی است هر حکمی درباره هر چیزی براند ایجاد باشد؛ چه مرگ و چه حیات و چه رزق، حکمش نافذ و امرش گذرا است و چون حق است آنچه از او صادر می شود و هر حکمی که میراند حق محض است؛ چون از حق محض غیر از حق سر نمی زند پس در امر او باطل و عبث راه ندارد.

پس خداوند با دارایی صفات کمال و اطلاق مالکیت، و حاکمیت او در دنیا و آخرت، همه موجودات تسلیم اویند و بازگشت شان به سوی اوست.

حال باید ببینیم که سرانجام کار چیست؟ و ما در کجای راه هستیم؟

(1) - مؤمنون (23): 116.

تفسیر و شرح صحیفه سجاده، ج 5، ص: 142

در روایتی که خود پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله از خداوند عزیز نقل می فرماید؛ دقت کنید:

قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ: يَقُولُ (اللَّهُ) ابْنُ آدَمَ مِلْكِي مِلْكِي، وَ مَالِي مَالِي، يَا مِسْكِينُ! أَتَيْنَ كُنْتَ حَيْثُ كَانَ الْمَلِكُ وَ لَمْ تَكُنْ؟! وَ هَلْ لَكَ إِلَّا مَا أَكَلْتَ فَأَفْنَيْتَ أَوْ لَبَسْتَ فَأَبْلَيْتَ أَوْ تَصَدَّقْتَ فَأَبْقَيْتَ؟ إِمَّا مَرْحُومٌ بِهِ وَ إِمَّا مُعَاقَبٌ عَلَيْهِ؟ «1»

ای پسر آدم! ملک من از آن من است و مال من به من تعلق دارد. ای بینوا! کجا بودی تو، آن گاه که ملک و پادشاهی بود و تو نبود؟ آیا جز همان مقدار که می خوری و از بین می بری و می پوشی و کهنه اش می کنی، یا صدقه می دهی و باقی می گذاری، به سبب همین مقدار یا مشمول رحمت و آمرزش می شوی یا کیفر می بینی؛ بیشتر از آن توست؟

یعنی چه چیز بیشتر عاید انسان می شود؟ به غیر از جواب دادن به خدا که با آن همه نعمت ها و حقوق مجازی چه کردی؟ یا او بخشیده می شود یا عذاب می گردد.

این است که پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله به مردم هشدار داده است که کسی حق ندارد بگوید من پادشاه یا شاه شاهان هستم؛ زیرا حق تعالی چنین اجازه ای به احدی نداده است و اگر کسی چنین ادعایی کند؛ او منفورترین انسان هاست.

همان طور که حضرت رسول صلی الله علیه و آله فرمود:

أَعْظُ رَجُلٌ عَلَى اللَّهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَ أَحَبُّهُ وَ أَعْظُهُ عَلَيْهِ رَجُلٌ كَانَ يُسَمَّى مَلِكَ الْأُمَلَاكِ؛ لَا مَلِكَ إِلَّا اللَّهُ عَزَّوَجَلَّ. «2»

در روز قیامت بیشترین خشم و نفرت خدا برای پلیدترین مردی است که خود را شاهنشاه می نامید، حال آن که فرمانروایی جز خدای عز و جل نیست.

پس پروردگار به پیامبرش در مقام یادآوری به بندگان می فرماید:

(1) - مصباح الشریعة: 82؛ بحار الأنوار: 356/68، باب 87، حدیث 17.

(2) - کنز العمال: 429/16، حدیث 45271؛ مسند احمد بن حنبل: 2/315.

تفسیر و شرح صحیفه سجاده، ج 5، ص: 143

«بگو: خدایا! ای مالک همه موجودات! به هر که خواهی حکومت می دهی و از هر که خواهی حکومت را می ستانی و هر که را خواهی عزت می بخشی و هر که را خواهی خوار و بی مقدار می کنی، هر خیری به دست توست، یقیناً تو بر هر کاری توانایی.» «1»

(1) - آل عمران (3): 26.

تفسیر و شرح صحیفه سجاده، ج 5، ص: 144

[«22» وَ أَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُكَ وَ رَسُولُكَ وَ خَيْرُكَ مِنْ خَلْقِكَ حَمَلْتُهُ رِسَالَتَكَ فَأَدَّاهَا وَ أَمَرْتُهُ بِالنُّصْحِ لِأُمَّتِهِ فَنَصَحَ لَهَا]

و شهادت می دهیم که محمد، بنده و فرستاده و برگزیده ات، از میان آفریده های توست. رسالت را برعهده اش گذاشتی و او حق آن رسالت را ادا کرد و حضرتش را به خیرخواهی برای امتش دستور دادی، و او برای امت خیرخواهی کرد.

نصیحت و خیرخواهی در رسالت پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله

وجود حق تعالی شخص حضرت محمد صلی الله علیه و آله را به رسالت دین خود برگزید؛ زیرا نقش شریف حضرت شایستگی پذیرش انوار نبوت را داشت.

این برگزیده، از بهترین خلق است برای امری بس بزرگ که همان، دعوت مردم به حق بود.

رسول الله صلی الله علیه و آله در این باره می فرماید:

خدای متعال آفریدگان خویش را بیافرید و آنان را به دو گروه تقسیم کرد و مرا در بهترین گروه قرار داد. سپس آنان را قبیله قبیله ساخت و مرا در بهترین قبیله جای داد آنگاه آنان را به خاندان تقسیم نمود و مرا در بهترین

تفسیر و شرح صحیفه سجاده، ج 5، ص: 145

خاندان آنها قرار داد، بنابراین من از بهترین قبیله و بهترین خاندان هستم. «1» «رسالت» در لغت به معنای توجه و نظر داشتن به چیزی است ولی مراد از این کلمه، امر خداوند به بنده‌ای که به واسطه فرشته‌ای بر او آشکار شود و به زبان او سخن گوید؛ و این برای دعوت مردم و تبلیغ احکام الهی بالاترین درجه نبوت است.

رساندن احکام شریعت به وسیله انسانی وارسته که در شرایط بسیار سخت، مأموریت تبلیغ دین را به عهده گرفت.

نصیحت، کلمه‌ای گسترده است که معنای آن خواندن به آنچه صلاح و خیر و نفعی کردن از آنچه فساد است.

امت در این فراز امت دعوت است یعنی عمومی کسانی که پیامبر برای آنها دعوت شده است و به روش نصیحت با محتوایی مانند: امر به معروف و نهی از منکر، دفع ضرر و حسن خلق آنان، دعای مغفرت برای نادانی آنان و بذل نیکی‌ها و نعمت‌ها به آنها.

چنین شخصیتی بزرگ با مسؤولیتی سنگین، شایسته احترامی فوق العاده است که همه وجودش در خدمت اسلام و قرآن و اخلاق بود و سخن و سلوک و سیره‌اش در بین مردم و اهل بیت و خانواده‌اش سرمشق همه مسلمانان است.

«گروهی از اصحاب پیامبر صلی الله علیه و آله جمع شدند و گفتند: چه خوب است کسی را نزد همسران رسول خدا صلی الله علیه و آله بفرستیم و از نحوه رفتن آن حضرت در خانه‌اش سؤال کنیم تا بلکه آنان را سرمشق خود قرار دهیم. آنان کسی را پیش یکایک همسران پیامبر فرستادند و آن فرستاده يك پاسخ آورد: شما از اخلاق پیامبران می‌پرسید؟»

---

(1) - کنز العمال: 415 / 11، حدیث 31949.

تفسیر و شرح صحیفه سجاده، ج 5، ص: 146

اخلاق او همان قرآن است. رسول خدا صلی الله علیه و آله شب‌ها نماز می‌خواند و می‌خوابد و روزه می‌گیرد و افطار می‌کند و با خانواده خود می‌آمیزد. «1» یکی از عواملی که می‌تواند روح سرکش انسان و غرایز طوفانی و عصیانگر او را مهار کند و دانش و هنر و صنعت را آرامش عمومی و زندگی را ایده‌آل کند، اخلاق واقعی است که از ایمان به خدا سرچشمه می‌گیرد.

آموزه‌های اخلاقی پیامبران بهترین وسیله‌ای است که می‌تواند بشر را به زندگی مطلوب رساند. اخلاق برای تمام افراد بشر چه در زندگی فردی و چه در زندگی اجتماعی لازم است. اما برای کسانی که بار مسؤولیت رهبری و هدایت جامعه را برعهده دارند ضروری‌تر است؛ زیرا کسی که مربی اجتماع است باید خود نمونه‌ای از صفات برجسته انسانی باشد و انسان بدون داشتن اخلاق کامل نمی‌تواند مشکلات راه هدایت را تحمل کند.

بنابراین خداوند پیامبران خود را از میان افرادی انتخاب کرد که دارای روحی بلند، بردباری و گذشت بسیار و حوصله شنیدن سخن و درددل مردم را دارا هستند و در هر حالی همدل و همزبان و همدرد انسان‌ها باشند. اخلاق عالی و دعوت عملی پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله امواج تحوّل مقدسی در دل مردم جاهلی پدید آورد که نخست جامعه عرب و سپس در همه جهان انقلابی معنوی ایجاد کرد. انسان‌هایی چون سلمان، ابوذر، اویس قرنی و ... تربیت شدند که همگی تا ابد نمونه‌های اخلاق به شمار می‌آیند.

پروردگار عالم با فرستادن پی در پی پیامبران در هر عصری حجت خود را بر مردم تمام نمود و کمال آن رسالت را در وجود شریف پیامبرگرامی صلی الله علیه و آله قرار داد.

امیرمؤمنان در خطبه اشباح که از خطبه‌های بسیار با عظمت مولای عاشقان است درباره این حجت نهایی می‌فرماید:

وَلَمْ يُخْلِهِمْ بَعْدَ أَنْ قَبَضَهُ مِمَّا يُؤَكِّدُ عَلَيْهِمْ حُجَّةَ رُبُوبِيَّتِهِ، وَ يَصِلُ بَيْنَهُمْ وَ

(1) - الطبقات الكبرى: 1/ 364.

تفسیر و شرح صحیفه سجاده، ج 5، ص: 147

بَيْنَ مَعْرِفَتِهِ، بَلْ تَعَاهَدَهُمْ بِالْحُجَجِ عَلَى السَّنِ الْحَيَرَةِ مِنْ أَنْبِيَائِهِ وَ مُتَحَمِّلِي وَدَائِعِ رِسَالَتِهِ قَرْنًا قَرْنًا، حَتَّى تَمَّتْ بَيْنَنَا مُحَمَّدٍ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آله حُجَّتُهُ وَ بَلَغَ الْمَقْطَعُ عُذْرَهُ وَ نُذْرَهُ. «1»

پس از قبض روح آدم، حیات بندگان را از حجت ربوبی و طریق اتصال بین آنان و معرفت خود خالی نگذاشت، بلکه به وسیله حجت‌هایی که بر زبان برگزیدگان از انبیایش ارسال کرد و همه آنان به دنبال هم در هر دوره‌ای ابلاغ‌کننده پیام‌های او بودند با مردم رابطه برقرار نمود، تا به وسیله پیامبر ما محمد صلی الله علیه و آله حجتش تمام شد و جای عذری باقی نماند و تهدیدش درباره مجرمان به نهایت رسید.

یکی از راه‌های دعوت به خدا که بیشتر انبیا و نبی اکرم اسلام از آن بهره گرفته‌اند شیوه نصیحت و اندرز است و این روش در بسیاری از امور تبلیغی بهترین تأثیر گذار است؛ زیرا با دل و جان مردم سازگار است.

بشارت دادن و ترساندن مردم در راه خیر و صلاح و دوری از گناهان، افراد زیادی را تربیت کرده است که به مقامات بلند عرفانی دست یافته‌اند حتی يك كلمه‌ای از زبان مبارك رسول الله صلی الله علیه و آله جاری می‌شد؛ گاهی يك انسانی را چنان متحوّل می‌کرد که او را برای همیشه شیفته و علاقمند به خود و دین می‌کرد و تا حد و مرز شهادت پیش می‌برد.

این نقش نصیحت در کنار رسالت است که در آیاتی از سوره اعراف، برخی پیامبران مانند نوح، هود، شعیب، صالح، موسی به قوم خود می‌گفتند: ما پیام ربّ خود رساندیم و برای شما خیرخواهی نمودیم. اما در اثر کفر و لجاجت این اقوام؛ حجت‌ها بر دل‌های سیاه آنان قرار نمی‌گرفت و به سوی نابودی کشیده می‌شد.

حتی عطف و خیرخواهی در پیام رسانی پیامبر اکرم اسلام صلی الله علیه و آله به مردم بیشتر از انبیای گذشته بود ولی خداوند سه روش را به حضرت پیشنهاد می‌کند و می‌فرماید:

(1) - نهج البلاغه: خطبه 90.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 5، ص: 148

ادْعُ إِلَى سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحُكْمِ وَالْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَةِ وَ جِدْهُمْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ إِنَّ رَبَّكَ هُوَ أَعْلَمُ بِمَنْ ضَلَّ عَنْ سَبِيلِهِ وَ هُوَ أَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ» «1»

[مردم را] با حکمت و اندرز نیکو به راه پروردگارت دعوت کن، و با آنان به نیکوترین شیوه به بحث [و مجادله] پرداز، یقیناً پروردگارت به کسانی که از راه او گمراه شده‌اند و نیز به راه یافتگان داناتر است.

الف) **حکمت**؛ مجموعه‌ای از ارزش‌های دینی و علمی و عقلی و قلبی است.

ب) **موعظه**؛ اندرزها و پندهایی است که قلب را نورانی می‌کند.

ج) **مجادله**؛ روشی برای گفتگو با طرف مقابل و متقاعد کردن اوست.

پس اگر این شیوه‌ها مؤثر نبود؛ راه بشارت و تهدید را پیش گیرد که در سوره احزاب می‌فرماید:

يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِنَّا أَرْسَلْنَاكَ شَهِدًا وَ مُبَشِّرًا وَ نَذِيرًا* وَ دَاعِيًا إِلَى اللَّهِ بِإِذْنِهِ وَ سِرَاجًا مُنِيرًا «2»

ای پیامبر! به راستی ما تو را شاهد [بر امت] و مژده‌رسان و بیم‌دهنده فرستادیم.* و تو را دعوت‌کننده به سوی خدا به فرمان او و چراغی فروزان [برای هدایت جهانیان] قرار دادیم.

در آیه‌ای دیگر می‌فرماید:

إِنَّا أَرْسَلْنَاكَ بِالْحَقِّ بَشِيرًا وَ نَذِيرًا وَ إِنَّ مِنْ أُمَّةٍ إِلَّا خَلَا فِيهَا نَذِيرٌ «3»

یقیناً ما تو را در حالی که مژده‌دهنده و هشدار دهنده‌ای، به حق و راستی فرستادیم، و هیچ امتی نبوده مگر آن که در میان آنان بیم دهنده‌ای گذاشته

---

(1) - نخل (16): 125.

(2) - احزاب (33): 45 - 46.

(3) - فاطر (35): 24.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 5، ص: 149

است.

بشارت و هشدار از جمله نصایحی است که گروهی این گونه هدایت می‌شوند.

ابن عباس می‌گوید:

وقتی آیه یا ایُّهَا النَّبِيُّ إِنَّا أَرْسَلْنَاكَ بِالْحَقِّ بَشِيرًا وَ نَذِيرًا نازل شد، پیامبر خدا به علی و معاذ دستور داد که به یمن روند در همین زمان به آن دو فرمود: بروید نوید دهید و فراری ندهید و آسان گیرید و سخت‌گیری نکنید؛ زیرا آیه یا ایُّهَا النَّبِيُّ ...

بر من نازل شده است. «1» يك يهودی از حضرت رسول الله صلی الله علیه و آله از معنای نام‌های پیامبر مانند: محمد، احمد، ابوالقاسم و بشیر و نذیر و داعی پرسید، حضرت فرمود:

«... اما داعی از آن روست که من مردم را به دین پروردگارم عزوجل دعوت می‌کنم، اما نذیر از آن روست که هر کس نافرمانیم کند او را به آتش بیم می‌دهم و اما بشیر از آن روست که هر کس اطاعت کند، او را به بهشت بشارت می‌دهم.» «2» بنابراین رسول الله صلی الله علیه و آله با ابزار نصیحت و موعظه و پشتیبانی حق به میدان آمد و دل‌های خفته و خسته از جهالت و گمراهی را بیدار می‌ساخت.

مولا علی علیه السلام این حرکت پیامبر را چنین توصیف می‌فرماید:

أَرْسَلَهُ بِحُجَّةٍ كَافِيَةٍ وَ مَوْعِظَةٍ شَافِيَةٍ وَ دَعْوَةٍ مُتَلَافِيَةٍ أَظْهَرَ بِهِ الشَّرَائِعَ الْمَجْهُولَةَ ... «3»

خداوند او را با دلیل کافی و پندی شفافبخش و دعوتی که مردم را از گمراهی‌ها برهاند فرستاد. دستورهای ناشناخته دین را به وسیله او آشکار نمود ....

(1) - الدر المنثور: 206 / 5؛ تفسیر ابن کثیر: 505 / 3، ذیل آیه 45 سوره احزاب.

(2) - بحار الأنوار: 295 / 9، باب 2، حدیث 5؛ الأملی، شیخ صدوق: 189.

(3) - نخب البلاغه: خطبه 160.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 5، ص: 150

چه مثل زیبایی رسول خدا صلی الله علیه و آله درباره امت خود بیان می‌فرماید که:

حکایت من و شما حکایت مردی است که آتش افروخته و پروانه‌ها و ملخ‌ها خود را به درون آن می‌اندازند و او آنها را از آتش دور می‌کند. من هم کمربند شما را گرفته‌ام و از آتش دورتان می‌کنم و شما از دستان من می‌گریزید. «1» این مثال، ارتباط پیامبر با امت را تصویر می‌کند که چگونه مردم مانند حشرات به دور آتش گمراهی و لجاجت می‌چرخند تا خود را نابود کنند؛ اما نور حقیقت و نجات رسالت به دنبال هدایت آنان است تا وسیله‌ای برای دلگشایی و راهیابی به دروازه سعادت بگشاید.

حضرت صادق علیه السلام می‌فرماید:

هنگامی که موسی بن عمران یاران خود را اندرز می داد ناگهان مردی برخاست و پیراهن خود را پاره کرد. خداوند عزوجل به موسی وحی فرمود:

ای موسی به او بگو: پیراهنت را از هم نذر بلکه دلت را برای من بگشای. «2» پندگیری و به جان خریدن آن، مایه حیات و جریان قلب است؛ زیرا در گذرای روزگار، قلب انسان در اثر گناه و عاداتهای روزمره نیمه جان می شود پس باید با موعظه حق؛ خون در رگ های قلب جاری ساخت.

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله با موعظ خود دل های کویر خشک بسیاری از آدمیان را آباد گردانید.

رسول الله صلی الله علیه و آله در پندی به جابر بن عبدالله انصاری می فرماید:

مَالِي أَرَى حُبَّ الدُّنْيَا قَدْ غَلَبَ عَلَى كَثِيرٍ مِنَ النَّاسِ، حَتَّى كَانَ الْمَوْتُ فِي

(1) - كنز العمال: 410 / 11، حدیث 31920؛ مسند احمد بن حنبل: 361 / 3.

(2) - بحار الأنوار: 352 / 13، باب 11، حدیث 45؛ الكافي: 129 / 8، حدیث 98.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 5، ص: 151

هَذِهِ الدُّنْيَا عَلَى غَيْرِهِمْ كُتِبَ!

أَمَّا يَتَعَطَّ أَخْرُهُمْ بِأَوْهَمِهِمْ! لَقَدْ جَهِلُوا وَ نَسُوا كُلَّ مَوْعِظَةٍ فِي كِتَابِ اللَّهِ، وَ آمَنُوا شَرَّ كُلِّ عَاقِبَةٍ سُوءٍ. «1»

چه شده است که می بینم دنیا دوستی بر بسیاری از مردم چیره آمده است تا جایی که گویی مرگ در این دنیا برای غیر آنان رقم خورده است.

آیا ماندگان از رفتگان پند نمی گیرند؟ اینان نمی دانند، همه اندرزهای کتاب خدا را از یاد برده اند و از شر هر فرجام بدی آسوده خاطرنند.

(1) - بحار الأنوار: 127 / 74، باب 6، حدیث 32؛ تحف العقول: 29.

تفسیر و شرح صحیفه سجاده، ج 5، ص: 152

[«23» اللَّهُمَّ فَصِّلْ عَلَى مُحَمَّدٍ وَ آلِهِ أَكْثَرَ مَا صَلَّيْتَ عَلَى أَحَدٍ مِنْ خَلْقِكَ وَ آتِهِ عَنَّا أَفْضَلَ مَا آتَيْتَ أَحَدًا مِنْ عِبَادِكَ وَ اجْزِهِ عَنَّا أَفْضَلَ وَ أَكْرَمَ مَا جَزَيْتَ أَحَدًا مِنْ أَنْبِيَائِكَ عَنْ أُمَّتِهِ «24» إِنَّكَ أَنْتَ الْمَنَّانُ بِالْجَسِيمِ الْغَافِرُ لِلْعَظِيمِ وَ أَنْتَ أَرْحَمُ مِنْ كُلِّ رَحِيمٍ فَصِّلْ عَلَى مُحَمَّدٍ وَ آلِهِ الطَّيِّبِينَ الطَّاهِرِينَ الْأَخْيَارِ الْأَجْمَعِينَ.]

خدایا! بر محمد و آلش درود فرست، بیش از آنچه بر احدی از آفریده‌های درود فرستاده‌ای، و از جانب ما بهترین چیزی که به یکی از بندگان داده‌ای، به او عنایت کن، و از ناحیه ما برترین و کریمانه‌ترین پاداشی که به یکی از پیامبران از طرف امتش داده‌ای، به او بده؛ همانا تو بسیار احسان کننده‌ای؛ احسان کننده به نعمت‌های تنومند، و آمرزنده‌ای؛ آمرزنده گناه بزرگ، و تو از هر مهربانی مهربان‌تری، پس بر محمد و آل پاکیزه و پاکش که نیکوکاران برگزیده‌اند، درود فرست.

دعاهای هفته در کلام امام سجّاد علیه السلام

در مفاتیح الجنان برای هر روز دعایی از امام سجّاد علیه السلام آمده است؛ که در سطور زیر به آن اشاره می‌شود:

تفسیر و شرح صحیفه سجاده، ج 5، ص: 153

روز یکشنبه

پروردگارا! نماز و روزهام را بپذیر و فردایم و پس از آن را بخت از این ساعت و روزم قرار ده، در عشیره و قومم مرا عزیز کن و در بیداری و خواب از من محافظت فرما، با عنایت خاصّی از من نگهداری کن و با انقطاع از غیر خودت و بریدن از ما سوایت و مشمول شدن مغفرت عمرم را به پایان بر، که تو آمرزنده و رحیمی.

روز دوشنبه

الهی! آغاز این روزم را صلاح و میانه‌اش را رستگاری و پایانش را کامیابی قرار ده.

الهی! در این روز پیامبرت را از من خشنود کن و رحمت را به من ارزانی ده.

خداوند! در روز دوشنبه دو نعمت به من ارزانی ده: خوشبختی به طاعت و عبادت در آغازش و رسیدن به مغفرت در انجامش، ای آن که اوست معبود و جز او کسی گناهان را نیامرزد.

روز سه‌شنبه

الهی! اصلاح ده بر من دین مرا؛ زیرا دین است که مرا از جمیع خطرات حفظ می‌کند و اصلاح کن بر من آخرتم را؛ زیرا که آن جا خانه همیشگی من است.

پروردگارا! حیات و زندگی مرا مایه زیادتی خیر قرار ده و مرگم را آسوده شدن از هر شری مقرر فرما.

در این روز سه‌شنبه بر من سه چیز ببخش: گناهی را مگذار مگر آن که آن را ببخشی، اندوهی را مگذار مگر آن که آن را از من ببری، دشمنی را مگذار مگر آن که شرش را از من دفع نمایی و خاتمه کارم را غفران خود قرار ده، ای صاحب احسان.

تفسیر و شرح صحیفه سجاده، ج 5، ص: 154

روز چهارشنبه

پروردگارا! شفاعت و مصاحبت با رسولت را در قیامت نصیب من کن.

و در این روز چهارشنبه چهار برنامه به من عنایت فرما: توانایم را در طاعت و عبادت قرار ده، نشاطم را در بندگی خودت بگذار، رغبتم را متوجه ثواب آخرت کن و زهدم را در آنچه سبب عذاب دردناک می‌شود قرار ده.

روز پنج‌شنبه

پروردگارا! در این روز و سایر روزها و شبها به ارتکاب حرام و اکتساب گناهان دردناکم مکن، خیر این روز و سایر روزها را نصیبم کن و شرّ این روز و سایر روزها را از من دور فرما.

در این روز پنج برنامه به من مرحمت کن: روزم را احاطه نکند مگر کرمّت و به من نرسد جز نعمت، سلامتّم صرف طاعتت شود. به عبادتی موفق گردم که مستحق ثواب شوم و از رزق حلال برایم فراوانی قرار ده.

الهی! در این روز مرا از مواقف وحشت و ترس امان ده و از برخورد با غصّه‌ها و هموم و حوادث حفظم کن، بر محمد و آلش درود فرست و توسّل را به حضرتش شفاعت سود دهنده‌ای برای قیامتّم قرار ده، ای بهترین رحم‌کنندگان.

روز جمعه

الهی! تا زنده‌ام مرا بر دینت پابرجا و استوار و ثابت قدم قرار ده، دلم را بعد از هدایتت ملغزان و از پیشگاه مبارکت برای من رحمت قرار ده که تو بخشنده فوق‌العاده هستی.

الهی! بر محمد و آل محمد درود فرست و مرا از متابعان و شیعیان آن بزرگوار قرار ده و در زمره آنان محشورم کن.

تفسیر و شرح صحیفه سجّادیه، ج 5، ص: 155

خداوند! بر واجبات و فرائض روز جمعه موقّعم فرما که تو عزیز و حکیمی.

روز شنبه

الهی! از شکر نعمت‌هایت آن را به من عطا کن که نهایت رضا و خشنودیت به من برسد.

الهی! در طاعت و التزام به عبادت مرا یاری ده و به لطف و عنایت استحقاق ثوابم مرحمت کن.

الهی! تا زنده‌ام با حفظ از گناه مورد رحمت و محبّت قرار ده و تا هستم به آنچه برای من منفعت دارد موقّعم گردان. با اتصال به قرآن مجید شرح صدرم بده، با تلاوت کتابت گناهانم را بریز، سلامت در دین و نفس عطايم کن، اهل انسم را از من هراسان مگردان و در بقیه عمر احسانت را بر من تمام کن چنانکه در گذشته از عمر، مرا از احسانت بهره‌مند فرمودی، ای بهترین رحم‌کنندگان.

تفسیر و شرح صحیفه سجاده، ج 5، ص: 156

دعای

7

پیشامدهای سخت و اندوهناک

تفسیر و شرح صحیفه سجاده، ج 5، ص: 159

«1» يَا مَنْ نُحِلُّ بِهِ عُقْدَ الْمَكَارِهِ وَ يَا مَنْ يُفْتَأُ بِهِ حَدُّ الشَّدَائِدِ وَ يَا مَنْ يُلْتَمَسُ مِنْهُ الْمَخْرَجُ إِلَى رَوْحِ الْفَرَجِ «2» ذَلِكَ لِغُدْرَتِكَ الصَّعَابِ وَ تَسَبَّبَتْ بِلُطْفِكَ الْأَسْبَابُ وَ جَرَى بِقُدْرَتِكَ الْقَضَاءُ وَ مَضَتْ عَلَى إِرَادَتِكَ الْأَشْيَاءُ «3» فَهِيَ بِمَشِيَّتِكَ دُونَ قَوْلِكَ مُؤَمَّرَةٌ وَ بِإِرَادَتِكَ دُونَ نَهْيِكَ مُنْزَجَرَةٌ «4» أَنْتَ الْمَدْعُوُّ لِلْمُهَيَّمَاتِ وَ أَنْتَ الْمُفْرَعُ فِي الْمُلَمَّاتِ لَا يَنْدَفِعُ مِنْهَا إِلَّا مَا دَفَعْتَ وَ لَا يَنْكَشِفُ مِنْهَا إِلَّا مَا كَشَفْتَ «5» وَ قَدْ نَزَلَ بِي يَا رَبِّ مَا قَدْ تَكَادَيْتُ ثِقْلُهُ وَ أَلَمَّ بِي مَا قَدْ بَهَظَنِي حَمْلُهُ «6» وَ بِقُدْرَتِكَ أَوْزَدْتَهُ عَلَيَّ وَ بِسُلْطَانِكَ وَجَّهْتَهُ إِلَيَّ «7» فَلَا مُصْدِرَ لِمَا أَوْزَدْتَ وَ لَا صَارِفَ لِمَا وَجَّهْتَ وَ لَا فَاتِحَ لِمَا أَغْلَقْتَ وَ لَا مُغْلِقَ لِمَا فَتَحْتَ وَ لَا مُيسِّرَ لِمَا عَسَّرْتَ وَ لَا نَاصِرَ لِمَنْ خَذَلْتَ «8» فَصَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَ آلِهِ وَ افْتَحْ لِي يَا رَبِّ بَابَ الْفَرَجِ بِطَوْلِكَ وَ اكْسِرْ عَنِّي سُلْطَانَ الْهَمِّ بِخَوْلِكَ وَ أَنْلِنِي حُسْنَ النَّظَرِ فِيمَا شَكَّوْتُ وَ أَدْفِنِي خِلَاوَةَ الصَّنْعِ فِيمَا سَأَلْتُ وَ هَبْ لِي مِنْ لَدُنْكَ رَحْمَةً وَ فَرَجاً هَنِيئاً وَ اجْعَلْ لِي مِنْ عِنْدِكَ مَخْرَجاً وَحِيّاً «9» وَ لَا تَشْغَلْنِي بِالْاهْتِمَامِ عَنْ تَعَاهُدِ فُرُوضِكَ وَ اسْتِعْمَالِ سُنَّتِكَ «10» فَقَدْ ضَيَّقْتُ لِمَا نَزَلَ بِي يَا رَبِّ دَرْعاً وَ امْتَلَأْتُ بِحَمْلِ مَا حَدَّثَ عَلَيَّ هَمّاً وَ أَنْتَ الْقَادِرُ عَلَى كَشْفِ مَا مُنِيتُ بِهِ وَ دَفْعِ مَا وَقَعْتُ فِيهِ فَافْعَلْ بِي ذَلِكَ وَ إِنَّ لَمْ أَسْتَوْجِبْهُ مِنْكَ يَا ذَا الْعَرْشِ الْعَظِيمِ.

تفسیر و شرح صحیفه سجاده، ج 5، ص: 160

[«1» يَا مَنْ نُحِلُّ بِهِ عُقْدَ الْمَكَارِهِ وَ يَا مَنْ يُفْتَأُ بِهِ حَدُّ الشَّدَائِدِ وَ يَا مَنْ يُلْتَمَسُ مِنْهُ الْمَخْرَجُ إِلَى رَوْحِ الْفَرَجِ]

ای آن که گردهای امور رنج آور، به وسیله او گشوده می شود، و ای آن که تندی و تیزی سختی ها، به عنایت او فرو می نشیند، و ای آن که بیرون آمدن از تنگی و فشار، و قرار گرفتن در راحتی گشایش، و رهایی از غم و اندوه، از او خواسته می شود.

پیشامدها و سختی ها

طبیعت حیات و زندگی، جاذب سختی ها و پیشامدهاست. بافت حیات، بر دشواری ها و رنج و تعب و مشکلات و مصایب است. آفرینش انسان بنایی است که عناصرش را درد و غم و دشواری و بلا و ابتلا تشکیل داده است. این رنج ها و سختی ها و دردها، پله های نردبان ترقی و رشد و تکامل هستند.

برخورد انسان اگر با مصایب و مکاره و سختی ها و دردها هماهنگ با دستورهای حضرت حق باشد سعادت همه جانبه انسان در پرتو آن تضمین می گردد.

جهان از خداست، انسان از خداست، رقم پرونده هر موجودی از خداست، حرکات منظم تمام موجودات از خداست و صحنه پهنای آفرینش از خداست، این انسان است که باید این واقعیت ها را با عمق قلب خود لمس کند تا تحمل مشکلات و سختی ها که کلید حلّش به دست خداست بر او آسان گردد و از آزمایش الهی سربلند بیرون آمده به مقام قرب و توحید صفاتی و افعالی و ذاتی برسد و به سبب

تفسیر و شرح صحیفه سجاده، ج 5، ص: 161

هموار کردن سختی ها به مقامات عالیّه ملکوتی نایل گردد.

چشیدن حقیقت توحید، آدمی را برای برخورد صحیح با مکاره و مشکلات آماده می کند و انسان را از این طریق به اوج کمال انسانی می رساند.

امیرالمؤمنین علیه السلام در خطبه متّقین یکی از صفات برجسته اهل دل را صبر و حوصله و بردباری در مکاره و شدايد شمرده و مقام شکیبایی را کلید حلّ مشکلات و رسیدن به آسانی بعد از سختی دانسته است. «1»

به هر سختی بود صبر و تحمل

هم آنان را ز تسلیم و توکل

چو نیروی صبوری دید بگریخت

چه سختیها که گیتی در پی انگیخت

بیابان جهان پُر خار و خاشاک	صبوری بر مثال رخس چالاک
چو رخس صبر باشد نرم رفتار	گذارد پا به نرمی بر سر خار
جهان صحرا و سختی‌ها سبک باد	صبوری هم چو کوه سخت بنیاد
شکیبایی ظفر بخشد سرانجام	نیابد بی‌صبوری هیچ کس کام
چو سختی روی آرد مرد هوشیار	به پای صبر بشتابد پی کار
به جانش صابر و آرام بخشد	فلاحش دست گیرد کام بخشد
نگردد تنگدل در هیچ سختی	برآرد شاخ صبرش نیکبختی

پیشامدها برای اهل توحید

اهل توحید در پیشامدها شکست نمی‌خورند، چرا که اصل و حقیقت پیشامدها و ریشه سختی‌ها را برای رشد جان از هر چیزی مقوی‌تر می‌دانند و برای کام قلب از غسل شیرین‌تر به حساب می‌آورند که تمام انبیا و ائمه و اولیا از این مسیر عبور کرده تا به مقام وصال و کشف و شهود و فنا و بقا رسیدند.

(1) - نهج البلاغه: خطبه 184، خطبه همام.

تفسیر و شرح صحیفه سجاده، ج 5، ص: 162

آنان زندگی و حیات را با تمام عوارض و مشکلات و سختی‌های گذرگاه رسیدن به حضرت محبوب می‌دانند و به این خاطر از حوادث و مکاره که عاقبت گره‌هایش به دست رحمت حق گشوده می‌شود با جان و دل استقبال می‌کنند.

صاحبان قلب و دارندگان مغز و اهل حال، زندگی را به نفس کشیدن و خوردن و خوابیدن و لذت و شهوت معنا نمی کنند. حیات و زندگی همراه با توحید و عمل صالح و اخلاق حسنه، برای بیداردلان، لذت و خوشی دارد که منهای این واقعیت ها برای زندگی و حیات معنایی جز حیوانیت و سُبُعیت و شیطنت نیست.

آنان که در بلاها و رنج ها و سختی ها و مصایب، تا گشوده شدن گره ها به دست لطف حضرت حق، صبر و تحمل نمی کنند و برای شکستن شدت و حدت مکاره، از کرامت و بزرگواری و درستی و فضیلت خود دست برمی دارند و شکست در برابر طوفان حوادث را بر پیروزی بر مکاره ترجیح می دهند، بسی پست و بی ارزشند.

اینان باید بدانند که مدت حادثه اندک و گره سخت گشودنی است؛ و درد و اندوه، بدون شك پایان یافتنی است.

فلاح و رستگاری، نصر و پیروزی، فضیلت و کرامت و سعادت و حقیقت از آن مردمی است که گردن به خواست حق نهادند و بر مصایب صبر کردند تا به میوه شیرین استقامت در برابر مکاره رسیدند.

قرآن مجید برخورد با ابتلا و رنج و سختی و مکاره و مصایب را جهت رسیدن به کمال و رشد، برای هر انسانی اجتناب ناپذیر دانسته و حل مشکل را به سرپنجه لطف حضرت حق امری مسلم می داند.

مصایب و مکاره در قرآن

کتاب خدا بلا و ابتلا و مصایب و مکاره را، گاهی معلول ایمان و عمل صالح انسان دانسته و منبع مژگ مکاره را برای اهل ایمان، دشمنان خدا و شیاطین معرفی

تفسیر و شرح صحیفه سجاده، ج 5، ص: 163

می نماید، شیاطین و دشمنانی که تحمل اهل ایمان و کردار پسندیده آنان را نداشته و خود را در برابر موج ایمان مؤمنان نابودشدنی می بینند، از این جهت دست به آزار و اذیت زده و تا سرحدّ از بین بردن اهل دل می کوشند و انواع آزار و اذیت را متوجه آنان می نمایند، ولی مکر و ظلم آنان به جایی نمی رسد و عاقبت گره مشکلات اهل ایمان به نفع دین و دنیا و آخرت آنان، به دست عنایت حق گشوده می شود.

لَتَبْلُوَنَّ فِي أَمْوَالِكُمْ وَأَنْفُسِكُمْ وَلَتَسْمَعَنَّ مِنَ الَّذِينَ آوَتْوَا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكُمْ وَ مِنَ الَّذِينَ أَشْرَكُوا أَذًى كَثِيرًا وَ إِنْ تَصْبِرُوا وَ تَتَّقُوا فَإِنَّ ذَلِكَ مِنْ عَزْمِ الْأُمُورِ «1»

یقیناً در اموال و جان‌هایشان امتحان خواهید شد، و مسلماً از کسانی که پیش از شما کتاب آسمانی به آنان داده شده و [نیز] از کسانی که شرك آوردند، سخنان رنج آور بسیاری خواهید شنید، و اگر [در برابر آزار اینان] شکیبایی ورزید و [از تجاوز از حدود الهی] پرهیزید [سزاوارتر است]. این اموری است که ملازمت بر آن از واجبات است.

به وقتی که اهل ایمان، با دستور خدا و گسترش اسلام، از مکه به مدینه هجرت کردند و از خانه و زندگی و کسب و تجارت خود دور شدند، اموال و املاکشان به دست مشرکان به غارت رفت و آنان که دچار ظلم و ستم گشتند، به انواع شکنجه‌ها از آزارهای بدنی و زبانی مبتلا شدند.

زمانی که جمع اهل ایمان در مدینه به پیامبر پیوستند، گرفتار آزار یهود و سرزنش و بدگویی بدزبانان و پس از مدتی اندک دچار جنگ با مشرکین که پیروزی بر آنان اخلاص در عمل و ثبات جان و مال می‌طلبید، شدند و این راه سخت که پیچیده به انواع مکاره و مصایب و بلاها بود، صبر و استقامت می‌خواست و چاره‌ای جز

(1) - آل عمران (3): 186.

تفسیر و شرح صحیفه سجاده، ج 5، ص: 164

تحمل مشکلات تا گشوده شدن گره‌ها به دست حق نبود که تحمل مصایب آنهم از دست ناخردان، تا رسیدن به پیروزی، ضامن تداوم تابش خورشید اسلام بر صحنه حیات انسان و انسانیت بود، از این جهت خداوند مهربان آیه فوق را در همین زمینه نازل کرد.

اصحاب با وفای رسول خدا صلی الله علیه و آله همچون سلمان، ابوذر، مقداد، عمار، بلال، خباب، یاسر و نیز یاران ائمه طاهرین علیهم السلام همچون مالک اشتر، میثم تمار، سهل بن حنیف، ابوالهیثم بن التیّهان، حجر بن عدی، رشید هجر، کمیل، سعید بن جبیر، ابو حمزه ثمالی، زراره بن أعین، هشام بن حکم، محمد بن مسلم، ابن ابی عمیر، صفوان بن یحیی، ابوهاشم جعفری، زکریّا بن آدم، در راه اسلام و ایمان و عمل صالح و اخلاق حسنه به انواع مصایب و بلاها دچار شدند و در این راه برای رضای حق صبر پیشه ساختند، تا گره مکاره به دست رحمت حق باز شد و آنان به فوز عظیم و سعادت سرمدی رسیدند.

خداوند مهربان گره مشکلاتی را که برای اهل ایمان به وجود می‌آید؛ باز می‌کند.

اَمْ نَشْرَحُ لَكَ صَدْرَكَ* وَ وَضَعْنَا عَنَّا وَزْرَكَ* الَّذِي اَنْقَضَ ظَهْرَكَ* وَ رَفَعْنَا لَكَ ذِكْرَكَ* فَاِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا* اِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا* «1»

آیا سینه‌ات را [به نوری از سوی خود] گشاده نکردیم؟* و بار گرانت را فرو ننهادیم؟* همان بار گرانی که پشتت را شکست.* و آوازه‌ات را برایت بلند نکردیم؟* پس بی‌تردید با دشواری آسانی است.* [آری] بی‌تردید با دشواری آسانی است.

در تفسیر آیات فوق آمده است:

«خداوند مهربان می‌دید که بنده برگزیده‌اش محمد صلی الله علیه و آله به واسطه مأموریتی

(1) - انشراح (94): 1- / 6.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 5، ص: 165

عظیم که به وی داده و بار مسئولیت سنگینی که بر دوشش نهاده سخت گرفتار است، شداید از همه سو او را در میان گرفته و سر و کارش با مردمی است که شدیدترین اقوام جهان در کفر و نفاقند، جمود و تعصب آنها در پرستش خدایانی که خود از سنگ و چوب و خرما ساخته و می‌سازند بی‌نهایت است، اخلاقشان فاسد و اعمالشان زشت است، سنگدل و سفاک و نادان و در منجلاب فساد فرو رفته‌اند، هر چه در رهایی آنها می‌کوشد به نتیجه مطلوب نمی‌رسد، سینه‌اش تنگ می‌شود، سرگردان و پریشان می‌گردد، با لطف و عنایت و رحمت و رأفتش، پیامبر محبوبش را مورد محبت خاص قرار می‌دهد، دلش را روشن و سینه‌اش را فراخ می‌سازد، بیشتر از دیگر پیامبران مصمم، به وی عزمی آهنین و همتی بلند و شکیبایی و بردباری مرحمت می‌نماید.

راه نفوذ و چاره کار را به او نشان می‌دهد، نیکوترین وسیله نجات بشر را در اختیارش می‌گذارد و با نزول وحی، وی را تقویت می‌کند و دل‌داری می‌دهد و تفقّد و خبرگیری و دلجویی می‌نماید و پریشانی او را برطرف می‌فرماید.

چنان عظمت روح و قوّت قلب و ظرفیتی شگفت به او می‌بخشد که حوادث روزگار هر چند بزرگ باشد دریای وجودش را طوفانی نمی‌سازد و آن کوه وقار را متزلزل نمی‌کند. در همه احوال قلبش قوی و اندیشه‌اش استوار و خاطرش مطمئن و

اعتمادش به تأیید و یاری پروردگارش کامل است و علم قطعی و یقینی دارد به این که آن کس که او را فرستاده است یاریش خواهد کرد و دشمنش را پیروزی نخواهد داد. «1» اَلَمْ نَشْرَحْ لَكَ صَدْرَكَ «2»

آیا سینه‌ات را [به نوری از سوی خود] گشاده نکردم؟

(1) - تفسیر نوین: 232.

(2) - انشراح (94): 1.

تفسیر و شرح صحیفه سجاده، ج 5، ص: 166

سختی و سنگینی توانفرسای برنامه‌هایی که بر دوش جانت بود، با لطف خاص خود از تو برداشتیم، آن سختی‌ها و مصایب و بارهای سنگینی که حتی برای تو که عظیم‌ترین روح و قلب را داری کمرشکن بود.

یاد و نامت را بالا بردیم، «چون همه اصول معارف عالی ایمانی و فضایل و شریعت انسانی و حق و عدل و خیر در شخصیت و دعوت آن حضرت تحقق و تمثّل یافت، یاد و نمودار اینها یاد او می‌باشد.

هر کس و در هر زمان، حق و عدلی را متذکر شود و نمونه روشن آن را بجوید، در راه و روش و گفتار و تعالیمش نمونه برتر آن را می‌یابد.

هر حکیم و عارفی که در اسرار و مبادی و غایات آفرینش بینش یابد، در وحی و تعالیم او، برتر از آن را می‌نگرد. هر قانون شناس و قانونگذاری بخواهد نظامات و روابط حقوقی بشر را بشناسد، در شریعت محمدی اصول عمیق و پایدار آنها را می‌یابد.

نام و یاد او مانند خورشید و ماه در افق و مدار بلندی است که بر همه کس و در هر زمان و فراخور استعدادها می‌تابد و تیرگی اوهام و اندیشه‌ها و انحراف‌های بشری نمی‌تواند آن را از تابندگی بازدارد یا بیالاید.

آوای گواهی به رسالتش با شهادت به توحید خداوند جهان، پیوسته و در قرون متمادی و مفاصل حیات و آفاق مختلف، بلند است و با همه دشمنی‌ها و تیرگی‌ها روز به روز وسعت بیشتر می‌یابد.

مگر نور نبوتش در اندک زمانی نخست جزیره العرب تاریک، آنگاه شرق و غرب و جنوب و شمال را روشن نکرد و شعاع آن قلوب پراکنده را بهم نپیوست و از اندلس تا هند نام محمد صلی الله علیه و آله و تعالیم او بر نام و تعالیم ساکنان این سرزمین‌ها برتری نیافت؟!

آیا آن بلند آوازی یتیم عیلمند و بی پناه و درس نخوانده و در میان مردمی جاهل

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 5، ص: 167

و بیابانگرد و گمراه، آنهم با این سرعت، جز به یاری خداوند و لطف و قهر او بود؟

آیا تاریخ می‌تواند نمونه‌ای از این رفعت و سرعت نشان می‌دهد؟ «1» وَ رَفَعْنَا لَكَ ذِكْرَكَ «2»
و آوازه‌ات را برایت بلند نکردم.

و این معنای واضح و روشن گره‌گشایی حضرت حق از مشکلات و مکاره است که:

فَإِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا* إِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا «3»

پس بی‌تردید با دشواری آسانی است. * [آری] بی‌تردید با دشواری آسانی است.

روی از خلق بگردان که به حق راه این است   سرّ و معنی توکل علی الله این است

چون بریدی طمع از خلق، ز خود دست بدار	زانکه زاد ره حق آن و حق راه این است
از سر خواست نگویم ز سر دل برخیز	دل چو نبود نتوان گفت که دلخواه این است
جای آن است که بر نفس کنی حمله شیر	که سگی صنعت او، حيله روباه این است
بارگیری است تن کاهل تو جان تو را	می‌کند میل به دنیا که چراگاه این است

(1) - پرتوی از قرآن: 156، قسمت دوم از جزء 30.

(2) - انشراح (94): 4.

(3) - انشراح (94): 5- / 6.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 5، ص: 168

جان پرور به غم عشق و تنت را بگذار	کاندر این ره خر عیسی تو را کاه این است
تو مپندار که تن آب روان را دلو است	بلکه مر یوسف مه روی تو را چاه این است
سیف فرغانی افعال نکو کن پس از این	زانکه تو نیک نه ای و ز تو در افواه این است

(سیف فرغانی)

راههای خروج از مشکلات

«وَمَنْ يَتَّقِ اللَّهَ يَجْعَلْ لَهُ مَخْرَجًا* وَ يُزِفْهُ مِنْ حَيْثُ لَا يَحْتَسِبُ وَ مَنْ يَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ فَهُوَ حَسْبُهُ إِنَّ اللَّهَ بِالْعُمْرَةِ الْقَدْرِ جَعَلَ اللَّهُ لِكُلِّ شَيْءٍ قَدْرًا» «1»

و هر که از خدا پروا کند، خدا برای او راه بیرون شدن [از مشکلات و تنگناها را] قرار می‌دهد.* و او را از جایی که گمان نمی‌برد روزی می‌دهد، و کسی که بر خدا توکل کند، خدا برایش کافی است، [و] خدا فرمان و خواسته‌اش را [به هر کس که بخواهد] می‌رساند؛ یقیناً برای هر چیزی اندازه‌ای قرار داده است.

«نمونه این آیات در قرآن مجید فراوان است، فقط دل امیدوار و قلب بیدار می‌خواهد که بر این آیات تکیه کند و یقین نماید که حضرت دوست، حلال تمام مشکلات است و بداند که هیچ صاحب بلیت از خفایای لطف باری تعالی در کشف بلیات نباید نومید باشد و در نظرش دستگیری زمره‌ای که پامال حوادث باشند در اعادت نعمت و ازاله شدت، عجیب نیاید.

(1) - طلاق (65): 2- / 3.

تفسیر و شرح صحیفه سجاده، ج 5، ص: 169

آنان که عاشق جمالند در راه وصال، از شدت و حدت و از مصیبت و محنت که از عوارض این طریق و قطعیات این مسیر است نهراسند بلکه مکاره را بر جان بخزند و در راه محبوب بر شدايد حوصله کنند، تاگره کار به دست یار وفادار باز شود و معشوق در برابر دیدگان قلب عاشق چهره نماید ... که نصیب عاشقان در عشق جز غم نیست، غمشان وصول است و در این وصول جز آتش و نم نیست.

زیرکان دیوانه‌اند، آشنایان بیگانه‌اند، محن‌ونان هشیارند، سینه بر روح گوا دارند، دل و جان را در عشق معشوق برای فنا دارند، مرغان قفس شکنند، باغبانان گل بدنند، رهروان بی‌برگند، زندگان بی‌مرگند، سفرشان جز حقیقت نیست، سرمه دیده‌شان جز خاک کوی شریعت نیست. حزان رهینند، سیارگان سماوات یقینند، جان حزنشان بنده عشق است، زانکه مرغ روحشان قفس جسم بشکست.

در باغ عشق را به سر پیش شوند، دُر دریای عشق را به جان خویش شوند، ویران کنان سرای طبیعتند، بیخودان راه حقیقتند، رخش دلشان جز بار محبت نکشد، لب جانشان جز شراب الفت نچشد، عشوہ خزان بی مقصود و استادان بی‌مزدورند، در ره عشق از افسردگی دورند.

نازکان دلخوشند، مہرویان گشند، شربتشان جز خون جگر نباشد، زانکه ابر عشق جز اشک غم در دل ایشان نباشد.

شب ایشان همه روز است، روز ایشان همه نوروز است، به طریق خیال دزدان خانه جانانند، چه کنند که جز دزدی نمی دانند، طراران یار فریهند، جز در کوچه یار از دست غم نگریزند، سحر نمایان هندند.

خُلُقشان جوانمردی است، طریقتشان پارسایی و مردی است، در محل طاعت تواضع کنند، اولیا را به حضرت به شفاعت برند.

می سوزند و می سازند، می دانند و می باشند، تَرَم نوای دردشان، سماع خوشِ مزمَر مُزیلِ گردشان، به شهرد عشق نوای آشفته زنند؛ زیرا که بلبل دردشان در

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 5، ص: 170

عشق واله و جان بوالعجبشان به روی یار مایل است.

در راه جانان جان و دل بگدازند، تا کار جدایی براندازند، در کوچه یار مناجاتی باشند، در صومعه زهاد خراباتی باشند، هر چند گویی نشنوند و در عشقِ یار يك دم نغنونند، ملوک زمانه را پیش ایشان قدم نیست؛ زیرا که عشق ایشان از ملک دو جهان کم نیست.

در طلب مشهود ازل خون‌های دیده بریزند، چرخ جز بار عشق ایشان نکشد، دهر در مجلس دردشان جز شربت غم نچشد، چون بگریند ابر بگرید، چون بنالند کوه بنالد، کاینات در میزان عشقشان سبکسار است.

آوه کنانِ غمزده‌اند، مصیبت زدگان دلشده‌اند، خوردنشان مدد جان است، خفتنشان منهاج ایمان است. «1» أَلَيْسَ اللَّهُ بِكَافٍ عَبْدَهُ «2»

آیا خدا برای بنده‌اش [در همه امور] کافی نیست؟

آیا خداوندی که مستجمع جمیع صفات کمال است، کفایت کننده عبد از جمیع شرور و مکاره نیست؟

عجیب این است که حضرت حق با علم به این که اگر گروهی را از مکاره و شداید برهاند در وقت راحت به غفلت دچار آیند و دست به معصیت زنند باز به دعا و درخواست آنان توجه نماید و بلا و مکاره را از آنان بگرداند.

صاحب اثر «فرج بعد از شدت» می نویسد:

و هیچ دلیلی بر اعانت فریادخواهان و دستگیری پرگناهان و رهانیدن درماندگان بیش از آن نیست که در آیات قرآن کریم خود اعلام می کند از حال جمعی که به

(1) - عبهر العاشقین: 51.

(2) - زمر (39): 36.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 5، ص: 171

ضرورت به نصرت او اعتصام نمودند و علم او بدان شامل بود که چون آن بلیت مکشوف و آن بند مرفوع گردید، جز به کفران نعمت و ناسپاسی و حق ناشناسی مشغول نباشند و معهذا چون استغاثت بدو کردند دستگیری نمود و چون استعانت از او خواستند نصرت فرمود، چنانکه چند جایگه در تنزیل، بیان آن فرموده است. «1»

آیاتی دیگر در مصایب و مکاره و رفع آن

وَ إِذَا مَسَّ الْإِنْسَانَ الضُّرُّ دَعَانَا لِجَنِّهِ أَوقَاعِدًا أَوْقَاعِدًا فَلَمَّا كَشَفْنَا عَنْهُ ضُرَّهُ مَرَّ كَأَن لَّمْ يَدْعُنَا إِلَى ضُرِّ مَسَّهُ كَذَلِكَ زُيِّنَ لِلْمُسْرِفِينَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ «2»

و چون انسان را گزند و آسیبی رسد، ما را [در همه حالات] به پخلو خوابیده یا نشسته یا ایستاده [به یاری] می خواند، پس زمانی که گزند و آسایش را برطرف کنیم، آن چنان به راه ناسپاسی و گناه می رود که گویی هرگز ما را برای برطرف کردن گزند و آسیبی که به او رسیده [به یاری] نخوانده است!! این گونه برای اسراف کاران اعمالی که همواره انجام می دادند، آراسته شده [تا جایی که زشتی اعمالشان را نمی فهمند.

آری، این معنی را بدکاران هم می دانند که جز حضرت الله کسی را قدرت بر حل مشکلات و گشودن گره ها نیست.

شاعری در این زمینه چه زیبا سروده:

(1) - فرج بعد از شدت: 16.

(2) - یونس (10): 12.

تفسیر و شرح صحیفه سجاده، ج 5، ص: 172

تَمَسَّكَ بِجَبَلِ اللَّهِ وَ أَقْرَأَ كَلَامَهُ أَلَيْسَ بِكَافٍ عَبْدَهُ اللَّهُ وَحْدَهُ إِذَا كُنْتَ تَخْشَىٰ مُحَنَّهُ فَاعْتَصِمْ بِهِ هُوَ اللَّهُ بِالْإِفْضَالِ يَعْصِمُ عَبْدَهُ

به ریسمان حضرت الله چنگ بزن و گفتار جنابش را در قرآن بخوان که فرموده: آیا خداوند به تنهایی برای کفایت بندهاش از تمام شرور و مکاره کافی نیست؟

به هنگامی که از محنت و درد و غم و رنج و مصیبت بترسی، به حضرت او پناه ببر و به دامن عنایت او چنگ بزن که وجود مقدس حق با فضل و عنایتش بنده خود را پناه می دهد و از آفات و بلیات حفظش می نماید.

قُلْ مَنْ يُنَجِّيكُمْ مِنْ ظُلُمَاتِ الْبَرِّ وَ الْبَحْرِ تَدْعُونَهُ تَضَرُّعًا وَ خُفْيَةً لَّئِنْ أَنْجَيْنَا مِنْ هَذِهِ لَنَكُونَنَّ مِنَ الشَّاكِرِينَ * قُلِ اللَّهُ يُنَجِّيكُمْ مِنْهَا وَ مِنْ كُلِّ كَرْبٍ ثُمَّ أَنْتُمْ تُشْرِكُونَ «1»

بگو: چه کسی شما را از تاریکی های خشکی و دریا نجات می دهد؟ در حالی که او را [برای نجات خود] از روی فروتنی و زاری و مخفیانه به کمک می طلبید؛ [و می گوید] که اگر ما را از این [تنگناها و مهلکه ها] نجات دهد، بی تردید از سپاس گزاران خواهیم بود. * بگو: خدا شما را از آن [سختی ها] و از هر اندوهی نجات می دهد، باز شما به او شریک می ورزید [و به ناسپاسی می گرایید].

أَمَّنْ يُجِيبُ الْمُضْطَرَّ إِذَا دَعَاهُ وَ يَكْشِفُ السُّوءَ وَ يَجْعَلُكُمْ خُلَفَاءَ الْأَرْضِ ۖ إِنَّ اللَّهَ قَلِيلًا مَا تَذَكَّرُونَ «2»

(1) - (أنعام 63-64).

(2) - (نمل 27): 62.

تفسیر و شرح صحیفه سجاده، ج 5، ص: 173

[آیا آن شریکان انتخابی شما بهترند] یا آن که وقتی درمانده ای او را بخواند اجابت می کند و آسیب و گرفتاریش را دفع می نماید، و شما را جانشینان [دیگران در روی] زمین قرار می دهد؟ آیا با خدا معبودی دیگر هست [که شریک در قدرت و ربوبیت او باشد؟!]. اندکی متذکر و هوشیار می شوند.

وَذَا التُّونِ إِذْ ذَهَبَ مُغَاضِبًا فَظَنَّ أَنْ لَنْ نَقْدِرَ عَلَيْهِ فَنَادَى فِي الظُّلُمَاتِ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ سُبْحَانَكَ إِنِّي كُنْتُ مِنَ الظَّالِمِينَ*
فَاسْتَجَبْنَا لَهُ وَبَجَّيْنَاهُ مِنَ الْغَمِّ وَكَذَلِكَ نُنْجِي الْمُؤْمِنِينَ» «1»

و صاحب ماهی [حضرت یونس] را [یاد کن] زمانی که خشمناک [از میان قومش] رفت و گمان کرد که ما [زندگی را] بر او تنگ نخواهیم گرفت، پس در تاریکی‌ها [ی شب، زیر آب، و دل ماهی] ندا داد که معبودی جز تو نیست تو از هر عیب و نقصی منزهی، همانا من از ستمکارانم.* پس ندایش را اجابت کردیم و از اندوه نجاتش دادیم؛ و این گونه مؤمنان را نجات می‌دهیم.

دل‌تان به چرخ پُرَد چو بدن گران نماند

هله عاشقان بکوشید که چو جسم و جان نماند

هله تا دو چشم حسرت سوی خاکدان نماند

دل و جان به آب حکمت ز غبارها بشوید

جز عشق هر چه بینی همه جاودان نماند

نه که هر چه در جهانست نه که عشق جان
آنست

سوی آسمان دیگر که به آسمان نماند

عدم تو همچو مشرق، اجل تو همچو مغرب

---

(1) - انبیاء (21): 87-88.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 5، ص: 174

پَرِ عشق چون قوی شد غم نردبان نماند

ره آسمان درونست، پَرِ عشق را بجنبان

چو دو دیده را بیستی ز جهان جهان نماند

تو مبین جهان ز بیرون که جهان درون دیده
است

دل تو مثال بام است و حواس ناودانها
 تو ز بام آب می خور که چو ناودان نماند
 تو ز لوح دل فرو خوان بتمامی این غزل را
 منگر تو در زبانم که لب و زبان نماند
 تن آدمی کمان و نَفَس و سخن چو تیرش
 چو برفت تیر و ترکش عمل کمان نماند

(مولوی)

مصایب و ابتلاهای انبیاء علیهم السلام

آیات کتاب حق، ناطق به این معناست که تنها گره گشای مشکلات خداست و این انسان است که نباید از مکاره و مصایب هراسی به خودراه دهد بلکه باید بداند که مکاره و دردها و مشکلات و سختی‌ها، نردبان ترقی و عوامل رشد و کمالند، چیزی که هست باید به پیشگاه حریم حرم دوست دست دعا بردارد و از جناب او بخواهد که در حل مشکل به او کمک دهد که او حلال تمام مشکلات است، چنانکه در جمله اول آمد:

«يَا مَنْ تُحْلِي بِهِ عُقْدُ الْمَكَارِ»

قرآن مجید به ابتلا و مصیبت بعضی از انبیا اشاره دارد و به بیان این معنی در این زمینه می‌پردازد که آن پاکان سرباخته در راه محبوب، به وقت گرفتاری، به حضرت

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 5، ص: 175

دوست پناه برده و از قدرت حکیمانه و اراده عادلانه‌اش درخواست نجات نمودند، آن معشوق عاشقان هم با حفظ مصلحت و توجه به خیر دنیا و آخرت آنان، گره از کارشان گشود و از دریای غم به ساحل نجاتشان رهنمون گشت.

آدم و مکاره

آن وجود ذی‌جود چون به اغوای شیطان در معیت همسرش حوّا به شجره منهیه نزدیک شد و قدم در گذرگاه خطرناک حرص گذارد، لباس بهشتی از وی گرفته شد و به امر حضرت ربّ همراه همسرش به زمین هبوط کرد.

در زمین به خاطر بی توجهی نسبت به امر حضرت ذوالاحسان و از دست دادن بهشت و عریان شدن از لباس کرامت و تاریکی درون و برگشتن رنگ چهره، به اندوهی سخت و دردی طاقت فرسا و رنجی عظیم و غصه‌ای ناگفتنی گرفتار شد. با توفیق خود حضرت محبوب و راهنمایی امین وحی، دست نیاز به درگاه بی نیاز برداشت و به پیشگاه مقدس حضرت رب العزه همی اغاثه و زاری و اصرار نمود.

«تا باری تعالی اغاثت او به لطف خفی و اعانت او به فرج قوی ارزانی داشت و ذکر مقامات و رفع درجات و کشف بلیات او در چندین موضع از مصحف مجید مذکور گردانید.

و چون وجود او از مادر «کُنْ» متولد گشت، در مکتب وجودش به تعلّم:

وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا» «1»

و خدا همه نامها [ی موجودات] را به آدم آموخت.

مشغول گردانید و مسجود مقربان حضرتش کرد و جنت عدن را تماشاگاه او گردانید.

(1) - بقره (2): 31.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 5، ص: 176

بعد از آن به افعالش مؤاخذه کرد و انگشت بر حرف او نهاد که:

إِلَمْ أَنْهَكُمَا عَنْ تِلْكَمَا الشَّجَرَةِ» «1»

آیا من شما را از آن درخت نمی نکردم؟

پس از آن که به هشت بهشت آسوده بود، به غرامت آن ترك به ضرورت بهشت بهشت و به خاکدان دنیا هیوط کرد و به فراق جنت و هجر حوا مبتلا گشت و به خجالت گناهکاری درمانده شد و دویست سال به نوحه و ناله:

رَبَّنَا ظَلَمْنَا أَنْفُسَنَا» «2»

پروردگارا! ما بر خود ستم ورزیدیم.

روزگار گذاشت و هر لحظه دلش پر خون تر و غمش روز افزون تر بود تا ارحم الراحمین به تضرع و دموع و استکانت و خضوع او بیخشید و خلعت:

فَتَلَقَّى آدَمُ مِنْ رَبِّهِ كَلِمَةً فَتَابَ عَلَيْهِ إِنَّهُ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ «3»

پس آدم کلماتی را [مانند کلمه استغفار و توسل به اهل بیت: که مایه توبه و بازگشت بود] از سوی پروردگار دریافت کرد و [پروردگار] توبه‌اش را پذیرفت؛ زیرا او بسیار توبه‌پذیر و مهربان است.

در گردن او انداخت و محنتش را به نعمت مبدل گردانید و حوّا را به او رسانید.

پس آدم اول کسی بود که دعا کرد و اجابت آمد و استغاثت کرد و اعانت یافت و غمش به شادمانی و سختیش به آسانی بدل گشت و به تجدید نعم و ازاله نقم از حضرت قدّم مخصوص و ممتاز گشت.

او رحیمی و پادشاهی است که چون از وی رحمت طلبند بخشایش فرماید و

(1) - اعراف (7): 22.

(2) - اعراف (7): 23.

(3) - بقره (2): 37.

تفسیر و شرح صحیفه سجاده، ج 5، ص: 177

چون نعمت خواهند ارزانی دارد. «1»

نوح و مکاره

جناب نوح نصد و پنجاه سال مردم را به توحید و اعمال صالحه و اخلاق حسنه دعوت کرد. «2» او می‌خواست مردم را از آلودگی‌ها برهاند و به حسنات آراسته نماید و خیر دنیا و آخرت مردم را تضمین کند.

او از ابتدای بعثت و رسالتش تا نخصد و پنجاه سال همراه با انواع مشکلات و مشقّات و مکاره و مصایب مردم را به فضیلت دعوت و از رذیلت نهی فرمود.

از مردم زمان عدّه‌ای بسیار کم به او ایمان آورده و دعوتش را پذیرفته، رسالتش را تصدیق کردند. اما آنان که خداوند مُهر بر دلهایشان نهاده بود و قلم ازل شقوت را بر ایشان ثبت کرده بود ایمان نیاورده و هدایت نشدند.

بیشتر آنان از طبقه اول و دوم جمعیت بودند که در میان قوم و ملّت موقعیت و مقامی داشتند. اینان نه تنها به وی ایمان نیاوردند بلکه کارشکنی هم می‌کردند و در آخر کار آشکارا او را استهزا نموده طرز فکر او را سفیهانه خوانده می‌گفتند:

«تو بشری مانند ما هستی، اگر خدا می‌خواست رسولی نزد ما بفرستد فرشته‌ای انتخاب می‌کرد و در آن صورت ما هم به گفته‌هایش گوش فرا داده و دعوتش را می‌پذیرفتیم. علاوه اگر دعوت تو حق بود يك مشت اراذل و اوباش و صاحبان مشاغل پست و فاقد افکار پخته که اقبال و ادبار و ردّ و قبولشان کورکورانه و بدون تحقیق است، به قبول دعوت بر ما سبقت نمی‌گرفتند بلکه ما مردم قَطِن و با فراست و صاحبان اذهان صاف و افکار روشن پیشدستی کرده و به ایمان به تو و

---

(1) - فرج بعد از شدّت: 22 با اندکی تصرّف.

(2) - «وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا نُوحًا إِلَىٰ قَوْمِهِ فَلَبِثَ فِيهِمْ أَلْفَ سَنَةٍ إِلَّا خَمْسِينَ عَامًا فَأَخَذَهُمُ الطُّوفَانُ وَهُمْ ظَالِمُونَ» عنكبوت (29): 14.

تفسیر و شرح صحیفه سجاده، ج 5، ص: 178

اقتدا به هدایت از آنان سبقت می‌جستیم.»

آنگاه در جدال خود لجاجت و پافشاری کرده گفتند:

«ما هرگز برای تو و یارانت فضیلتی بر خود نمی‌بینیم، نه در عقل و درایت و نه در دوراندیشی و تشخیص و رعایت مصالح و نه در شناختن معاد و سرانجام گردون گردان، بلکه ما تو و یارانت را مردمی دروغگو می‌شناسیم.»

نوح علیه السلام بدون این که سفاهت ایشان حوصله‌اش را به سر آورد و یا روش و رأی و اندیشه او را از آنچه بود تغییر داده باشد، در جوابشان فرمود:

«به من انصاف دهید آیا اگر من بر صدق دعوائم از ناحیه خدا دارای حجت باشم و خداوند مرا مشمول رحمت و فضل خود کرده باشد و لکن شما در اشتباه بوده و راه حق را گم کرده باشید و بخواهید آفتاب را با دست‌های خود مستور سازید و ستارگان را کور کنید، راستی بگویید آیا می‌توانم با این حال رسالت خود را بر شما تحمیل نموده و شما را به ایمان مجبور سازم؟»

گفتند: «ای نوح! اگر مقصودت از ایمان آوردن ما هدایت ماست و می‌خواهی که ما یاریت کرده مزید بر شوکت شویم، باید نخست اراذل و اوباشی را که دوروبرت را گرفته‌اند از خود دور ساخته و از یاریشان چشم‌پوشی، چون ما طاقت این را نداریم که خود را همدوش ایشان نموده و همکاریشان کنیم، حتی حاضر نیستیم در ایمان آوردن به تو قرین ایشان باشیم؛ چطور دینی را بپذیریم که میانه اشراف و سفلیگان و شاه و گدا فرقی نمی‌گذارد؟!»

نوح علیه السلام در پاسخ گفت: «دعوت من عمومی و برای همه طبقات شماس و در این دعوت فرقی میانه افراد روشن فکر و بی‌سواد، و افراد سرشناس و دورافتادگان و مردمان توانگر و تهیدستان و رؤسا و مرئوسین نیست، بپذیرم که درخواست شما را پذیرفته و منظور شما را تأمین کرده، این دسته از مردم را از خود طرد نمودم، آن وقت در نشر دین و تأیید رسالت من به چه کسانی اعتماد کنم؟ به شما که همه در فکر

تفسیر و شرح صحیفه سجاده، ج 5، ص: 179

لذات ناپایدار دنیا بید؟ من تا یاد دارم همواره از ایشان یاری و مددکاری دیده‌ام و از شما خذلان و شانه خالی کردن، از ایشان پذیرفتن دعوت و از شما انکار و لجاجت، علاوه به این که این طائفه دین مرا بپا داشته‌اند، اگر من ترکشان گویم و از من نزد خدای تعالی شکایت برده و با من به محاجه برخیزند و بگویند که تو زحمات و خیر ما را کفران نموده و نیکی‌های ما را نادیده گرفتی، من چه جوابی خواهم داشت؟ به راستی شما مردمی نادانید.»

وقتی این گفتگوها در میان نوح و قومش شدت یافت و زمینه بحث و جدل توسعه پیدا کرد، مردم از وی به ستوه آمده و سینه‌ها تنگ شده گفتند:

«ای نوح! تو با ما به جدال برخاستی و در جدالت زیاد اصرار کردی و از حد گذراندی، اگر واقعاً راست می‌گویی کار را یکسر کن و آن عذابی که ما را از آن بیم می‌دهی حاضر ساز.»

نوح در جواب گفت: «شما خود نفهمی را از حد گذرانیده و حماقت را به منتها درجه رسانیده‌اید، آخر مگر اختیار عذاب خدا به دست من است که یا آن را بیاورم و یا از آمدنش جلوگیری؟ آیا من جز بشری هستم که خداوند به من وحی

می‌فرستد؟ اختیار عذاب به دست معبود شماست و معبود من و شما یکی است و من مأمور ابلاغ پیام‌های اویم و به ثواب او شما را بشارت و از عذابش بیمتان می‌دهم، اگر تا حال این معنا را نفهمیده‌اید؛ اکنون بدانید که بازگشت هر چیزی به سوی خداست، اگر او بخواهد هدایتتان می‌کند و اگر بخواهد آن عذابی که از من مطالبه‌اش می‌کنید بر شما نازل خواهد ساخت و چنانچه صلاح بداند عذاب را تأخیر انداخته و شما را مهلت می‌دهد تا عقاب روز رستاخیزتان را بیفزاید و بدبختی و خواریتان را عمیق‌تر سازد. «1» خداوند انبیاء علیهم السلام را برای این که رسالتش را به نحو اکمل برسانند، صبر و

(1) - هود (11): 25-35.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 5، ص: 180

استقامت در برابر اذیت و نیروی غیر عادی در مبارزه ارزانی داشته است، همچنانکه دامنه همت و آرزوهایشان را نیز وسعت داده تا بعد از آمدن ایشان دیگر حجتی برای مردم باقی نماند و کفار عذری نداشته باشند.

نوح علیه السلام که از انبیای اولوالعزم و قوی‌الاراده بود، به همین جهت نصد و پنجاه سال آزار قوم و استهزای ایشان را به امید رسیدن به هدف مقدس خویش تحمل نمود و لکن روز به روز مردم بر لجاج و طغیان خود می‌افزودند و دعوتش در ایشان جز نفرت اثر نمی‌گذارد، تا رفته رفته رشته امیدش سست گشته، به ناچار به درگاه خداوند شکایت برد و از او یاری و راه چاره طلب کرد، خداوند به وی وحی فرستاد که:

وَأُوحِيَ إِلَى نُوحٍ أَنَّهُ لَنْ يُؤْمِنَ مِنْ قَوْمِكَ إِلَّا مَنْ قَدْ آمَنَ فَلَا تَبْتَئِسْ بِمَا كَانُوا يَفْعَلُونَ «1»

و به نوح وحی شد که از قوم تو جز کسانی که [تاکنون] ایمان آورده‌اند، هرگز کسی ایمان نخواهد آورد؛ بنابراین از کارهایی که همواره [بر ضد حق] انجام می‌دادند، اندوهگین مباش.

نوح چون دانست که قلم قضا بر کفر ایشان رانده شده و خداوند مهر بر دلهایشان نهاده و هیچ امیدی به ایمان آوردنشان نیست و دیگر در برابر برهان او خاضع نخواهند شد، عرضه داشت:

وَقَالَ نُوحٌ رَبِّ لَا تَذَرْ عَلَى الْأَرْضِ مِنَ الْكَافِرِينَ دَيَّارًا* إِنَّكَ إِن تَذَرَهُمْ يُضِلُّوا عِبَادَكَ وَ لَا يَلِدُوا إِلَّا فَاجِرًا كَفَّارًا «2»

و نوح گفت: پروردگارا! هیچ يك از کافران را بر روی زمین باقی مگذار*

(1) - هود (11): 36.

(2) - نوح (71): 26 - 27.

تفسیر و شرح صحیفه سجاده، ج 5، ص: 181

که اگر آنان را باقی گذاری، بندگان را گمراه می کنند و جز نسلی بدکار و ناسپاس زاد و ولد نمی کنند.

خداوند مهربان به مشکلات و مکاره نوح پس از دعا و استغاثه اش پایان داد و نفرینش را درباره قوم محقق ساخت و با فرستادن طوفان، مولّدان بلا و مکاره را غرق کرد و نوح و مردم مؤمن را از بلا و همّ و غم نجات بخشید. «1»

ابراهیم و مکاره

آن بزرگ مرد الهی و وجود ملکوتی، در میان مردمی می زیست که دچار بت تراشی و بت پرستی بودند و فرهنگ طاغوت خطرناکی چون نمرود بر آنان حکومت داشت. او که از ابتدا قلب و روح پاکش در مدار با عظمت توحید می گشت، از برخورد با اعمال و اخلاق قوم زمان حتی نزدیکانش رنج می برد.

او می خواست مردم را از تحمیلات هوای نفسی و حکومت نمرودیان نجات دهد و دست قلب مردم را از بت پرستی کوتاه کند و به حبل الهی و دین توحیدی متصل نماید. او از این که مردم دچار اغیار و نامحرمان و کاهنان و خرافاتیان بودند و بر اساس اندیشه های انحرافی زندگی می کردند در عذاب سخت روحی بود.

او در يك روز معین که تمام مردم شهر به مناسبتی به صحرا و دشت رفته بودند وارد بتکده شهر شد و پس از این که دید بت ها جواب او را نمی دهند، با تبری که در دست داشت تمام خدایان قلابی و معبودهای باطل را درهم شکست و تبر را به گردن بت بزرگ گذاشت و سپس با خوشحالی از این که در راه حضرت حق به مجاهده برخاسته به خانه خود روان شد.

او منتظر ماند تا ملت جاهل و طاغوتی در برابر آن حادثه چه عکس العملی از

(1) - تاریخ انبیاء: 21.

تفسیر و شرح صحیفه سجاده، ج 5، ص: 182

خود نشان می دهند.

قوم تیره روز و عمله های شیطانی نمود، از صحرا برگشتند و خود را با سرنگونی و از بین رفتن بت ها رو به رو دیدند. غریب و فریاد از آن مردم بی خبر برخاست و هر کس از مسبب حادثه جويا شد. تنی چند فریاد کشیدند این برنامه جز عمل جوانی به نام ابراهیم نیست که دائماً از خدایان ما بیزاری می جست و آنها را پست و خوار و بیکاره به حساب می آورد:

قَالُوا سَمِعْنَا فَتًی يَذْكُرُهُمْ يُقَالُ لَهُ إِبْرَاهِيمُ «1»

گفتند: از جوانی شنیدیم که از بتان ما [به عنوان عناصری بی اثر و بی اختیار] یاد می کرد که به او ابراهیم می گویند.

چون بر مردم شهر مسلم شد که این حادثه را حادثه آفرینی به نام ابراهیم است، همه با هم احضارش را خواستار و قبل از این که دستگیر شود؛ حکم اعدامش را صادر کردند. دژخیمان نمودی وی را دستگیر کرده و بدینگونه محاکمه اش را شروع کردند:

قَالُوا أَأَنْتَ فَعَلْتَ هَذَا بِآلِهَتِنَا يَا إِبْرَاهِيمُ «2»

گفتند: ای ابراهیم! آیا تو با معبودان ما چنین کرده ای؟

ابراهیم که زمینه را در این سؤال برای توجه دادن مردم به بطلان بت پرستی آماده دید، جهت سخن را برگردانده و پاسخی به مردم داد که انتظارش را نداشتند و آن این بود:

قَالَ بَلْ فَعَلَهُ كَبِيرُهُمْ هَذَا فَاسْأَلُوهُمْ إِنْ كَانُوا يَنْطِقُونَ «3»

(1) - انبیاء (21): 60.

(2) - انبیاء (21): 62.

(3) - انبیاء (24): 63.

تفسیر و شرح صحیفه سجاده، ج 5، ص: 183

گفت: بلکه [سالم ماندن بزرگشان نشان می دهد که] بزرگشان این کار را انجام داده است؛ پس اگر سخن می گویند، از خودشان پرسید.

این پتک محکمی بود که بر سر آن غافلان زد، آنان را سر در گریبان کرد و به حیرت دچار ساخت، جواب صحیحی در برابر گفتار ابراهیم نیافتند، تنها سخنی که در پاسخ او گفتند این بود: ای ابراهیم! برای تو روشن است که این بت ها سؤالی را جواب نمی دهند، چگونه از ما می خواهی از آنان بر این مسأله گواهی بخواهیم؟

آنان بعد از این که اعتراف کردند بت ها هیچکاره اند ولی باز بر باطل خود پافشاری دارند، آنان را سرزنش کرد:

قَالَ أَتَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ مَا لَا يَنْفَعُكُمْ شَيْئاً وَ لَا يَضُرُّكُمْ * أَفْ لَكُمْ وَ مَا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ أَفَلَا تَعْقِلُونَ «1»

گفت: [با توجه به این حقیقت] آیا به جای خدا چیزهایی را می پرستید که هیچ سود و زیانی به شما نمی رسانند؟! * اف بر شما و بر آنچه به جای خدا می پرستید؛ پس آیا نمی اندیشید؟

احتجاج ابراهیم و دلایل دندان شکنش بر قلب سنگین و سخت آن مردم لجوج و متعصب در باطل اثر نکرد، منطوق را کنار گذاشته و به زور متوسل شدند، یکجا اینچنین که قرآن حکایت فرموده حکم کردند:

فَمَا كَانَ جَوَابَ قَوْمِهِ إِلَّا أَنْ قَالُوا اقْتُلُوهُ أَوْ حَرِّقُوهُ فَأَنْجَاهُ اللَّهُ مِنَ النَّارِ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ «2»

(1) - انبیاء (21): 66- 67.

(2) - عنکبوت (29): 24.

تفسیر و شرح صحیفه سجاده، ج 5، ص: 184

پس جواب قوم ابراهیم جز این نبود که گفتند: او را بکشید یا بسوزانیدش.

پس خدا او را از آن آتش رهایی بخشید، مسلماً در این [حادثه] برای مردمی که ایمان دارند، عبرت هاست.

آن تیره روزان تا جایی که توانستند وسایل آتش افروزی فراهم کردند و برای آتش افروختن محوطه بزرگی را آماده نمودند، سپس آن انسان الهی را در منجنیق قرار داده و به داخل آتش پرتاب کردند. ذات اقدس حضرت ربّ العزّه به آتش خطاب کرد:

قُلْنَا يَا نَارُ كُونِي بَرْدًا وَسَلَامًا عَلَىٰ إِبْرَاهِيمَ ﴿۱﴾

پس او را در آتش افکندند [گفتیم: ای آتش! برابر ابراهیم سرد و بی آسیب باش!]

و چنین بود که خداوند مهربان بنده عزیزش را از کید خائنان و مکر مکاران نجات بخشید و گره از مشکل او باز کرد.

ما رند و خراباتی و دیوانه و مستیم	پوشیده چه گویم همینیم که هستیم
زان باده که در روز ازل قسمت ما شد	پیداست که تا شام ابد سرخوش و مستیم

آواز اَلست آمد و گفتیم بلی را	زان گفته بلاکش همه از عهد الستیم
دوشینه شکستیم به یک توبه دو صد جام	امروز به یک جام دوصد توبه شکستیم
یکباره ز هر سلسله پیوند بریسم	دل تا که به زنجیر سر زلف تو بستیم
بگذشته ز سر پا به ره عشق نهادیم	برخاسته از جان به غم یار نشستیم
در دست سر رشته تجرید گرفتیم	خود سلسله عالم تقیید گسستیم
در نقطه وحدت سر تسلیم نهادیم	وز دایره کثرت موهوم برستیم

تفسیر و شرح صحیفه سجاده، ج 5، ص: 185

ایوب و مکاره

در ملکوت عالم، سخن در این مسأله بود که امروز در روی زمین، در محراب عبادت و عرصه گاه شکر بهتر از ایوب نیست. شب او شب عبادت و روزش روز تعلیم معارف الهیه و دستگیری از مستمندان و دواکردن درد دردمندان است.

ابلیس که در آن زمان از گفتگوی فرشتگان با خبر می شد، پس از شنیدن تمجید ایوب از گروبیان عالم ملکوت، تصمیم گرفت در عبادت و حال ایوب ایجاد اخلال کند، اما خود را در برابر آن بنده مخلص حق عاجز دید، از این جهت به حضرت ربّ العزّه عرضه داشت:

ایوب از روی میل و اراده اشتغال به عبادت ندارد بلکه به خاطر آن ثروت و مکنت و اعتباری است که به او مرحمت کرده ای و این عبادت به طمع حفظ ثروت و دامها و کشتزارها و زن و فرزندان اوست، البته این همه نعمت به دست شخصی چون ایوب اقتضای این همه عبادت و شکرگزاری را دارد، او در وحشت است که نعمت ها از او سلب شود، بنابراین عبادتش از روی میل و طمع است نه اخلاص و ارادت. خداوند به ابلیس فرمود: عبادت بنده من از روی خلوص و عشق به من است و هیچ کدام از این نعمت ها محرك او در عبادت و بندگی نیست.

ثروت و مکنت، دام و دامداری، کشت و کشاورزی، غلامان و کارگران، همه و همه از ایوب گرفته شد. چون خبر از بین رفتن این همه نعمت بدو رسید گفت:

امانتی نزد من بود به صاحبش برگشت. بعد از آن فرزندان او در حادثه ای سخت و سهمگین جان دادند. چون خبر به او رسید گفت: حمد می کنم خدای را به هنگامی که اولاد عنایت کرد و هنگامی که از من گرفت. سپس سلامتی بدنش از وی سلب شد، آن مرد الهی به جرگه بیماران و زمین گیران پیوست اما به ایمان و عشقش نسبت به حضرت حق افزوده شد و شکر و شکرگزاریش اضافه گشت.

مدّت ها این برنامه های عجیب گذشت، او با تواضع و فروتنی و خضوع و خشوع

تفسیر و شرح صحیفه سجاده، ج 5، ص: 186

به درگاه حضرت محبوب عرضه داشت:

وَ أَيُّوبُ إِذْ نَادَى رَبَّهُ أَنِّي مَسَّنِيَ الضُّرُّ وَأَنْتَ أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ * فَاسْتَجَبْنَا لَهُ فَكَشَفْنَا مَا بِهِ مِنْ ضُرٍّ وَآتَيْنَاهُ أَهْلَهُ وَ مِثْلَهُمْ مَعَهُمْ رَحْمَةً مِنْ عِنْدِنَا وَ ذَكَرَى لِلْعَابِدِينَ «1»

و ایوب را [یاد کن] هنگامی که پروردگارش را ندا داد که مرا آسیب و سختی رسیده و تو مهربان‌ترین مهربانانی. * پس ندایش را اجابت کردیم و آنچه از آسیب و سختی به او بود برطرف نمودیم، و خانواده‌اش را [که در حادثه‌ها از دستش رفته بودند] و مانندشان را همراه با آنان به او عطا کردیم که رحمتی از سوی ما و مایه پند و تذکری برای عبادت کنندگان بود.

او سال‌ها دچار سخت‌ترین مشکلات بود و این مشکلات و سختی‌ها دُرّ ایمان و اخلاص وی را آبدیده‌تر کرد، آنگاه که از امتحان الهی سرفراز بیرون آمد خداوند مهربان گره از مشکلاتش گشود و وی را به نعمت بیشتر و عنایت برتر مخصوص گردانید.

که راضی به تقدیر و حکم قضاست

مقام عبودیت آن بنده راست

نشان وصالش ورود بلاست

اگر بنده شد قابل وصل دوست

از آن رو که او را بقا در فناست

بود وصل پروانه در سوختن

که با حبّ دنیای دون مبتلاست

مقرب نگردد در این ره کسی

که کمتر ز بال مگس این سراسر است

چنین گفت پروردگار مجید

به فرموده سید اولیاست

جهان، سجنِ مؤمنِ بهشتِ عدو

که اندر بلا اهلِ سلیم و رضا است

به درگاه حق عبد صالح کسی است

(واحدی)

تفسیر و شرح صحیفه سجاده، ج 5، ص: 187

موسی و مکاره

داستان ولادت حضرت موسی علیه السلام و بلاپی که مادر آن جناب در جنب دستگاه فرعون کشید داستان ساده‌ای نیست. تعقیبی که مأموران دژحیم فرعون خانه به خانه جهت نوزادان پسر برای جلوگیری کردن از رشد موسی داشتند، هر لحظه برای مادر موسی دردی جانکاه و رنجی عظیم بود. تا به او الهام شد که طفل را شیر دهد، یا وی را در دامن دریا رها کند و از این مسأله ترس و اندوهی به خود راه ندهد که طفل با رسیدن به مقام نبوت به او برمی‌گردد!

وَ اَوْحَيْنَا إِلَىٰ أُمِّ مُوسَىٰ أَنْ اَرْضِعِيهِ فَإِذَا خَفَتْ عَلَيْهِ فَأَلْقِيهِ فِي الْيَمِّ وَ لَا تَخَافِ وَ لَا تَحْزَنِي إِنَّا رَادُّوهُ إِلَيْكَ وَ جَاعِلُوهُ مِنَ الْمُرْسَلِينَ»
«1»

و به مادر موسی الهام کردیم که او را شیر بده، پس هنگامی که [از سوی فرعونیان] بر او بترسی به دریایش انداز، و مترس و غمگین مباش که ما حتماً او را به تو باز می‌گردانیم، و او را از پیامبران قرار می‌دهیم.

طفل در برابر دیدگان مادر به امواج دریا سپرده شد. آب خروشان جعبه حامل امانت حق را مستقیماً به دربار فرعون برد و در آغوش دشمن قرار داد. مادر از لحظه افتادن طفل به دریا تا رسیدن به فرعون، در عین تکیه به حضرت محبوب، در رنجی سخت بود. خداوند مهربان با قرار دادن مهر شدیدی از کودک در قلب دشمن، هم زمینه رشد کودک را فراهم ساخت و هم مادر طفل را از دریای غم و اندوه نجات داد.

خداوند در سوره قصص می‌فرماید:

«چون فرعون به سعایت مردم قصد قتل آن طفل را نمود، همسرش به او گفت:

این کودک را نکشید که مایه نشاط دل و نور دیده من و تو باشد و در خدمت ما

(1) - قصص (28): 7.

تفسیر و شرح صحیفه سجاده، ج 5، ص: 188

سودمند افتد یا وی را به فرزندی خود قبول کنیم. و آنان از حقیقت حال بی‌خبر بودند.

صبحگاه مادر موسی قلبش از هر چه جز توجه به موسی فارغ بود، به اندازه‌ای غم و اندوه دلش را فراگرفت که اگر ما دلش را بر جای نگه نمی‌داشتیم تا ایمانش برقرار بماند، نزدیک بود راز درونش را آشکار سازد.

آنگاه مادر موسی به خواهر گفت که از پی موسی بیرون شو، خواهر همه جا رفت تا گذرش به دربار فرعون افتاد، موسی را از دور دید و شناخت ولی آل فرعون او را نشناختند.

و ما شیر هر دایه‌ای را بر آن کودک حرام کردیم و آل فرعون با عشق پرشوری که به کودک داشتند در پی دایه‌ای که موسی سینه‌اش را بگیرد بودند ولی طفل سینه هیچ زنی را نمی‌گرفت!

در آن حال خواهر گفت: آیا مایلید من شما را به خانواده‌ای رهنمون شوم که دایه این طفل شوند و وی را به مهربانی تربیت کند؟

بدین وسیله کودک را به آغوش مادر بازگردانیدیم تا دیده‌اش به جمال عزیزش روشن شود و حزن و اندوهش برطرف گردد و به طور یقین برایش روشن شود که وعده خدا ثابت و پابرجاست ولی اکثر مردم از این حقیقت بی‌خبرند. «1» او پس از آن که جوان رشیدی شد، برای دفاع از مظلوم درگیری سختی با قبطیان و گروه فرعون پیدا کرد که بر اثر آن درگیری زمینه اعدامش حتمی بود ولی خداوند مهربان وی را از آن مشکل نجات داد و پس از مدتی رهنوردی در دشت و بیابان با شعیب پیغمبر آشنا ساخت.

او نزدیک به ده سال در وادی مدین به چوپانی به سر برد و سرانجام با دختر با کرامت شعیب ازدواج کرد و آنگاه برای دیدار با اقوام از شعیب اجازه خواست که

(1) - قصص (28): 8 - 13.

تفسیر و شرح صحیفه سجاده، ج 5، ص: 189

رهسپار دیار مصر گردد.

آن حضرت در مسیر حرکت به سوی مصر در وادی سینا به منطقه نور قدم گذاشت و به شرف رسالت و نبوت آنهم در مقام اولوالعزمی از جانب حضرت ربّ العزّه مشرّف و مفتخر شد.

آری، پس از تحمّل آن همه مشکلات و مصایب و سختی‌ها، گلیم‌پوش بیابانی کلیم‌الله از کار درآمد. وجود مقدس موسی علیه السلام سال‌ها با فرعون و فرعونیان و قارون و قارونیان و سامری و سامریان در پیکار و مبارزه سخت بود و آن همه را برای خاطر تداوم فرهنگ حق تحمّل نمود تا سرانجام به پیروزی بر دشمنان و فلاح و رستگاری در آخرت دست یافت.

ای آن که گشته‌ای به غم و رنج مبتلا	آید فرح، مباش تو نومید از خدا
غم گر چه بی شمار بود شادی از پس است	شدت اگر چه دیر بماند شود رجا
شب گرچه دیر باز بود هم رسد به صبح	روز ار چه میغ ناک بود هم دهد ضیا
آمد شفا و صحت اندر پس مرض	باشد بهار خرم اندر پس شتا
بر هر صفت که هست جهان را ثبات نیست	هر مال را که هست بود در عقب فنا
شادی، و غم، عطا و بلا، صحت و مرض	اقبال و مدبری و کراهیت و رضا
هر يك به ضد خویش شود عاقبت بدل	هر حال را که هست بود بی شك انتها

تفسیر و شرح صحیفه سجاده، ج 5، ص: 190

هر چیز را چو عاقبتش ضد آن شود	غم به زشادمانی و درویشی از غنا
آدم فراق جنت و حوا کشید از آن	مخصوص گشت زود به تشریف اجتناب

هر چند نوح نوحه‌گری کرد مدتی	وز قوم خویش دید بسی رنج و ابتلا
هم عاقبت به کام دل خویششان بدید	در آب غرقه گشته به آتش شده سزا
نی بر خلیل آتش سوزان بهشت گشت؟	بهر ذبیح نی ز بهشت آمد آن فدا؟
یونس به بطن ماهی اگر ماند مدتی	شد مستجاب دعوت و شد حاجتش روا
یوسف به چاه و به زندانش گر خواره‌ای کشید	آخر عزیز مصر شد و گشت پادشا

مکاره یعقوب و یوسف

یعقوب نزدیک به چهل سال در آتش فراق عزیزش سوخت و پسر پس از جدا شدن از دامن مهر پدر دچار بی‌رحمی برادران، تاریکی چاه، بی‌ رغبتی کاروان، فروخته شدن به دراهم معدوده، گرفتار شدن به چنگال عفریت هوای نفس زن درباری و محکوم شدن به زندان بلند مدت، همراه آزار و شکنجه شد.

فرزند دل‌بند یعقوب تمام آن مصایب سهمگین و شکنجه‌های طاقت فرسا را محض عشق حق تحمل کرد و با يك جهان سرافرازی از آن امتحانات و ابتلائات قبول و مقبول بیرون آمد تا جایی که خداوند عزیز نقطه به نقطه زندگی و حیات و تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 5، ص: 191

اعمال و اخلاق و گفتارش را سرمشق جهانیان قرار داد و در قرآن از زندگی آن حضرت به عنوان نیکوترین داستان یاد فرمود.

انبیای خدا از آدم تا خاتم و اولیای الهی از امم گذشته تا امت اسلامی، همه و همه دچار مکاره سنگین و ابتلائات سخت شدند ولی با توجه و توکل به حضرت محبوب، کرامت انسانی خود و آیین و فرهنگ حضرت حق را از دستبرد حوادث حفظ کردند و در کمال سربلندی و افتخار به کسب سعادت دنیا و آخرت نایل شدند که:

فَإِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا* إِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا «1»

بی تردید با دشواری آسانی است. * [آری] بی تردید با دشواری آسانی است.

در این زمینه حضرت سجاد علیه السلام فرمود:

«يَا مَنْ تُحِلُّ بِهِ عُقْدُ الْمَكَارِهِ وَ يَا مَنْ يُفْتَنُ بِهِ حَدُّ الشَّدَائِدِ»

رفتن ز درت کار من دل نگران نیست	گر کشته شوم خونم از آن کوی روان نیست
باتیر بلا چون هدفم روی گشاده	گر کوه شود درد غم عشق گران نیست
حال من بی برگ و نوا را چه شناسد	آن سرو که آگاه ز تاراج خزان نیست
رسوایی ما را ز کفن پرده شناسد	گر شمع به فانوس رود باز نهان نیست

---

(1) - انشراح (94): 5 - 6.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 5، ص: 192

شمشیر تو خوب است که بی خواست برآید	فیضی نرساند به دل آبی که روان نیست
طالع مددی گر نکند کی به کف آبی	بی یاری کس تیر در آغوش کمان نیست

(کلیم کاشانی)

حقیقت بلا در کلام بهاء الدین ولد

در «معارف بماءولد» آمده است که:

«سؤال کرد که دوستان را چندین بلا چگونه می دهد که: **أَشَدُّ الْبَلَاءِ عَلَى الْأَنْبِيَاءِ** «1»، گفتم که بلا به معنی نیکویی باشد، اگر چه به ظاهر مبین رنج است، یعنی بر تن رنج نماید ولیکن دل به زیر آن رنج خندان باشد، همچون ابر بهاری که او همی گرید و گل همی خندد، همچنانکه تنشان چون از روی ظاهر از دنیاست و دنیا سرای بلاست لاجرم بلا بر تن فرو می آید، اما دل چون آن جهانی بود در ریاض حرّم بود.

باز تن چون از حساب مردگان است، شادی را سزاوار نبود و دل چون موضع دریافت است شادی نصیب او بود. باز آن همه باز گونگی از اهل دنیاست که ایشان شادی را به تن آرند و غم را به دل نهند، اما آن دلپوش مخلص را بینی که دل را چو بستان خندان دارد.

آری، همراه دیوار بستان دژم باشد، یعنی دیوار کالبد ظاهر اهل دنیا روشن و تازه چو برف باشد و در زیر همه شکوفه ها فسرده باشد. اما دل چو جای دریافت است، چون به خوشی آن جهانی اش صرف کردی رنج کجا باشد او را؟ از ملك همت که دارد ننگ آیدش که اندیشه ملوک دنیا به خاطرش آید.

---

(1) - الکافی: 252 / 2، حدیث 1؛ بحار الأنوار: 200 / 64، باب 12، حدیث 3.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 5، ص: 193

بدانکه اخلاص دو بال دارد و هر دو بالش را پرهاست، يك پرش محبت است بر پنج نماز و یکی روزه داشتن و زکات دادن و برعیال خود نفقه راست داشتن و غیر آن از فروض. و آن یکی بال دیگر پرها دارد، یکی دشمن داشتن اهل کفر و ناساختن با اهل معصیت و نهی منکر کردن و قتال کافران کردن. «1»

توبه و رفع مکاره

مکاره ای که بر اثر گناه و معصیت به انسان هجوم می کند گره اش با توبه و انابه و توجه به حضرت حق بدون شك قابل گشوده شدن است.

قُلْ يَا عِبَادِيَ الَّذِينَ أَسْرَفُوا عَلَى أَنْفُسِهِمْ لَا تَقْنَطُوا مِنْ رَحْمَةِ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يَغْفِرُ الذُّنُوبَ جَمِيعًا إِنَّهُ هُوَ الْعَفُورُ الرَّحِيمُ «2»

«بگو: ای بندگان من که [با ارتکاب گناه] بر خود زیاده روی کردید! از رحمت خدا نومید نشوید، یقیناً خدا همه گناهان را می‌آمرزد؛ زیرا او بسیار آمرزنده و مهربان است.»

توبه علاج سختی‌ها و بلاها

در تایخ آمده است که:

بعضی از گناه‌کاران مانند متخلفان و فراریان از جنگ تبوك به پیامبر صلی الله علیه و آله اصرار داشتند که توبه آنها را بپذیرد ولی خداوند اشاره می‌فرماید که پذیرش توبه مخصوص ماست:

أَمْ يَغْلَبُوكُمُ اللَّهُ أَنْ يَغْلِبُ اللَّهُ هُوَ يَقْبَلُ التَّوْبَةَ عَنْ عِبَادِهِ وَ يَأْخُذُ الصَّدَقَاتِ وَ أَنَّ اللَّهَ

(1) - معارف بماء ولد: 62 / 1.

(2) - زمر (39): 53.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 5، ص: 194

هُوَ التَّوَابُ الرَّحِيمُ» 1

آیا ندانسته‌اند که فقط خداست که از بندگان توبه را می‌پذیرد و صدقات را دریافت می‌کند؟ و یقیناً خداست که بسیار توبه‌پذیر و مهربان است.

نه تنها پذیرنده توبه اوست، بلکه زکات یا صدقات دیگری که به عنوان کفاره گناه و تقرب به پروردگار می‌دهند را نیز خدا دریافت می‌کند. پوزش خواهی از خدا تنها پشیمانی از گناه نیست بلکه باید همراه با اصلاح و جبران گذشته نیز باشد و روح از آلودگی به گناه و فساد با عمل صالح و خیر شستشو شود تا پاکی نخستین و فطری خود را بازیابد.

وَإِذَا جَاءَكَ الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِآيَاتِنَا فَقُلْ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ كَتَبَ رَبُّكُمْ عَلَى نَفْسِهِ الرَّحْمَةَ أَنَّهُ مَنْ عَمِلَ مِنْكُمْ سُوءًا بِجَهْلَةٍ ثُمَّ تَابَ مِنْ

بَعْدِهِ وَأَصْلَحَ فَإِنَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ» 2

و هرگاه کسانی که به آیات ما ایمان می آورند به نزد تو آیند، بگو: سلام بر شما، پروردگارتان رحمت را بر خود لازم و مقرر کرده؛ بنابراین هر کس از شما به نادانی کار زشتی مرتکب شود، سپس بعد از آن توبه کند و [مفسد خود را] اصلاح نماید [مشمول آمرزش و رحمت خدا شود]؛ زیرا او بسیار آمرزنده و مهربان است.

برخی از بلاهایی که به سوی انسان می آید در اثر ستم به نفس خود یا به دیگران است و گاهی این حالت انتقال از وضعیت قبل نیاز به تحوّل زیاد دارد که باید زمینه

(1) - توبه (9): 104.

(2) - أنعام (6): 54.

تفسیر و شرح صحیفه سجاده، ج 5، ص: 195

دگرگونی در نفس و دل فراهم شود تا موفق به توبه شود.

فَمَنْ تَابَ مِنْ بَعْدِ ظُلْمِهِ وَأَصْلَحَ فَإِنَّ اللَّهَ يَتُوبُ عَلَيْهِ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ «1»

پس کسی که بعد از ستم کردنش توبه کند و [مفسد خود را] اصلاح نماید، یقیناً خدا توبه اش را می پذیرد؛ زیرا خدا بسیار آمرزنده و مهربان است.

حضرت صادق علیه السلام می فرماید:

روزی حضرت موسی علیه السلام از کنار یکی از یاران خود می گذشت وی را به حال سجده دید؛ پس از مدتی که از آن راه باز می گشت دید او هنوز در سجده است.

موسی نزد خود گفت: اگر حاجتش به دست من بود آن را برآورده می ساختم. وحی آمد ای موسی! اگر او آن قدر سجده کند که گردنش قطع شود از او نپذیریم تا گاهی که وی از حالی که نزد من ناپسند است به حالی برگردد که من آن را می پسندم. «2» بنابراین هر گناهی که بنده می کند؛ هرچند آگاه باشد که قصد معصیت کند جاهل است. همان گونه که خداوند در حکایت حضرت یوسف علیه السلام با برادرانش که در دوره قحطی مصر به نزد یوسف آمدند گفت: «آیا زمانی که نادان بودید، دانستید با یوسف و برادرش چه کردید؟» یوسف به آنها نسبت جهل داده چون نیت عصیان کرده بودند. اما چرا این حالت پیش می آید باید به وضعیت درونی انسان بنگریم:

عَلَّتْ وَجُوبُ تَوْبَةٍ فِي كَلَامِ غَزَالِي

«ابوحامد غزالی در عَلَّتْ وَجُوبُ تَوْبَةٍ برای همگان و در همه حال می نویسد:

«و اَمَّا بَيَانُ وَجُوبِ تَوْبَةٍ بِهٖ طَوْرٍ مُّسْتَمِرٍّ وَ هِمِّشْكِیْ اِیْنِ اَسْتِ کِهٖ هِیْچِ بَشْرِیْ خَالِیْ اَزْ مَعْصِیَّتِ نِیْسَتْ، یَا بَا اَعْضَا وَ جَوَارِحِ خُودِ نَافَرْمَانِیْ خُدا مِیْ کُنَد، یَا اَکْرَ دَرْ بَرْخِیْ حَالَاتِ اَزْ مَعْصِیَّتِ بَا جَوَارِحِ خَالِیْ بَاشَد؛ نِیْتِ گَنَاحِ دَرْ دَلِ او رَاحِ پِیْدَا مِیْ کُنَد وَ اَکْرَ اَزْ اَهْنِگِ گَنَاحِ خَالِیْ بَاشَد اَزْ وَسُوسَه‌هَایْ شَیْطَانِ کِهٖ اَفْکَارِ گُونَاگُونِ وَ غَافِلِ کُنَنْدَهٗ اَزْ یَاَدِ

(1) - مائده (5): 39.

(2) - بحار الأنوار: 352 / 13، باب 11، حدیث 45؛ الکافی: 129 / 8، حدیث 98.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 5، ص: 196

خدا در دل او می‌افکند، به دور نیست و اگر از این هم به دور باشد از غفلت و قصور در شناخت و صفات و افعال او خالی نیست؛ اینها همه نقص است. و این نقص اسبابی دارد و رها کردن این اسباب با پرداختن به عوامل ضد آنها و بازگشت از يك راه است به راهی مخالف آن و مراد از توبه بازگشت است.

به هر حال خالی بودن آدمی از این نقص قابل تصوّر نیست ولی اندازه این نقص در انسان‌ها تفاوت می‌کند ولی اصل آن گریزناپذیر است.

به همین دلیل پیامبر خدا صلی الله علیه و آله فرموده است:

گاه دلم را غباری می‌گیرد تا جایی که در شبانه روز هفتاد مرتبه از خدا آمرزش می‌طلبم. «1» و خداوند آن حضرت را گرامی داشته است به آیه:

لِيَعْفِرَ لَكَ اللَّهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِكَ وَ مَا تَأَخَّرَ «2»

تا خدا [با این پیروزی آشکار] آنچه را [به وسیله دشمنان از توطئه‌ها و موانع و مشکلات در راه پیشرفت دعوت به اسلام] در گذشته پیش آمده و آینده پیش خواهد آمد از میان بردارد.

تا خداوند گناهان قبل و بعد تو را ببخشد. وقتی پیامبر خدا چنین حالی داشته باشد، دیگران چه حالی خواهند داشت؟! «3» به این جهت امیدواری به توفیق توبه هم انگیزه‌ای برای توبه کردن است.

(1) - بحار الأنوار: 183 / 60، باب 3؛ مستدرک الوسائل: 375 / 5، باب 40، حدیث 6131.

(2) - فتح (48): 2.

(3) - المحجة البيضاء: 17 / 7.

تفسیر و شرح صحیفه سجاده، ج 5، ص: 197

اقسام گناه در کلام امام علی علیه السلام

امام علی علیه السلام می‌فرماید:

گناهان سه دسته‌اند: گناهی که آمرزیده می‌شود، گناهی که آمرزیده نمی‌شود، گناهی که برای مرتکب آنهم امیدواریم و هم بیمناک هستیم ... و اما گناه سوم گناهی است که خداوند آن را از بندگانش پوشیده داشته و توبه از آن را نصیب گنهکار کرده است و لذا از گناه خویش ترسناک و به پروردگارش امیدوار گشته است. ما نسبت به این شخص همان حالی را داریم که او نسبت به خود دارد. «1» پس با هجوم اقسام بلاها و گرفتاری‌ها به سوی مؤمن باید به آغوش خداوند پناه برد تا محبت الهی او را فرا گیرد و از دریای لطف او سیراب گردد.

مولای عارفان حضرت امیرمؤمنان علیه السلام می‌فرماید:

تُوبُوا إِلَى اللَّهِ عَزَّوَجَلَّ وَ ادْخُلُوا فِي مَحَبَّتِهِ، فَإِنَّ اللَّهَ عَزَّوَجَلَّ يُحِبُّ التَّوَّابِينَ وَ يُحِبُّ الْمُتَطَهِّرِينَ وَ الْمُؤْمِنُ تَوَّابٌ. «2»

به درگاه خدای عزوجل توبه برید و به حلقه محبت او درآیید؛ زیرا خداوند عزوجل توبه‌گران و پاکان را دوست می‌دارد. و مؤمن توبه‌گر است.

و در نامه‌ای به امام حسن مجتبی علیه السلام در بازگشت از صفین فرمود:

وَفَتَحَ لَكَ بَابَ الْمَتَابِ وَ بَابَ الْإِسْتِعَابِ، فَإِذَا نَادَيْتَهُ سَمِعَ نِدَاءَكَ وَ إِذَا نَاجَيْتَهُ عَلِمَ نَجْوَاكَ، فَأَفْضَيْتَ إِلَيْهِ بِحَاجَتِكَ، وَابْتَشْتَهُ ذَاتَ نَفْسِكَ، وَ شَكَّوْتَ إِلَيْهِ هُمُومَكَ، وَ اسْتَكْشَفْتَهُ كُرُوبَكَ وَاسْتَعَنْتَهُ عَلَى أُمُورِكَ، وَ سَأَلْتَهُ مِنْ خَزَائِنِ رَحْمَتِهِ مَا لَا يَقْدِرُ عَلَى اعْطَائِهِ غَيْرُهُ، مِنْ زِيَادَةِ الْأَعْمَارِ وَ

(1) - بحار الأنوار: 29 / 6، باب 20، حدیث 35؛ الکافی: 443 / 2، حدیث 1.

(2) - بحار الأنوار: 21 / 6، باب 20، حدیث 14؛ الخصال: 623 / 2.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 5، ص: 198

صِحَّةُ الْإِبْدَانِ وَ سَعَةِ الْأَرْزَاقِ. «1»

باب توبه و باب خشنودیش را به رویت گشوده، هرگاه او را بخوانی صدایت را بشنود، چون با او به راز و نیاز برخیزی رازت را بداند، پس نیاز به سوی او می‌بری و راز دل با او در میان می‌گذاری، از ناراحتی‌هایت به او شکایت می‌بری و چاره‌گرفتاری‌هایت را از او می‌خواهی، بر امور از حضرتش یاری می‌طلبی، از خزائن رحمتش چیزهایی را می‌خواهی که غیر او را بر عطا کردنش قدرت نیست، از قبیل زیاد شدن عمرها، سلامت بدن‌ها و گشایش رزق‌ها.

حضرت سیدالسااجدین علیه السلام در مناجاتش از خداوند درخواست نوشاندن آب توبه نموده و می‌فرماید:

خدایا! بر محمد و آلش درود فرست، ما را از آنان قرار ده که درخت‌های گناهان را در برابر دیدگان دل خود نشانند و با آب توبه سیرابشان کردند تا آن که برایشان میوه پشیمانی به بار داد. پس ایشان را از پوشیده‌های عالم برین آگاه ساختی و از ترس‌ها و اندوه‌ها و درختان ایمنشان گردانیدی. «2» به خواست حضرت محبوب و لطف و عنایت جناب دوست، در شرح دعای سی و یکم که در باب توبه و انابه است، مطالب لازم به طور مفصل خواهد آمد.

مکاره‌ای که به واسطه حوادث طبیعی، همچون زلزله، سیل، طوفان و یا مشکلات اجتماعی و اقتصادی به انسان رو می‌کند، گره‌اش با حوصله و صبر و دعا و درخواست از حق قابل گشوده شدن است.

(1) - نهج البلاغه: نامه 31.

(2) - بحار الأنوار: 127 / 91، باب 32، حدیث 19.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 5، ص: 199

صبا اگر گذری افتدت به کشور دوست	بیار نفخه‌ای از گیسوی معنیر دوست
به جان او که به شکرانه جان برافشانم	اگر بسوی من آری پیامی از بر دوست
وگر چنانکه در آن حضرت نباشد بار	برای دیده بیاور غباری از در دوست
من گدا و تمنّای وصل او هیهات	مگر به خواب بینم خیال منظر دوست
دل صنوبریم همچو بید لرزان است	ز حسرت قد و بالای چون صنوبر دوست
اگر چه دوست به چیزی نمی خرد ما را	به عالمی نفروشیم مویی از سر دوست
چه باشد ارشود از بند غم دلش آزاد	چو هست حافظ مسکین غلام و چاکر دوست

(حافظ شیرازی)

حکایات فرج پس از شدت

فرمانفرمایی قتیبه بن کلثوم

قُتیبَةُ بنِ کلثوم بر بعضی از بلادِ یمن فرمانفرما بود. نوبتی به عزم حجّ اسلام از مملکت خود بیرون آمده، چون از مناسک حج فارغ شده متوجه وطن گشت.

قبیله بنوعقیل به واسطه عداوت قدیمی سر راه بر او گرفتند. چون با قتیبه جمعی قلیل بودند مغلوب گشته اسیر شد و مدّت سه سال در آن قبیله محبوس

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 5، ص: 200

مانده، اهل یمن تصور کردند که قتیبه به قتل رسیده. لاجرم از جستجوی او پای کوتاه کردند. چون مدت محنت او امتداد یافت، نویتی، مردان آن قبیله بالتمام به جایی بودند، قتیبه از زنی که محافظت وی می نمود التماس نمود که مرا رخصت ده تا بر سر این پشته رفته لحظه‌ای در این صحرا نظر کنم شاید که تراکم غم از خاطرم کمتر شود.

پیر زن اجازت داده، قتیبه بر زیر آن پشته برآمد زنجیر کشان و نالان، چون نظرش بر سمت کعبه افتاد روی به قبله دعا آورده گفت:

«یا غِیَاثَ الْمُسْتَغِیْثِیْنَ وَ یا مُجِیْبَ دَعْوَةِ الْمُضْطَرِّیْنَ» «1»

، به عزّت و جلالت که مرا از این محنت و ملال، خلاص ارزانی دار.

در این اثنا شتر سواری به نظر قتیبه آمد که به تعجیل تمام از زیر آن پشته می گذشت، قتیبه از او پرسید که نام تو چیست؟ جواب داد که طلحان نام دارم و به جانب یمن می روم. چون لفظ یمن بر زبان طلحان گذشت آب حسرت از دیده قتیبه روان شده گفت: ای جوان! اگر پیغام من به قبایل و عشایر من رسانی ضامن می شوم که صد شتر سرخ موی به تو دهند. طلحان گفت: تو کیستی؟ گفت: من قتیبه بن کلثوم که در فلان سال به حج آمده بودم و اهل این قبیله با من محاربه نموده مرا اسیر ساختند. طلحان گفت: شاید خویشان تو سخن باور نداشته باشند. قتیبه گفت:

فرود آی تا من بیّتی چند بر پالان شتر بنویسم تا به ایشان نمایی. طلحان فرود آمده، قتیبه بیّتی چند که ترجمه آن به فارسی این است بر پالان نوشت:

کای صفدران ز بحر خلاصم سفر کنید

از حال من شکسته دلان را خبر کنید

خون حسود دولت ما را خبر کنید

لشگر سوی ولایت دشمن بیاورید

بینید غُلّ و بند، سخن مختصر کنید

بر گردنم که جایگاه طوق ملک بود

و همچنین به برادر خود نوشت که صد شتر به طلحان دهد. طلحان به یمن رسیده قضیه قتیبه را فراموش کرد، تا روزی دو زن را دید که حکایت قتیبه با یکدیگر می گفتند و بر او نوحه می کردند، طلحان از ایشان نشان برادر قتیبه پرسیده، نزد وی رفته، نوشته قتیبه به وی نمود.

آن جوانمرد فی الفور صد شتر تسلیم نموده، لشکر جمع کرد و از برادر معدیگرب و قیس بن معدیگرب استمداد نمود. قیس گفت: اگر در زیر علم من سیر کنی تو را مدد کنم. ابن ام کلثوم خواست که امتناع نماید، اقارب او را از این سرکشی منع کردند و قیس با بنوزید و سپاه یمن با بنوعقیل محاربه نموده ایشان را شکست داد و قتیبه را از اسارت خلاص ساخت.

«1»

منتظر آن و این مباش که ایزد کار تو بی رنج انتظار بسازد

طاعت او را تو بنده وار بسر بر تا همه کارت خدای وار بسازد

انتظار فرج در روایات

ابن مسعود از رسول خدا صلی الله علیه و آله روایت کرده که فرمود:

سَلُوا اللَّهَ مِنْ فَضْلِهِ، فَإِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ أَنْ يُسْأَلَ، وَ أَنَّ أَفْضَلَ الْعِبَادَةِ انْتِظَارُ الْفَرَجِ. «2»

فضل خدای را مسألت کنید که حضرت حق مسألت شما را دوست دارد و برترین عبادت، انتظار فرج و گشایش است.

از رسول خدا صلی الله علیه و آله روایت شده:

(1) - زينة المجالس: 700.

(2) - كنز العمال: 79 / 2، حديث 3225؛ المعجم الأوسط: 230 / 5؛ كشف الخفاء: 206 / 1.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 5، ص: 202

أَفْضَلُ أَعْمَالِ أُمَّتِي انْتِظَارُ الْفَرَجِ مِنَ اللَّهِ تَعَالَى. «1»

برترین اعمال امت من انتظار فرج از حضرت حق تعالی است.

رسول الله صلی الله علیه و آله به عبدالله بن عباس رحمه الله فرمود:

أَلَا أَعْلَمُكَ بِكَلِمَاتٍ يُتَنَفَعُ بِهِنَّ؟ قَالَ: بَلَى يَا رَسُولَ اللَّهِ، قَالَ: أَحْفَظِ اللَّهَ يَحْفَظْكَ، أَحْفَظِ اللَّهَ يَجِدْهُ أَمَامَكَ، تَعْرِفُ اللَّهَ فِي الرَّحَاءِ يَعْرِفُكَ فِي الشَّدَّةِ، وَإِذَا سَأَلْتَ فَاسْأَلِ اللَّهَ، وَإِذَا اسْتَعَنْتَ فَاسْتَعِنْ بِاللَّهِ. جَفَّ الْقَلَمُ بِمَا هُوَ كَاتِبٌ، فَلَوْ جَهَدَ الْعِبَادُ أَنْ يَنْفَعُوكَ بِمَا لَمْ يَكْتُبَهُ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ لَكَ لَمْ يَقْدِرُوا عَلَيْهِ، وَإِذَا اسْتَطَعْتَ أَنْ تُعَامِلَ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ بِالصَّدَقِ وَالْيَقِينِ فَأَفْعَلْ، فَإِنْ لَمْ تَسْتَطِعْ فَإِنَّ الصَّبْرَ عَلَى مَا يُكْرَهُ خَيْرٌ كَثِيرٌ. وَاعْلَمْ أَنَّ النَّصْرَ مَعَ الصَّبْرِ، وَأَنَّ الْفَرْجَ مَعَ الْكَرْبِ، وَأَنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا. «2»

بیاموزم تو را کلماتی که از آن سودمند شوی و تو را در نعمت نافع و در بلیت دافع باشد؟ گفت: آری، یا رسول الله. فرمود: خدای را نگاه دار تا خدای تو را نگاه دارد، (و نگاه دارنده زمین و آسمان در نگهداشت بنده‌ای از بندگان ننگجد، معنا آن باشد که به انقیاد و امتثال اوامر و نواهی، او را محافظت کن و در نگهداشت جانب دوستان و بندگان او مبالغه کن تا به نگهداشت او از زوال نعمت و وقوع در بلیت محفوظ مانی و به نظر عنایت و عاطفت او ملحوظ گردی.) خدای را نگاه دارد تا او را پیش روی خود بیایی.

خدای را در خوشی بشناس تا تو را در رنج و ناراحتی توجّه کند. چون بخوانی، خدا را بخوان و چون طلب کمک کنی از او کمک بخواه. قلم بر آنچه

(1)- بحار الأنوار: 128/52، باب 22، حدیث 21؛ المناقب، ابن شهر آشوب: 426/4.

(2)- بحار الأنوار: 183/67، باب 52، ذیل حدیث 52؛ فرج بعد از شدت: 47؛ مشکاة الأنوار: 20.

تفسیر و شرح صحیفه سجاده، ج 5، ص: 203

باید باشد رقم زده (که چیزی در علم او زیاده و نقصان نگیرد). اگر تمام خلائق بکوشند تا نفعی که خدا نخواسته بر تو رسانند به جایی نمی‌رسند. اگر بتوانی در تمام امورت با حضرت محبوب به صدق یقین معامله کنی معامله کن، ورنه صبر بر آنچه که کراهت داری خیر کثیر است و بدان که پیروزی نتیجه صبر و فرج همراه با شدت و آسانی با سختی است.

با توجه به گفتار رسول خدا صلی الله علیه و آله به فرزند عباس، انسان نباید از حادثه و سختی و مکروه بترسد بلکه باید با قدرت حوصله و صبر و استقامت و ا تکال به حضرت محبوب به استقبال حادثه رفته و به انتظار گشایش و فرج از جانب حضرت ربّ باشد.

لَدَّتْ زَنْدَکِی

مرحوم فاضل در کتاب «سخنان علی» می گوید:

«لذت زندگی در آشوب و غوغای آن است، دنیای خاموش شده به گورستان شبیه تر است که هیاهوی زندگی از آن شنیده نمی شود. گوشه گیران که از ترس لغزش و سقوط به کنج عزلت می نشینند، در حقیقت زندگانی هستند که پیش از مرگ همچنان زنده دفن شده اند.

ای خوش آن سر که در او سودایی است و آن دل که کانون شورش و غوغاست.

جوانان زنده دل و با نشاط هرگز در جهان آسوده و آرام نمی نشینند، آنان پیوسته از آشوب و انقلاب، هیاهو و جنجال لذت می برند؛ زیرا سیر تکامل آنها در خانه هستی با فتنه و غوغا همدم و همراه است.

امیرالمؤمنین علیه السلام در بیانیه حکمت آمیز خود بر این مسأله بزرگ حیاتی نگران است که می فرماید:

«جان و تن هر دو در زندگی ممکن است کسل و فرسوده شوند، آن از سنگینی این و این از پرواز آن به ستوه آید. جان را به دانش حکمت بیارایید و زنگ این آینه

تفسیر و شرح صحیفه سجاده، ج 5، ص: 204

را با صیقل اخلاق ستوده و پندار پاک بزدایید، تا مراسم معاشرت را در اجتماع با بردباری و صبر برگزار کنید و در محفل همنشینان به حسن مشرب و لطف آمیزش معروف گردید و در نتیجه بار زندگی را آسان به منزل رسانید.

تن را به کار و کوشش وادارید و هرگز به سستی و خمود نگرانید تا به قوه فعالیت و عمل همچون روح با نشاط و سبک باشید و پرنده وار شایسته پرواز و طیران گردید.

هرگز از خداوند متعال نخواهید که شما را از غوغای زندگی برکنار دارد و با آرامش و سکون از این جهان بیرون برد. خدا راضی نیست کسی به هنگام مناجات بگوید: خدایا! مرا از فتنه دور بدار؛ زیرا مرد خدا آن کسی است که قدم در پیکار هستی گذارد و نبرد زندگی را با پیروزی و پاکدامنی برگزار کند و فقط در این مبارزه لازم است که مرام حق و حقیقت نصب العین باشد و با خلوص عقیده و طهارت وجدان پیکار درگیرد.

خداوند متعال در کتاب مجید فرموده: «فرزندان و ثروت در زندگانی بشر فتنه است.» بنابراین اگر کسی از فتنه بگریزد به عبارت آشکارتری از هستی و حیات گریزان و بیزار ست.

تیره‌بخت که کنج عزلت می‌گیرد و از هیاهوی محیط فرار کرده، به گوشه خموشی پناه می‌برد، نمی‌داند که فلسفه آفرینش و راز وجود چیست، او نمی‌داند که برای گوشه‌نشینی و انزوا خلق نشده است بلکه باید با بقای ناموس حیات در آشوب جهان شرکت کند و همچون زندگان به جنب و جوش برخیزد، قامتی بیاراید و قدمی فراگذار، از بینوایی دستگیری کند و نادانی را به دانش و کمال هدایت نماید.

آری، در غوغای زندگی بیش از آنچه شکست و فساد پدید می‌آید، صلاح و عمران صورت می‌گیرد. اگر وظیفه آدمیزاد در عالم به سکوت و خود منحصر باشد

تفسیر و شرح صحیفه سجاده، ج 5، ص: 205

یکباره خداشناسان باید از هم پراکنده شده، هر يك به گوشه‌ای خزند و در گلوی درّه‌های تنگ و غارهای ژرف فرو روند؛ جهان را همچنان سرگشته و گمراه بگذارند و تنها گلیم خود را از آب کشیده، به حفظ جان خویش بشر را به دست غرقاب فنا و امواج نیستی بسپارند.

من نمی‌گویم که لجام گسیخته و خیره خیره خود را در میان جامعه اندازید و بیهوده آشوب و انقلاب بر پا کنید، این عمل را نمی‌ستایم و بدان اجازه نمی‌دهم، اما گوشه مگیرید و خموش منشینید و آسایش خود را بر رفع مظلّم بندگان خدای و تصفیه اختلافات مردم ترجیح دهید.

ممکن است که انسان به قسمت خود هم راضی باشد و از تقدیر هم خرسند، اما این رضایت ایجاب نمی‌کند که سرافکنده به کنج بخزد و زبان بریده از گفت و شنود و خلط و آمیزش آرام و برکنار ماند.

خداوند دانا، مردان نبرد را در فتنه اندازد و بدینوسیله جوهر جانیشان را آزمایش کند تا بنگرد بردبار و صبور کیست، تا معلوم شود پرهیزکار و پاکدامن کدام، تا بنده را به روز رستاخیز بر خدای حجت نباشد و کس در آن باز پرسی نیازموده قدم نگذارد.

پس برخیزید و دامن همت بر کمر زنید، بکوشید و بجوشید و غوغای زندگی را بر پا دارید، مرد باشید و با دامن پاک و پندار عالی در صحنه نبرد قدم گذارید، تا هم از لذت حقیقی حیات بهره‌بردار و هم به وظایف انسانیت خویش قیام نمایید، نه همچون زنده به گورانی که بر نفس خود اتکا و اعتماد ندارند و به همین جهت از غوغای زندگی کناره می‌گیرند.»

دانی که را سزد صفت پاکی

آنکو وجود پاک نیالاید

در تنگنای پست تن مسکین

جان بلند خویش نفرساید

---

(1) - سخنان علی علیه السلام: 181.

تفسیر و شرح صحیفه سجاده، ج 5، ص: 206

دزدند خودپرستی و خودکامی

با این دو فرقه راه نییامید

تا خلق از او رسند به آسایش

هرگز به عمر خویش نیاساید

آن روز کآسمانش برافرازد

از توسن غرور به زیر آید

تا دیگران گرسنه و مسکینند

بر مال و جاه خویش نیفزاید

در محضری که مفتی و حاکم شد

زر بیند و خلاف نفرماید

تا بر برهنه جامه نپوشاند

از بھر خویش بام نیفزاید

تا کودکی یتیم همی بیند

اندام طفل خویش نیاراید

مردم بدین صفت اگر یابی

گر نام او فرشته نھی شاید

(پروین اعتصامی)

داستان رهایی از غار

از سید ثَقَلَيْن و سرور خافَقَيْن، محمد رسول الله صلى الله عليه و آله چنین روایت کرده‌اند که وی فرمود:

از نوادر اخبار بنی اسرائیل و عجایب امم سالفه که به الهام ربّانی و وحی آسمانی بر آن مطلع بود این است که: سه شخص از بنی اسرائیل در راهی با یکدیگر رفیق بودند و به مراقبت و موافقت یکدیگر مستظهر و مفتخر و راهی سخت و مقصدی دور فرایش گرفته بودند و به همکلامی و مکالمت یکدیگر سختی و مشقت سفر را تخفیفی می‌نمودند و فایده

«الرَّفِيقُ ثُمَّ الطَّرِيقُ» «1»

را محقق می‌گردانیدند که ناگاه ابری چون روز عاشقان، سیاه و بادی چون دم مفلسان، سرد برخاست.

سحاب چون دست کریمان، عالم را مستغرق احسان خود گردانید، اما جهان بر آن مسافران چون سینه لئیمان تنگ و تاریک گشت، پناه به غاری بردند تا از خطر باد ایشان را حمایت کند ولی نمی‌دانستند که به سبک پای از قضا نمی‌توان گریخت و

(1) - مستدرک الوسائل: 8/ 209، باب 24، حدیث 9272؛ المحاسن: 2/ 357، باب 15، حدیث 61.

تفسیر و شرح صحیفه سجاده، ج 5، ص: 207

با این ضعفی که در انسان است با قَدَر نمی‌توان آویخت و پناه جز به درگاه خدا نباشد و مرد زیرک اگر از قضا گریز جوید خود را بازگونه خواسته باشد که:

«لَا مَرَدَّ لِقَضَاءِ اللَّهِ، وَ لَا مَفَرَّ مِنْ قَدَرِهِ.» «1»

هنوز در آن غار ننشسته بودند که قیامت برخاست و هنوز از حرکت ساکن نشده بودند و از باران ایمن نگشته که کوه ثابت قدم از زلزله چون دل خائنان در اضطراب آمد. سنگی بزرگ همراه سیلاب باران در حرکت آمد و بر در غار نشست، آن چنانکه دهانه غار بسته شد و ایشان همچون مردگان در گور تاریکی غار به حبس دچار شدند.

جز به فضل حق دست آویزی و جز به رحمت ایزدی جای گریزی نداشتند، گفتند: این آن ساعت است که جز اخلاص و دعا موجب خلاص نشود و جز صدق نیت و خلوص عقیدت و طوأت، از این ورطه نرھاند، بیاید تا هر يك از ما خدای را به تضرع و استكانت و خضوع و خشوع بخوانیم و فاضل ترین طاعت و با اخلاص ترین عملی که در مدت عمر بر آن اقدام نموده ایم وسیله استجاب دعا با خود سازیم.

پس یکی گفت که خداوندا، تو می دانی که مرا دخت عمویی بود در غایت زیبایی و ملاحه و نهایت لطافت و ظرافت و مدت ها عاشق جمال و شیفته حسن و کمال او بودم و بارها در طلب او به لطایف حیل و مکارم عمل، ریاضت ها می کشیدم و مجاهده ها می نمودم، تا بعد از آن که مال بسیار بر آن کار صرف نمودم و روزگار دراز در آن مشقت بودم، روزی بر مراد خود قادر گشتم و او را تنها در موضعی بی زحمت اغیار بیافتم، خواستم که از آن گنج روان بهره ای بگیرم و از آن چشمه حیوان که شکرستان لبش معدن نبات بود شربتی نوش کنم و مرادی که در چنان حالی مطلوب و از چنان محبوبی مرغوب باشد حاصل گردانم، آن دختر گفت:

(1) - کلمات الامام الحسین علیه السلام: 321، ذیل کلام 93.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 5، ص: 208

اتَّقِ اللَّهَ يَا بَنِي عَمٍّ وَلَا تَنْقُضِ الْحَاثِمَ.

ای پسر عم، تقوای خدا پیشه کن و دامن عفت و عصمت مرا به سرینجه شهوت حیوانی آلوده مکن.

چون گفت از خدای بترس، از سر آن مراد برخاستم و پای بر هوای نفس نهادم و دست از آن معصیت کوتاه گردانیدم. خدایا! اگر می دانی که ترك آن معصیت محض جلب خشنودی و رضایت تو بود، ما را از این درماندگی فرج و از این ورطه سخت نجات ارزانی دار. هنوز این سخن در دهان داشت که ثلثی از آن سنگ بیفتاد و منفذی در آن سنگ پدید آمد.

شخص دوم گفت: خداوندا، علم شامل تو بدین محیط است که مادری و پدری داشتم بسیار مسن، آن چنانکه پیری قامت چون تیر ایشان را کمان گردانیده و مُشك عارضشان به کافور بدل شده بود، طراوت و شباب آنان را رها کرده و آثار خزان عمر بر سر و صورتشان دیده می شد، از کسب بازمانده و از حرکت عاجز بودند، من به امثال امر:

و بِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا وَ ذِي الْقُرْبَىٰ وَ الْيَتَمَىٰ وَ الْمَسْكِينِ «1»

و به پدر و مادر و خویشان و یتیمان و مستمندان نیکی کنید.

شب و روز به خدمت ایشان مشغول بودم و دائماً از آن خائف که مباد از برکات وجود ایشان محروم شوم.

شی در تهیه غذا وظیفه خود به انجام رساندم، چون به محضر آنان رفتم هر دو را در خواب ناز دیدم. بر بیدار کردن آنان جرأت نکردم که مبادا عیش خواب و لذت نیام بر آنان حرام گردد، دلم راضی نشد برگردم، چرا که ترسیدم از خواب برخیزند و طلب غذا کنند و من در خدمت آنان حاضر نباشم، آن شب را تا صبح در کنار بستر

(1) - بقره (2): 83.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 5، ص: 209

آنان بیدار ماندم. خداوندا، تو می دانی که این خدمت خاص محض خشنودی تو انجام گرفت، اگر راست می گویم در بسته بر ما گشاده گردان. در آن حال ثلثی دیگر از آن سنگ بیفتاد.

شخص سوم گفت: الهی! تو دانای اسرار و عالم بر امور پنهانی و از سرایر و ضمائر کاینات مطلعی و می دانی که من در وقتی اجیری داشتم، چون مدت آن سپری شد اجرت بدو رساندم، گفت: اجرت کار من بیش از این است و آنچه می دادم قبول نکرد، گفت: میان من و تو روزی خواهد بود که حق مظلوم از ظالم بستانند. از نزد من قهر کرد و آن اجرت به من گذاشت.

من از آن سخن سخت متأثر شدم و از تو که خداوند منی بترسیدم و به آن اجرت گوسپند خریدم و رعایت و محافظت بجای آوردم تا در اندک مدت بسیار شد و بعد از زمانی آن اجیر بازآمد و گفت: از خدای بترس و آن حق من به من رسان. اشارت بدان گله گوسپند کردم و گفتم: حق تو این است، برو بردار. آن مرد سخن مرا مسخره و استهزا پنداشت، گفت: حق را نمی دهی کفایت نیست، مرا هم مسخره می کنی؟

گفتم: گمان بد میر که این گوسپندان تمام ملک توست و این همه از رعایت اجرت تو و محافظت مزدت پدید آمده.

الهی! اگر این سخن من بر صدق و راستی است ما را از این شدت فرجی و از این مشقت مخرجی عنایت فرما. در حال تمامت آن سنگ از در غار کنار رفت و ایشان از آن ورطه هلاکت به دعا و خضوع و خشوع و عمل خالص نجات یافتند.

سعید الدین فرغانی در «شرح تائیه ابن فارض» می گوید:

«مقدمه اول: بیاید دانست که هر چند در طریق حق و وصول به وی مقامات و درجات بسیار است، لکن اصول و کلیات آن سه مقام است: اول سلام و دوم ایمان

تفسیر و شرح صحیفه سجاده، ج 5، ص: 210

و سوم احسان؛ زیرا که چون آن سرّ وجودی [انسان] از مراتب استیداع افلاک و عناصر و مولّدات و مرتبه استقرار که رحم مادر است تجاوز کرد و به صورت این نفس و مزاج انسانی ظاهر شد، به سبب ملابست احکام کثرت عناصر و مولّدات، حکم وحدت و طهارت و بساطتش در این آثار کثرت حرکات و سکنات طبیعی و احکام انحرافات او مغلوب گشت و به آن سبب از مبدأ وحدت خود و لا بدی رجوع به وی و طرق ظاهر و باطن آن رجوع، به یکبارگی محجوب ماند.

پس اگر به واسطه تقلید پدر و مادر و مرئی، یا دعوت رسولی و امامی از آن آگاهی می یابد، نخست اثر آن آگاهی به ظاهر نفس و جهت تدبیری او مر مزاج و قوا و اعضای او را می رسد و از او به قوا و اعضا سرایت می کند تا از کثرت و نامضبوطی حرکات و سکنات قولاً و فعلاً و ظهور به صور انحرافات اعراض می کنند و به وحدت و عدالتی که در احکام شرع مندرج است روی می آرند و آن را انقیاد می نمایند و آن زمان، دخول ایشان در دایره مقام اسلام که انقیاد اوامر و زواجر شرع است درست می شود.

و آنگاه ارتباط این شخص انسانی که به مسلمانی درآمده است، با حق و اسما و صفات مقدس او به طریق تعلّق ثابت می افتد؛ زیرا که مربوط را به اسم رب و صفت ربوبیت و مخلوق را به اسم خالق و صفت خلق و مهدی را به اسم هادی و صفت هدایت و توبه کننده را به اسم توّاب و قابل التّوب و مغفور را با اسم غفّار و صفت مغفرت و هَلَمْ جَزَأً، تعلّق ضروری است و همچنین در مقام اسلام که تقیّد است به عالم حکمت، تعلّق به اسباب و علل و اضافت هر چیزی به سببی و علّی ظاهراً و رؤیت اشیا مضاف به این اسباب و علل ضروری است که فی الحقیقه آن اسباب و علل هم مظاهر آثار این اسمایند.

و تا دایره اسلام درنیامده است تعلّقش با بعضی اسما و صفات است دون البعض و چون به حقایق مقام اسلام متحقّق شد حیثیّت تعلّقش با همه اسما و صفات

تفسیر و شرح صحیفه سجاده، ج 5، ص: 211

تمام می‌گردد و بعد از آن، اثر آن آگاهی از مبدأ و معاد و طریق عود به قوای باطنی و حواس نفس می‌رسد تا به تکلف و تَلَطُّف جهد می‌کند و خود را از مضیق:

صُمُّ بُكْمٌ عُمَىٰ فَهُمَ لَا يَرْجِعُونَ» 1

کر و لال و کورند، به این سبب آنان [از گمراهی و ضلالت به سوی هدایت و حقیقت] باز نمی‌گردند.

می‌رهاند و نطق و سمع و بصر و فکرت و وهمش را که به فضول و مالا یعنی از ذکر و فکر و آثار و عبر، به کلی محجوب بود درکار می‌آرد و خویشتن را به اسم سمیع و بصیر و عالم و قائل متخلّق می‌گرداند.

و همچنین قوای باطن را از حسیض نقایص و انحرافات جهل و بخل و طیش 2 و ظلم و قساوت، الی غیر ذلك، به اوج کمالات و صور اعتدالات عقل و کرم و حلم و رأفت خواهد که برساند.

حینئذ از مقام اسلام به مقام ایمان ترقّی کرده باشد و در اثنای سیر در کلیات مقاماتِ ایمانی چون توبه و زهد و ورع و توکل و رضا و جزئیات هر مقامی، خود را به اسمای حق چون کریم و حلیم و علاّم و رؤوف و امثال آن بر وفق:

تَخَلَّفُوا بِأَخْلَاقِ اللَّهِ. 3

به اخلاق الهی آراسته شوید.

متخلّق می‌کند و مقام ایمان را از این جهت مقام تخلّق گویند.

پس چون احکام انحرافات از ظاهر و باطن نفس منتفی گردد، صورت وحدت و عدالتی که در مشیمه نفس کامن بود متولد شود و نام آن صورت، دل است، پس این

(1) - بقره (2)؛ 18.

(2) - طیش: سبک سری، سبک مغزی.

(3) - بحار الأنوار: 129/58؛ شرح الأسماء الحسنى: 41.

تفسیر و شرح صحیفه سجاده، ج 5، ص: 212

دل به حکم

«و وَسَعَنِي قَلْبُ عَبْدِي...» 1

محلّ تجلّی اسمی شود از توابع اسم ظاهر حق که منشأ تعین نفس و مزاج این شخص بوده باشد و در وقت سقوط نطفه و نفخ روح و زمان ولادت، محکوم تأثیر و تربیت آن اسم افتاده و حینئذ به آن اسم متحقق شود، أعنی در وقت تجلّی آن اسم در دل او، اسم و رسم او به کلی از میان برخیزد تا همه آن اسم باشد و آنگاه از مقام ایمان به مقام احسان ترقّیش محقّق شود و آن اسم که در دل او تجلّی کرده است و اثری از آثار آن اسمای ذات مذکور است، حینئذ سمع و بصر و لسان و ید و رجل و عقل او گردد، تا از اخباری که در حقیقت این مقام تحقّق وارد است لطایف آن را فهم کند.

پس در مراتب اسماء، سیر کردن گیرد و تحقّق به هر اسمی او را مستعد تحقّق به اسمی دیگر می گرداند تا به همگی اسماء که اسم ظاهر، جامع ایشان است متحد شود.

آنگاه سیر در باطن روح آغازد تا به همه اسمای باطن تنزیهی تحقّق یابد، آنگاه به تجلّی جمعی کمالی رسد و این سیر مضاف به سایر کاملان است. اما سیر مصطفوی از این حضرت جمع قاب قوسین است تا به مقام احدیت جمع او اذنی که لا اعلی و لا اکمل منه.

مقدمه دوم: آن است که از خصایص کامل، آن است که غالباً به باطن و سرّ خود مشاهد حضرت غیب باشد. و به روح و نفس، مطالع حضرت ارواح و علوم آن در مقام احسان. و به حواس ظاهر و باطن در مقام ایمان و مشغول آثار و عبّر بود و مزاج و قوای او مقید باشد به مقام اسلام. و به عبادات بدنی و ملازمت همه انواع احکام ابتلائات شرعی، اوقات او معمور و مستغرق.

اما فایده تقیّد سرّ و نفس شریفش به حضرت غیب و مقام احسان، تجلّیات ذاتی و علوم حقیقی و مکاشفات صحیح است. و فایده تقیّد حواس و قوای ظاهر و

---

(1) - عوالی اللآلی: 7/ 4، حدیث 7؛ بحار الأنوار: 39/ 55، باب 4، ذیل حدیث 61.

تفسیر و شرح صحیفه سجاده، ج 5، ص: 213

باطنش به مقام ایمان، در این نشأت دنیا التذاذ اوست به ذکر و فکر و سماع و عبرت‌ها و در نشأت آخرت به رؤیت دائم بالبصر «1» و سماع کلام بی واسطه و غیر آن.

و فایده تقیّد مزاجش به مقام اسلام تحقق باشد به ابتلائات احکام شریعت در این نشأت و تلذذ بدان و کشف دقائق حکمت و در هر حکمی از احکام شرعی و علت تعیین و تحدید اعداد و اوقات و مقادیر در نماز و روزه و زکات و حج و غیر آن و کمال انبساط حقیقت او در جمیع عوالم و نشأت دنیوی و برزخی و حشری و جنائی و کنیی «2» و غیر آن به آن تقیّد مزاج به مقام اسلام باز بسته است و برخورداری از صور و نتایج آن اعمال و عبادات شرعی در برزخ و حشر که جنّات و حور و قصور، عین آن صور است هم بدان متعلّق و هر چند اوقات باشد که نفس و حواس و مزاجش همرنگ سرگردد، اما به حکم نشئات و آن حکمت‌های مذکور آن را ثباتی و دوامی بیشتر نتواند بود.

مقدمه سوم: در بیان تحقیق تجسّد اعمال و اقوال در نشئات برزخی و حشری و جنائی و جحیمی.

بدان وَفَّقَكَ اللَّهُ که: همچنانکه افلاک و کواکب، صور و مظاهر حقایق و اسمای الهی‌اند و تشکّلات اتّصالات ایشان مظاهر توجّهات و اجتماعات حقایق و اسماء؛ و از این جهت در این عالم مؤثّرند و صور نتایج آن تشکّلات و اتّصالات اینجا در این نشئات دنیا به صور امزجه و اشخاص و اقوال و اعمال و احوال ایشان متشخّص و متجسّد می‌شوند، همچنین قوا و اعضای این صورت انسانی که مجمل همه عالم است، مظاهر و صور همان حقایق و اسمای الهی‌اند و تشکّلات و اتّصالات این صور نیز که اعمال و اقوال عبارت از ایشان است هم مظاهر توجّهات و اجتماعات

(1) - مرا دو چشم دل است که در فرمایش رسول حق به آن اشاره شده است.

(2) - کثیب: توده ریگ، تل ریگی.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 5، ص: 214

همان حقایق و اسماء است، هر چند این صور انسانی را از آن مظهریت آگاهی نیست، لاجرم همچنانکه صور و نتایج آن تشکّلات و اتّصالات اگر چه اعراضند، اینجا ظاهر و متجسّد می‌شوند، همچنین این صور اقوال و اعمال انسانی هر چند اعراضند اما در افلاک و اطباق متجسّد می‌گردند و جمله صور برزخی و حشری و جنائی و غیر آن عین آن هیئات متجسّده‌اند و نفوس انسانی در برزخ به آن صور متعلّق می‌شوند و نعمت و نعمت ایشان در برزخ از حیثیت آن صور به ایشان می‌رسد.

اما هر فعلی و عملی و قولی که به قصدی و نیتی صحیح مقرون می باشد به حسب قوت نسبت آن نیت به وحدت و اخلاص، تجسّد او در فلکی عالی تر مقدّر می شود، تا اگر حکم وحدت و اخلاص بر قولی و عملی غالب آید به حکم:

إِلَيْهِ يَصْعَدُ الْكَلِمُ الطَّيِّبُ وَالْعَمَلُ الصَّالِحُ يَرْفَعُهُ «1»

حقایق پاک [چون عقاید و اندیشه های صحیح] به سوی او بالا می رود و عمل شایسته آن را بالا می برد.

آن به کلی به عالم وحدت مرتفع شود و در این افلاک هیچ صورت نپذیرد.

و إليه الإشارة بقوله صلى الله عليه و آله في جملة حديث:

لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، لَيْسَ هَا دُونَ اللَّهِ حِجَابٌ حَتَّى تَخْلُصَ إِلَيْهِ. «2»

ذکر لا اله الا الله نزد خداوند بدون هیچ مانعی منتهی به قبولی می شود.

و بقوله عليه الصلاة و التحية:

مَا قَالَ عَبْدٌ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ قَطُّ مُخْلِصاً إِلَّا فُتِحَتْ لَهُ أَبْوَابُ السَّمَاءِ حَتَّى يُفْضِيَ إِلَى الْعَرْشِ. «3»

(1) - فاطر (35): 10.

(2) - تفسیر الثعالی: 360 / 2، ذیل آیه 6 سوره مائده؛ کنز العمال: 462 / 1، حدیث 2001.

(3) - فقه السنة: 583 / 1؛ کنز العمال: 423 / 1، حدیث 1815.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 5، ص: 215

بنده ای هرگز با اخلاص ذکر لا اله الا الله نگفت مگر این که درهای آسمان به روی او گشوده شده تا به عرش برسد.

و اما هر فعلی و قولی که از نیتی و قصدی صحیح خالی ماند یا به یکبارگی هبّاء منشوراً شود تا از این عالم خاک و آب و هوا و آتش تجاوز نکند و در نشأت آخرت منضمّ با صورت جسمانیش مصور گردد و در جسمش افزوده موجب شدت عذاب صاحبش شود، أعاذن الله من ذلك.

و الإشارة إليه بقوله صلى الله عليه وآله:

إِنَّ غُلْظَ جِلْدِ الْكَافِرِ اثْنَيْنِ وَ أَرْبَعِينَ «1» ذِرَاعاً وَ إِنَّ ضِرْسَهُ مِثْلُ الْحُدِّ، وَ إِنَّ

مَجْلِسَهُ مِنْ جَهَنَّمَ مَا بَيْنَ مَكَّةَ وَ الْمَدِينَةِ. «2»

ضخامت پوست کافر چهل و دو ذراع و دندان‌هایش همانند الحُد و جای نشستنش چون در جهنم بین مکه تا مدینه است.

و دیگر اشارات نصوص قرآن و احادیث صحاح با نظر ارباب کشفِ صحیح مطابقند که سطح کرسی کریم، زمین بهشت است و سقفش عرش.

اما اشارت قرآن عزیز آن است که به چیزی که سعت کرسی را وصف فرموده است به عین همان چیز عرض بهشت را وصف کرده است، قوله تعالى:

وَسِعَ كُرْسِيُّهُ السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضَ «3»

تخت [حکومت، قدرت و سلطنت]ش آسمان‌ها و زمین را فراگرفته است.

و قوله تعالى:

---

(1) - اثنان و اربعون - ظ.

(2) - الجامع الصغير: 1/ 351، حدیث 2303؛ کنز العمال: 14/ 529، حدیث 39519.

(3) - بقره (2): 255.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 5، ص: 216

وَ جَنَّةٍ عَرْضُهَا السَّمَاوَاتُ وَ الْأَرْضُ «1»

و بهشتی که برای پرهیزکاران آماده شده است.

و اما دلالت حدیث، قوله صلى الله عليه وآله:

إِنَّ فِي الْجَنَّةِ مِائَةً دَرَجَةٍ، بَيْنَ كُلِّ دَرَجَتَيْنِ مِنْهَا مِثْلُ مَا بَيْنَ السَّمَاءِ وَ الْأَرْضِ، الْفِرْدَوْسُ أَعْلَاهَا دَرَجَةٌ وَ مِنْهَا تَفْجُرُ الْأَنْهَارُ الْأَرْبَعَةُ وَ مَنْ فَوْقَهَا يَكُونُ الْعَرْشُ. «2»

در بهشت صد درجه است، بین درجه‌ای تا درجه دیگر همچون بین آسمان و زمین است و فردوس بالاترین درجه آن است و از آن چهار نهر مشهور سرچشمه می‌گیرد و فوق آن عرش است.

و از این اقوال و اعمال آنچه به مقاصد صحیح مؤیدتر باشد در این بهشت به صورت حدائق و اشجار و ثمار و انهار و حور و قصور متجسّد می‌شود و الدلیل علیه قوله تعالى:

وَ أَنْ لَيْسَ لِلْإِنْسَانِ إِلَّا مَا سَعَى * وَ أَنَّ سَعْيَهُ سَوْفَ يُرَى * ثُمَّ يُجْزَى الْجُزَاءُ الْأَوْفَى «3»

و این که برای انسان جز آنچه تلاش کرده [هیچ نصیب و بهره‌ای] نیست،* و این که تلاش او به زودی دیده خواهد شد؛* سپس به تلاشش پاداش کامل خواهند داد.

و قوله تعالى:

---

(1) - آل عمران (3): 133.

(2) - ریاض السالکین: 6/ 70، شرح دعای 44؛ الدر المنثور: 4/ 254.

(3) - نجم (53): 39 - 41.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 5، ص: 217

فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ «1»

پس هرکس هم‌وزن ذره‌ای نیکی کند، آن نیکی را ببیند.

و شك نیست که سعی و عمل عَرَضند

وَ الْعَرَضُ لَا يَبْقَى زَمَانًا عَلَى الصَّحِيحِ، فَكَيْفَ يُرَى فِي الزَّمَانِ الثَّانِي؟

و نصّ صریح، رؤیتِ عینِ سعی و عمل اثبات می‌کند پس آن رؤیت جز به این طریق تجسّد نتواند بود. و قوله صلی الله علیه و آله:

رَأَيْتُ اِبْرَاهِيْمَ عَلَيْهِ السَّلَامُ لَيْلَةً اسْرَىٰ بِي فَقَالَ: يَا مُحَمَّدُ، اَقْرَأْ اَمْتَك مِئِّي السَّلَامَ وَ اَخْبِرْهُمْ اَنَّ الْجَنَّةَ طَيِّبَةٌ التُّرْبَةُ، عَذِيبَةُ الْمَاءِ، وَ اَنَّهَا قِيَعَانٌ وَ غِرَاسَهَا سُبْحَانَ اللَّهِ وَ الْحَمْدُ لِلَّهِ وَ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَ اللَّهُ أَكْبَرُ. «2»

رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: شب معراج ابراهیم را ملاقات کردم، به من گفت: از جانب من امت خود را سلام برسان و بگو: بهشت را خاک پاک و آب شیرین است و اکنون دشت و هامون می‌باشد، به حقیقت که ناله‌های آن سبحان‌الله و الحمدلله و لا اله الا الله والله اکبر است.

پس به واسطه این تجسّد مذکور، حقیقت کامل منبسط می‌شود و بنای کمالش به آن انبساط محکم می‌گردد.

مقدمه چهارم: آن است که هر مرتبه‌ای و عالمی و حضرتی را مبدئی و منتهائی و وسطی حقیقی است و کامل را در هر عالمی صورتی که مدد اهل آن عالم از حیثیت آن صورت می‌دهد و آن وسط حقیقی هر عالمی و مرتبه‌ای از مُلک و ملکوت و جبروت محل آن صورت کامل است و هر عملی و معرفتی و حکمتی که از احکام و خواص هر مرتبه‌ای و عالمی ظاهر خواهد شد آن جمله نتیجه بیان آن کامل خواهد

(1) - زلزال (99): 7.

(2) - المعجم الكبير: 10/ 173، حدیث 10363؛ كنز العمال: 1/ 460، حدیث 1990.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 5، ص: 218

بود، از حیثیت آن صورت کمالیت که او راست در هر مرتبه‌ای و مقامی.

اما علوم حقیقت نتایج بیان اوست از حیثیت مقام احسان و تحقّق به اسما و صورتی که او راست در وسط حقیقی عالم ارواح و مثال و علوم شریعت و اسرار و دقایق حکمت‌های احکام شرعی مستنبط باشد از بیان او

«من حیث مقام الإسلام و التعلّق بالأسماء و خصائص أفعاله و أقواله الْمُخْتَصَّة بِمِزَاجِهِ الْكَامِلِ الْوَاقِعِ فِي حَاقِّ الْوَسْطِ وَ الْإِعْتِدَالِ.» «1»

از بیانات فوق استفاده می‌شود که هر کس با سعی و کوشش و جدّ و جهد خویش به مرتبه اسلام و ایمان و احسان برسد:

اولاً: تمام مسائل مادی و دنیایی به هر صورت که باشد در نظرش سهل و آسان و از دست رفتنی جلوه کند.

و ثانیاً: تمام همت خود را بعد از معاش حلال، صرف رشد عقل و فکر و قلب و روح نماید، تا جایی که مظهر اسماء و صفات شود.

ثالثاً: با فیوضات اخروی اتحاد پیدا کرده، در آن جا آثار وجودی خویش را که متولّد از اسلام و ایمان و احسان بوده به صورت فردوس و یا جنّت و رضا و خشنودی حق خواهد یافت.

اینچنین انسان در برابر حوادث و ابتلائات و فتنه‌ها و آزمایش‌ها، بی‌شکست است و بلکه تمام مکاره برای او زمینه تذکر و توجه نسبت به حضرت محبوب است و گشایش کار خویش را هم جز به دست رحمت و لطف دوست نخواهد دانست.

آری، انسان عجیب‌ترین موجود جهان از نظر باطن و ملکوت وجود است که با کمک اسلام یعنی عمل به شریعت و ایمان یعنی خلوص و اخلاص و احسان یعنی فنای در حق می‌تواند به وصال محبوب واقعی یعنی حضرت ربّ العزّه برسد.

(1) - مشارق الدّارای: 467-473.

تفسیر و شرح صحیفه سجاده، ج 5، ص: 219

ای رونق هر گلشنی، وی روزن هر خانه‌ای	هر ذره از خورشید تو، تابنده چون دُرّانه‌ای
ای غوث هر بیچاره‌ای، واگشت هر آواره‌ای	اصلاح هر مکاره‌ای، مقصود هر افسانه‌ای
ای حسرت سرو سهی، ای رونق شاهنشهی	خواهم که یاران را دهی، یک یار بی یارانه‌ای
در هر سری سودای تو، در هر لی هیهای تو	بی فیض شربتهای تو، عالم تهی پیمانه‌ای

هر خسروی مسکین تو، صید کمین شاهین تو   وی سلسله تقلیب تو، زنجیر هر دیوانه‌ای

هر نور را ناری بود، با هر گلی خاری بود   بهر حرس ماری بود، بر گنج هر ویرانه‌ای

(مولوی)

داستان ابوجعفر همدانی و عقد «1» مروارید

«چون معتصم بر سریر حکومت نشست، ابوجعفر همدانی را به منادمت خویش مخصوص ساخت. شبی به او گفت: داستانی بگو تا لحظه‌ای خاطر من مشغول گردد.

ابوجعفر گوید: گفتم: اگر فرمان باشد قصه‌ای که در جوانی به من گذشت عرض کنم، گفت: بگوی.

بر زبان آوردم که روزگاری به واسطه بیکاری، تنگ‌دستی عظیم پیش من آمد و چون مدتی در محنت فقر و فاقه گذرانیدم درهمی چند قرض کردم و به خدمت ابودؤلف خزرچی پیوستم و به حبل دولت او تمسک جست. روزی ابودلف گفت:

(1) - عقد: گردن بند.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 5، ص: 220

جمعی حسودان و اضداد، بختانی بر محمد مغیث حاکم ارمنیه بسته بودند و خلیفه را در آن باب چنان گرم ساخته که به اخذ و قید او فرمان داده بود و چون او را به بغداد آوردند، خلیفه از او استفسار نموده و پس از تفحص بلیغ، براءت ساخت او و وضوح یافت؛ فرمان واجب الاذعان نفاذ یافت که محمد بن مغیث نوبتی دیگر به سر عمل خود رود. و چون میان من و او محبت قدیم بود گفتم: می‌خواهم کسی را به ارمنیه فرستم تا زبان به تهنیت او بگشاید، اگر رغبت کنی تو را

بدین مهم نامزد کنم. گفتم: فرمانبردارم. و ابودلف هزار درهم به من داد تا به اخراجات ضروریّه خود مصروف دارم و من به ارمنیه رفته رسوم تهنیت و سفارت به تقدیم رسانم.

محمد بن مغیث در شأن من التفات موفور نموده پیوسته مرا به مجلس خود می‌طلبید و من همیشه ثقیلی سوای گوشت قدید آهو نمی‌دیدم و به سبب اکل آن، طبیعت من نیز مایل به گوشت قدید شده، روزی محمد بن مغیث به جهت من آهویی فرستاد، غلام را گفتم این آهو را ذبح کن و گوشت آن را قدید ساز.

در این اثنا که غلام به ترتیب گوشت‌های او می‌پرداخت و آن را ریزه ریزه می‌ساخت، زاغی به طمع گوشت از هوا درآمده، عقد مروارید که در منقار داشت بیفکند و قدری گوشت در ربود. من چون آن عقد مروارید را دیدم که در منقار داشت در لطافت و قیمت آن حیران بماندم.

چون محمد بن مغیث مرا رخصت مراجعت داد هزار دینار به نزد من فرستاد و من با حصول مطالب و مآرب به بغداد رفتم و آن عقد مروارید را به صرّافی فروختم به پانزده هزار درم و به خدمت ابودلف رفته تشریفی و انعامی لایق به من داد و چون مبلغی خطیر به دست من درآمده بود ترك ملازمت کرده به مصر رفتم و با خواجه صاحب ثروت و نعمت از قبیله همدان که ساکن آن دیار بود آشنایی پیدا کردم و میان ما قواعد محبت و داد استحکام یافته، به مصاهرت انجامیده، دختر خود را در حباله نکاح من درآورده، میان ما و آن دختر موافقت و الفتی عظیم روی نمود.

تفسیر و شرح صحیفه سجاده، ج 5، ص: 221

روزی غلام من بر بام خانه نشسته گوشت قدید می‌کرد بر همان امید که مگر بار دیگر زاغ عقد مرواریدی بیاورد، ناگاه لقلقی ماری در منقار داشت، چون به سر غلام رسید مار از منقار او جدا شده در کنار غلام افتاد و آن بیچاره را زخمی زده هلاک گردانید. زن گفت: لعنت بر لقلق و زاغ باد. من گفتم: خیانت لقلق معلوم است اما جرم زاغ چیست که لعنت بر او می‌کنی؟ دختر گفت: روزی بر بام خانه خود نشسته بودم و عقد مروارید قیمتی پیش خود نهاده ناگاه به سخنی مشغول شدم، زاغی بیامد و آن را در ربود، پدرم جمعی در عقب او فرستاد و از آن اثری نیافتند. آخر الامر آن را در بازار بغداد در دکان صرّافی دیدم، به پانزده هزار درم خریده به نزد من آوردند. من تبسم کردم و صورت حال بیان نمودم و این معنی از نوادر اتفاقات است. «1»

«قاضی برنی حکایت کرد که: زنی را دیدم در بادیه که سرما آمده بود و زراعت وی را به آسیب سخت دچار کرده بود، زراعتی که سبب معاش و مایه ارتزاق او بود.

مردمان او را در آن مصیبت تعزیت می دادند و به صبر امر می کردند که او در آن میان دست به دعا برداشت و روی به آسمان کرد و گفت:

اللَّهُمَّ أَنْتَ الْمَأْمُونُ لِأَحْسَنِ الْخُلَفِ، وَ بِيَدِكَ التَّعْوِضُ عَمَّا تَلَفَ، فَأَفْعَلْ مَا أَنْتَ أَهْلُهُ، فَإِنَّ أَرْزَاقَنَا عَلَيْكَ، وَ آمَلْنَا مَصْرُوفٌ إِلَيْكَ.

الهی! تویی قابل اعتماد برای حفظ بهترین چیزی که بجا مانده و بر آنچه تلف شده تو بهترین جبران کننده ای، به آن صورت که اهلّیت داری نعمت را بر من ارزانی دار و آن چنانکه لایق آنی از دستگیری درماندگان و یاری بیچارگان از من دستگیری کن که روزی ما بر عهده توست و امید ما به عنایت و لطف

(1) - زینة المجالس: 702.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 5، ص: 222

تو بسته است.

هنوز از آن محل فراتر نرفته بود که مردی ثروتمند بدان موضع رسید و آن حال با او حکایت کردند؛ فی الحال پانصد دینار زر به آن آسیب دیده بخشید. «1» آری، حضرت محبوب و ربّ مطلوب در نزدیکترین حال، دعای دلسوخته را مستجاب و مکروه بیچاره ای با فرج قریب گشود.

چهره افروختی از ناز و کبایم کردی

با یکی غمزه مستانه خراب کردی

روز و شب همنفس چنگ و ریایم کردی

تا که زد چنگ غمت بر دلم ای آفت جان

خون به ساغر صنما جای شرابم کردی

خواستم ساگری از دست تو نوشم جانا

زان دو چشمان سیه رخنه به خوابم کردی

دیده بستم مگر ای فتنه به خوابت بینم

عقل و ایمان و دل و صبر و قرارم بردی
 خانه آباد! عجب خانه خرابم کردی
 عاشق روی تو و دست ز خود شسته منم
 از من ای دوست چه سر زد که جوابم کردی
 به سر کوی تو منصوری دیوانه منم
 خوشم از این که تو دیوانه خطایم کردی

(منصوری)

(1) - الفرج بعد الشدة، تنوخی: 46 / 1؛ تفسیر الثعالی: 193 / 4.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 5، ص: 223

دعایی برای فرج بعد از شدت

«در روزگار عبدالملک مروان، مردی در مدینه مغضوب وی شد، عبدالملک خون او را هدر گردانید و فرمان داد که او را هر کجا یابند به قتل برسانند و گفت: هر کس به وی پناه دهد، او نیز به اعدام محکوم می گردد.

آن مرد از ترس جبار شام و خون آشام حزب ننگین اموی حیران و خائف، گرد کوه و کمر و دشت و بیابان می گشت و در هر موضع يك روز یا دو روز بیشتر مقام نمی گرفت، از گفتن نام و نشان خویش به مردم خودداری می کرد، گاه چون نخجیر بر کمر کوه بودی و گاه چون آهو در میان بیابان و گاه چون ابر در صعود قطرات عبرات می باریدی و گاه چون سیل در آن حدود سر بر سنگ زنان می غلطیدی و گاه چون سایه در پس دیوار می افتادی و زیان حال اینچنین می سرودی.

تاکی از حادثه دلتنگ و پریشان بودن
 چند از جور فلک بی سر و سامان بودن

گاه چون ابر شدن بر گه و گریان بودن

گاه چون سیل نهادن به ره دریا سر

گاه چون آهو در دشت و بیابان بودن

گاه چون نخجیر از این کوه به آن کوه شدن

گاه چو خورشید به تنهایی پویان بودن

گاه چون سایه نشستن ز پس هر خس و خار

روزی در میان بیابانی بر این حال می‌رفت، بزرگی را دید محاسن سپید که جامه سپید پوشیده نماز می‌کرد، در موافقت او به نماز مشغول گشت، چون آن بزرگ نماز را سلام داد، پرسید از کجایی و اینجا چه می‌کنی؟ گفت: گریخته‌ام، متواریم، از جور سلطان خائف شده و بر جان خود نالین گشته‌ام، وادی به وادی می‌گردم و از

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 5، ص: 224

بیابانی به بیابانی ره می‌سپرم، ساعت به ساعت هلاک خود را انتظار می‌کشم. آن بزرگ به او گفت:

فَأَيْنَ أَنْتَ مِنَ السَّعَةِ؟

از هفت گانه به کجایی؟

گفتم: کدام هفت که شش جهت و پنج حس و چهار طبع من چنان مستغرق خوف و وحشت گشته‌اند که دو ساعت در يك موضع نتوانم بود، چه دایم که کدام هفت می‌گویی، من از اندوه نه هفت می‌دانم و نه هشت. گفت: گوش دار تا از زبان من بشنوی و به برکات این دعا چشم فرج بدوزی؛ و این دعا بخواند:

سُبْحَانَ اللَّهِ الْوَاحِدِ، سُبْحَانَ الَّذِي لَيْسَ غَيْرُهُ، سُبْحَانَ الْقَائِمِ الْقَدِيمِ الَّذِي لَا بَدَأَ لَهُ، سُبْحَانَ الَّذِي يُحْيِي وَ يُمِيتُ، سُبْحَانَ الَّذِي كُلُّ يَوْمٍ هُوَ فِي شَأْنٍ، سُبْحَانَ الَّذِي خَلَقَ مَا يُرَى وَ خَلَقَ مَا لَا يُرَى، سُبْحَانَ الَّذِي عَلِمَ كُلَّ شَيْءٍ مِنْ غَيْرِ تَعْلِيمٍ. اللَّهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ بِحَقِّ هَذِهِ الْكَلِمَاتِ وَ حُرْمَتِهِنَّ أَنْ تَفْعَلَ بِي كَذَا وَ كَذَا. «1»

و چند بار اعاده کرد تا یاد گرفتم و سپس امن و سکونی در دل من پدید آمد و از آن خوف و رعب هیچ در خاطر من نماند و هم از آن موضع به آرزویی فسیح و امیدی هر چه تمام‌تر روی به عبدالملك آوردم و به در سرای او رفتم و دستوری خواستم، مرا دستوری دادند، چون به عبدالملك رسیدم گفتم: ساحری آموختی که بدان استظهار چنین جرأت نمودی؟

گفتم: نه، امر و حال خود با او حکایت کردم و دعا بر خواندم، مرا امان داد و نیکی بسیار کرد و از آن بلا و محنت به برکت دعا نجات یافتم و لذت فرج بعد از شدت را چشیدم.»

(1) - الهواتف: 56؛ الفرج بعد الشدة، تنوخی: 1/ 50.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 5، ص: 225

دعای کرب و اثر آن

«ولید بن عبدالملک در روزگار حکومت خود به صالح بن عبدالله که عامل مدینه بود به دستخط خویش نوشت که حسن بن حسن بن علی بن ابی طالب علیه السلام را که محبوس است از حبس بیرون آور و در مسجد رسول خدای دستور بده تا پانصد تازیانه بر او بزنند!

صالح بر فراز منبر شد تا فرمان ولید را برخواند و بعد از آن دستور ولید را بر آن سلاله نبوت اجرا نمایند. هنوز در میان خواندن بود که وجود مبارک حضرت زین العابدین علیه السلام از در درآمد و مردمان راه او را گشاده کردند تا نزدیک حسن بن حسن رسید و فرمود: پسر عمو چه بوده است تو را؟ خدای را به دعای کرب بخوان تا حضرت محبوب تو را از این مکروه فرج آورد. حسن گفت: ای پسر عمو، دعای کرب کدام است؟ فرمود: بگو:

لا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ الْحَلِيمُ الْكَرِيمُ، لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ الْعَلِيُّ الْعَظِيمُ، سُبْحَانَ اللَّهِ رَبِّ السَّمَاوَاتِ السَّبْعِ وَ رَبِّ الْأَرْضِينَ السَّبْعِ وَ رَبِّ الْعَرْشِ الْعَظِيمِ، وَ الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ.

هیچ معبودی جز آن خدای حلیم کریم نیست، هیچ معبودی جز آن خدای بلند جایگاه عظیم نیست. منزّه است خدای صاحب آسمانهای هفتگانه و مالک زمینهای هفتگانه و خدای عرش بزرگ؛ و سپاس خدای را که پروردگار عوالم هستی است.

سپس برگشت. حسن بن حسن این دعا را تکرار می کرد که صالح از منبر فرود آمد و گفت: او را باز گردانید که از سیمای او مردی مظلوم می بینم، در کار او به امیر رجوع کنم. و حال او عرضه داشت، در مدت نزدیک جواب آمد که او را آزاد

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 5، ص: 226

کنید! «1»

به کوی وصل تو هر کس که ره برد یارا	کی آرزو بنماید بهشت اعلا را
به مهر زُهره جبینان کجا سپارد دل	کسی که دید جمال تو ماه سیما را
اگر چه سرو سَهی در چمن بود آزاد	ولیک بنده بود آن قد دل آرا را
حجاب بین تو و دوست جز من و ما نیست	به یک طرف بزن این پرده من و ما را
علاج درد منیت به غیر او نبود	به او دوا کن اگر طالبی مداوا را
ز جوی عقل کجا آب می خورد دیگر	کسی که یافت چو لامع ز عشق دریا را

(لامع)

داستان زندان ابراهیم تیمی با شخصی از بحرین

«ابراهیم تیمی حکایت کرد که چون حجاج بن یوسف مرا محبوس گردانید موضعی دیدم تنگ و تاریک تر از دل عاشقان و دیده معشوقان، مردم زیادی در حبس بودند و هر دو نفر را یک بند نهاده و هر کس را چندان بیش جای نبود که

تفسیر و شرح صحیفه سجاده، ج 5، ص: 227

نشسته بودند، مصلی و مسجد و مرقد و محلّ قضای حاجت یکی بود و ما از تنگی موضع و وحشت منزل بدین حالت بودیم که مردی را از اهل بحرین درآوردند، جایگاه نشستن نیافت و محبوسان او را راه نمی دادند و به یکدیگر می انداختند. مرد گفت: صبر کنید که من امشب بیش اینجا نخواهم بود.

چون شب درآمد برخاست و نماز گزارد و گفت:

یا رَبِّ، مَنْنْتَ عَلَیْ بِدینِكَ، وَ عَلَّمْتَنِ کِتَابَكَ، ثُمَّ سَلَّطْتَ عَلَیَّ شَرَّ خَلْقِكَ! یا رَبِّ، اللَّیْلَةُ اللَّیْلَةُ لَا اصْبَحُ فِیه.

الهی! به فرهنگ پاکت بر من منت گذاری و قرانت را به من آموختی، آن گاه شریترین موجود را بر من مسلط نمودی! ای مالک من، همین امشب، همین امشب که آزادی من به صبح نینجامد.

هنوز صبح سر از گریبان مشرق بر نیاورده بود که در زندان بگشادند و آن مرد را آواز دادند. گفتم: مگر برای سیاست و قتل بیرون می برند! در حال قید از پای او برگرفتند و خلاص دادند. بیامد و بر در زندان بایستاد و بر ما سلام کرد و گفت:

أَطِيعُوا اللَّهَ لَا يَعْصِيكُمْ.

خدا را اطاعت کنید، تا خداوند خواسته شما را روا گرداند.

بفکن از رأس خود اینجا گاه کلاه

چشم بگشا روی جانان کن نگاه

جوش دیگر باید اندر جوشش

لون دیگر باید اندر پوشش

پای تو رفته است اینجا گاه به گل

تو به خود وامانده ای ای کور دل

گر همی خواهی تو سرخی جبین

پای بیرون کش از این قارون زمین

تا شود روشن عیان دیده ات

سرمه بینش بکش در دیده ات

تا خزان‌ت گردد اینجا که بهار	دیده معنی گشا در روی یار
گر هزاران سال باشی دیده را	تو به این دیده کجا بینی ورا
در شود از وصل بر روی تو باز	گر تو پیوندی کنی با اهل راز
تا توان بر او نظر انداختن	لوح دل را پاک باید ساختن

تفسیر و شرح صحیفه سجاده، ج 5، ص: 228

من نظر در خوبرویان کرده‌ام	لوح زشتی را ز زشتان شسته‌ام
در سیاهی روز کی پیدا بود	چشم نابینا کجا بینا بود

(عطار نیشابوری)

داستان ابوسعید بقال در زندان حجاج

«ابوسعید بقال حکایت کند که من و ابراهیم تیمی در حبس حجاج بودیم. يك شب به وقت نماز مغرب با هم سخن می‌گفتیم که شخصی را درآوردند. گفتم:

یا عَبْدَ اللَّهِ مَا قَضَيْتُكَ؟

از حال او و سبب حبس او سؤال کردم، گفت: هیچ موجب دیگر نمی‌دانم الا آن که رئیس محل از من بدینگونه سعایت کرده که او نماز بسیار می‌خواند و روزه بسیار می‌گیرد، همانا که مذهب خوارج دارد. بدین تهمت مرا گرفته و محبوس کرده‌اند؛ به خدا قسم این مذهبی است که هرگز نپسندیده‌ام و هوای آن بر دل من نگذاشته است و دوست نداشته‌ام آن

مذهب را و اهل آن مذهب را. بعد از آن گفت: بفرمایید تا مرا آب وضو دهند. التماس کردیم تا به جهت او آب وضو آوردند، وضو ساخت و چهار رکعت نماز بگزارد و بعد از آن بگفت:

اللَّهُمَّ أَنْتَ تَعْلَمُ إِسَاءَتِي وَ ظُلْمِي وَ إِسْرَافِي، لَمْ أَجْعَلْ لَكَ وَلَدًا وَ لَا نِدَاءً وَ لَا صَاحِبَةً وَ لَا كُفُوًا، فَإِنْ تُعَذِّبْنِي فَبِعَذَابِكَ، وَ إِنْ تَغْفِرَ عَنِّي فَإِنَّكَ أَنْتَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ. اللَّهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ يَا مَنْ لَا يُعْلِطُهُ الْمَسَائِلُ، وَ يَا مَنْ لَا يَشْغَلُهُ سَمْعٌ عَنْ سَمْعٍ، وَ يَا مَنْ لَا يُبْرِئُهُ إِلَّا الْحَاجُّ الْمَلْحِنُ، أَنْ تَجْعَلَ لِي فِي سَاعَتِي هَذِهِ فَرَجًا وَ مَخْرَجًا مِنْ حَيْثُ أَرْجُو ...

خداوندا، تو کردار زشت و ستم و اسراف مرا می دانی، برای تو فرزند و همتا و همسر و شریکی ننهادام، پس اگر عذابم کنی از روی عدالت توست و اگر از من درگذری تو را سزد که تو بسیار بخشنده و مهربان و عزیز و حکیمی.

خداوندا! ای که درخواست های گوناگون او را به اشتباه نیفکند، ای که هیچ

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 5، ص: 229

شنیدنی او را از شنیدنی دیگر سرگرم نسازد، ای که پافشاری اهل اصرار او را دلتنگ نکند، از تو می خواهم که در همین ساعت برای من فرج و راه گریزی از آن جا که امید دارم قرار دهی ...

چند نوبت همین بگفت. بدان خدایی که جز او خدایی نیست، هنوز دعا تمام نکرده بود که در زندان بگشادند و او را آواز دادند. برخاست و گفت: اگر عافیت باشد به خدا که شما را در دعا فراموش نکنم و اگر حالی دیگر بود خدای در دنیا به رحمت و ثواب در آخرت جمع گرداند. روز دیگر شنیدیم که دست تعرض از او کوتاه کردند و او را مطلق العنان گردانیدند، به برکت اخلاص این دعا.»

دعای خفی اللطف و نجات از مرگ

«هارون الرشید روزی به یکی از خدمتکاران خود گفت که چون شب درآید به فلان حجره رو و در بگشا و آن کس که در آن جا یابی بگیر و به فلان صحرا رو و در فلان موضع قرار بگیر که آن جا چاهی است آماده، او را زنده در آن چاه افکن و چاه را به خاک انباشته کن و باید که فلان حاجب با تو باشد.

آن شخص به موجب فرمان، آن حجره بگشاد، در آن جا نوجوانی دید در غایت جمال و لیاقت و ظرافت و لطافت که آفتاب از نور روی او خجل شدی. او را بگرفت و به جبر هر چه تمام تر وی را به طرف محل مقصود حرکت داد. جوان گفت: از خدای بترس که من فرزند رسول خدایم، الله الله که فردای قیامت جدّ مرا بینی و خون من در گردن تو باشد!

مأمور هارون سخن وی را هیچ التفات نکرد و آن جوان را کشان کشان در آن موضع برد که هارون دستور داده بود. جوان چون هلاک خود معاینه دید، از جان نومید گشت و گفت: ای فلان در هلاک من تعجیل مکن که هر گاه که خواهی توانی، مرا چندان امان ده که دو رکعت نماز بگزارم، بعد از آن تو دانی بدانچه تو را

تفسیر و شرح صحیفه سجاده، ج 5، ص: 230

فرموده‌اند. برخاست و دو رکعت نماز بگزارد و آن موکلان شنیدند که در نماز می‌گفت:

يَا خَفِيَ اللَّطْفِ أَعْيَىٰ فِي وَقْتِ هَذَا، وَالْطُّفُّ بِي لُطْفِكَ الْخَفِيِّ.

ای آن که لطف پنهان داری، مرا در این گاه یاری رسان و با لطف پنهان خویش مورد نوازشم قرار ده.

گفتند: دعا هنوز تمام نشده بود که بادی سخت برخاست و غبار تیره پدید آمد چنانکه یکدیگر را نتوانستیم دید و از صعوبت آن حال به روی درافتادم و به خویشتن چنان مشغول شدم که پروای آن جوان نبود. بعد از آن غبار نشست و باد ساکن گشت، جوان را طلب کردیم، نیافتیم و آن بندها را دیدیم که در وی بود آن جا افتاده. با یکدیگر گفتیم نباید که امیر را گمان افتد که ما او را آزاد کردیم و اگر دروغ گوئیم تواند بود که خبر آن جوان بعد از این به وی رسد و اگر راست گوئیم باشد که باور ندارد و ما را هلاک کند.

بعد از این با یکدیگر گفتیم که دروغ ما را از بلا نخواهد رهانید، راستی بهتر خواهد بود. چون نزدیک هارون درآمدم صورت حال را به راستی با وی حکایت کردیم. رشید گفت: خَفِيَ اللَّطْفِ او را از هلاک برهانید، بروید به سلامت و این سخن به هیچکس نگوئید.»

جز عشق جمال تو مرا کار نباشد

در هر دو جهان غیر توأم یار نباشد

در دار جهان غیر تو دیار نباشد

کردیم به عالم نظر از دیده تحقیق

جز روی نکوی تو پدیدار نباشد

اشیای جهان جمله چو آینه و در آن

خَقَّاش ولی لایق دیدار نباشد

بی پرده چو خورشید جمال تو بتابد

با بدرقه لطف تو دشوار نباشد

دشوار بود گر چه ره عشق ولیکن

(لامع)

تفسیر و شرح صحیفه سجاده، ج 5، ص: 231

داستان ابوالحسن بن ابی طاهر و فرزندش در زندان

«ابوالحسن بن ابی طاهر می گوید:

ابوجعفر محمد بن ابی القاسم در آن وقتی که براریکه قدرت و در منصب وزارت القاهر بود، بر من و پدرم خشم گرفت، در جایی به غایت تنگ و تاریک ما دو نفر را حبس کرد، هر روز ما را به محاکمه کشیده و پدرم و مرا به مال مصادره و مطالبه می کردند و در برابر چشم پدر مرا به شکنجه و آزار دچار می ساختند.

در آن حبس شداید و مشقات بسیار کشیدیم، تا روزی پدرم مرا گفت که ما را با این نگاهبانان زندان آشنایی حاصل شده، لازم است به مراعات حال اینان برخاست؛ به فلان صراف که دوست من است کاغذی بنویس تا سه هزار درهم به نزد ما فرستد و ما در بین این زندانبانان تقسیم کنیم.

من آنچه فرموده بود بجای آوردم. چون سه هزار درهم برسد خواستم تسلیم مأموران کنم، هر چند کوشیدم قبول نیفتاد. از امتناع ایشان تفحص کردم و در کشف حقیقت پافشاری نمودم، عاقبت به من گفتند: وزیر امشب بر قتل شما عزم بسته است و حکم جزم کرده که شما را از بین ببرد؛ در چنین حالتی قبیح است ما چیزی از شما قبول کنیم.

من از شنیدن این خبر بی آرام گشتم و اضطرابی هر چند تمام تر در من پدید آمد و رنگ صورتم برگشت. چون پدر را از آن حال آگاهی دادم گفت: درهم برگردان. چنان کردم.

پدرم در آن ایام که در حبس بود، پیوسته صائم بودی، چون شب می‌رسید غسل می‌کرد و به نماز و دعا و خضوع و خشوع مداومت می‌نمود و من با او موافقت می‌کردم، تا آن که آن شب نماز خفتن بگزارد و به زانو درآمد و مرا گفت: تو نیز اینچنین حالت بر خود بگیر. من نیز همانند پدر به حال خضوع در برابر حریم حضرت محبوب برآمدم. پدر روی به جانب حق کرد و عرضه داشت: یارب، وزیر

تفسیر و شرح صحیفه سجاده، ج 5، ص: 232

القاهر بر من ستم روا داشت، مرا چنانکه می‌بینی به حبس انداخت و قصد جان من و پسر من نمود.

فَأَنَا بَيْنَ يَدَيْكَ قَدْ اسْتَعْدَيْتُ إِلَيْكَ وَأَنْتَ أَحْكَمُ الْحَاكِمِينَ، فَأَحْكُمْ بَيْنَنَا.

من پیش روی تو هستم و از تو کمک خواستم و تو حاکم‌ترین داوران هستی، پس بین ما داوری کن.

و بر این دعا هیچ اضافه نکرد و بعد از آن آوازی نیک بلند برداشت و این جمله را تکرار کرد:

«فَأَحْكُمْ بَيْنَنَا.»

تا آن که چهار ساعت از شب بگذشت، واللّه که هنوز گفتن فاحکم بیننا قطع نکرده بود که آواز در شنودم. شک نکردم که جهت اعدام ما آمده‌اند. از غایت هول و سختی آن حال بترسیدم و بیهوش گشتم. چون نیک بنگریستم خادم القاهر با شمع‌ها و مشعل‌ها به زندان آمده بود، آواز داد که ابن ابی طاهر کدام است؟ پدرم برخاست و گفت: اینک منم. گفت: پسرت کجاست؟ گفت:

این است پسر من. گفت: بسم‌الله، بازگردید به سلامت و عافیت و مکرم و محترم.

چون بیرون آمدم معلوم شد که وزیر را گرفته‌اند و قاهر بر او به شدت غضبناک شده و خداوند مهربان بر ما لطف و رحمت آورده. وزیر بیچاره سه روز در قید و بند و در تنگنای زندان زیست تا ملک الموت او را از رنج دنیا خلاص و به عذاب آخرت دچار ساخت.»

که یکدم می‌نشاید بود غافل

بدان ای دل اگر هستی تو عاقل

دل و جانت قرین درد باید

به روز و شب عبادت کرد باید

از آن بخشیدت ای جان زندگی را	که تا بندی کمر مر بندی را
به راه بندی چون اندر آپی	به قدر وسع خود جهدی نمایی
کلید معرفت آمد عبادت	به شرط آن که گویی ترك عادت
عبادت را اساس راه دین دان	عبادت بود مقصودش یقین دان

تفسیر و شرح صحیفه سجاده، ج 5، ص: 233

چو مرد از اصل فطرت مستعدّ است	همه کار وی اندر دین مجدّد است
چو گشتی مستعدّ این سعادت	مکن تقصیر در عین عبادت
عبادت چون کنی از علم باید	که تا کاری تو را زانجا گشاید
اگر بی علم باشد کار و بارت	یقین بر هیچ پاید روزگارت

(عطار نیشابوری)

داستان محمد بن زید علوی و شخصی از بنی امیه

«در تواریخ معتبره آورده اند که:

عادت محمد بن زید علوی معروف به داعی که حاکم طبرستان بود بر این قرار داشت که در ابتدای هر سال که کارگزاران دولت مشغول به تحصیل مالیات می شدند، در بیت المال نظر می کرد و هر چه از سال گذشته باقی مانده بود بر جماعتی از

قریش که در آن ولایت بودند، بر حسب اختلاف شأنشان قسمت می کرد و هر يك را فراخور حسب و نسب نصیبی می داد.

يك سال بنا بر عادت مقرر بر مقرر حکمرانی نشسته بود تا مرسومات و ارزاق را به اهل استحقاق برساند. اول بنی هاشم را نصیب فرمود. چون از تمامت بنی هاشم فارغ شد فرمود: تا بنی عبد مناف را آواز دادند. مردی برخاست و گفت: من از بنی عبد منافم. داعی گفت: از کدام قبیله ای؟ گفت: از بنی امیه. گفت: از کدام بطن؟ آن مرد خاموش شد. گفت: مگر از فرزندان معاویه ای؟ گفت: آری. داعی گفت: از کدام فرزند؟ باز خاموش شد. گفت: مگر از فرزندان یزیدی؟ گفت: بلی. گفت:

بداندیشه ای است تو را و خطا تدبیری افتاده است که قصد این ولایت کرده ای که ولایت این ولایت آل ابی طالبند و ایشان را از شما طلب خون قصاص است به جهت سید ایشان حسین بن علی علیهما السلام و تو را از این به بعد هرگز چاره نبود، چه اگر غرض استمداد و استعانت بود در شام و عراق جمعی توانستی یافت که به جدّ تو تولا

تفسیر و شرح صحیفه سجاده، ج 5، ص: 234

کردندی و اسلاف تو را دوست داشتندی، با تو مبرّت و احسان کردند. اگر این اختیار از سر جهل و نادانی کرده ای تمام تر از این جهل نمی باشد و اگر دانسته و متعمداً ارتکاب این مخاطره کرده ای، خود را به دست خویش در ورطه هلاک انداخته و به پای خود به گورستان آمده ای!

علویان چون این سخن بشنیدند هر يك به نظر عداوت و چشم حقارت در وی نگریستند و خواستند که قصد او کنند، داعی بانگ بر ایشان زد و گفت: ساکت باشید و مپندارید که کشتن او قصاص خون حضرت سید الشهداء علیه السلام خواهد بود، او را چه جرم است در این مسأله؟ خدای تعالی حرام کرده است که کسی را به جرم کس دیگر مؤاخذت کنند چنانکه فرمود:

و لَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَى «1»

و هیچ بردارنده بار گناهی بار گناه دیگری را به دوش خود بر نمی دارد.

والله اگر کسی متعرض او شود آن کس را قصاص کنم. پس گفت: بشنوید حکایتی و آن را در کارها اسوه و دستور خویش سازید. پدر من با من حکایت کرد و از پدر خود روایت فرمود که ابومنصور، حاکم عباسی، آن سال که به حج رفته بود گوهری قیمتی بر وی عرضه داشتند که مثل آن ندیده بود و از آن تعجب نمود. بعد از آن به او گفتند که محمد بن

هشام بن عبدالمملک گوهری از این بهتر و پرقیمت تر و فاخرتر دارد. منصور ربیع حاجب را گفت تا محمد بن هشام بن عبدالمملک را طلب کند و آن گوهر را از او بستانند. پسر هشام هم بعد از این واقعه پنهان شد.

منصور گفت: فردا که در مسجدالحرام من نماز جمعه گزارم تو بگو تا همه درها را فرو بندند و قفل بر نهند و معتمدان و ثقات را بر آن درها موکل گردان و بعد از آن يك در بگشای و خود بر آن در بنشین و باید هیچ کس از آن در بیرون نرود الا آن که

(1) - اسراء (17): 15.

تفسیر و شرح صحیفه سجاده، ج 5، ص: 235

تو او را بشناسی؛ در هر صورت چون محمد بن هشام در این مسجد باشد بدین طریق ظاهر شود.

چون روز دیگر شد. ربیع آنچه دستور داشت بجای آورد. چون درهای مسجد را فرو بستند، محمد بن هشام به علت این که از قضیه گوهر واقف بود دانست که مقصود و مطلوب اوست و به هر حال در معرض گرفتاری است. از خوف جان و بیم هلاک حیران و مدهوش بماند و اثر آن حیرت بر وی ظاهر گشت.

در آن حال چشم محمد بن زید بن علی بن الحسین بن علی بن ابی طالب علیهم السلام بر وی افتاد، چون او را به غایت اندوهگین و غمناک و متفکر یافت با خود گفت این مرد، کار افتاده و صاحب واقعه می نماید، اعانت و اغاثت او از لوازم کرم ذاتی و طهارت نسب باشد. پس روی بدو آورد و گفت: ای مرد! بس پریشان خاطر و متفکر و پراکنده ضمیر و متوهم خاطرت می بینم، تو چه کسی و واقعه تو چیست و خوف و رعب تو از کیست؟ با من بگوی و در امان خدا و ضمان سلامت باشی و از تو پذیرفتم که هر سعی که امکان دارد بجای آرم تا از آنچه موجب ملالت توست و از آن که خائفی تو را ایمن گردانم.

گفت: منم محمد بن هشام بن عبدالمملک، اکنون تو بفرمای که نام تو چیست و نسب به که می رسانی؟ گفت: من محمد بن زید بن علی بن الحسین ام. محمد بن هشام گفت: **إِنَّا لِلَّهِ وَ إِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ**. اگر تو مکافات آنچه پدر من با پدر تو کرده است بخواهی مرا دل از جان بر باید گرفت و طمع از امان بیاید برید.

محمد بن زید گفت: باک مدار ای پسر عم که کشنده زید تو نیستی و به کشتن تو جبران آن شکستگی و سد آن ثلمه و قصاص آن خون و انتقام آن ظلم، حاصل نخواهد شد و امروز من بدین سزاوارم که دست گیرم نه بدان که به دست

دشمنت باز دهم و به من آن لایق است که پامردت باشم نه آن که پایمالت گردانم، اما مرا معذور دار که اگر از برای مصلحتی مکروهی به تو رسانم یا ناسزایی در روی تو بر

تفسیر و شرح صحیفه سجاده، ج 5، ص: 236

زبان رانم، چون آن ابداء متضمن خلاص و آن جفا مقتضی آزادی باشد باید که قبول نمایم. گفت: **الْأَمْرُ إِلَيْكَ وَ أَنَا مُسَلِّكٌ بَيْنَ يَدَيْكَ**. هیچ توقف و تأخیر منماید و آنچه مصلحت است بفرمای.

محمد بن زید ردای خود را بر سرش انداخت و او را با رداء در هم پیچید و گریبانش با آن رداء یکجا بگرفت و به زور جبر او را به سوی در بکشید. چون چشم ربیع بر وی افتاد، محمد بن زید لطمه‌ای سخت و طپانچه‌ای محکم بر روی محمد بن هشام زد و همچنان پیش ربیع آورد و گفت: یا ابا الفضل، این خبیث شتربانی است از شتربانان کوفه، اشتران خود را به کرایه به من داده بدان شرط که مرا باز به کوفه برد ولی از من بگریخته است و اشتران را به بعضی از سپهسالاران خراسانی به کرایه داده است، چند موکل با من بفرست تا این خبیث را با من به نزد قاضی آورند و اگر خراسانیان در راه من تعدی کنند مانع شوند.

ربیع گفت: سمعاً و طاعةً یابن رسول الله؛ و دو سرهنگ با او بفرستاد. چون از پیش ربیع چندان برفتند که ایمن شدند، محمد بن زید گفت: یا خبیث حق مرا می‌گذاری؟ گفت: آری، یابن رسول الله، پس سرهنگان را گفت چون اقرار کند شما بازگردید. ایشان باز گشتند، محمد بن زید رداء را از گردن محمد بن هشام بیرون کرد و گفت: اکنون تو را هر کجا باید، برو.

محمد بن هشام سر محمد بن زید را ببوسید و گفت: پدر و مادر من فدای تو باد! یابن رسول الله،

اللَّهُ اعْلَمُ حَيْثُ يَجْعَلُ رِسَالَتَهُ «1»

خدا داناتر است که مقام رسالت را در کجا قرار دهد.

پس آن گوهر نفیس و جوهر گرانمایه را بیرون کرد و گفت: طمع می‌دارم که به

(1) - أنعام (6): 124.

تفسیر و شرح صحیفه سجاده، ج 5، ص: 237

قبول آن منت بر من نمی و به پذیرفتن این هدیه مرا مشرف گردانی. محمد بن زید قبول نکرد و گفت: ما از اهل آن خاندانیم که اگر نیکویی به کسی رسانیم از او مکافات نستانیم و من بزرگتر از این را از تو بگذاشته‌ام و آن خون زید بن علی است، برو به عافیت و سلامت، هر چند زودتر از این شهر بروی بهتر؛ زیرا که ربیع به طور جدی در طلب توست. محمد بن هشام برفت و متواری شد و به واسطه محمد بن زید از آن بلا بجست و از آن ورطه برست.

چون داعی این حکایت به آخر رسانید بفرمود تا آن اموی را هم چندان که دیگران را از بنی عبد مناف بداد نصیب دادند.»

حکایتی از اثر دیانت و امانت

«یکی از بازرگانان کرخ بغداد حکایت کرد که من در بغداد سمساری و دلالی کردم و یکی از تجار خراسان با من معامله داشت و بر دکان من نشستی با مال بسیار و منال بی شمار، چنانکه هر سال از او به وجه سمساری چندین هزار درهم به من رسیدی و وجه معاش و سبب معیشت من از وی بود.

یکسال به وقت موسم نیامد و به سبب تأخیر او آن منفعت از من باز افتاد و اختلال تمام و اثری فاحش در حال من پدید آمد و به همان جهت محنت بر من متوالی و متواتر گشت و وام بسیار بر من جمع شد و بدان طریق تا مدت سه سال نیامد و من درب دکان فرو بستم و از بیم قرض خواهان متواری گشتم. چون سال چهارم وقت موسم شد، گفتم از حال خراسانی جويا شوم شاید که آمده باشد و حال من به سبب او نیکو شود.

به سوق یحیی آمدم و تجسس و تفحص بجای آوردم هیچ کس از وی مرا خبر نداد. به هنگام بازگشتن به کنار دجله رسیدم. چون ایام تابستان بود و هوا به شدت گرم، لحظه‌ای در آب دجله نشستم تا سوزش آتش اندوه و تپش آفتاب بدان کمتر

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 5، ص: 238

گردد. چون از دجله برآمدم و پای بر خاک نهادم قدری گل به پایم چسبید و از زیر آن تسمه‌ای چرمی به نظر رسید. من جامه در پوشیدم و آن تسمه را بکشیدم، همیانی از زیر آن بیرون آمد نظر کردم همیانی پُر بود، برگرفتم و در زیر جامه پنهان کردم و به خانه آوردم. چون بگشادم در آن هزار دینار زر یافتم.

به سبب آن زر قوتی در من ظاهر شد و با خدای تعالی عهد کردم که چون حال من نیکو شود صاحب این همیان را طلب کنم، چون پیام تمامت آن زر را بدو رسانم و کار خویش را با طلبکاران پس از یافتن همیان قراری دادم و در دکان بگشادم و خدای مهربان در رزق و ربح بر من گشاد و در مدت دو سال سرمایه من چندین هزار دینار شد.

چون موسم حج درآمد، من در تعریف همیان و شناخت صاحبش کوشش کردم ولی هیچ نشانی نیافتم. یک روز در دکان نشسته بودم مردی پیامد با موی بالیده و حالی ژولیده و جامه‌های کهنه که اثر فقر و اضطراب بر وی ظاهر بود. گمان کردم که مگر این بنده خدا یکی از فقرای خراسان است. قصد کردم که درمی چند بدو دهم او بدانست پشت بگردانید و به سرعت هر چه تمام‌تر برفت. من در شك افتادم و در عقب او بدویدم، چون نیک نگاه کردم آن بازرگان خراسانی بود که مرا هر سال از او چندان منفعت رسیدی.

من از آن حال تعجب بماندم و گفتم: ای فلان، این چه زئی و هیئت است و تو را چه واقعه‌ای پیش آمد؟ و آن مال و منال و خوبی و جمال تو کجا رفت؟ او بگریست و گفت: حدیث من طولانی و عجیب است با نشیب و فراز!

او را به منزل بردم و به حمام فرستادم و دستاری لطیف و درآعه‌ای نظیف در او پوشاندم و چون از طعام و آشامیدنی و ضیافت و آنچه از لوازم آن باشد برداختم التماس کردم که سبب تغییر حال و موجب آن تقریر فرمای.

گفت: حال من در ثروت بر تو پوشیده نبود، یکسال بر عادت مستمره استعداد

تفسیر و شرح صحیفه سجاده، ج 5، ص: 239

آمدن این طرف می‌کردم که روزی امیر شهر مرا طلبید و گفت: گوهری قیمتی دارم که جز خلیفه را نشاید و آن را به من سپرد و گفت: وقت رفتن به بغداد همراه خود ببر و آن را به خلیفه بفروش و نمونه‌هایی از قماش به من داد و درخواست کرد به بعضی از بھای این گوهر برایم اقمشه بخر و باقی را به صورت نقد نزد من آور.

من آن گوهر را گرفتم و همیانی از پوست جهت محافظت آن دوختم - صفت آن همیان که باز می‌گفت همان بود که من آن را کنار دجله یافته بودم - آن گوهر را همراه هزار دینار زر نقد در آن همیان نهادم. چون به بغداد رسیدم، به جزیره سوق یحیی به دجله فرو رفتم و در آب نشستم. چون از آب برآمدم همیان را در آن موضع فراموش کردم و تا دیگر روز مرا به یاد نیامد. چون به یاد آمد به طلب همیان بدان موضع شدم باز نیافتم و من این مصیبت را بر نفس خود مهم نگرفتم، با خود فکر کردم که قیمت آن گوهر سه هزار دینار بیش نباشد، سه هزار دینار زر از مال خود به امیر شهر دهم. از بغداد برفتم و حج گزارده سپس به شهر خود برگشتم. سه هزار دینار زر به امیر شهر فرستادم و کیفیت واقعه را به او شرح دادم.

امیر در تمام اموال من طمع کرد و گفت: قیمت آن گوهر پنجاه هزار دینار است.

دستور داد مرا گرفتند و هر قدر مال و منال که داشتم و در تصرف من بود از ناطق و صامت از من سلب کردند و به انواع ضرب و شتم شکنجه و تعذیب گرفتارم کردند تا از بود و نبودم دست برداشتم، با این همه هفت سال هم به زندان محکوم شدم. در این هفت سال به انواع رنج‌ها دچار بودم تا به شفاعت بعضی از مردمان نجات یافتم. بعد از خلاصی دچار شتمت اعدا شدم، از شهر خود دل بریدم و به اینجا آمدم تا با تو مشورت کنم که در چه کاری وارد شوم تا زندگی به قناعت بگذرانم و محتاج خلق نشوم و به ذلت سؤال دچار نیام.

گفتم: ای فلان، خداوند مهربان مقداری از مال توبه تو رسانید و تو را از مردم بی‌نیاز گردانید. آن همیان که تو وصفش کردی نزد من است و آن هزار دینار من

تفسیر و شرح صحیفه سجاده، ج 5، ص: 240

برگرفته‌ام و با خدای تعالی عهد کرده بودم که هر کس وصف همیان گوید به او رسانم؛ برخاستم و کیسه‌ای که در آن هزار دینار بود بیاوردم و پیش وی نهادم.

پرسید: آن همیان بعینه برجاست؟ گفتم: آری. نعره‌ای زد و بیهوش شد. پس از ساعتی که به هوش آمد گفتم: بفرمای آن همیان را بیاورند. خودم رفتم و همیان را آوردم. کاردی بخواست و سر آن همیان بشکافت آن گوهر را که به اندازه کف دست بود بیرون آورد، خدای را بی اندازه شکر گفتم و به هزار دینار نظر نینداخت. گفتم:

زر نیز برگیر که از آن توست. سوگند خورد که آلا به مقدار استری و وجه نفقه راه برنگیرد. بسیار کوشیدم تا سیصد دینار برگرفت و باقی را به من بخشید و استعداد رجوع به خانه و دیار خویش نمود که شاید کارش استقامتی یابد. چون همسفر یافت به سرعت هر چه تمام‌تر به خراسان رفت.

چون سال دیگر شد بازآمد، حال او نیکو شده به ثروت و نعمت رسیده بود.

حالش را جویا شدم، گفتم: چون بازگشتم صورت حادثه را با بزرگان و اعیان شهر گفتم و آن یاقوت پاره را به ایشان نمودم و از آنان خواستم مرا نزد امیر شهر برند. آنان مرا به نزد او بردند. یاقوت پاره را از من گرفت و دستور داد هر چه از من مصادره کرده بودند به من بازگردانند، علاوه بر آن بر من از مال خود نیز انعام زیادی داد و حال من به مرتبه اول بلکه بهتر رسید و این همه از برکت دیانت و امانت تو بود. «1»

آن که بر خوان غم عشق تو مهمانم کرد
خاطرش شاد که شرمنده احسانم کرد
گفته بودم که نوشم می و عشرت نکنم
فصل گل آمد و از گفته پشیمانم کرد

(1) - تمام حکایات در کتاب «فرج بعد از شدت» در فصول مختلف نقل شده است.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 5، ص: 241

جان من از مرض عشق به فرمان تو شد
نازم آن درد که شایسته درمانم کرد
هدهد باد صبا نامه بلقیس وشی
بر من آورد و از آن نامه سلیمانم کرد
آن که از برگ گلش خار خلّد بر کف پا
چشم بد دور که جا بر سر مژگانم کرد
گر دلت سنگ بود می شود از غصّه کباب
گر بگویم که فراق تو چه با جانم کرد
دوش از زلف شکن در شکنت باد صبا
بس که آشفته به من گفت پریشانم کرد
بی تو ای غنچه دهان، سیر گلو گردش باغ
غنچه سان تنگدل و سر به گریبانم کرد

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 5، ص: 242

[«2» ذَلَّتْ لِقُدْرَتِكَ الصَّعَابُ]

دشواری ها در برابر قدرتت آسان گردد.

آسانی دشواری‌ها به قدرت او

آن وجود مقدسی که آسمان‌ها را برافراشته و میلیون‌ها کهکشان و سحابی و میلیاردها ستاره نورانی که بعضی از آنها چندین میلیون برابر خورشید است، در این فضای با عظمت قرار داده، دشواری‌ها به قدرت او آسان می‌گردد.

آن وجود عزیز و حکیمی که زمین را با تمام برنامه‌های حیرت انگیزش مهد حیات موجودات قرار داد و هوای مفرح و ممدّ حیات را به او پیچید و قسمت اعظم آن را آب قرار داد و قشرش را برای پرورش گیاهان مستعد فرمود و انواع گیاهان و حیوانات را در آن پرورش داد، دشواری‌ها به قدرت او آسان می‌گردد. آن قادر متعالی که فاصله زمین و خورشید و فاصله زمین و ماه و فاصله ماه تا خورشید و فاصله هر ستاره‌ای را تا ستاره دیگر و فاصله کهکشانی تا کهکشان دیگر را بر اساس عدل و نظم و حکمت و علم قرار داد، دشواری‌ها به قدرت او آسان می‌گردد.

آن ذات مقدّسی که باران را به موقع و به اندازه از سحاب رحمت، جهت پرورش موجودات و سیراب کردن تشنگان و طهارت موجودات بر سطح زمین می‌بارد، دشواری‌ها به قدرت او آسان می‌گردد.

آن وجود مبارکی که جهت تداوم حیات زمینیان، فصول چهارگانه قرار داد و این فصول را معلول گردش بسیار منظم زمین به دور خورشید قرار داد و شب و روز را با

تفسیر و شرح صحیفه سجاده، ج 5، ص: 243

گردش وضعی زمین پدید آورد، دشواری‌ها به قدرت او آسان می‌گردد.

آن محبوبی که در تمام هستی اعم از بزرگترین پیکره و کوچکترین آن نظمی برقرار فرموده که عقل عاقلان و عرفان عارفان و عشق عاشقان در آن سرگردان است و هرگز در امور هستی کمترین و کوچک‌ترین اشتباهی رخ نمی‌دهد، دشواری‌ها به قدرت او آسان می‌گردد.

آن حکیم علی الاطلاق که جهان را با همه وسعتش از گازهای مملوّ و منبسط در فضا و کیهان ساخته و به صورت صدها میلیارد توده عظیم منظم کهکشانی در آورده که هر يك دارای صدها میلیون خورشیدند و برخی از خورشیدها سیصد میلیون سال نوری دورتر از خورشید ما و بزرگتر از آن است. نور خورشید پس از گذشت هشت دقیقه و کسری به زمین می‌رسد و نور در هر ثانیه سیصد هزار کیلومتر (پنج‌هزار فرسخ) سیر می‌نماید، پس خورشیدی که سیصد میلیون

سال نوری با زمین فاصله دارد، در چه مدت نورش به زمین می‌رسد؟! آری، با قدرت چنین حکیمی و با لطف و رحمت چنین قادری دشواری‌ها آسان می‌گردد.

«ذَلَّلْتُ لِقُدْرَتِكَ الصَّعَابُ»

در کنار قدرت حق، وسعت سماوات را تا جایی که توانسته‌اند با ابزار علمی مشاهده کنند، تا يك میلیارد سال نوری تخمین زده‌اند.

هرگاه بخواهیم کره زمین را در برابر عظمت جهان‌های دور بسنجیم زمین مانند يك قطره آب در برابر اقیانوس‌هاست در حالی که قطر کره زمین معادل 12800 کیلومتر و طول خط استوا 40/076 کیلومتر و حجم زمین برابر 310،000،841 کیلومتر مکعب است. قدرتی که این همه عظمت و شگفتی در برابرش چیزی به حساب نمی‌آید، دشواری‌ها از پرتو عنایت او آسان می‌گردد.

آن ذات یگانه‌ای که به هر يك از موجودات، خواص و آثار عجیبی عنایت کرد و

تفسیر و شرح صحیفه سجاده، ج 5، ص: 244

بین تمام موجودات و آثار خواص آنها ایجاد هماهنگی فرمود و خلاصه به هر موجودی آنچه را که لایق بود مرحمت فرمود، با قدرتش که بی‌نهایت در بی‌نهایت است دشواری‌ها آسان می‌شود.

آری، مسأله از این قرار است و در این حقیقت هیچ شك و شبهه‌ای نیست و اوضاع و احوال هستی و به خصوص حیات فرزندان آدم هم جز این نشان نمی‌دهد، پس اضطراب و دلهره و هیجان و آشوب باطن به هنگام سختی، در حالی که با لطف حضرت او آسان می‌شود، معنا ندارد.

سینه من از غم تو طور عشق

ای به دل خسته من نور عشق

شعله عشق تو به دل حاصلم

حسرت دیدار رخت بر دلم

نیست بدم نیست، مرا هست کرد

جاذبه عشق توام مست کرد

تا به ابد زنده و پاینده کرد

روشنی لطف تو مرا زنده کرد

عشق تو شد گوهر ایمان من	محو سر کوی تو شد جان من
با دل دیوانه من ساختی	عشق خود اندر دلم انداختی
جستن لطف تو بود کار من	ای غم تو عشق دل زار من
تا به ابد زنده ز بوی توام	بنده شرمنده کوی توام

(میرشمس الدین هندی)

آن پروردگار مهربان و رؤفی که نطفه را در رحم مادر و در ظلمات ثلاث به همه چیز رساند و آن را ظرفِ سمع و بصر، روح و جان، روان و نفس، قلب و عقل، فکر و اندیشه، پوست و گوشت، خون و استخوان، رگ و پی، دهان و دندان، لب و ابرو و ... قرار داد و صدای قلب مادر را در جهان رحم برای کودک آرام بخش و در آغوش مادر سینه رشد و آرامش مقرر فرمود، سختی‌ها به قدرت او آسان شود.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 5، ص: 245

صدای قلب مادر

امام صادق علیه السلام در شهر مدینه که فاقد ابزار علمی و وسایل پیشرفته امروز بود، به مادران توصیه سخت داشت به این که کودکان شیرخوار خود را در طرف چپ بخوابانند.

این توصیه قرن‌ها چون يك سفارش زاید یا بی‌مورد جلوه می‌کرد علتش این بود که هیچ کس به فایده این سفارش پی نمی‌برد و بعضی هم به کار بستن این سفارش را خطرناک می‌دانستند و فکر می‌کردند که اگر طفل شیر خوار در طرف چپ مادر خوابانیده شود ممکن است که مادر هنگام خواب بغلطد و طفل را زیر تنه خود خفه کند.

از محمد بن ادریس شافعی که در سال 150 هجری و دوسال پس از درگذشت امام صادق علیه السلام در غزه متولد شد و در سال 199 هجری در قاهره زندگی را بدرود گفت، پرسیدند که آیا مادر طفل شیرخوار را باید در طرف راست خود بخواباند یا در طرف چپ؟ در جواب گفت: بین چپ و راست تفاوتی وجود ندارد و مادر می‌تواند طفل را در هر طرف خود که راحت‌تر است بخواباند.

گاهی هم فرمایش حضرت صادق علیه السلام را مغایر با عقل سلیم می‌دانستند، چون از نظر آنها راست بیش از چپ احترام داشت و فکر می‌کردند که مادر بایستی طفل را در طرف راست خود بخواباند تا این که کودک از کرامت راست برخوردار شود.

نه کسی در شرق برای این توصیه امام صادق علیه السلام ارزش قائل شد نه در غرب و حتی در دوره تجدد دانشمندان با دیده انتقاد هر موضوع علمی را مورد توجه قرار دادند. و درصدد برنیامدند که بفهمند آیا آن گفته از نظر علمی ارزش و فائده دارد یا نه؟

قرون شانزدهم و هفدهم و هیجدهم میلادی که قرون دوره تجدد بود گذشت و قرن نوزدهم میلادی فرا رسید و در نیمه دوم آن قرن دانشگاه کورنیل در آمریکا

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 5، ص: 246

ساخته و شروع به کار کرد.

«عزرا کورنیل، بانی دانشگاه کورنیل که دوران شیرخوارگی و کودکی بسیار سخت را گذرانیده بود، تصمیم گرفت که در آن دانشگاه، یک انستیتوی مخصوص تحقیق در نوزادان و کودکان شیرخوار به وجود آورد. این انستیتو در اولین سال شروع به تدریس از طرف دانشگاه کورنیل به وجود آمد و منضم به دانشکده پزشکی گردید و اینک متجاوز از یک قرن است که به تحقیق در مورد نوزادان و کودکان شیرخوار ادامه می‌دهد.

در مسائل مربوط به نوزادان و کودکان شیرخوار، چیزی وجود ندارد که مورد تحقیق این مؤسسه قرار نگرفته باشد و در جهان هیچ مرکز علمی از لحاظ داشتن اطلاعات راجع به نوزادان و کودکان شیرخوار به پای این مرکز نمی‌رسد. محال است که یک موضوع مربوط به نوزادان و کودکان شیرخوار وجود داشته باشد و این مؤسسه راجع به آن تحقیق نکند، حتی تابلوهایی که شکل نوزادان و کودکان شیرخوار روی آنها کشیده شده مورد تحقیق این مؤسسه قرار گرفته است.

در نیمه اول قرن بیستم محققان این مؤسسه تابلوهای مربوط به نوزادان را در موزه‌های دنیا از نظر گذرانیده و از 466 تابلو که در موزه‌های معروف جهان به نظرشان رسید، دیدند که اکثریت با تابلوهایی است که در آنها مادران، کودکان خود را در طرف چپ بغل گرفته‌اند.

در 373 تابلو، مادران، کودک خود را در طرف چپ در بغل داشتند و در 93 تابلو در طرف راست. بنابراین در هشتاد درصد از تابلوها که در موزه‌های معروف به نظر رسید، مادران کودکان را در طرف چپ بغل گرفته بودند.

در ایالت نیویورک، چند زایشگاه وابسته به مرکز تحقیق مربوط به نوزادان و شیرخواران دانشگاه کورنیل است و دکترهایی که در آن زایشگاه کار می‌کنند، نتیجه مطالعات و معاینات خود را برای مرکز تحقیق مربوط به نوزادان و شیرخواران

تفسیر و شرح صحیفه سجاده، ج 5، ص: 247

می‌فرستند.

از گزارش‌هایی که در طی يك مدّت طولانی از طرف آن دکترها به مرکز تحقیق می‌رسید، این نتیجه به دست می‌آمد که در روزهای اول بعد از تولد، وقتی نوزاد در طرف چپ مادر می‌خوابد آسوده‌تر از آن است که در طرف راست بخوابد و اگر او را در طرف راست مادر بخوابانند، در فواصل نزدیک از خواب بیدار می‌شود و شیون می‌کند.

محققان مرکز تحقیق، مطالعات خود را منحصر به نژاد سفید پوست آمریکایی نکردند بلکه درصدد برآمدند بدانند که آیا در نژادهای سیاه و زرد نیز این موضوع صدق دارد یا نه؟ بعد از يك دوره طولانی تحقیق در نژادهای دیگر، متوجه شدند که این موضوع در تمام اقوام صدق می‌کند و در همه جا نوزادان، به خصوص در روزهای اول تولد، اگر در طرف چپ مادر بخوابند آرام‌تر از آن هستند که در طرف راست مادر به خواب بروند و این واقعیت اختصاص به نژاد سفید پوست ندارد و يك واقعیت جهانی است.

مرکز تحقیق دانشگاه کورنیل، بدون انقطاع این موضوع را مورد مطالعه قرار می‌داد. ساعت‌ها شکم زن باردار از طرف پزشکان مرکز تحقیق به وسیله اشعه مجهول مورد معاینه قرار می‌گرفت تا این که جنین را در شکم مادر ببینند، اما از دیدن جنین چیزی بر اطلاعاتشان افزوده نمی‌شد تا این که هولوگرافی «1» اختراع کردند. بعد از اختراع هولوگرافی پزشکان مرکز تحقیق درصدد برآمدند که با هولوگرافی در حالی که اشعه مجهول جنین را در شکم مادر روشن کرده از آن عکس بردارند و آن وقت دیدند که امواج صدای ضریان قلب مادر که در تمام بدن پخش می‌شود به گوش جنین می‌رسد.

(1) - هولوغرافی: دستگاهی که از اشیای خیلی کوچک عکسبرداری می کند و قدرت عکسبرداری سه بعدی دارد، حتی از صدا هم عکس برداری می کند.

تفسیر و شرح صحیفه سجاده، ج 5، ص: 248

بعد از این مرحله و برای وقوف بیشتر، لازم بود بدانند توقف ضربان قلب مادر، آیا در جنین عکس العمل به وجود می آورد یا نه؟ چون نمی توانستند قلب مادر را متوقف کنند؛ زیرا سبب هلاک آنها می شد، تحقیق را در جانوران پستاندار ادامه دادند و هر بار که قلب جانوری را که جنین در زندان داشت متوقف می کردند، می دیدند که در جنین واکنش به وجود می آید.

آزمایش های مکرر در مورد چند نوع پستاندار، ثابت کرد که وقتی ضربان قلب مادر متوقف می شود، در جنین واکنش به وجود می آید و بعد از مرگ مادر، جنین به هلاکت می رسد. برای این که جنین از خون قلب مادر که به وسیله شریان بزرگ موسوم به آئورت برایش فرستاده می شود، تغذیه می نماید و وقتی قلب مادر متوقف گردید، غذا به جنین نمی رسد و هلاک می شود.

بعد از آزمایش های متعدد، دانشمندان مرکز تحقیق دانشگاه کورنیل دانستند که طفل در شکم مادر نه فقط عادت به شنیدن ضربان قلب او می کند، بلکه ضربان به حیات وی نیز وابستگی دارد و هرگاه ضربان ادامه نیابد، طفل در شکم مادر از گرسنگی می میرد.

عاداتی که جنین قبل از تولد، به شنیدن صدای ضربان قلب مادر دارد، طوری در وی نافذ می شود که بعد از تولد هم اگر صدای قرعه های قلب مادر را نشنود، احساس اضطراب می نماید و هوش کودک نوزاد به خوبی صدای قرعه های قلب مادر را تشخیص می دهد و به همین جهت وقتی نوزاد در طرف چپ مادر قرار بگیرد چون صدای قرعه های قلبش را می شنود، آرام می گیرد، لیکن در طرف راست چون آن صدا به گوشش نمی رسد مضطرب می شود.

اگر بانی دانشگاه کورنیل، یک مرکز تحقیق راجع به نوزادان و شیرخواران در آن دانشگاه به وجود نمی آورد و آن مرکز به طور مستمر راجع به نوزادان و شیرخواران تحقیق نمی کرد، معلوم نمی شد گفته امام صادق علیه السلام که به مادران توصیه کرد

تفسیر و شرح صحیفه سجاده، ج 5، ص: 249

فرزندان شیرخوار خود را در طرف چپ خود قرار بدهند و بخوابانند، مبتنی بر چه مصلحت و فایده می باشد.

امروز در تمام شیرخوارگاه‌های وابسته به مرکز تحقیق دانشگاه کورنیل در اطاقی که نوزادان خوابیده‌اند، دستگاهی است که صدای قُرعات قلب مادر را به وجود می آورد و در تختخواب هر نوزاد يك گوشه می باشد که قُرعات مصنوعی قلب مادر را به گوش کودک می رساند.

قلب انسان بالغ، زن یا مرد، به طور عادی در هر دقیقه 72 بار می تپد. در شیرخوارگاه‌هایی که وابسته به مرکز تحقیق دانشگاه کورنیل می باشد، بارها آزموده‌اند که اگر شماره قُرعات مصنوعی قلب مادر در هر دقیقه يك صد و ده یا یکصد و بیست قرعه شود صدای شیون تمام کودکان که در يك اطاق هستند به گوش می رسد و بایستی شماره قُرعات مصنوعی قلب مادر در هر دقیقه 72 قرعه باشد تا این که کودکان مضطرب نشوند و به شیون درنیایند.

در شیرخوارگاه‌های وابسته به مرکز تحقیق، چند بار این آزمایش را کرده‌اند، عده‌ای از نوزادان را در اطاقی قرار داده‌اند که در آن جا صدای قُرعات مصنوعی قلب مادر به گوش کودکان نمی رسد و عده‌ای را هم در اطاقی قرار دادند که نوزادان در آن جا صدای قُرعات مصنوعی قلب مادر را می شنیدند، هر دفعه که این آزمایش را کردند، معلوم شد که در اطاقی که آن جا قُرعات مصنوعی قلب مادر شنیده می شود وزن کودکان سریع تر از کودکان اطاق دیگر زیاد می شود، در صورتی که غذایی که به کودکان دو اطاق داده می شود از حیث نوع مشابه است! اما در اطاقی که صدای قُرعات مصنوعی قلب مادر شنیده می شود، کودکان با اشتهای زیادتر غذا می خورند و کودکان اطاقی که صدای قُرعات مصنوعی قلب مادر در آن جا به گوش نمی رسد کم اشتها می شوند.

در شیرخوارگاه‌های وابسته به مرکز تحقیق دانشگاه کورنیل راجع به صدای

تفسیر و شرح صحیفه سجاده، ج 5، ص: 250

مصنوعی قلب مادر از لحاظ شدت آنهم تحقیق کرده‌اند و متوجه شده‌اند که اگر آن صدا شدیدتر از صدای طبیعی قُرعات قلب مادر باشد کودکان را مضطرب می کند و به گریه درمی آیند.

یکی از پزشکان مرکز تحقیق دانشگاه کورنیل ضمن سفرهایی که در قاره‌های جهان می کرد دقت می نمود که بدانند مادران در کشورهای مختلف، در معابر، فرزندان خود را چگونه در آغوش می گیرند. این پزشک که به اسم دکتر «لی سالک» خوانده می شود و اکنون در مرکز تحقیق دانشگاه کورنیل مشغول کار است می گوید که اکثر زنها در تمام قاره‌های دنیا در معابر، فرزندان خود را در طرف چپ بغل می گیرند. «1» خداوندی که پاره گوشتی را در سینه مادر، با قدرت کامله

خود منبع این همه آثار و فیوضات جهت آرامش و اطمینان و رشد و کمال و زمینه‌ساز اشتها برای کودک گهواره قرار داده، در سایه قدرتش دشواری‌ها آسان می‌گردد.

اگر شما در هنگام دچار شدن به بند دشواری‌ها، با تضرع و زاری و انابه و توبه و توکل و اعتماد و بصیرت و دوربینی به پیشگاه مقدس حضرت ربّ العزّه رو کنید، با کلید قدرت حق و رحمت و رأفت جناب او دشواری‌های شما به طور قطع آسان می‌گردد.

توکل و توسّل، اعتماد و یقین، تضرع و زاری، ورع و زهد، انفاق و خوشدلی، رأفت و رحمت و به خصوص توبه و دعا و زاری و مناجات، عجیب در حلّ مشکلات و آسان کردن دشواری‌ها موثر است.

آری، او وجود مقدس و مبارکی است که حضرت زین‌العابدین، امام عارفان و قبله عاشقان، درباره‌اش می‌گوید:

(1) - مغز متفکر جهان شیعه: 455.

تفسیر و شرح صحیفه سجاده، ج 5، ص: 251

«ذَلَّتْ لِقُدْرَتِكَ الصَّعَابُ»

تعلیمات آسمانی اسلام از زبان ائمه معصومین علیهم السلام

امامان شیعه که منابع علوم مُلکی و ملکوتی، سرّی و ظاهری، نّهان و آشکار، مادّی و معنوی و دنیایی و آخرتی هستند و قرآن مجید و روایات به صراحت، آنان را راسخون در علم معرفی کرده و دانش و بصیرت آنان را مافوق دانش و بصیرت تمام جهانیان تا روز قیامت می‌داند در دعا‌های حکیمانه خود که از آنها به زبان عرفان تعبیر به قرآن صاعد شده، به ما تعلیم می‌دهند که حضرت حق جلّ شأنه به قدرت و به رحمت و به رأفت خود مشکلات و سختی‌ها و دشواری‌ها را آسان می‌نماید به شرطی که انسان در بروز مشکلات حوصله و صبر به خرج دهد و روی دعا و نیاز و انکسار و ذلّت و خشوع و خضوع از حضرت او برنگرداند و به آن نحوی که دستور داده شده از مشکلات و حوادث و پیشامدها بهره صحیح گرفته شود.

دعای حضرت زهرا علیها السلام در سجده

در دعای سجده بعد از نماز حضرت زهرا علیها السلام آمده است:

يَا مَنْ لَيْسَ غَيْرُهُ رَبُّ يُدْعَى. يَا مَنْ لَيْسَ فَوْقَهُ إِلَهٌ يُخْشَى. يَا مَنْ لَيْسَ دُونَهُ مَلِكٌ يُتَّقَى. يَا مَنْ لَيْسَ لَهُ وَزِيرٌ يُؤْتَى. يَا مَنْ لَيْسَ لَهُ حَاجِبٌ يُرْشَى. يَا مَنْ لَيْسَ لَهُ بَوَّابٌ يُغْشَى. يَا مَنْ لَا يَزْدَادُ عَلَى كَثْرَةِ السُّؤَالِ إِلَّا كَرَمًا وَ جُودًا، وَ عَلَى كَثْرَةِ الذُّنُوبِ إِلَّا عَفْوَاً وَ صَفْحًا، صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَ آلِ مُحَمَّدٍ، وَافْعَلْ بِي كَذَا وَ كَذَا. «1»

ای آن که جز او صاحب و مالکی نیست که بخوانندش. ای آن که فوق او

(1) - بحار الأنوار: 181/88، صلاة فاطمة عليها السلام، حدیث 7؛ مصباح المتهجد: 302، صلاة فاطمة عليها السلام.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 5، ص: 252

معبودی نیست که عارفانه ترسندش. ای آن که غیر او فرماندهی نیست که پرهیزندش. ای آن که او را وزیری نیست که آیندش. ای آن که حریم حضرتش را پرده‌داری نیست که رشوه دهندش. ای آن که وی را درباری نیست که به نزد او روند. ای آن که حاجت خواهی از او جز به کرم و جودش نیفزاید و کثرت گناه جز عفو و چشم‌پوشی نیاوردش، بر محمد و آل محمد درود فرست و مشکلات و دشواری‌های مرا اعم از مادی و معنوی آسان گردان.

دعای امام سجاد علیه السلام بعد از نماز

در دعای بعد از نماز حضرت زین‌العابدین علیه السلام، آمده است:

يَا مَنْ أَظْهَرَ الْجَمِيلَ، وَ سَتَرَ الْقَبِيحَ، يَا مَنْ لَمْ يُوَاجِدْ بِالْجَرِيرَةِ وَ لَمْ يَهْتِكِ السِّرَّ، يَا عَظِيمَ الْعَفْوِ، يَا حَسَنَ التَّجَاوُزِ، يَا وَاسِعَ الْمَغْفِرَةِ، يَا بَاسِطَ الْيَدَيْنِ بِالرَّحْمَةِ، يَا صَاحِبَ كُلِّ جَوَى، يَا مُنْتَهَى كُلِّ شَكْوَى، يَا كَرِيمَ الصَّفْحِ يَا عَظِيمَ الرَّجَاءِ، يَا مُبْتَدِئاً بِالنَّعَمِ قَبْلَ اسْتِحْقَاقِهَا، يَا رَبَّنَا وَ سَيِّدَنَا وَ مَوْلَانَا، يَا غَايَةَ رَغْبَتِنَا، أَسْأَلُكَ اللَّهُمَّ أَنْ تُصَلِّيَ عَلَى مُحَمَّدٍ وَ آلِ مُحَمَّدٍ. «1»

ای آن که اعمال و کارها و برنامه‌های زیبا را ظاهر ساخت و کار زشت و نازیبا را جهت حفظ آبروی انسان پنهان داشت. ای آن که به سرعت، بر گناه و عصیان توبیخ و مؤاخذه نکرد و پرده حرمت عاصی را ندرید. ای بزرگ گذشت، ای نیکو درگذرنده، ای فراخ آمرزش، ای دو دست گشاده به رحمت، ای دانای هر سخن نھان، ای مرجع نھایی هر شکایت، ای گرامی چشم‌پوش،

(1) - بحار الأنوار: 187/88، صلاة امام زين العابدين عليه السلام، ذیل حدیث 11؛ جمال الأسبوع: 275.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 5، ص: 253

ای بس بزرگ مایه امید، ای آغازکننده به نعمت‌ها پیش از لیاقت موجودات به آنها، ای مالک ما و آقای ما و مولای ما، ای نهایت میل و عشق و علاقه ما، از تو می‌خواهم که بر محمد و آل محمد درود فرستی.

راستی، در این فرازهای بلند و ملکوتی و جملات حکیمانه و عاشقانه دقت کنیم تا آن طور که باید خدای خود و اسما و صفاتش را بیشتر بشناسیم و از این به سعادت و سلامت خود بیفزاییم و به کسب خیر دنیا و آخرت نایل آییم.

بیرون شدن ز دایره بر نقطه مشکل است

نقش رخ تو دایره نقطه دل است

نقش خیال روی توأم در مقابل است

هر جا که می‌کنم نظر از شرق تا به غرب

گاهی نیافتم که ز ذکر تو غافل است

چندان که گرد خرمن هستی برآمدم

مهر تو مهرای است که در حقّه دل است

نقش تو صورتی است که در پرده ضمیر

کآب حیات بی تو مرا زهر قاتل است

گر بی تو تشنه جان بدهم ننگرم در آب

(عماد الدین نسیمی)

دعای امام صادق علیه السلام بعد از نماز

در دعای بعد از نماز حضرت صادق علیه السلام آمده:

یا صانعُ كُلِّ مَصْنُوعٍ، یا جابرُ كُلِّ كَسِيرٍ، و یا حاضرُ كُلِّ مَلَأٍ، و یا شاهدُ كُلِّ بَحْوٍ، و یا عالمُ كُلِّ خُفْيَةٍ، و یا شاهدُ غَيْرِ غَائِبٍ، و غالبُ غَيْرِ مَغْلُوبٍ، و یا قَرِيبُ غَيْرِ بَعِيدٍ، و یا مُؤَنِّسُ كُلِّ وَحِيدٍ، و یا حَيُّ مُحْيِي الْمَوْتِ، و مُمِيتُ الْأَحْيَاءِ، الْقَائِمُ عَلَى كُلِّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ، و یا حَيًّا حِينَ لَا حَيَّ، لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ، صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَ آلِ مُحَمَّدٍ. «1»

ای سازنده هر ساخته شده، ای مرمت کننده هر شکسته، ای حاضر در میان هر

(1) - بحار الأنوار: 188/88، صلاة امام الصادق عليه السلام، ذیل حدیث 11؛ جمال الأسبوع: 276.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 5، ص: 254

جمع، ای گواه هر سخن نهانی، ای دانای هر پنهان، ای حاضر بی غیب و غالب بدون مغلوبیت، ای نزدیک غیر دور، ای همدم هر تنها، ای زنده زنده کننده مردگان و میراننده زندگان، ایستنده بر سر هر جانی به موجب آنچه کسب کرده است و ای زنده به هنگامی که زنده‌ای نبود، جز تو معبودی نیست، بر محمد و آل محمد درود فرست.

دعای امام کاظم علیه السلام بعد از نماز

در دعای بعد از نماز حضرت موسی بن جعفر علیه السلام است:

إِلَهِي خَشَعَتِ الْأَصْوَاتُ لَكَ، وَ ضَلَّتِ الْأَخْلَامُ فِيكَ، وَ جَلَّ كُلُّ شَيْءٍ مِنْكَ، وَ هَرَبَ كُلُّ شَيْءٍ إِلَيْكَ، وَ ضَاقَتِ الْأَشْيَاءُ دُونَكَ، وَ مَلَأَ كُلُّ شَيْءٍ نُورَكَ، فَأَنْتَ الرَّفِيعُ فِي جَلَالِكَ، وَ أَنْتَ الْبَهِيُّ فِي جَمَالِكَ، وَ أَنْتَ الْعَظِيمُ فِي قُدْرَتِكَ، وَ أَنْتَ الَّذِي لَا يُؤْوِدُكَ شَيْءٌ، يَا مُنْزِلَ نِعْمَتِي، يَا مُفَرِّجَ كُرْبَتِي، وَ يَا قَاضِيَ حَاجَتِي، أَعْطِنِي مَسْأَلَتِي بِلا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ .... «1»

معبودا، صداها در برابرت رام و آرام گشته، خردهای اندیشمند در درك وجودت گم گشته، از مهابت هر موجودی احساس ترس کرده و هر چیزی به سویت گریخته، بدون تو تمام برنامه‌ها تنگ آمده، همه چیز را نورت پر کرده، در جلال و برجستگی ات بلند پایه‌ای و در زیبایی و جمالت با رونقی و در قدرتت بس بزرگی و هیچ چیز سنگینی تو را خسته نکند، ای فرود آورنده نعمتم، ای گشاینده غمزدگیم، ای برآورنده حاجتم، درخواستم را عطا کن به حق خودت که جز تو کسی نیست ....

(1) - بحار الأنوار: 188/88، صلاة امام موسى بن جعفر عليه السلام، ذیل حدیث 11؛ جمال الأسبوع: 276.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 5، ص: 255

دعای امام جواد علیه السلام

در دعای حضرت جواد علیه السلام است:

اللَّهُمَّ رَبَّ الْأَرْوَاحِ الْفَانِيَةِ وَالْأَجْسَادِ الْبَالِيَةِ، أَسْأَلُكَ بِطَاعَةِ الْأَرْوَاحِ الرَّاجِعَةِ إِلَى أَجْسَادِهَا، وَبِطَاعَةِ الْأَجْسَادِ الْمُتَمَيِّمَةِ بِعُرُوقِهَا، وَبِكَلِمَتِكَ النَّافِذَةِ بَيْنَهُمْ، وَأَخَذِكَ الْحَقِّ مِنْهُمْ، وَالْخَلَائِقِ بَيْنَ يَدَيْكَ يَنْتَظِرُونَ فَضْلَ قَضَائِكَ، وَ يَرْجُونَ رَحْمَتَكَ، وَ يَخَافُونَ عِقَابَكَ، صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَ آلِ مُحَمَّدٍ، وَاجْعَلِ الثُّورَ فِي بَصَرِي، وَ الْيَقِينَ فِي قَلْبِي، وَ ذِكْرَكَ بِاللَّيْلِ وَ النَّهَارِ عَلَى لِسَانِي، وَ عَمَلًا صَالِحًا فَأَرْزُقْنِي. «1»

ای پروردگار! روان‌های فانی و پیکرهای پوسیده، به حق فرمانبری آن روان‌های بازگردنده به اجساد و به حق فرمانبری آن پیکرهای جوش خورده به رگهایشان و به حق فرمانروایی در میان آنها، و به حق حق ستانیت از آنها، در حالی که خلائق در پیشاپشت نگران صدور حکم نهایی تواند و امیدوار به رحمت و در ترس از مجازات، از تو درخواست می‌کنم. بر محمد و آل محمد درود فرست و قرار ده نور را در چشمم و یقین را در قلبم و یادت را در شب و روز بر زبانم و عملی شایسته را روزی من گردان.

دعای امام هادی علیه السلام

در دعای حضرت هادی علیه السلام آمده:

يَا بَارُّ، يَا وَصُولُ، يَا شَاهِدَ كُلِّ غَائِبٍ، وَ يَا قَرِيبُ غَيْرِ بَعِيدٍ، وَ يَا غَالِبُ غَيْرِ مَغْلُوبٍ، وَ يَا مَنْ لَا يَعْلَمُ كَيْفَ هُوَ إِلَّا هُوَ، يَا مَنْ لَا تُبْلَغُ قُدْرَتُهُ، أَسْأَلُكَ اللَّهُمَّ بِاسْمِكَ الْمَكْنُونِ الْمَخْزُونِ الْمَكْتُومِ عَمَّنْ شِئْتَ، الطَّاهِرِ الْمُطَهَّرِ الْمُقَدَّسِ

(1) - بحار الأنوار: 189/88، صلاة محمد بن علی علیه السلام، ذیل حدیث 11؛ جمال الأسبوع: 278.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 5، ص: 256

النُّور التَّام، الْحَيُّ الْقَيُّومُ الْعَظِيمُ، نُورُ السَّمَاوَاتِ وَ نُورِ الْأَرْضَيْنِ عَالِمِ الْغَيْبِ وَ الشَّهَادَةِ الْكَبِيرِ الْمُتَعَالِ الْعَظِيمِ، صَلَّى عَلَى مُحَمَّدٍ وَ آلِ مُحَمَّدٍ. «1»

ای بسیار نیکوکار، ای پیوند دهنده، ای گواه هر غائب، ای نزدیک غیر بعید، ای غالب بی مغلوبیت، ای آن که کسی نداند که او چگونه است مگر خود او، ای آن که به قدرتش نرسند، خدایا از تو می‌خواهم به حق نام مستور مخزون پنهان از هر که خواستی، آن نام پاک بسیار پاک مقدس نورانی کامل زنده قائم به ذات بس بزرگ، نور آسمانها و زمینها، دانای غیب و شهود، بزرگ فرازمند، بس بزرگ، درود فرست بر محمد و خاندان او.

دعاهای پس از نماز رسول خدا صلی الله علیه و آله و امیرمؤمنان علیه السلام و حضرت مجتبی و حضرت سید الشهداء و حضرت عسگری و امام عصر علیهم السلام مفصل و مضامین قسمتی از جملاتش همانند دعاهایی است که در سطور قبل ملاحظه کردید.

این واقعیتهای را وقتی از نظر می‌گذرانیم به این حقیقت بیشتر آگاه می‌شویم که آسان شدن مشکلات به دست قدرت حق امری بسیار سهل و برنامه‌ای فوق العاده خفیف و سبک است، به خصوص وقتی که انسان در پیشگاه مقدس او تواضع و خشوع و زاری و انابه نشان دهد، وگرنه اگر اراده حضرت او نباشد هیچ قدرتی نمی‌تواند گره از کار انسان بگشاید و مشکل و دشواری او را آسان نماید.

وَ إِنْ يَمَسُّكَ اللَّهُ بِضُرٍّ فَلَا كَاشِفَ لَهُ إِلَّا هُوَ وَ أَنْ يُرْذَلَ بِخَيْرٍ فَلَا رَادَّ لِفَضْلِهِ يُصِيبُ بِهِ مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ وَ هُوَ الْعَفُورُ الرَّحِيمُ» «2»

و اگر خدا گزند و آسیبی به تو رساند، آن را جز او برطرف کننده‌ای نیست، و اگر برای تو خیری خواهد فضل و احسانش را دفع کننده‌ای نیست؛ خیرش را

(1) - بحار الأنوار: 189/88، صلاة علی بن محمد الهادی علیه السلام، ذیل حدیث 11؛ جمال الأسبوع: 278.

(2) - یونس (10): 107.

تفسیر و شرح صحیفه سجاده، ج 5، ص: 257

به هر کس از بندگانش بخواهد می‌رساند و او بسیار آمرزنده و مهربان است.

فراهایی از دعای سمات

در دعای سمات آمده است:

اللَّهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ بِاسْمِكَ الْعَظِيمِ الْأَعْظَمِ الْأَجَلِّ الْأَكْرَمِ الَّذِي إِذَا دُعِيَ بِهِ عَلَى مَغَالِقِ أَبْوَابِ السَّمَاءِ لِفَتْحِ الرَّحْمَةِ انْفَتَحَتْ، وَ إِذَا دُعِيَ بِهِ عَلَى مَضَائِقِ أَبْوَابِ الْأَرْضِ لِلْفَرَجِ انْفَرَجَتْ، وَ إِذَا دُعِيَ بِهِ عَلَى الْعُسْرِ لِلْيُسْرِ تيسَّرَتْ، وَ إِذَا دُعِيَ بِهِ عَلَى الْأُمُوتِ لِلنُّشُورِ انْتَشَرَتْ، وَ إِذَا دُعِيَ بِهِ عَلَى كَشْفِ الْبَاسِ وَالضَّرَاءِ انْكَشَفَتْ .... «1»

الهی، از تو می‌خواهم به حق نام بزرگ و بس بزرگتر و عزیزتر و برجسته‌تر و گرامی‌ترت که چو خوانده شوی با آن برای باز شدن درهای سخت بسته آسمان، به رحمت باز شود و چون خوانده شوی با آن برای گشایش درهای تنگ زمین، گشوده شود و چون خوانده شوی با آن برای آسانی سختی‌ها، آسان شود و چون خوانده شوی با آن برای از نو زنده شدن مردگان، زنده شوند و چون خوانده شوی با آن برای برداشتن تنگ‌دستی و پریشان حالی، برداشته شود.

وَ بِكَلِمَتِكَ الَّتِي خَلَقْتَ بِهَا السَّمَوَاتِ وَ الْأَرْضَ، وَ بِحِكْمَتِكَ الَّتِي صَنَعْتَ بِهَا الْعَجَائِبَ، وَ خَلَقْتَ بِهَا الظُّلُمَةَ وَ جَعَلْتَهَا لَيْلًا وَ جَعَلْتَ اللَّيْلَ سَكَنًا، وَ خَلَقْتَ بِهَا النُّورَ وَ جَعَلْتَهُ نَهَارًا وَ جَعَلْتَ النَّهَارَ نُشُورًا مُبْصِرًا، وَ خَلَقْتَ بِهَا الشَّمْسَ وَ جَعَلْتَ الشَّمْسَ ضِيَاءً، وَ خَلَقْتَ بِهَا الْقَمَرَ وَ جَعَلْتَ الْقَمَرَ نُورًا، وَ خَلَقْتَ بِهَا الْكَوَاكِبَ وَ جَعَلْتَهَا نُجُومًا وَ بُرُوجًا وَ مَصَابِيحَ وَ زِينَةً وَ

(1) - بحار الأنوار: 97 / 87، باب 8، ذیل حدیث 12؛ مصباح المتعجّد: 416.

تفسیر و شرح صحیفه سجاده، ج 5، ص: 258

رُجُومًا، وَ جَعَلَتْ لَهَا مَشَارِقَ وَ مَغَارِبَ، وَ جَعَلَتْ لَهَا مَطَالِعَ وَ بَحَارِيَّ وَ جَعَلَتْ لَهَا فَلَكَأً وَ مَسَابِخَ، وَ قَدَّرَتْهَا فِي السَّمَاءِ مَنَازِلَ، فَأَحْسَنْتَ تَقْدِيرَهَا، وَ صَوَّرَتْهَا فَأَحْسَنْتَ تَصْوِيرَهَا .... «1»

و به آن کلمات که اراده و فرمان تکوینی توست که به آن آسمانها و زمین را آفریدی و به حکمت آن چنانیت که با آن پدیده‌های شگفت‌آور ساختی و آفریدی با آن تاریکی را و قراردادی آن را شب و قراردادی شب را سکون و آرامش و آفریدی با آن روشنایی را و قراردادی آن را روز و قراردادی روز را جهت فعالیت و کار و رستخیز عمل و فعالیت برای موجودات و روشن برای آنها و قراردادی از عجایب حکمت خورشید را جهت تابش و آفریدی به آن ماه را و قراردادی آن را نور و آفریدی با آن اختران را و قراردادی آنها را ستارگانی و چراغها و آرایش و سنگ پران و قراردادی برای آنها مشرقها و مغربها و قراردادی برای آنها برآمدن گاهها و راهها و مدار و شناگاهها و اندازه‌گرفتی برای آنها در آسمان جایگاههایی را، پس زیبا نمودی اندازه‌گیری آنها را و اندام بخشیدی به آنها پس زیبا نمودی اندام‌سازی آنها را.

وَ جَبَرْتِكَ الَّتِي لَمْ تَسْتَقِلَّهَا الْأَرْضُ، وَ انْخَفَضَتْ لَهَا السَّمَاوَاتُ، وَ انْزَجَرَتْهَا الْعُمُقُ الْأَكْبَرُ، وَ رَكَدَتْ لَهَا الْبِحَارُ وَ الْأَنْهَارُ، وَ خَضَعَتْ لَهَا الْجِبَالُ، وَ سَكَنْتَ لَهَا الْأَرْضُ بِمَنَاقِبِهَا، وَ اسْتَسَلَمَتْ لَهَا الْخَلَائِقُ كُلُّهَا، وَ خَفَقَتْ لَهَا الرِّيَّاحُ فِي جَرَيَانِهَا، وَ حَمَدَتْ لَهَا التَّيْرَانُ فِي أَوْطَانِهَا. «2»

و به جبروتت که زمین، اندک تابی در برابر آن ندارد و آسمانها در برابرش به زانو درآمده و قعر زمین در مقابلش رانده و فشرده شده به قعر بزرگترش و

(1) - بحار الأنوار: 97/87، باب 8، ذیل حدیث 12؛ مصباح المتعجّد: 417.

(2) - بحار الأنوار: 98/87، باب 8، ذیل حدیث 12؛ مصباح المتعجّد: 419.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 5، ص: 259

دریاها در برابرش ایستاده و چشمه‌ها از جوش و خروش افتاده و کوهها فروتن گشته و زمین با شانه‌هایش باز ایستاده و همگی مخلوقات در برابرش مطیع شده و وزیدن گرفت در برابر آن بادهای صداکنان در روان شدنشان و فرو نشست آتشها در آتشکده‌ها.

اگر در زمینه برنامه‌های حق به دعای مشلول مراجعه کنید، در آن جا به مسائل و مطالب بخت‌انگیزی برمی‌خورید که شما را در معرفت نسبت به حضرت رشد می‌دهد و این معنا را در قلب شما یقینی می‌نماید که کسی در این پهنه گاه هستی جز وجود مقدس او شأنی ندارد و تمام چرخ‌ها در این بزم آفرینش به اراده او می‌چرخد و يك چرخ به فرمان کسی نیست و کلید حلّ تمام مشکلات فقط و فقط به دست حضرت اوست و احدی را در این مسائل سهمی نیست که بقیه اسباب و ابزار اراده اویند و جز به خواست وی کاری از دستشان برنی‌آید.

در قسمتی از آن دعا می‌خوانیم:

یا رازِقَ الْبَشَرِ، یا مُقَدِّرَ كُلِّ قَدَرٍ، یا عَالِيَ الْمَكَانِ، یا شَدِيدَ الْأَرْكَانِ، یا مُبَدِّلَ الزَّمَانِ، یا قَابِلَ الْفُرْقَانِ، یا ذَا الْمِيقَاتِ وَ الْإِحْسَانِ، یا إِذَا الْعِزَّةَ وَ السُّلْطَانَ، یا رَحِيمٌ یا رَحْمَنٌ، یا مَنْ هُوَ كُلُّ يَوْمٍ فِي شَأْنٍ، یا مَنْ لَا يَشْعُلُهُ شَأْنٌ عَنْ شَأْنٍ، یا عَظِيمَ الشَّانِ، یا مَنْ هُوَ بِكُلِّ مَكَانٍ، یا سَامِعَ الْأَصْوَاتِ، یا مُجِيبَ الدَّعَوَاتِ، یا مُنْجِحَ الطَّلِبَاتِ، یا قَاضِيَ الْحَاجَاتِ، یا مُنْزِلَ الْبَرَكَاتِ، یا رَاحِمَ الْعِبَرَاتِ، یا مُقِيلَ الْعَثَرَاتِ، یا كَاشِفَ الْكُتُبَاتِ، یا وَلِيَّ الْحَسَنَاتِ، یا رَافِعَ الدَّرَجَاتِ، یا مُؤْتِيَ السُّؤَالَاتِ، یا مُجِيبَ الْأُمُوتِ، یا جَامِعَ الشَّتَاتِ، یا مُطْلِعاً عَلَى النَّيَّاتِ، یا رَادّاً مَا قَدْ فَاتَ، یا مَنْ لَا تَشْتَبِهَ عَلَيْهِ الْأَصْوَاتُ، یا مَنْ لَا تُضْجِرُهُ الْمَسْأَلَاتُ، وَ لَا تَغْشَاهُ الظُّلُمَاتُ، یا نُورَ الْأَرْضِ وَ السَّمَاوَاتِ، یا

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 5، ص: 260

سَابِعُ النَّعْمِ، یا دَافِعُ النَّعَمِ .... «1»

ای روزی دهنده بشر، ای اندازه‌گیر هر اندازه، ای والا جاه، ای استوار پایه، ای گرداننده روزگار، ای پذیرنده قربانی، ای منت‌گذار نیکوکار، ای دارای شکوه و سلطنت، ای مهربان، ای بخشنده، ای کسی که هر روز در کاری است، ای آن که کاری از کار دیگر بازش ندارد. ای بلند مرتبه، ای آن که در هر جا هست، ای شنونده نجواها، ای اجابت کننده دعاها، ای برآورنده خواسته‌ها و نیازها. ای فروفرستنده برکات، ای رحم کننده بر اشک‌ها، ای درگذرنده از لغزش‌ها، ای برطرف کننده ناراحتی‌ها. ای سرچشمه خوبی‌ها، ای بالا برنده درجات، ای دهنده خواسته‌ها، ای زنده کننده مردگان، ای گرد آورنده پراکنده‌ها، ای آگاه از نیت‌ها، ای برگرداننده آنچه از دست رفته، ای کسی که نجواها بر او مشتبه نشود، ای کسی که درخواست‌ها او را به ستوه نیاورد و تاریکی‌ها او را فرا نگیرد، ای روشنی زمین و آسمان‌ها، ای فروریز نعمت‌ها، ای دفع کننده بدفرجامی‌ها ....

چه بیچاره‌اند آنان که او را نمی‌شناسند و پناهی جز او برای خود گرفته‌اند و یاری غیر او انتخاب نموده‌اند.

در قرآن مجید، بسیار در مقام پرسش آمده است که این همه عجایب خلقت و

تفسير و شرح صحيفه سجاديه، ج5، ص: 261

أَمَّنْ خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضَ وَ أَنْزَلَ لَكُمْ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَنْبَتْنَا بِهِ حَدَائِقَ ذَاتَ بَهْجَةٍ مَا كَانَ لَكُمْ أَنْ تُنبِتُوا شَجَرَهَا ؕ إِنَّهُ مَعَ اللَّهِ بَلٌ لَّهُمْ قَوْمٌ يَعِدُونَ* أَمَّنْ جَعَلَ الْأَرْضَ قَرَارًا وَ جَعَلَ خِلَالَهَا أَنْهَارًا وَ جَعَلَ لَهَا رَوَاسِيَ وَ جَعَلَ بَيْنَ الْبَحْرَيْنِ حَاجِزًا ؕ إِنَّهُ مَعَ اللَّهِ بَلٌ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ* أَمَّنْ يُجِيبُ الْمُضْطَرَّ إِذَا دَعَاهُ وَ يَكْشِفُ السُّوءَ وَ يُجْعَلُكُمْ خُلَفَاءَ الْأَرْضِ ؕ إِنَّهُ مَعَ اللَّهِ قَلِيلًا مَا تَذَكَّرُونَ* أَمَّنْ يَهْدِيكُمْ فِي ظُلُمَاتِ الْبَرِّ وَ الْبَحْرِ وَ مَنْ يُرْسِلِ الرِّيَّاحَ بُشْرًا بَيْنَ يَدَيْ رَحْمَتِهِ ؕ إِنَّهُ مَعَ اللَّهِ تَعَالَى اللَّهُ عَمَّا يُشْرِكُونَ* أَمَّنْ يَبْدُو الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ وَ مَنْ يَرْزُقُكُمْ مِنَ السَّمَاءِ وَ الْأَرْضِ ؕ إِنَّهُ مَعَ اللَّهِ قُلْ هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ» «1»

[آیا آن شریکان انتخابی شما بهترند] یا آن که آسمان‌ها و زمین را آفرید، و برای شما از آسمان آبی نازل کرد که به وسیله آن باغ‌هایی حرم و باطراوت رویاندم که رویاندن درختانش در قدرت شما نیست؛ آیا با خدا معبودی دیگر هست [که شریک در قدرت و ربوبیت او باشد؟ نه، نیست]، بلکه آنان مردمی منحرف‌اند [که برای او شریک می‌گیرند].* [آیا آن شریکان انتخابی شما بهترند] یا آن که زمین را [برای موجوداتش] آرام و قرارگاه ساخت و در شکاف‌هایش نهرهایی پدید آورد، و برای آن کوه‌هایی استوار

(1) - نمل (27): 60 - 64.

تفسیر و شرح صحیفه سجاده، ج 5، ص: 262

قرار داد [تا زیر پای اهلش نلرزد]، و میان دو دریا [ی شیرین و شور] مانع و حایلی قرار داد [که با هم مخلوط نشوند]؛ آیا با خدا معبودی دیگر هست [که شریک در قدرت و ربوبیت او باشد؟! نه، نیست] بلکه بیشترشان اهل معرفت و دانش نیستند.* [آیا آن شریکان انتخابی شما بهترند] یا آن که وقتی درمانده‌ای او را بخواند اجابت می‌کند و آسیب و گرفتاریش را دفع می‌نماید، و شما را جانشینان [دیگران در روی] زمین قرار می‌دهد؟ آیا با خدا معبودی دیگر هست [که شریک در قدرت و ربوبیت او باشد؟! اندکی متذکر و هوشیار می‌شوند.* [آیا آن شریکان انتخابی شما بهترند] یا آن که شما را در تاریکی‌های خشکی و دریا [به وسیله ستارگان و دیگر نشانه‌ها] راهنمایی می‌کند؟! و کیست که پیشاپیش [باران] رحمتش باده‌ها را مژده‌رسان می‌فرستد؟ آیا با خدا معبودی دیگر هست [که شریک در قدرت و ربوبیت او باشد؟! خدا برتر است از آنچه برای او شریک قرار می‌دهند.*

[آیا آن شریکان انتخابی شما بهترند] یا آن که مخلوقات را می‌آفریند، آن گاه آنان را [پس از مرگشان] باز می‌گرداند؟! و کیست آن که از آسمان و زمین شما را روزی می‌دهد؟ آیا با خدا معبودی دیگر هست [که شریک در قدرت و ربوبیت او باشد؟! بگو: اگر راستگوید دلیل خود را بیاورید.

خرّم دلی که در او خار، خار اوست

خوشبخت آن کس است که آن یار، یار اوست

فرخنده طالع است که اینکار، کار اوست

کاری که فال خیر دو دنیا است عاشقی است

خندان و شادکام که این بار، بار اوست

رفتیم زیر بار غم یار و می‌رویم

تفسیر و شرح صحیفه سجاده، ج 5، ص: 263

آتش گرفت و سوخت و خاکش به باد رفت
 بیچاره دلخوش است که این نار، نار اوست
 سردار عشق بر سردار فنا سرود
 این دار و هر چه هست در این دار، دار اوست

(مفتون)

فرازی از دعای عرفه

حضرت سیدالشهداء علیه السلام در دعای عرفه عرضه می‌دارد:

يَا مَنْ كَبَسَ الْأَرْضَ عَلَى الْمَاءِ، وَ سَدَّ الْهَوَاءَ بِالسَّمَاءِ، يَا مَنْ لَهُ أَكْرَمُ الْأَسْمَاءِ، يَا ذَا الْمَعْرُوفِ الَّذِي لَا يَنْقَطِعُ أَبَدًا، يَا مُقَيِّضَ الرِّكْبِ لِيُوسِفَ فِي الْبَلَدِ الْفَقْرِ وَ مُخْرِجَهُ مِنَ الْجُبِّ وَ جَاعِلُهُ بَعْدَ الْعُبُودِيَّةِ مَلِكًا، يَا رَادَّهُ عَلَى يَعْقُوبَ بَعْدَ أَنْ ابْتِصَّتْ عَيْنَاهُ مِنَ الْحُزْنِ فَهُوَ كَظِيمٌ، يَا كَاشِفَ الضَّرِّ وَ الْبَلَاءِ عَنْ أَيُّوبَ، وَ مُمْسِكَ يَدَيِ إِبْرَاهِيمَ عَنْ ذَبْحِ ابْنِهِ بَعْدَ كِبَرِ سِنِّهِ وَ فَنَاءِ عُمْرِهِ، يَا مَنْ اسْتَجَابَ لِرُكْبَاتِ فَوْهَبٍ لَهُ يَحْيَى وَ لَمْ يَدْعُهُ فَرْدًا وَحِيدًا، يَا مَنْ أَخْرَجَ يُونُسَ مِنْ بَطْنِ الْحُوتِ، يَا مَنْ فَلَقَ الْبَحْرَ لِبَنِي إِسْرَائِيلَ فَأَنْجَاهُمْ وَ جَعَلَ فِرْعَوْنَ وَ جُنُودَهُ مِنَ الْمُعْرِقِينَ، يَا مَنْ أَرْسَلَ الرِّيَّاحَ مُبَشِّرَاتٍ بَيْنَ يَدَيِ رَحْمَتِهِ، يَا مَنْ لَمْ يَجْعَلْ عَلَى مَنْ عَصَاهُ مِنْ خَلْقِهِ، يَا مَنْ اسْتَنْقَذَ السَّحَرَةَ مِنْ بَعْدِ طُولِ الْجُحُودِ وَ قَدْ عَدُّوا فِي نِعْمَتِهِ يَأْكُلُونَ رِزْقَهُ وَ يَعْبُدُونَ غَيْرَهُ وَ قَدْ حَادُّوهُ وَ نَادُّوهُ وَ كَذَّبُوا رُسُلَهُ، يَا اللَّهُ .... «1»

ای آن که زمین را بر آب انباشتی و هوا را به آسمان مسدود کردی، ای آن که تو را گرامی‌ترین نام‌هاست. ای دارای آن چنان معروف و خوبی و احسانی

(1) - بحار الأنوار: 220/95، باب 2، ذیل حدیث 3؛ إقبال الأعمال: 343 - 344.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 5، ص: 264

که بریده نشود. ای برانگیزنده همّت سواران برای نجات یوسف در بیابان بی آب و گیاه و برآورنده‌اش از تاریکی چاه و قراردنده‌اش پس از بندگی، فرمانروا. ای بازگرداننده او بر یعقوب پس از آن که چشمانش از شدّت مصیبت فراق،

سفیدی آورد. ای برطرف کننده بدحالی و بلا از ایوب و جلودار ابراهیم از بریدن سر فرزندش بعد از پیری و فنا شدن عمرش. ای مستجاب کننده دعای زکریّا و بخشنده یحیی به او تا از تك و تنهایی درآید.

ای آن که یونس را از شکم ماهی بیرون آوردی و دل دریا را برای نجات بنی اسرائیل شکافتی و دشمن آنان، فرعون را، با ارتشش غرق نمودی.

ای آن که بادها را مژده دهنده‌هایی در پیشاپیش باران رحمت خویش فرستاده‌ای. ای آن که بر مجازات عاصیان از آفریدگانت شتاب نکردی. ای آن که ساحران عصر موسی را از ورطه هلاکت رهانیدی پس از آن انکار طولانی نسبت به حق و حقیقت، در حالی که در نعمت حق بودند و روزی او را می‌خوردند و غیر او را می‌پرستیدند، با حق مخالفت می‌کردند و با جنابش رقابت می‌نمودند و فرستادگانش را تکذیب می‌کردند. ای خدا ...

دعای بعد از زیارت ائمه سامرا علیهم السلام

در دعای بعد از زیارت ائمه سُرِّ مَنْ رَأَى عَلَيْهِمُ السَّلَامَ می‌خوانیم:

يَا ذَا الْقُدْرَةِ الْجَامِعَةِ، وَ الرَّحْمَةَ الْوَاسِعَةَ، وَ الْمَنْنِ الْمُتَّبِعَةَ، وَ الْأَلَاءِ الْمُتَوَاتِرَةَ، وَ الْأَيَادِيَ الْجَلِيلَةَ، وَ الْمَوَاهِبَ الْجَزِيلَةَ. «1»

ای دارای قدرت همه جانبه و رحمت بی‌نهایت در بی‌نهایت و منت‌های بی‌دری و عطایای پیاپی و بخشش‌های برجسته و موهبت‌های فراوان.

(1) - بحار الأنوار: 66/99، باب 6، فضل زیارة الامامين الهمامين.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 5، ص: 265

در آن سینه دلم همچون حرم کن

الهی سینه‌ام را غرق غم کن

فنا سازد همه آب و گل‌م را

بزن برقی که سوزد حاصل‌م را

درِ رحمت به رویم بازگردان	مرا با عاشقان همراز گردان
بود عشق وصال آرزویم	همین باشد سراپا های و هویم
روانِ تیره‌ام بنمای روشن	ببر از گلخنم یا رب به گلشن
مرا از بند نفس آزاد بنمای	دلم از لطف و رحمت شاد بنمای

(مؤلف)

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 5، ص: 266

[و تَسَبَّبَتْ بِطُفْلِكَ الْأَسْبَابُ وَ جَرَى بِقُدْرَتِكَ الْقَضَاءُ]

وسایل زندگی و اسباب حیات، به لطف فراهم آید، و فرمان و حکم به نیرویت جریان یابد.

در توضیح جمله اول اشاره‌ای به واقعه بسیار مهم جنگ بدر کرده، سپس مصداقی از مصادیق جمله دوم را به نگارش می‌آورم.

واقعه بدر و فراهم آمدن اسباب پیروزی

«مهاجرین مکه که به دستور حضرت حق و طرح پیامبر عزیز اسلام صلی الله علیه و آله از وطن خود آواره و به دیار غربت یعنی شهر مدینه آمده بودند، سر و سامانی نداشتند تا آن که عقد اخوت میان آنان و مسلمانان مدینه برقرار گردید و یار و همسایه و مددکار یکدیگر شدند، اما در عین حال آزار و شکنجه‌های مردم مکه را از یاد نمی‌بردند و نمی‌توانستند علاقه به وطن را هم فراموش کنند. همواره در مقام برمی‌آمدند خبری از وطن بگیرند و از شهری که در آن جا نشو و نما نموده، از آب و هوایش استفاده کرده بودند و هم اکنون فرزندان و اقارب، دایی‌ها و عموها و خویشاوندان تازه و قدیمشان در آن جا به سر می‌بردند کسب اطلاعی کنند.

لاجرم چنین به نظرشان رسید که باید کاری کرد که قریش از نیرو و شوکت ما با خبر شود و مجبور گردد از ترس ما با ما کنار بیاید و بدین وسیله راه برای نشر دعوت دینی بازگردد و چاره‌اش این است که بر سر راه قافله مال‌التجاره آنان رفته راه را بر آن

تفسیر و شرح صحیفه سجاده، ج 5، ص: 267

ببندیم و ضرب شستی به ایشان نشان دهیم.

همین کار را کردند. در سال دوم هجرت، رسول خدا صلی الله علیه و آله عبدالله بن جحش را با جماعتی از مهاجران گسیل داشت و نامه‌ای به وی داد و فرمود تا قبل از دو روز سر نامه را نگشاید و بعد از دو روز راه، نامه را قرائت نموده بر طبق دستوری که خداوند به وی داده رفتار نماید و احدی از همراهان را مجبور نکند.

عبدالله به راه افتاد بدون این که بداند به کجا می‌رود، همی پیش راند و به خاطر این که دستور خدا در کار بود به منظور تنفیذ فرمان، با اعتماد و اطمینان به او، خود را یکسره به او سپرد و سریع پیش می‌رفت. دو روز تمام راه پیمود، آنگاه نامه را گشوده قرائت کرد، دید نوشته است: وقتی این نامه را از نظر گذراندی پیش برو تا به نخله که بین مکه و طائف است برسی، در آن جا در کمین قریش می‌باش و مرتب اخبار قریش را به دست آورده برای ما بفرست.

عبدالله پس از قرائت نامه رسول خدا صلی الله علیه و آله نفرات خود را از مضمون آن آگاه ساخت و گفت: رسول الهی صلی الله علیه و آله به من دستور داده تا به سوی نخله روم و در آن جا در کمین قریش بنشینم و اخبار قریش را برای آن جناب بفرستم و نیز امر فرموده که احدی از شما را مجبور به کاری نکنم. اینک هر يك از شما میل دارد به درجه شهادت برسد با ما بیاید و هر کدام از شما حاضر نیست، از همین جابازگردد و من خود، امر پیامبر را اطاعت نموده به راه می‌افتم.

نفرات عبدالله همگی با وی موافقت کرده، آمادگی خود را اعلام داشتند و همه به سوی هدف رهسپار شدند در حالی که امید به خدا پیشاهنگ و اطمینان و اعتماد به او رهبرشان و عنایت پروردگاری نیز نیروبخش دل‌هاشان بود ولیکن در بین راه شتری از ایشان گم شد و در جستجوی آن در بیابان شده و پاره‌ای از ایشان اسیر قریش گشتند.

عبدالله و بقیه نفراتش همچنان می‌راندند تا به نخله رسیدند و در آن جا کاروانی

تفسیر و شرح صحیفه سجاده، ج 5، ص: 268

از قریش که حامل مال التجاره ایشان بود می گذشت و به محض آن که به عبدالله و یارانش برخوردند دچار دهشت و ترس عجیبی گردیدند.

اصحاب عبدالله نیز متحیر شدند که چه کنند، اگر با آنان مصاف دهند در ماه حرام جنگیده اند که خود عمل حرامی است و اگر مصاف ندهند اینان فردای همین شب به مسجد الحرام می رسند و دیگر دستشان به ایشان نخواهد رسید.

لاجرم لحظه ای متحیر ماندند، لکن سرانجام رأیشان بر این قرار گرفت که بر ایشان حمله برند و مال التجاره ایشان را به غنیمت برگیرند. همین کار را انجام دادند.

چیزی نگذشت که واقد بن عبدالله تمیمی با انداختن تیری، عمرو بن حضرمی را هدف قرار داده و از پایش درآورد. عثمان بن عبدالله و حکم بن کیان هم اسیر شدند و خداوند همه اموال و مال التجاره را نصیب لشکر اسلام گردانید.

عبدالله بن جحش با همراهان به سوی مدینه بازگشتند و اموال و اسیران را نزد رسول خدا صلی الله علیه و آله آوردند. به محض این که چشم رسول خدا صلی الله علیه و آله به ایشان افتاد فهمید که میان آن دو گروه کارزار افتاده و مشرکین فراری شده اند و اموالشان نصیب مسلمانان گشته، فرمود: من به شما دستور ندادم در ماه حرام دست به جنگ زنید و حاضر نشد آن اموال را تصرف کند و به انتظار رسیدن وحی توقف کرد تا حضرت حق تکلیفش را روشن سازد.

لشکریان اسلام متأثر گشته ترسیدند، نکند مرتکب گناهی شده باشند، سایر مسلمانان هم شروع کردند به خرده گیری که چرا بدون دستور خدا به چنین عملی اقدام کردید. از آن سو قریش نیز به خشم آمده، گفتند: محمد و یارانش حرمت ماه های حرام را نگاه نداشتند و در ماه حرام دست به خونریزی زدند و اموال دشمن خود را به غارت برده و از آنان اسیر گرفتند.

در چنین حالی خدای تعالی دربارہ جنگجویان مجاهد اسلام آیه زیر را فرستاد و آنان را مشمول عنایت و لطف خود قرار داده فرمود:

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 5، ص: 269

يَسْأَلُونَكَ عَنِ الشَّهْرِ الْحَرَامِ قِتَالٍ فِيهِ قُلْ قِتَالٌ فِيهِ كَبِيرٌ وَ صَدٌّ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ وَ كُفْرٌ بِهِ وَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَ إخراجِ أَهْلِهِ مِنْهُ أَكْبَرُ عِنْدَ اللَّهِ وَالْفِتْنَةُ أَكْبَرُ مِنَ الْقَتْلِ «1»

از تو درباره جنگ در ماه حرام می‌پرسند. بگو: هر جنگی در آن [گناهی] بزرگ است، ولی هر نوع بازداشتن [مردم] از راه خدا و کفرورزی به او و [بازداشتن مردم از] مسجد الحرام و بیرون راندن اهلش از آن، نزد خدا بزرگ‌تر [از جنگ در ماه حرام] است؛ و فتنه [شُرک و بت‌پرستی] از کشتار بزرگ‌تر است.

وقتی این آیه شریفه نازل شد مسلمین از آن ترسی که داشتند اندکی آسوده شده خوشحال گردیدند و مخصوصاً نفراتی که مباشر جنگ بودند مسرور گشتند و رسول الهی اموال و اسیران را قبول کرد.

قریش فرستاده‌ای نزد آن حضرت گسیل داشتند و خواستار آن شدند که آن حضرت بهای اسیران را گرفته و ایشان را آزاد سازد. حضرت در جواب فرمود: این کار را به شرطی می‌کنم که شما نیز دو تن مسلمانی که اسیر گرفته‌اید آزاد سازید، چه ما از شما به جان آنان می‌ترسیم و منتظریم تا اگر شما اسیران ما را کشتید ما نیز اسیران شما را بکشیم.

قریش ناگزیر شدند شرط آن جناب را بپذیرند و اسیران آن حضرت را نزد وی روانه سازند، خداوند بدین وسیله نعمت را بر مسلمین تمام کرد و وعده نصرتی که داده بود عملی فرمود.

اما عبدالله بن جحش و همراهانش به نازل شدن این آیه قناعت ننموده و اندوهشان زایل نگردید، چون انتظار داشتند آیه‌ای در اجر و ثوابشان نازل شود، لذا

(1) - بقره (2): 217.

تفسیر و شرح صحیفه سجاده، ج 5، ص: 270

به رسول خدا صلی الله علیه و آله عرض کردند: آیا می‌شود جنگی پیش بیاید که ما در آن شرکت جسته و خداوند به ما اجر مجاهدان را مرحمت فرماید؟ خدای تعالی در جواب آنان این آیه را فرستاد:

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَاجَرُوا وَجَاهَدُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أُولَٰئِكَ يَرْجُونَ رَحْمَةَ اللَّهِ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ «1»

یقیناً کسانی که ایمان آورده، و آنان که هجرت کرده و در راه خدا به جهاد برخاستند، به رحمت خدا امید دارند؛ و خدا بسیار آمرزنده و مهربان است.

با نازل شدن این آیه اندوه‌ها زایل شد و دل‌ها آرامش یافت و مسرت تمام وجود مؤمنان را گرفت، چه می‌دیدند نعمت خدا و رحمت او ایشان را فرا گرفته است.

نتایج واقعه بدر

این سِرِّه اولین جنگی بود که سیاست و روش حکومتی اسلام را روشن ساخت و در حقیقت اساسنامه نظام آن بود و چند نتیجه داشت که اشاره می‌شود:

نتیجه اول: این که جواب مشرکین را داد که جنگ و خونریزی در ماه حرام گناه بزرگی است.

نتیجه دوم: این که فهماند که خود مشرکین مرتکب گناهای شده و می‌شوند که بسی بزرگتر از آن است. و آن یکی این است که آنان از راه خدا جلوگیری به عمل آورده‌اند و در مقام برآمدند تا با تهدید و زور، مسلمانان را از دین اسلام برگردانند.

دیگر این که به خدا کفر ورزیدند و نیز این که سکنه مسجدالحرام را از آن جا بیرون کردند. و به خاطر همین جرائم بود که خداوند قتال با آنان را تجویز کرد.

نتیجه سوم: این که در اثر این جریان، قریش از این ضریب و این که هم اموالش به

(1) - بقره (2): 218.

تفسیر و شرح صحیفه سجاده، ج 5، ص: 271

غارث رفت و هم عده‌ای کشته داد و هم دو نفر اسیر شدند، از آن غرور و نخوتی که داشت پایین آمد و به همین جهت تصمیم گرفت مسأله جنگ در ماه حرام را بهانه کرده و شبه جزیره عربستان را علیه رسول خدا صلی الله علیه و آله و یارانش بشوراند و کار جنجال را به جایی رسانید که مسلمین یقین کردند دیگر هیچ امیدی به سازش و اصلاح نیست.

در چنین وضعی روزی رسول خدا صلی الله علیه و آله به مسلمانان خبر داد که ابوسفیان، فرزند حرب، کاروان قریش را از شام به سوی مکه می‌راند و اموال و سرمایه تجارت قریش با آن کاروان است و شما می‌توانید هم اکنون بر سر راهشان شده و با آنان کارزار کنید، باشد که خداوند نیروی شما را با آن اموال تقویت نماید.

از آن سو ابوسفیان هم که داستان نخله را داشت در تجسس اخبار رسول الله صلی الله علیه و آله و یارانش بود، هر که را در راه می دید از حال آن جناب می پرسید تا آن که خبر یافت رسول خدا صلی الله علیه و آله یاران خود را به تعقیب کاروان وی روانه کرده. از ترس مال التجاره و حرصی که بر اموال خود داشت سخت در اندیشه شد، تصمیم گرفت به هر نحوی شده قریش را از این جریان آگهی دهد، لاجرم ضمیم بن عمرو غفاری را اجیر نموده روانه مکه کرد و به وی گفت: باید خود را به قریش برسانی و آنان را به سر وقت اموالشان بیاوری و به ایشان بگویی که محمد و یارانش متعرض اموال ایشان شده اند.

ضمیم در حالی که بینی شترش را پاره کرد و بار آن را وارونه بسته و پیراهن خود را از عقب و جلو دریده بود به درب مسجد الحرام آمد و فریاد زد:

ای گروه قریش!، مال التجاره، مال التجاره، ای فریاد و ای فغان که ابوسفیان با اموال شما مورد حمله محمد و یارانش قرار گرفت، ای داد و بیداد، گمان نمی کنم بتوانید او را دریابید!

مردم همه در وحشت و اضطراب شدند و به سرعت اجتماعی تشکیل داده به

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 5، ص: 272

مشورت پرداختند و سرانجام قرار شد هر چه زودتر حرکت کنند و همین کار را کرده بدون استئنا همه شرکت کردند و اگر برخی از آنان حرکت نکرده کسی را به عوض روانه ساخت، از آن جمله ابولهب بود که مردی را به مبلغ چهارهزار درهم که از او طلب داشت اجیر کرد تا با لشگر قریش برای نابودی اسلام و مسلمین حرکت کند.

بعد از آن که همه از تدارك اسباب سفر فراغت یافته و آماده حرکت شدند، به یادشان افتاد که ما همین چندی قبل با قبیله کنانه جنگ داشتیم، یکی از آن میان گفت: اگر ما حرکت کنیم احتمال دارد کنانی ها از دنبال بر سر ما بتازند و ما از رفتن به کمک ابوسفیان بازمانیم.

اما سراقه بن مالك که از اشراف کنانه بود گفت:

من به شما پناه می دهم و همه در امان من هستید، بروید و از قبیله من نگرانی نداشته باشید، من نمی گذارم از قبیله کنانه به شما آسیبی برسد. در اینجا رأی آتایی که می گفتند باید هر چه زودتر حرکت کرد تقویت شد و همه به راه افتادند.

از آن سو رسول خدا صلی الله علیه و آله از مدینه بیرون شد در حالی که پیشاپیش لشکرش دو بیرق سیاه در اهتزاز بود، یکی به دست علی بن ابی طالب و آن دیگر به دست انصار و با همراهان به دنبال شتران قریش به راه افتاد. در بین راه به مردی برخورد کرده از وی خبر کاروان قریش را پرسید، ولیکن خبر نزد او نیافت و شب و روز به سرعت می‌راند تا به نزدیکی صفراء رسیدند. حضرت شخصی را فرستاد تا از ابوسفیان خبری گیرد و خود پیش همی راند تا به ذفران یکی از بیابان‌های پیرامون دهکده صفراء رسید، در آن جا بار گرفت و خبرگزاران به نزدش آمده گزارش دادند که قریش همه از مکه بیرون شده و به کملک ابوسفیان شتافته‌اند.

رسول خدا صلی الله علیه و آله چون دید مطلب رنگ دیگری به خود گرفت با یاران خود به مشورت پرداخت. آری، دیگر قافله مال التجاره ابوسفیان مطرح نیست، باید با لشگری روبه‌رو شود که نیرو و نفراش چندبرابر نیروی اوست.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 5، ص: 273

از میان اصحاب، مقداد بن عمرو برخاست و عرض کرد: به هر جا که خدایت دستور داده برو و ما یک قدم از تو جدا نمی‌شویم، ما آن کلامی را که بنی‌اسرائیل در پاسخ دعوت موسی به میان آورده، گفتند:

فَاذْهَبْ أَنْتَ وَ رِئُكَ فَقَاتِلَا إِنَّا هُنَا قَاعِدُونَ «1»

پس تو و پروردگارت بروید [با آنان] بجنگید که ما [تا پایان کار] در همین جا نشسته‌ایم.

در جواب تو نخواهیم گفت؛ بلکه ما می‌گوییم: تو و پروردگارت به کارزار دشمن بروید، ما نیز همراه شما هستیم و به همراه شما کارزار می‌کنیم و به آن خدایی که تو را به حق مبعوث فرموده اگر ما را به دورترین نقاط زمین گرچه حبشه باشد ببری همراهت می‌آییم.

رسول خدا صلی الله علیه و آله دعای خیرش فرمود، آنگاه رو به سایر یاران کرد و فرمود: ای مردم! رأی خود را اظهار دارید. مقصودش از مردم طایفه انصار بود. از میان مردم انصار، سعد بن معاذ برخاست و گفت: ای رسول خدا! گویا مقصودت ما انصار بوده؟ حضرت فرمود: آری، سعد گفت: ما به تو ایمان آورده و تو را تصدیق نموده و شهادت دادیم بر آن که آنچه آورده‌ای حق است و بر ایمان و شهادت خود عهد و پیمان سپردیم و آن این بود که در هر حال تو را اطاعت کنیم.

بنابراین یا رسول الله! هر چه می‌خواهی انجام ده و هر تصمیم که می‌خواهی بگیر که ما با تویم و از تو جدا نمی‌شویم و به خدایی که تو را به حق مبعوث فرموده، سوگند، اگر ما را به دریا عرضه بداری و بفرمایی که ما خود را به همراه تو در آن

بیفکنیم خواهیم افکند و يك تن هم از ما تخلف نخواهد کرد و هیچ ملاحظه ما را مکن؛ زیرا که کوچک‌ترین کراهتی از جنگیدن با دشمنانمان نداریم و ما خوشتندار

(1) - مائده (5): 24.

تفسیر و شرح صحیفه سجاده، ج 5، ص: 274

در جنگ و هاوردان میدان کارزاریم و امیدواریم خداوند از ما به تو رفتاری نشان دهد که مایه خرسندی و روشنی چشمت باشد، ما را راه بینداز و از خدا توفیق و مدد بخواه.

هنوز گفتار سعد تمام نشده بود که آثار خرسندی در رخساره رسول خدا صلی الله علیه و آله نمودار شد، آنگاه فرمود: حرکت کنید و امیدوار ظفر باشید، چه خدای تعالی مرا به یکی از این دو بشارت داده: ما به طور مسلم یا به قافله آنان ظفر می‌یابیم و یا بر لشکریان آنان و گویا من هم اکنون قتلگاه آنان را می‌بینم.

رسول خدا صلی الله علیه و آله و یاران از آن منزل حرکت کرده در نزدیکی بدر پیاده شدند و آن جناب برخی از یاران خود را به سوی چاه بدر روانه کرد تا آن جا از قافله و یا لشگر قریش خبری بگیرند. فرستادگان به دو نفر رسیدند که مشغول آب کشی بودند، معلوم شد آب را برای لشگر قریش می‌برند، پرسیدند به کجا می‌روید و از چه قبیله‌ای هستید و هدفتان چیست؟ گفتند: ما سقایان قریش هستیم، ما را فرستاده‌اند تا برای آنان آب ببریم.

فرستادگان باور نکردند که این دو نفر وابسته به لشگر قریش باشند، احتمال دادند سقایان قافله مال التجاره ایشان باشند، به همین جهت آن دو را تحت شکنجه قرار دادند و آنها را مفصل زدند، وقتی خوب از کارشان درآوردند ناچار گفتند: ما از قافله ابوسفیانیم، مسلمانان از کتک زدنشان باز ایستادند.

رسول خدا صلی الله علیه و آله مشغول نماز بود، وقتی اصحاب خود را مشاهده کرد نماز را تمام کرده، فرمود: اگر راست گویند کتکشان می‌زنید؟ و چون دروغ گویند: ره‌اشان می‌کنید! در حالی که به خدا سوگند راست می‌گویند و از لشگر قریشند نه از کاروان ایشان.

آنگاه رو به آن دو تن کرده، فرمود: به من بگویید بینم قریش کجا هستند، گفتند:

به خدا سوگند در پشت همین تل که از دور نمودار است اردو زده‌اند. رسول

تفسیر و شرح صحیفه سجاده، ج 5، ص: 275

خدا صلی الله علیه و آله پرسید عده‌شان چند است؟ گفتند بسیار است. فرمود چند نفرند؟ گفتند:

نمی‌دانیم. فرمود: خوراکشان در روز چند شتر است؟ گفتند: یک روز نه شتر و روز دیگر ده شتر. رسول خدا صلی الله علیه و آله رو به اصحاب کرد و فرمود: لشکر قریش بین نصد و هزارند. آنگاه رو به همه مسلمین کرد و فرمود: بدانید که مکه همه جگر گوشه‌های خود را در اختیار شما قرار داده است.

حال ببینیم ابوسفیان کاروان را به کجا سوق داد. او وقتی به گزارش جاسوسان خود از جایگاه مسلمین خبر یافت و فهمید که مسلمانان بنای تعرض به کاروان وی را دارند مسیر کاروان را تغییر داده و از راه معمولی کنار رفت و بدر را در دست چپ قرار داده به کلی از نظر مسلمین پنهان و ناپدید گردید. وقتی کاملاً مطمئن شد که کاروان را از دستبرد مسلمین نجات داده، رسولی نزد قریش فرستاد که شما به منظور نجات دادن اموال خود از مکه بیرون شدید و اینک من اموال را حفظ کردم، بنابراین هر جا که هستید به مکه بازگردید.

ابوجهل گفت: به خدا سوگند باز نمی‌گردیم تا آن که به کناره چاه بدر برسیم و سه روز در آن جا به عیش و نوش و میگساری پردازیم و خنیاگران برآیمان موسیقی بنوازند و عرب وحدت کلمه نیروی ما را بفهمد و از این پس خیال حمله به ما را در سر نپروراند.

اخنس بن شریق با این رأی مخالفت کرد و گفته‌های ابوجهل را پاسخ داد و به قبیله بنی زهره که هم سوگند با قریش بودند گفت: اموال و افراد شما به سلامت نجات یافتند و منظور شما هم همین بود، اینک باز گردید و دیگر وجهی ندارد بیهوده به دیاری سفر کنید که در آن جا منافعی در نظر ندارید؛ خیرخواهی مرا بپذیرد و گوش به حرف این مرد مغرور ندهید. و از آنجایی که اخنس در میان قبیله بنی زهره محبوبیت و وجهه خوبی داشت یک نفر زهری از گفته او سرباز نزد و هیچ کدام به بدر نیامدند.

تفسیر و شرح صحیفه سجاده، ج 5، ص: 276

صبح روز بعد به مسلمین که در جستجوی کاروان ابوسفیان بودند خبر رسید که ابوسفیان مال التجاره را به منزل رسانید و اینک باید با لشکر قریش که در فاصله مختصری قرار دارد روبه‌رو شوند و در نتیجه آرزوی که مسلمین به امید رسیدن به آن خرسندی می‌کردند مبدل به یأس گردید و جماعتی از ایشان به رسول الهی اصرار می‌ورزیدند که به مدینه بازگردد و با لشکر قریش مصاف ندهد و در جنگ وارد نشود.

خدای متعال درباره ایشان می‌فرماید:

وَ إِذْ يَعِدُكُمُ اللَّهُ إِخْدَى الطَّائِفَتَيْنِ أَنَّكُمْ وَ تَوَدُّونَ أَنَّ غَيْرَ ذَاتِ الشَّوْكَةِ تَكُونُ لَكُمْ وَ يُريدُ اللَّهُ أَنْ يُحَقِّقَ الْحَقَّ بِكَلِمَاتِهِ وَ يَقْطَعَ دَابِرَ الْكَافِرِينَ» «1»

و [یاد کنید] هنگامی را که خدا پیروزی بر یکی ازدو گروه [سپاه دشمن یا کاروان تجارتی قریش] را به شما وعده داد، و شما دوست داشتید بر کاروان تجارتی قریش دست یابید، ولی خدا می‌خواست پیروزی در میدان جنگ را با فرمان نافذی [که دایر بر پیروزی مؤمنان و شکست دشمنان جاری ساخته بود] تحقق دهد و ریشه کافران را قطع کند.

پس از مختصری مسلمانان یکدل و يك جهت بر آن شدند که با لشگر قریش مصاف دهند، به همین جهت خود را زودتر به آب بدر رسانیده و چاه را تصرف کردند. خدای تعالی بارانی فرستاد تا بیابان شنزار و لغزنده جهت آنان محکم و استوار گردد و قسمت لشگر گاه قریش که زمینی خاکی بود گِل و لغزنده شود و بالأخره لشگر اسلام توانست خود را قبل از قریش به محل مناسب یعنی کنار اولین چاه در قسمت پایین بدر برساند.

آنگاه خود را آماده قتال کرده به مشورت پرداختند. در حالی که گفتگو می‌کردند

(1) - انفال (8): 7.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 5، ص: 277

سعد بن معاذ پیش آمد، عرض کرد: ای پیامبر خدا! اجازه می‌دهی سایانی جهت شما بر پا کنیم تا شما در آن جا قرار گیرید و مرکب‌های شما را در کنار آن آماده نگهداشته و خود با دشمن مصاف دهیم؟ اگر پیروز شدیم که هیچ و اگر خدای نخواست کشته گشتیم تو بر مرکب سوار شده به پیروان در مدینه ملحق شوی، چه آن مسلمانان که در مدینه مانده‌اند کمتر از ما به تو معتقد و علاقمند نیستند و اگر احتمال می‌دادند کار تو سرانجام به جنگ منتهی می‌شود هرگز تخلف نمی‌کردند و اگر چنین پیشامدی رخ دهد ایشان شرّ دشمن را دفع می‌کنند و از در خیرخواهی با کمک تو به جهاد می‌پردازند.

رسول خدا صلی الله علیه و آله او را بستود و در حقّش دعا کرد. سعد با یاران به ساختن سایان پرداخت تا اگر پیروزی و فتح نصیب او و یارانش نشد، آن منبع کرامت و عظمت به دست دشمن گرفتار نشود و بتواند خود را به باقی اصحاب

برساند و دعوت خود را ادامه دهد، چه اسلام برای طائفه معینی نیامده بود، اگر همه اهل مدینه هم کشته شوند، او باید بماند و سایر قبایل عرب و دیگر ملل دنیا را رهبری کند.

قریش نیز آماده جنگ شدند و شخصی را فرستادند تا از مسلمانان خبری بیاورد.

آن شخص بازگشت و خبر آورد که اصحاب محمد سیصد نفر و یا کمی کمتر و یا بیشترند و هیچ کمینی هم ندارند و از آب هم بسیار دورند، ولكن با همه این احوال مردمی هستند که جز شمشیر پناهگاهی برای خود قائل نیستند و جز به ایمان ثابت و یقین استوار خود اتکایی ندارند.

این خبر، رعب و وحشتی در دل‌های قریشیان ایجاد کرد و برخی از عقلای آنان به این فکر فرو رفتند که اگر سپاه اسلام همه آنان را بکشند حرمتی برای مکه باقی نخواهد ماند. از میان آنان عتبه بن ربیعہ برخاست و گفت: ای گروه قریش، به خدایم سوگند! شما از این که با محمد و یارانش مصاف دهید کاری از پیش نمی‌برید؛ زیرا اگر او را بکشید پیوسته چشمتان به روی مردمی باز می‌شود که یا پسر عمویش را

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 5، ص: 278

کشته‌اید و یا پسر خاله‌اش را و یا مردی از عشیره‌اش را؛ پس بهتر این است که بازگردید و او را به عرب بسپارید، چه اگر سایر طوایف عرب او را بکشند شما به مقصود خود نایل آمده‌اید و اگر او بر عرب فایق آمد شما کاری که مایه کراهت و ندامتتان شود نکرده‌اید.

کلام عتبه به گوش ابوجهل رسید، او پر از خشم و غیظ شد و کینه‌های دیرینه‌ای را که با مسلمین داشت یادآوری کرد. و همین معنی باعث شد که همه بر قتال سپاه اسلام یکدل و یک جهت شوند.

رسول خدا صلی الله علیه و آله وقتی کثرت عدد دشمنان و بسیاری نیروی آنان را دید به میان یاران آمد و با سخنان گرم و دلنشین خود روحیه آنان را تقویت کرده و به تنظیم صفوف ایشان پرداخت و دستور داد قبل از آن که وی فرمان دهد حمله نکنند و فرمود:

چنانچه دشمن را محاصره کردید با تیر به ایشان حمله کنید. آنگاه به عریش خود یعنی سایبان بازگشت در حالی که از سرانجام کار یاران نگران بود، در آن جا به درگاه خدای سبحان ملتجی گشته و از اودرخواست پیروزی و تنجیز وعده می‌نمود و تضرع و زاری می‌کرد و گفت:

بارالها! این قریش متکبر و متعصب است که همواره با تو مخالفت و دشمنی می‌ورزید و فرستاده‌ات را تکذیب می‌کرد، اینک روی آورده تا با پیغمبرت بجنگد.

پروردگارا! آن نصرت که مرا بدان وعده فرمودی بفرست. بارالها! اگر امروز این گروه که با من هستند کشته شوند دیگر کسی تو را پرستش نخواهد کرد.

رسول خدا صلی الله علیه و آله همچنان دعا می‌کرد و رو به قبله دست به دعا بلند داشت تا ردایش از شانه‌اش بیفتاد و آن قدر ادامه داد تا خواب او را گرفت، در عالم رؤیا یاری خدا را به چشم دید و نیز به حالت وحی درآمد و این آیه بر وی نازل شد:

يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ حَرِّضَ الْمُؤْمِنِينَ عَلَى الْقِتَالِ إِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ عِشْرُونَ صَابِرُونَ

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 5، ص: 279

يَغْلِبُوا مِائَتَيْنِ وَ إِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ مِائَةٌ يَغْلِبُوا أَلْفًا مِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَفْقَهُونَ «1»

ای پیامبر! مؤمنان را به جنگ برانگیز که اگر از شما بیست نفر صابر باشند بر دویست نفر چیره می‌شوند، و اگر از شما صد نفر [صابر] باشند بر هزار نفر از کافران چیره می‌شوند؛ زیرا آنان گروهی هستند [که حقایق توحید و قدرت خدا را] نمی‌فهمند.

رسول خدا صلی الله علیه و آله پس از گرفتن این وحی، به میان سپاه خود آمد و آنان را بر قتال با کفار تحریص کرده و فرمود: به آن خدایی که جان محمد در دست اوست هیچ يك از شما امروز با این کفار نمی‌جنگد و با صبر و پایداری کشته نمی‌شود مگر این که خدای تعالی تو را به بهشت درخواهد آورد. آنگاه مشتی خاک از دست امیرالمؤمنین علیه السلام گرفته و آن را به جانب کفار پاشید و فرمود:

شَاهَتِ الْوُجُوهُ. «2»

زشت باد رویتان.

سپس به یاران فرمود: کمر همت ببندید. مسلمانان قویدل کشته یکصد فریاد زدند: أَلْحَدُ: أَلْحَدُ. خدای تعالی ملائکه را نیز به مدد ایشان فرستاد تا بر فتح و پیروزی بشارتشان دهد و ایمانشان را قوی‌تر سازد. رسول خدا صلی الله علیه و آله در قلب معرکه قرار گرفته مردم را تشجیع می‌نمود و به نصرت خدا نوید می‌داد.

بودن رسول خدا صلی الله علیه و آله در میان صفوف ایشان از يك سو و كمك ملائكه از سوی دیگر، اثر عمیقی در روحیه مسلمانان داشت و به همین جهت کشتار زیادی از لشکر دشمن کرده که در تاریخ کم نظیر و بی مانند بود و افتخاری بزرگ در تاریخ اسلام

(1) - انفال (8): 65.

(2) - بحار الأنوار: 229 / 19، باب 10، غزوة بدر الكبرى.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 5، ص: 280

برای همیشه به یادگار گذاشتند و بدریون در اصحاب پیامبر از دیگران ممتازند.

غبار معرکه بر روی اجساد بی جان کفار فرو نشست و اهل مکه با وضع فزاینده باری فرار کردند. سپاه اسلام با افتخار و پیروزی و غنیمت بسیاری به سوی مدینه بازگشتند، در حالی که از یاری و نصرتی که خدای تعالی ارزانی شان داشته خوشحال و شکرگزار بودند. «1» در داستان با عظمت بدر، بارانی که بارید، دعایی که رسول خدا صلی الله علیه و آله داشت، قوت قلبی که به مردم مؤمن داده شد و نزول ملائکه و رعبی که از عظمت معنوی ارتش اسلام به دل کافران افتاد، همه و همه اسبابی بود که خداوند مهربان به لطف خود جهت پیروزی مردم مؤمن فراهم آورد. آری، به قول حضرت زین العابدین علیه السلام که فرمود:

«و تَسَبَّبَتْ بِطُغْيَانِكَ الْأَسْبَابُ»

دل به تماشای دوست رفته به صحرای دوست

رفته به صحرای دوست دل به تماشای دوست

همت والای دوست رحمت بی منتهاست

رحمت بی منتهاست همت والای دوست

خاک کف پای دوست سرمه چشم رضاست

سرمه چشم رضاست خاک کف پای دوست

طور تجلای دوست سینه سینای ماست

سینه سینای ماست طور تجلای دوست

غرقه دریای دوست به که نیابد خلاص

به که نیابد خلاص غرقه دریای دوست

---

(1) - قصص قرآن: 441.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 5، ص: 281

دل به تمنای دوست از همه عالم برید

از همه عالم برید دل به تمنای دوست

هر که ز پروای دوست از سر جان درگذشت

از سر جان درگذشت هر که ز پروای دوست

بر رخ زیبای دوست دیده الهی گشود

دیده الهی گشود بر رخ زیبای دوست

(مهدی الهی قمشه‌ای)

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 5، ص: 282

[وَمَضَتْ عَلَى إِرَادَتِكَ الْأَشْيَاءُ «3» فَهِيَ بِمَشِيَّتِكَ دُونَ قَوْلِكَ مُؤَمَّرَةٌ وَ بِإِرَادَتِكَ دُونَ نَهْيِكَ مُنْزَجَرَةٌ]

و همه چیز بر اساس و اراده‌ات می‌گذرد؛ پس همه موجودات به خواست تو بی آن که فرمان قوی دهی، فرمان برند، و به اراده‌ات، بی آن که با گفتار نمی‌کنی از کار باز ایستند.

خواست حق

درون حضرت ابراهیم علیه السلام از عواطف پدری نسبت به اسماعیل موج می‌زد. او را همواره به یاد می‌آورد و جانش برای دیدار او طوفان شوق و مهر داشت. از تقدیر الهی سر نمی‌پیچید، اما از احساسات انسانی هم تهی نبود.

رضای حضرت محبوب را بر خشنودی خود مقدم می‌دانست و لکن دلش در گرو عطوفت فرزندش نیز بود، به خصوص که او را به فرمان خدا در بیابانی خشک و سوزان، بی‌آب و نان با مادری بی‌پناه رها کرده بود و نمی‌دانست در این امر الهی چه مصلحتی است و آینده چگونه می‌شود؟

گاهی حوادث روزگار بسیار سنگین و خردکننده است اما مردان بزرگ و خداپرست می‌دانند که تا گندم نرسد آن را آر نمی‌کنند، این است که حوادث و وقایع آنها را پخته می‌کند، از خامی بیرون می‌آورد و احساس سنگینی پیشامدها برای ایشان پر از لذت و خوشی است.

ابراهیم که گاه‌گاه به دیدار فرزند می‌شتافت و نان و آبی برای او می‌برد، با دلی

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 5، ص: 283

قوی امید تغییر وضع و دستور جدید خداوند را داشت.

شیء در خواب دید که از جانب پروردگار مأموریت یافته که فرزندش اسماعیل را ذبح کند! ابراهیم یقین داشت که رؤیای انبیا، خواب پریشان و وساوس و پندارهای موهوم نیست و معتقد بود که حقیقتی است که در خواب به او الهام شده و برای انجام آن باید بدون کم و کاست بپا خیزد و اقدام کند: قربان کردن فرزند! سر بریدن همان اسماعیل که خداوند به او عنایت کرده است!

باید اندیشید که این کار چه اندازه دشوار و سخت است، کدام پدر می‌تواند خود را راضی و حاضر کند که سر فرزندش را به دست خود ببرد؟ کدام دلی است که از این اندیشه فرو نریزد؟ و کدام دستی است که توانایی چنین کاری داشته باشد و نلغزد و از کار نیفتد؟!

انجام این گونه فرامین جز آثار ایمان و نمودهای عقیده و اعتقاد به حق و حقیقت نمی‌تواند باشد. این محنت کوهها را در هم فرو می‌ریزد و جانها را زیر و زبر می‌کند اما ابراهیم بزرگ هیچ گونه تزلزل و سستی به خود راه نمی‌دهد. او خدا را بزرگتر از هر چیز و مقدم بر کل هستی می‌داند و رضای او را بر رضا و میل خود ترجیح می‌دهد.

اسماعیل اندک اندک جوانی برومند و با نشاط و قوت شده بود، بازوان ستبر و شانه‌های پهن و پیشانی بلندش جان پدر پیر را قوت و نیرو می‌بخشید، اما چه کند، مأمور شده او را قربان کند.

پدر فرمان الهی را به پسر گفت تا او را هم از سرنوشت عجیب و شگفت‌انگیزش که از تولد گام به گام همراه او بود آگاه سازد. اسماعیل چون سخن پدر را شنید بدون تأمل اظهار رضایت کرد و خود را تسلیم نمود. این چه تربیت و ایمان

محکمی بود که به این صورت و با آن رضامندی و چهره گشوده، از مرگ به خاطر اطاعت فرمان خدا استقبال می شد؟ خدا خود دانایتر است.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 5، ص: 284

پدر پیر پسر جوان را در آغوش کشید و بوسه های گرم و پرسوزی نثارش کرد، سپس دست و پای او را بست و با دلی سرشار از ایمان و لبریز از رضا، کارد را بر کشید و بر گلولی اسماعیل نزدیک کرد در حالی که تمام ملکوت نگران کار او بودند.

ابراهیم کارد را به گلولی اسماعیل کشید، بار دوم و سوم نیز تکرار کرد اما اثری از بریدگی و جاری شدن خون ندید و تغییر حالتی هم در قربانی مشاهده ننمود. «1» گویی به زبان حال بر سر کارد تیز فریاد زد: چرا نمی بُری؟ و کارد هم به زبان حال به او پاسخ داد:

الْخَلِيلُ يَأْمُرُنِي، وَ الْخَلِيلُ يَنْهَانِي.

ابراهیم تو می خواهی من سر فرزندان را جدا کنم، ولی صاحب هستی مرا از بریدن نمی کند! آری:

«وَصَدَّتْ عَلَى إِرَادَتِكَ الْأَشْيَاءُ فَهِيَ بِمَشِيَّتِكَ دُونَ قَوْلِكَ مُؤَمَّرَةٌ، وَ إِرَادَتِكَ دُونَ نَهْيِكَ مُنْزَجَرَةٌ»

(1) - داستان های آسمانی: 185.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 5، ص: 285

[«4» أَنْتَ الْمَدْعُوُّ لِلْمُهَيَّمَاتِ وَ أَنْتَ الْمَفْرَعُ فِي الْمُلِمَّاتِ لَا يَنْدَفِعُ مِنْهَا إِلَّا مَا دَفَعْتَ وَ لَا يَنْكَشِفُ مِنْهَا إِلَّا مَا كَشَفْتَ
«5» وَ قَدْ نَزَلَ بِي يَا رَبِّ مَا قَدْ تَكَادَّنِي ثِقْلُهُ وَ أَلَمَّ بِي مَا قَدْ بَهَظَنِي حَمْلُهُ]

تنها تو را در دشواری ها می خوانند، و در بلاهای سخت و دشوار، تنها تو پناهگاهی. بلاهای سخت و دشوار از انسان دور نمی شود، مگر آنچه را که تو دور کنی، و از گره های رنج آور، چیزی گشوده نمی شود، مگر آنچه را تو بگشایی.

پروردگارا! بلای بر من نازل شده، که سنگینی‌اش مرا به زحمت و رنج انداخته، و سختی و مشکلی به دردم آورده، که تحملش مرا در فشار قرار داده.

پناهندگی به خداوند در حل مشکلات و دفع بلاها

حضرت سجاد علیه السلام در هنگام ترس و گرفتاری‌ها با حال تضرع به پناهندگی خداوند اصرار می‌ورزد؛ زیرا در وقت هجوم انواع بلاها و حوادث و گناهان تنها پناهگاه انسان خداست نه غیر او.

ای فراز از دعای امام علیه السلام آموزشی به بندگان خداست که در وقت فشار گرفتاری و غم‌ها به غیر از خدا توجه نکنند، چون این حالت‌های روحی و جسمی که در اثر بسته شدن در رحمت و نعمت خداوند و روی آوردن انواع بلاها و سختی‌ها برای انسان است به خاطر این است که خداوند می‌خواهد، بندگان را به سوی او روی

تفسیر و شرح صحیفه سجاده، ج 5، ص: 286

آورند و با او گفتگو کنند و به وجود حق عشق بورزند. و خدای متعال این حالت بنده را دوست دارد.

چه کسی می‌تواند حضرت یوسف علیه السلام را از صحنه گناه نجات دهد و او را در پناه خود نگه دارد. آن صحنه‌هایی که اگر برای هر يك از ما اتفاق بیفتد به یقین آلوده به گناه می‌شویم. چگونه اگر برهان رب نبود یوسف در منجلاب شهوت غرق می‌شد و همه پرده عصمت و هیبت او دریده می‌شد. پس يك قدرت برتر و نقطه امیدی باید دست او را بگیرد. در آن هنگام که همه راه‌ها را به سوی لغزش و خیانت مشاهده کرد و درهای نجات را بسته دید در پاسخ به همسر عزیز مصر به يك جمله کوتاه بسنده کرد:

قَالَ مَعَاذَ اللَّهِ إِنَّهُ رَبِّي أَحْسَنَ مَثْوَايَ «1»

یوسف گفت: پناه به خدا، او پروردگار من است، جایگاهم را نیکو داشت.

مَعَاذَ اللَّهِ یعنی تنها پناهگاه خداست. در چنین شرایطی سخت و بحرانی برای رهایی از چنگال وسوسه‌های شیطانی، تنها راه فرار را پناه بردن به خدا می‌داند، خدایی که خلوت و جلوت برای او یکسان است. یوسف با یاد حق اول به یگانگی خداوند در عقیده و پناهجویی خدا را در عمل؛ اعتراف می‌کند و همچنین حق‌شناسی خود را نسبت به عزیز مصر هم که رب و آقای اوست نشان می‌دهد که او مرا تربیت کرده و گرامی داشته است چگونه به او خیانت کنم؟! این ارزش‌های اخلاقی انبیا و صالحان و عمل مؤمنان سبب می‌شود که جامعه از جرم و جنایت مصون بماند.

خداوند در آیات دیگر برای تحکیم پایه‌های توحید و شکستن بت‌های شرك و کفر دستورهای اساسی صادر می‌فرماید:

(1) - یوسف (12): 23.

تفسیر و شرح صحیفه سجاده، ج 5، ص: 287

قُلْ إِنَّمَا أَدْعُوا رَبِّي وَلَا أُشْرِكُ بِهِ أَحَدًا * قُلْ إِنِّي لَا أَمْلِكُ لَكُمْ ضَرًّا وَلَا رَشَدًا * قُلْ إِنِّي لَنْ يُجِيرَنِي مِنَ اللَّهِ أَحَدٌ وَلَنْ أَجِدَ مِنْ دُونِهِ مُلْتَحَدًا «1»

بگو: من فقط پروردگارم را می‌پرستم، و هیچ کس را شریک او قرار نمی‌دهم. * بگو: من اختیار زیان و هدایتی را برای شما ندارم. * بگو: [اگر از او نافرمانی کنم] هرگز کسی در برابر [عذاب] خدا مرا پناه نمی‌دهد، و هرگز پناهگاهی غیر او نمی‌یابم.

ملتحد از ماده لحد به معنی پناهگاه مطمئن است که در اصل همان گودالی است که برای مرده آماده می‌سازند که در یک طرف آن حفره‌ای برای دفن مرده است تا خاک به روی او ریخته نشود و از آسیب جانوران نیز محفوظ بماند.

این آیات از يك سو اعتراف به عبودیت کامل در پیشگاه خداست و از سوی دیگر هرگونه غلو را در مورد پیامبر صلی الله علیه و آله نفی می‌کند. و از سوی دیگر شخص پیامبر نیز با آن عظمت شأن پناه مستقلی در برابر عذاب خدا نمی‌تواند باشد. ولی می‌تواند از خدا تقاضای حل مشکلات برای مردم کند یا درخواست هدایت برای افراد شایسته بنماید.

در روایات اهل بیت عصمت آمده است:

انسانی که در امورش خود را در پناه خدا بداند یا نیت خود را نیک سازد، خواسته‌هایش هم زیبا و نیکو می‌شود و همچنین از آسیب‌ها و خطرات آسمانی و زمینی حفظ می‌ماند.

امام علی علیه السلام می‌فرماید:

اعْتَصِمْ فِي أحوَالِكَ كُلِّهَا بِاللَّهِ، فَإِنَّكَ تَعْتَصِمُ مِنْهُ سُبْحَانَهُ بِمَانِعٍ

(1) - جن (72): 20 - 22.

تفسیر و شرح صحیفه سجاده، ج 5، ص: 288

عَزِيز. «1»

در همه حالات به خدا پناه جوی که در این صورت با سنگری نیرومند خود را حفظ می کنی.

حضرت در يك فراز از مناجات خویش که دریای معرفت و اقرار به درگاه الهی است عرضه می دارد:

خدایا! برای من پیکری آفریدی و در آن ابزارها در اندامهایی نهادی که من با آنها تو را فرمان می برم و نافرمانی می کنم، تو را به خشم می آورم و خشنودت می سازم و در نفس من انگیزه به سوی شهوات قرار دادی و مرا در سرایی آکنده از آفات جای دادی و آن گاه به من فرمودی: باز ایست، پس من به کمك تو از گناه باز می ایستم و به تو توسل می جویم و به تو پناه می برم و به یاری تو خود را حفظ می کنم و برای انجام آنچه خشنودت می سازد، از تو توفیق می طلبم. «2» «نوف بکالی می گوید: امیرالمؤمنین علیه السلام را دیدم که به سرعت می رود؛ عرض کردم: کجا می روی سرورم؟

فرمود: رهام کن، ای نوف! که امید و آرزوهایم مرا به سمت معشوق می برد؟

گفتم: مولای من آرزویتان چیست؟

فرمود: آن که امید و آرزویم به اوست خود می داند و نیازی نیست برای غیر او بازگویم، در ادب بنده همین بس که در خوشی ها و نیازهایش کسی جز خداوندگار

(1) - غر الحکم: 198، حدیث 3920.

(2) - بحار الأنوار: 107/91، باب 32، حدیث 14؛ البلد الأمين: 317.

تفسیر و شرح صحیفه سجاده، ج 5، ص: 289

خود را شريك نگرداند. گفتم: ای امیرالمؤمنین! من از چشم اندازی به طمع های دنیوی بر خود بیمناکم.

حضرت فرمود: چرا به پناهگاه خائفان و غار عارفان پناه نمی‌بری؟ عرض کردم:

مرا به آن راهنمایی کن.

حضرت فرمود: خداوند علیّ عظیم است. امیدت را به حسن تفضل او پیوند بزن و اندوه و غم خود را متوجه او گردان و دلت را از هر گونه مصیبتی روی گردان ساز، اگر عرصه را بر تو تنگ کرد من گشایش آن را ضمانت می‌کنم و با تمام وجود به خداوند سبحان رو کن؛ زیرا او می‌فرماید:

به عزّت و جلال سوگند! امید هر کسی که به غیر من امید بندد به ناامیدی تبدیل سازم و جامه خواری در میان مردم بر قامت او می‌پوشانم و او را از نزدیک خودم دور می‌سازم و پیوندم را با او قطع می‌کنم... «1» پس با این اوصاف که مولای مؤمنان چنین درد دل می‌کند یعنی انسان باید سخت مراقب اعمال خود باشد تا پناه خود را از دست ندهد و گرنه گرفتار گرداب دام‌هایی می‌شود که تا پایان عمرش ذلّت و رسوایی می‌بیند. چقدر فتنه‌هایی برای آدم پیش می‌آید که اگر لطف خدا نباشد در همان دم اوّل خود را می‌بازد.

«علی بن ابی طالب علیه السلام به مردی که می‌گفت: بار خدایا! از فتنه به تو پناه می‌برم، فرمود: می‌بینم که از مال و فرزندات به خدا پناه می‌بری.

خدای متعال می‌فرماید: «همانا دارایی‌هایتان و فرزندان‌تان مایه آزمایش هستند.»

بلکه بگو: خدایا! از گمراهی‌های فتنه‌ها به تو پناه می‌برم. «2» بیشترین مشکلات انسان از این جاست که ظاهر خود را زیبا جلوه می‌دهد. ولی قلب و درون خود را که جایگاه پروردگار و محل امن و آرامش است؛ را زشت می‌سازد. مولا علی علیه السلام در حکمت‌های حکیمانه خود نکته اساسی را می‌فرماید:

اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنْ أَنْ تَحْسُنَ فِي لَامِعَةِ الْعُيُونِ عَلَانِيَتِي، وَ تَقْبَحُ فِيهَا

(1) - بحار الأنوار: 94 / 91، باب 32، حدیث 12؛ مستدرک الوسائل: 11 / 221، باب 12، حدیث 12800.

(2) - أعلام الدّین: 210؛ بحار الأنوار: 325 / 90، باب 18، حدیث 7.

أُبْطِلُ لَكَ سِرِّي. «1»

خداوندا! به تو پناه می‌برم از این که ظاهرم در دیده مردم نیکو جلوه کند و درونم در آنچه از تو پنهان می‌کنم زشت نماید.

(1) - نَحْجُ الْبَلَاغَةَ: حکمت 276.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 5، ص: 291

[«6» وَ بِقُدْرَتِكَ أَوْزَدْتَهُ عَلَيَّ وَ بِسُلْطَانِكَ وَجَّهْتَهُ إِلَيَّ «7» فَلَا مُصْدِرَ لِمَا أَوْزَدْتَ وَ لَا صَارِفَ لِمَا وَجَّهْتَ وَ لَا فَاتِحَ لِمَا أَغْلَقْتَ وَ لَا مُعْلِقَ لِمَا فَتَحْتَ وَ لَا مُيَسِّرَ لِمَا عَسَّرْتَ وَ لَا نَاصِرَ لِمَنْ خَذَلْتَ]

و تو آن را به قدرتت بر من وارد کرده‌ای، و به اقتدارت به سوی من فرستاده‌ای؛ دور کننده‌ای برای آن وجود ندارد، و چیزی را که تو بسته‌ای گشاینده‌ای برایش نمی‌باشد، و چیزی را که تو بگشایی، کسی قدرت بستنش را ندارد، و آنچه را که تو دشوار کرده‌ای، آسان کننده‌ای برایش نیست، و کسی را که تو بی‌یار و یاور گذاشته‌ای یآوری برای او وجود ندارد.

یا رب نظر تو برنگردد

سلطنت خدا یعنی قدرت مالکانه خدا که احصا از قدرت مطلق است همه اموری که اسباب و ابزار آن زیر نظر خداوند است همسو با اراده و عنایت الهی است. هرگز دخالت غیر او در امرش راه ندارد؛ زیرا شرکت مستقیم موجودی ضعیف و محدود به نام انسان حکمت‌ها و مصلحت‌ها را بر هم می‌زند. پس گاهی که انواع بلاها و خطرهای و ضررها به انسان هجوم می‌آورد تنها وسیله‌ای که می‌تواند بلاگردان و نگهبان انسان باشد، نظر خداوند است.

وقتی که می‌گوییم توجه خدا به بنده يك عامل سعادت است یعنی چه؟

توجه از ماده وجه به معنای ذات، صورت، چهره، سمت، هدف و ... است.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 5، ص: 292

گاهی خداوند قادر يك نگاه ویژه‌ای به بنده می‌کند که به سوی او رو می‌کند و می‌خواهد به او يك عنایت داشته باشد؛ حال این توجه حق به جهت دادن يك نعمت و امتیازی یا برگرداندن بلا و عذاب یا آزمایش و ادب است. در مقابل گاهی بنده مضطر هم يك توجه خاصی به خدا دارد که از درون خالصانه به وجه الله نظر دارد.

«وجه الله» یعنی خداوندی که صاحب جاه با قدرت و ملک است و نفوذ او فراگیر است. ذات حق در همه لحظه‌ها و مکان‌ها حضور حسی دارد.

خداوند می‌فرماید:

وَلِلَّهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ فَأَيْنَمَا تُولُوا فَثَمَّ وَجْهُ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ وَ سِعَ عَلِيمٌ «1»

مالکیت مشرق و مغرب فقط ویژه خداست؛ پس به هر کجا رو کنید آن جا روی خداست. یقیناً خدا بسیار عطاکننده و داناست.

مقصود حق از مشرق و مغرب دو جهت جغرافیایی نیست بلکه این تعبیر، کنایه از تمام جهات و همه دنیاست.

حق تعالی می‌خواهد به ما بفهماند که قبله عالم در همه جا خداست. به هر سو که رو آورید و بنگرید خدای بی‌نیاز و دانا را می‌یابید چنین نیست که اگر شما از رفتن به مساجد و پایگاه‌های عبادی دوری کنید راه بندگی خدا بسته شود. خداوند موجودی ازلی و ابدی و نامحدود است به هر سو که او را بخوانی در حضور توست.

اگر وجودت را تسلیم خدا کنی و نیکوکار هم باشی، می‌بینی که خداوند حاجت و فرمان تو را هم بدون پرسشی می‌پذیرد و می‌فرماید:

بَلَى مَنْ أَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلَّهِ وَهُوَ مُحْسِنٌ فَلَهُ أَجْرُهُ عِنْدَ رَبِّهِ وَ لَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ

(1) - بقره (2): 115.

تفسیر و شرح صحیفه سجاده، ج 5، ص: 293

وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ «1»

آری، کسانی که همه وجود خود را تسلیم خدا کنند در حالی که نیکوکارند، برای آنان نزد پروردگارشان پاداشی شایسته و مناسب است، نه بیمی بر آنان است و نه اندوهگین می شوند.

اگر تسلیم به روی حق با تمام وجه باشد؛ آنگاه انسان آن روی خوش خداوند را می بیند که با بنده اش چه می کند؟ روشن ترین دلیل برای تسلیم در برابر چیزی آن است که انسان با تمام صورت متوجه آن شود. مؤمنانی که با عمل نیت خود؛ وجود خویش را تسلیم فرمان پروردگار می کنند، خدای منان هم با همه وجه خود به بنده اش روی می آورد.

رسول الله صلی الله علیه و آله می فرماید:

مَنْ أَصْلَحَ فِيمَا بَيْنَهُ وَ بَيْنَ اللَّهِ أَصْلَحَ اللَّهُ فِيمَا بَيْنَهُ وَ بَيْنَ النَّاسِ وَ مَنْ أَصْلَحَ جَوَانِبَهُ أَصْلَحَ اللَّهُ بَرَانِيَهُ وَ مَنْ أَرَادَ وَجْهَ اللَّهِ أَنَالَهُ اللَّهُ وَجْهَهُ وَ وَجْهَهُ النَّاسِ. «2»

هر که میان خود و خدا را اصلاح کند، خداوند میان او و مردم را اصلاح گرداند و هر که درونش را درست کند، خداوند بیرونش را درست گرداند و هر که رضایت خدا را بطلبد، خداوند رضایت خودش و مردم را نصیب او گرداند.

رضایت خداوند به این است که به سوی او رو کنی و از او طلب حاجت یا دفع بلا و گرفتاری کنی تا در وقت نیازمندی وجه الله را ببینی. وگرنه تلخی هایی پیش آید که دو چندان باید خرج کنی تا حق آن را ادا کنی و لکه ننگ ریا و نفاق را پاک سازی.

امام علی علیه السلام می فرماید:

(1) - بقره (2): 112.

(2) - کنز العمال: 798 / 15، حدیث 43166.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 5، ص: 294

كُلُّ حَسَنَةٍ لَا تُرَادُّ بِهَا وَجْهُ اللَّهِ تَعَالَى، فَعَلَيْهَا تُبْحُ الرِّبَاءُ وَ تَمَرُّهَا تُبْحُ الْجَزَاءُ. «1»

هر کار نیکی که برای رضای خدای بزرگ انجام نگیرد، زشتی ریا بر آن است و میوه اش زشتی کیفر باشد.

این بنده عصیانگر چه باید بکند تا پل‌های بازگشت به سوی پناه خداوند را خراب نکند و حلقه وصل و پیوند فطرت با اصل خویش را نشکند مولای حق پویان امیرمؤمنان علی علیه السلام در امیدی را بر روی ما باز می‌کند و می‌فرماید:

وَكُنْ لِلَّهِ مُطِيعاً وَبِذِكْرِهِ آتِيساً وَتَمَثَّلْ فِي حَالِ تَوَلَّيْكَ عَنْهُ إِقْبَالَهُ عَلَيْكَ، يَدْعُوكَ إِلَى عَفْوِهِ وَتَتَعَمَّدُكَ بِفَضْلِهِ، وَأَنْتَ مُتَوَلِّ عَفْوَهُ إِلَى غَيْرِهِ! «2»

خدا را بنده باش و به یاد او انس بگیر و در حال روی گرداندن از خدا روی آوردن او را به سوی خود محسّم کن که تو را به عفویش دعوت می‌کند و به فضلش می‌پوشاند و تو از او روی می‌گردانی و به غیر او روی می‌آوری!.

از احادیث قدسی که در زبور حضرت داود علیه السلام آمده است، خداوند فرموده است:

ای فرزند آدم! حاجت از من می‌طلبی ولی من برآورده نمی‌کنم چرا که به منافع تو آگاهم سپس تو نسبت به خواسته‌ات اصرار می‌کنی، در نتیجه آنچه که می‌خواهی به تو می‌دهم. آنگاه از همان داده‌هایم برگناه کردن کمک می‌جویی. پس اراده می‌کنم که آبروی تو را بریزم و تو دست به دعا بلند می‌کنی و من آبروی تو را حفظ می‌کنم. چقدر من با تو به خوبی برخورد می‌کنم و تو چقدر با بدی و زشتی با من معامله می‌کنی. نزدیک است نسبت

---

(1) - غرر الحکم: 93، حدیث 1628.

(2) - نهج البلاغه: خطبه 214.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 5، ص: 295

به تو به گونه‌ای خشمگین شوم که بعد از آن هیچگاه راضی نگردم. «1» این صحنه رویارویی بنده با خداست که حق روی خوش نشان می‌دهد ولی بنده نادان با بی‌شرمی برای خلاف خود به خدایش رشوه می‌دهد.

این است که مولای ما امیر متقیان در مناجات شعبانیه به درگاه ربوبی التماس می‌کند که:

اَلْهٰی اَنَا عَبْدُكَ الضَّعِیْفُ الْمَذْنِبُ وَ مَمْلُوْكَ الْمُنِیْبِ (الْمُعِیْبِ)، فَلَا تَجْعَلْنِیْ مِّنْ صَرَفْتُ عَنْهُ وَجْهَكَ وَ حَاجَبَهُ سَهْوُهُ عَنْ عَفْوِكَ. «2»

خدایا! من بنده ناتوان گنهکار توام و مملوک توبه کننده به پیشگاهت، مرا از کسانی که رویت را از آنان برگرداندی قرار مده و نه از کسانی که غفلتشان از بخششت محرومشان نموده است.

(1) - بحار الأنوار: 365 / 70، باب 137، حدیث 98؛ عدة الدّاعی: 211.

(2) - بحار الأنوار: 99 / 91، باب 32، حدیث 13؛ إقبال الأعمال: 687.

تفسیر و شرح صحیفه سجاده، ج 5، ص: 296

[«8» فَصَلَ عَلَى مُحَمَّدٍ وَ آلِهِ وَ افْتَحَ لِي يَا رَبِّ بَابَ الْفَرَجِ بِطَوْلِكَ وَ اكْسِرْ عَنِّي سُلْطَانَ الْهَمِّ بِحَوْلِكَ وَ اَنْلِنِي حُسْنَ النَّظَرِ
فِيَمَا شَكَّوْتُ]

پس بر محمد و آلش درود فرست، ای پروردگارم! به توان و توانیست در گشایش و فرج را به روی من باز کن، و به چاره سازیت، تسلط غم و اندوه را از من بشکن و مرا در موردی که از آن شکایت دارم، به تأمل و تدبّر نیک برسان.

گشایش در کارها

پوینده راه حق و حقیقت باید پیوسته گشایش معنوی خود را از خداوند درخواست کند و در امور معنوی به کسانی که در اوج قله‌های کمال هستند، بنگرد تا به افزونی عمل خود ننازد.

اما در گشایش‌های مادی باید به فقیران و زیردستان نگاه کند تا خود را در حد کفایت ببیند و به حق خود قانع باشد.

گشایش در امور زندگی از سنت‌های الهی است که بر اساس رسم روزگار سختی و راحتی پی‌درپی هم می‌آیند و خوشی‌ها به ناراحتی‌ها نزدیک می‌شوند.

پروردگار عالم، انسان را در دو حالت گرفتاری و آسایش می‌آزماید تا او را کمال و شخصیت دهد؛ زیرا انسان در مسیر رفاه و خوشی به جایی نمی‌رسد بلکه با غرور و لجاجت خود را نابود می‌کند. بلکه در راه سختی‌ها و گرفتاری‌ها صاحب فضل و دانش و تجربه می‌شود. اما گاهی بلاها و مشکلات او بیشتر می‌شود و او در این

تفسیر و شرح صحیفه سجاده، ج 5، ص: 297

وضعیت ساخته می‌شود و سپس در آسایش به روی او باز می‌شود و او در خوشی‌ها و لذت‌های هر چند زودگذر به سر می‌برد. و این حالت در خوبی و بدی پیوسته ادامه دارد تا به جایگاه اصلی خود بازگردد.

واژه فتح در لغت به معنی از بین بردن پیچیدگی و گشودن است و آن بر دو گونه است: گاهی با چشم دیده می‌شود مانند گشودن قفل و گاهی با اندیشه درک می‌شود مانند گشودن پیچیدگی اندوه و غم‌ها یا گشودن راز و اسرار علوم و عجایب خلقت یا داوری کردن میان دو نفر در گشودن مشکل خاصه و اختلاف نظرها.

یکی از اسمای الهی **الْفَتْاح** است یعنی خداوند درهای رزق و رحمت را به سوی بندگان باز می‌کند و همچنین بین آنان حکم می‌کند.

در بعضی روایات ذکر **یا فَتَّاح** برای حل مشکلات تأکید شده است. چرا که این نام بزرگ حضرت حق تعالی که به صورت صیغه مبالغه آمده است بیانگر قدرت پروردگار بر گشودن قفل مشکلات و برطرف کننده هر اندوه و غم و فراهم سازنده اسباب پیروزی و موفقیت است. و در حقیقت کلید همه درهای بسته در دست با کفایت اوست.

سوره شرح یا انشراح در قرآن در همین زمینه بر پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله نازل شده است که به وجود مبارك رسول الله صلی الله علیه و آله گشایش روحی و جسمی عطا فرموده تا در تحمل وظیفه سنگین رسالت و هدایت، احساس نگرانی نداشته باشد. برای دلداری به پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله می‌فرماید:

فَإِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا* إِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا» 1

پس بی‌تردید با دشواری آسانی است.* [آری] بی‌تردید با دشواری آسانی است.

(1) - انشراح (94): 5- 6.

تفسیر و شرح صحیفه سجاده، ج 5، ص: 298

در این دو آیه به پیامبرش مهمترین بشارت را می‌دهد و نور امید را بر قلب پاکش می‌اندازد که با سختی آسانی است، باز تأکید می‌فرماید، به یقین با هر سختی آسانی است.

پیام این آیات این است که غم مخور مشکلات و سختی‌ها به این صورت باقی نمی‌ماند، مخالفت دشمنان و محرومیت‌های مادی و اقتصادی و فقر مسلمانان ادامه نمی‌یابد پس از آن همه فشارها و آزارهای روحی و جسمی که بر رسول الله صلی

الله علیه و آله و مسلمانان وارد شد، میوه شیرین هدایت انسان‌ها نمایان شد و راه اسلام برای پذیرش حق و حقیقت در مدینه و دیگر شهرها و ... باز شد. این وعده الهی است که در زبان رسول گرامی اسلام صلی الله علیه و آله جاری گشته است که فرمود:

... وَ اعْلَمُ أَنَّ النَّصْرَ مَعَ الصَّبْرِ وَ أَنَّ الْفَرْجَ مَعَ الْكَرْبِ وَ أَنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا، إِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا. «1»

... بدان که با هر شکیبایی موفقیتی است و با هر مشکلی گشایشی است و با هر سختی آسایشی است، با هر دشواری راحتی است.

حضرت رسول صلی الله علیه و آله درباره آیه اَلَمْ نَشْرَحْ ... فرمود:

اگر دشواری در لانه‌ای باشد، آسانی نزد او می‌رود تا بیرونش آورد. سپس تلاوت فرمود: إِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا. «2»

هر چه امور دارای سختی و تلخی بسیار باشد به دروازه رهایی و آرامش نزدیک‌تر است.

پیامبر گرامی اسلام صلی الله علیه و آله می‌فرماید:

(1) - من لا یحضره الفقیه: 4 / 413، حدیث 5900؛ بحار الأنوار: 67 / 183، باب 52، حدیث 52.

(2) - کنز العمال: 2 / 47، حدیث 3063؛ الدر المنثور: 6 / 364، ذیل آیه 5 - 6 سوره انشراح.

تفسیر و شرح صحیفه سجاده، ج 5، ص: 299

أَضِيقُ الْأَمْرَ أَذْنَاهُ مِنَ الْفَرْجِ. «1»

دشواری‌ترین امور، نزدیک‌ترین آنها به گشایش است.

به هر حال چرخه روزگار یکسان نمی‌چرخد در اوج و فرودها بسیاری از حقیقت باطن‌ها و ضمیر دلها بر هر فرد و جامعه‌ای آشکار می‌شود.

امام علی علیه السلام در بیان حکیمانه خویش نوید فضای باز حیات را می‌دهد:

عِنْدَ تَنَاهِي الشَّدَّةِ تَكُونُ الْفُرْحَةُ وَ عِنْدَ تَضَائِقِ حَلَقِ الْبَلَاءِ يَكُونُ الرَّخَاءُ. «2»

زمان اوج سختی مرحله گشایش و هنگام تنگی حلقه‌های بلا نوبت آسایش است.

«زنی به نزد حضرت امیرمؤمنان شکایت کرد که همسرش به او خرجی زندگی و نفقه نمی‌دهد، در حالی که مرد او بسیار تنگ‌دست بود، علی علیه السلام از این که همسرش او را به زندان بیاندازد خودداری کرد و در جواب آن زن فرمود: با هر تنگ‌دستی، راحتی است و او را به صبر و تحمل دعوت کرد.» «3» بنابراین باید کلیدهای گشایش را شناخت تا درهای رحمت گشوده شود.

نبی اکرم صلی الله علیه و آله یادآوری فرمود:

اگر آسمان و زمین؛ بر بنده‌ای بسته شود؛ و او تقوی پیشه کند، خداوند برای او راه گشایش و خروج از گرفتگی آن دو را فراهم کند. «4»

(1)- بحار الأنوار: 166 / 74، باب 7، حدیث 2؛ عوالی الآلی: 291 / 1، حدیث 161.

(2)- نهج البلاغه: حکمت 351.

(3)- تهذیب الأحکام: 454 / 7، حدیث 25؛ وسائل الشیعة: 418 / 18، باب 7، حدیث 23961.

(4)- بحار الأنوار: 285 / 67، باب 56، ذیل حدیث 8؛ عدّة الدّاعی: 305.

تفسیر و شرح صحیفه سجّادیه، ج 5، ص: 300

امام صادق علیه السلام به سفیان ثوری در سفارشی اساسی می‌فرماید:

ای سفیان! هرگاه از سوی حاکم یا دیگران اندوهی به تو رسید بسیار بگو:

«لَا حَوْلَ وَ لَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ»

هیچ قدرت و قوتی نیست مگر به اتکای خداوند که آن کلید گشایش و گنجی از گنج‌های بهشت است. «1» صاحب کتاب بحار الأنوار، در جلد 92 دعا‌هایی برای رفع شدت بلاها، دفع دشمن و خطرات و ادعیه انبیا جهت رهایی از زندان و آفت‌ها و بلایا در سه باب مستقل 106، 107، 108 آورده است:

از ادعیه انبیا، دعاء النبی صلی الله علیه و آله که معروف به دعای فرج است و بخشی از آن چنین است:

... أَسْأَلُكَ بِهٖ أَنْ تُصَلِّيَ عَلٰی مُحَمَّدٍ وَ آلِهِ وَ أَنْ تُيسِّرَ لِي مِنْ أَمْرِي مَا أَخَافُ عُشْرَهُ وَ تُفَرِّجَ عَنِّي الْهَمَّ وَ الْعَمَّ وَ الْكَرْبَ وَ مَا ضَاقَ بِهِ صَدْرِي وَ عِيلَ بِهِ صَبْرِي فَإِنَّهُ لَا يَقْدِرُ عَلٰی فَرَجِي سِوَاكَ وَ أَفْعَلْ بِي مَا أَنْتَ أَهْلُهُ يَا أَهْلَ التَّقْوٰی وَ أَهْلَ الْمَغْفِرَةِ يَا مَنْ لَا يَكْشِفُ الْكَرْبَ غَيْرُهُ وَ لَا يُجَلِّي الْحُزْنَ سِوَاهُ وَ لَا يُفَرِّجُ عَنِّي إِلَّا هُوَ أَكْفِنِي شَرَّ نَفْسِي خَاصَّةً وَ شَرَّ النَّاسِ عَامَّةً وَ أَصْلِحْ لِي شَأْنِي كُلَّهُ وَ أَصْلِحْ أُمُورِي وَ اقْضِ لِي حَوَائِجِي وَ اجْعَلْ لِي مِنْ أَمْرِي فَرْجًا وَ مَخْرَجًا فَإِنَّكَ تَعْلَمُ وَ لَا أَغْلَمُ وَ تَقْدِرُ وَ لَا أَقْدِرُ وَ أَنْتَ عَلٰی كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ بِرَحْمَتِكَ يَا أَرْحَمَ الرَّاحِمِينَ. «2»

سؤال می‌کنم تو را به حق آن نام که رحمت فرستی بر محمد و آل او و آن که آسان گردانی برای من آنچه را که از دشواریش می‌ترسم و برطرف نمایی از من اندوه و غم و حزن را و آنچه را به سبب آن سینه من تنگ شده است و به سبب آن صبر من برطرف شده است. پس به درستی که قادر نیست بر خلاصی

(1) - بحار الأنوار: 201 / 75، باب 23، حدیث 29؛ کشف الغمّة: 156 / 2.

(2) - بحار الأنوار: 282 / 92، باب 108، حدیث 4؛ مهج الدعوات: 92.

تفسیر و شرح صحیفه سجاده، ج 5، ص: 301

من غیر تو و بجای آور برای من به آنچه که سزاوار آنی.

ای اهل پرهیزکاری و اهل آموزش، ای کسی که اندوه را تنها تو برطرف سازی و دلگیری را تنها تو زایل کنی؛ و او بر من گشایش نماید. مرا از شر نفس به ویژه و از شر مردم همیشه کفایت نمای.

همه حال مرا نیکو گردان و امور مرا اصلاح فرما و حاجت‌های مرا برآور و در کار من گشایش و خروجی قرار ده. پس به درستی که تو می‌دانی و من نمی‌دانم و تو قادر و توانایی و من قادر نیستم و تو بر همه چیز بسیار توانایی، به حق مهربانی تو ای مهربان‌ترین مهربانان.

تفسیر و شرح صحیفه سجاده، ج 5، ص: 302

[وَأَدْفِنِي خَلَاوَةَ الصُّنْعِ فِيمَا سَأَلْتُ وَ هَبْ لِي مِنْ لَدُنْكَ رَحْمَةً وَ فَرِحًا هَيِّئْ لِي مِنْ عِنْدِكَ مَخْرَجًا وَحَيًّا «9» وَ لَا تَشْغَلْنِي بِالْأَهْتِمَامِ عَنْ تَعَاهِدِ فُرُوضِكَ وَ اسْتِعْمَالِ سُنَّتِكَ]

و در آنچه از تو درخواست می کنم، شیرینی اجابت را بچشان، و از جانب خودت، رحمت و گشایشی گوارا به من ببخش، و برای من از نزد خود، راه نجاتی سریع قرار ده. و مرا به خاطر غمگینی و حزن و اندوه از رعایت واجبات، و به کار گرفتن مستحبات باز مدار.

شیرینی اجابت خواسته‌ها

خواسته‌های بندگان وسیله ارتباط درونی با خداوند است. و حاجت بنده راه محبت و پیوند خالق با مخلوق است. شیرینی دریافت پاسخ حق تعالی این است که یاد و پرسش او در قلب و ذهن پیوسته باشد.

ماهیت پرسش در این است که انسان نیازهای فکری یا قلبی دارد که باید از دیگری خواسته خود را برآورده سازد تا به حق مطلب برسد. بنابراین اگر پروردگار از بندگان پرسش می کند، چون آنان نقص دارند، باید به حقایق آگاهی یابند و دانش خویش را تکمیل کنند. ولی پرسش انسان از حق دلیل بر نقص خداوند نیست؛ زیرا حق تعالی کمال نهایی و فاعل محض است و نقص و ضعف در او راه ندارد.

این مطلب در روان شناسی ثابت است که از هر کسی سؤالی شود و نتواند پاسخ

تفسیر و شرح صحیفه سجاده، ج 5، ص: 303

مناسی به آن دهد، ناراحت می شود؛ زیرا او ضعف و محدودیت دارد ولی خدا این گونه نیست که اگر از او پرسشی شود غضبناک گردد؛ زیرا او کامل است و می تواند هر پرسشی را به مقتضای حال پرسشگر پاسخ دهد. در نتیجه حضرت حق این حالت پرسشگری را دوست می دارد.

امام باقر علیه السلام می فرماید:

... إِنَّ اللَّهَ عَزَّوَجَلَّ يُحِبُّ أَنْ يُسْأَلَ وَ يُطْلَبَ مَا عِنْدَهُ. «1»

همانا خدای تعالی دوست دارد که از او درخواست شود و آنچه را نزد اوست بخواهند.

انواع خواسته‌ها

درخواست بنده از حق به سه گونه است:

الف - زبانی: مانند درخواست نیکی و خیر در دنیا و آخرت:

وَمِنْهُمْ مَّنْ يَقُولُ رَبَّنَا إِنَّا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةٌ وَفِي الْآخِرَةِ حَسَنَةٌ وَقِنَا عَذَابَ النَّارِ «2»

و گروهی از آنان می‌گویند: پروردگارا! به ما در دنیا نیکی و در آخرت هم نیکی عطا کن، و ما را از عذاب آتش نگاه دار.

امام جواد علیه السلام در این باره می‌فرماید:

نیازها با خواهش خواسته می‌شود و با قضای الهی نازل شود و عافیت بهترین عطاست. «3»

(1) - الکافی: 475 / 2، حدیث 4؛ وسائل الشیعة: 58 / 7، باب 20، حدیث 8715.

(2) - بقره (2): 201.

(3) - بحار الأنوار: 365 / 75، باب 27، ذیل حدیث 5؛ أعلام الدین: 309.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 5، ص: 304

ب - حالی: مانند نیازمندی که دست نیاز به سوی بی‌نیازی دراز می‌کند، بدون آن که چیزی بگوید و با زبان حال عرض

حاجت می‌کند به این معنا که بنده‌ای از حال خود خبر دارد که عنایتی از سوی حق به او می‌شود و باید آن را

درخواست کند؛ پس منتظر فرا رسیدن زمان فیض آن است. خداوند متان در این باره می‌فرماید:

ادْعُوا رَبَّكُمْ تَضَرُّعًا وَخُفْيَةً إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ «1»

پروردگارتان را از روی فروتنی و زاری و مخفیانه بخوانید [و از آداب و شرایط دعا تجاوز نکنید]؛ یقیناً خدا متجاوزان را دوست ندارد.

چنانکه رسول الله صلی الله علیه و آله فرمود:

همانا برای پروردگارتان در روزهای زندگیتان، زمانی است که نسیم‌های معنوی می‌وزد، آگاه باشید و خود را در محل آن قرار دهید. «2» ج- استعدادی: مانند همه موجودات به فراخور استحقاق و ظرفیت وجودیشان از حق تعالی درخواست می‌کنند.

يَسْأَلُهُ مَنْ فِي السَّمَوَاتِ وَ الْأَرْضِ كُلَّ يَوْمٍ هُوَ فِي شَأْنٍ «3»

هر که در آسمان‌ها و زمین است از او درخواست [حاجت] می‌کند، او هر روز در کاری است.

این وضعیت موجودات آسمانی و زمینی برحسب اقتضای هستی و آفرینش آنان است که شب و روز در انتظار باران رحمت حق هستند؛ زیرا گنجایش درخواست آنان افزون‌تر از خواسته‌های بشر است. که همگان باید در خدمت انسان

(1) - أعراف (7): 55.

(2) - بحار الأنوار: 221 / 68، باب 66، ذیل حدیث 30؛ عوالی الآلی: 118 / 4، حدیث 188.

(3) - الرحمن (55): 29.

تفسیر و شرح صحیفه سجاده، ج 5، ص: 305

باشند و آفرینش آن دو حتی از خلقت آدم هم مهم‌تر است ولی بیشتر مردم این مطالب را نمی‌دانند. پس خداوند به همه موجودات توجه دارد و در پاسخ به حالت انتظار آنان خطاب می‌فرماید:

وَ قَالَ رَبُّكُمْ ادْعُونِي أَسْتَجِبْ لَكُمْ «1»

و پروردگارتان گفت: مرا بخوانید تا شما را اجابت کنم.

همگی مرا بخوانند تا در بی‌نیازی را بر روی آفرینش بازکنم، حق مرا ادا کنید تا درهای رحمت را بگشایم، به تعهد و پیمان‌ها عمل کنید تا من هم به پاسخگویی وفا کنم؛ زیرا وعده خداوند به اجابت خواسته يك وعده مشروط است نه مطلق؛ زیرا برای قبولی حاجات شرایطی هست که تا ارتباط دو طرفی باشد خداوند از حال دعا و خواهش بنده لذت می‌برد و به نزد فرشتگان افتخار می‌کند پس بنده هم برای دریافت حتمی حاجت باید مقدمات راهیابی را فراهم کند تا به مقامات بالاتر برسد از اینرو امام صادق علیه السلام به میسر می‌فرماید:

إِنَّ عِنْدَ اللَّهِ عَزَّوَجَلَّ مَنْزِلَةً لَأَتْنَالُ إِلَّا بِمَسْأَلَةٍ. «2»

در نزد خداوند مقامی است که تنها با دعا و درخواست به آن رسیده می‌شود.

چگونه باید رسید به درجاتی که پله‌های آن را باید در دنیا با دعا و مناجات گذراند. تا لذت شیرینی شرفیابی به حضور حق را احساس کرد. عبدالله بن سنان گفت: از امام صادق علیه السلام شنیدم که فرمود:

بسیار دعا کنید؛ زیرا دعا کلید بخشش خداوند و وسیله رسیدن به هر حاجت است. در نزد پروردگار نعمت‌ها و رحمت‌هایی است که تنها با دعا می‌توان به آن رسید. «3»

(1) - غافر (40): 60.

(2) - الکافی: 466 / 2، حدیث 3؛ وسائل الشیعة: 34 / 7، باب 6، حدیث 8639.

(3) - الکافی: 470 / 2، حدیث 7؛ بحار الأنوار: 295 / 90، باب 16، ذیل حدیث 23.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 5، ص: 306

دانشمندی می‌گوید:

وقتی که ما نیایش می‌کنیم خود را به قوه پایان ناپذیری که تمام کاینات را به هم پیوسته است متصل و مربوط می‌سازیم.

«1»

فیوضات واجبات و مستحبات در روایات

کسانی که خوشی و ناخوشی در حال آنان نسبت به واجبات الهیه و سنن اسلامیّه اثر می‌گذارد، به خاطر غم و اندوهی که عاقبتش زایل شدنی است خود را از برکات و فیوضات محروم می‌نمایند.

در توضیح فراز بالا لازم است به مختصری از فیوضاتی که از واجبات و مستحبات نصیب انسان می‌گردد اشاره می‌شود.

از امام باقر علیه السلام روایت شده:

عَشْرٌ مَنْ لَقِيَ اللَّهَ بِحَيٍّ دَخَلَ الْجَنَّةَ: شَهَادَةُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، وَ أَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ، وَ الْإِقْرَارُ بِمَا جَاءَ بِهِ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ، وَ إِقَامُ الصَّلَاةِ، وَ إِيْتَاءُ الزَّكَاةِ، وَ صَوْمُ شَهْرِ رَمَضَانَ، وَ حِجُّ الْبَيْتِ وَ الْوَلَايَةُ لِأَوْلِيَاءِ اللَّهِ، وَ الْبَرَاءَةُ مِنْ أَعْدَاءِ اللَّهِ، وَ اجْتِنَابُ كُلِّ مُسْكِرٍ. «2»

ده صفت است که هر کس خدا را با آنها ملاقات کند داخل بهشت خواهد شد:

شهادت به وحدانیت خدا و به رسالت پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله و اقرار و اعتراف به آنچه از جانب خدا آورده و پیا داشتن نماز و دادن زکات و روزه ماه رمضان و انجام حج خانه خدا و دوستی با دوستان خدا و بیزاری از دشمنان حضرت

(1) - آیین زندگی: 156.

(2) - بحار الأنوار: 377 / 65، باب 27، حدیث 24؛ ثواب الاعمال: 14 - 15.

تفسیر و شرح صحیفه سجاده، ج 5، ص: 307

ربّ و دوری کردن از هر چه مست کننده است.

حضرت موسی بن جعفر علیه السلام فرمود:

مَنْ تَوَضَّأَ لِلْمَغْرِبِ كَانَ وَضُوءُهُ ذَلِكَ كَفَّارَةً لِمَا مَضَى مِنْ ذُنُوبِهِ فِي نَهَارِهِ مَا خَلَا الْكَبَائِرَ، وَ مَنْ تَوَضَّأَ لِصَلَاةِ الصُّبْحِ كَانَ وَضُوءُهُ ذَلِكَ كَفَّارَةً لِمَا مَضَى مِنْ ذُنُوبِهِ فِي لَيْلَتِهِ مَا خَلَا الْكَبَائِرَ. «1»

هر کس برای نماز مغرب وضو بگیرد، این وضوی او کفّاره گناهان گذشته روز اوست به غیر از گناهان بزرگ. و هر کس برای نماز صبح وضو بگیرد این وضو کفّاره گناهان گذشته شب اوست به استثنای گناهان بزرگ.

رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود:

أَلَا أَذِلُّكُمْ عَلَى سِلَاحٍ يُنْجِيكُمْ مِنْ عَدُوِّكُمْ، وَ يُدِرُّ رِزْقَكُمْ؟ قَالُوا: نَعَمْ، قَالَ:

تَدْعُونَ بِاللَّيْلِ وَ النَّهَارِ، فَإِنَّ سِلَاحَ الْمُؤْمِنِ الدُّعَاءُ. «2»

آیا شما را راهنمایی ننمایم بر اسلحه و ساز و برگی که شما را از دشمنان نجات بخشد و روزی شما را زیاد گرداند؟ گفتند: چرا، یا رسول الله. فرمود:

در شب و روز خدا را بخوانید و دعا کنید، چون یگانه اسلحه مؤمن دعاست.

امام صادق علیه السلام فرمود:

مَنْ مَشَى إِلَى الْمَسْجِدِ لَمْ يَضَعْ رِجْلَهُ عَلَى رَطْبٍ وَ لَا يَأْسِ إِلَّا سَبَّحَتْ لَهُ الْأَرْضُ إِلَى الْأَرْضَيْنِ السَّابِعَةِ. «3»

هر کس پیاده به سوی مسجد روان شود، پای خود را بر هیچ تر و خشکی نمی گذارد مگر آن که از آن جا تا زمین هفتم برای او پروردگار را تسبیح می نمایند.

---

(1) - بحار الأنوار: 231 / 77، باب 2، حدیث 4؛ ثواب الاعمال: 17.

(2) - بحار الأنوار: 291 / 90، باب 16، حدیث 14؛ ثواب الاعمال: 26.

(3) - بحار الأنوار: 13 / 81، باب 8، حدیث 91؛ ثواب الاعمال: 27.

تفسیر و شرح صحیفه سجاده، ج 5، ص: 308

در شرح این روایت آمده است:

از آنجایی که به فرموده قرآن، همه موجودات تسبیح خوان حقند و شعور توحید در ذات آنان هست، قدمی که در راه حق برداشته شود از بس با ارزش است بر روی هر چیزی که واقع شود از آن نقطه تا طبقه هفتم زمین از روی بهجت و سرور، تسبیح خدا را می گویند و این تسبیح را به نفع رونده به سوی مسجد قرار می دهند.

امام رضا علیه السلام فرمود:

عَلَيْكُمْ بِصَلَاةِ اللَّيْلِ، فَمَا مِنْ عَبْدٍ مُؤْمِنٍ يَقُومُ آخِرَ اللَّيْلِ فَيُصَلِّي ثَمَانِي رَكَعَاتٍ وَ رَكَعَتِي الشُّفْعِ وَ رَكَعَةَ الْوُتْرِ، وَ اسْتَغْفِرَ اللَّهَ فِي قُنُوتِهِ سَبْعِينَ مَرَّةً إِلَّا اجِيرَ مِنْ عَذَابِ الْقَبْرِ وَ مِنْ عَذَابِ النَّارِ، وَ مُدَّ لَهُ فِي عُمْرِهِ، وَ وَسَّعَ عَلَيْهِ فِي مَعِيشَتِهِ.

ثُمَّ قَالَ عَلَيْهِ السَّلَامُ: إِنَّ الْبُيُوتَ الَّتِي يُصَلِّي فِيهَا بِاللَّيْلِ يَزْهَرُ نُورُهَا لِأَهْلِ السَّمَاءِ كَمَا يَزْهَرُ نُورُ الْكَوَاكِبِ لِأَهْلِ الْأَرْضِ. «1»

شما را به نماز شب سفارش می‌کنم، مؤمنی نیست که آخر شب برخیزد و هشت رکعت نماز شب و دو رکعت نماز شفع و یک رکعت نماز وتر را همراه با هفتاد مرتبه استغفار در قنوت بجای آورد مگر این که از عذاب قبر و عذاب جهنم امان داده می‌شود و در عمرش اضافه می‌گردد و وسعت رزق به او مرحمت خواهد شد.

سپس حضرت رضا علیه السلام فرمودند: خانه‌هایی که در آن نماز شب بجای آورده می‌شود، نورش برای اهل آسمان همچون نور ستاره پر فروغ برای اهل زمین می‌درخشد.

امام باقر علیه السلام فرمود:

---

(1) - مستدرک الوسائل: 6/ 331، باب 33، حدیث 6933؛ روضة الواعظین: 2/ 320.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 5، ص: 309

إِذَا صَلَّيْتَ الْعَصْرَ يَوْمَ الْجُمُعَةِ فَقُلْ: «اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَ آلِ مُحَمَّدٍ الْأَوْصِيَاءِ الْمَرْضِيِّينَ بِأَفْضَلِ صَلَوَاتِكَ، وَ بَارِكْ عَلَيْهِمْ بِأَفْضَلِ بَرَكَاتِكَ، وَ السَّلَامَ عَلَيْهِمْ وَ عَلَى أَرْوَاحِهِمْ وَ أَجْسَادِهِمْ وَ رَحْمَةُ اللَّهِ وَ بَرَكَاتُهُ.» فَإِنَّهُ مَنْ قَالَهَا بَعْدَ الْعَصْرِ كَتَبَ اللَّهُ لَهُ مِائَةَ أَلْفِ حَسَنَةٍ، وَ مَحَا عَنْهُ مِائَةَ أَلْفِ سَيِّئَةٍ، وَ قَضَى لَهُ بِهَا مِائَةَ أَلْفِ حَاجَةٍ، وَ رَفَعَ لَهُ بِهَا مِائَةَ أَلْفِ دَرَجَةٍ. «1»

چون نماز عصر را در روز جمعه بجای آوردی این دعا را بخوان: «اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَ آلِ مُحَمَّدٍ الْأَوْصِيَاءِ الْمَرْضِيِّينَ بِأَفْضَلِ صَلَوَاتِكَ وَ بَارِكْ عَلَيْهِمْ بِأَفْضَلِ بَرَكَاتِكَ وَ السَّلَامَ عَلَيْهِمْ وَ عَلَى أَرْوَاحِهِمْ وَ أَجْسَادِهِمْ وَ رَحْمَةُ اللَّهِ وَ بَرَكَاتُهُ.»

به حقیقت که هر کس این دعا را بخواند، خداوند برای او صد هزار حسنه می‌نویسد، صد هزار گناه محو می‌کند و صد هزار حاجت او را برآورده می‌نماید و صد هزار درجه به او مرحمت می‌نماید.

رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود:

مَا مِنْ صَلَاةٍ تَخْصُرُ وَقْتُهَا إِلَّا نَادَى مَلَكٌ مِنْ بَيْنِ يَدَيِ النَّاسِ: قُومُوا إِلَى نِيرَانِكُمْ الَّتِي أَوْقَدْتُمُوهَا عَلَى ظُهُورِكُمْ، فَأَطْفِئُوهَا بِصَلَاتِكُمْ. «2»

وقت نمازی نمی رسد مگر این که ملکی در برابر مردم فریاد می زند: به سوی آتشی که برای خود برافروخته اید و آن را به پشت می کشید برخیزید و برای خاموش کردنش با نماز خویش اقدام کنید.

امام صادق علیه السلام فرمود:

صَلَاةُ فَرِيضَةٍ خَيْرٌ مِنْ عِشْرِينَ حِجَّةً، وَ حِجَّةٌ خَيْرٌ مِنْ بَيْتٍ مَمْلُوءٍ مِنْ

(1) - الأمالی، شیخ طوسی: 440، حدیث 986؛ روضة الواعظین: 323 / 2.

(2) - روضة الواعظین: 318 / 2؛ بحار الأنوار: 209 / 79، باب 1، حدیث 21.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 5، ص: 310

الدَّهَبُ يُتَصَدَّقُ بِهِ حَتَّى يَفْنَى. «1»

يك نماز واجب بهتر از بیست حج است و يك حج بهتر از خانه ای است که از طلا پُر باشد و همه آن را در راه خدا صدقه بدهند.

رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود:

مَنْ كَانَ الْقُرْآنُ حَدِيثَهُ، وَالْمَسْجِدُ بَيْتَهُ بَنَى اللَّهُ لَهُ بَيْتًا فِي الْجَنَّةِ. «2»

هر کس، قرآن سخنش و مسجد خانه اش باشد خداوند در بهشت خانه ای برای او بنا کند.

یاد رُخت همنفس جان من

ای غم تو راحت و ریحان من

دانه خال تو سپندان من

لعل لبست پسته خندان من

هر چه بود زانِ تو هست آنِ من

این من و تو خیزد اگر از میان

لعل لبث مُهر سلیمان من	دیو و پری جمله به فرمان من
عرصه شش سوی زمین کرده‌اند	تا به فلك ساحت زندان من
ساحت زندان که چنین دلگشاست	تا چه بود صحن گلستان من
از ازل آمیخته در یکدگر	با دل و جان تو دل و جان من
فاتحه و خاتمه در مدح توست	هر چه نوشته است به دیوان من
دُرّ معانی که در او سفته‌ام	از لب لعل تو سخن گفته‌ام

روایات در باب فرائض و سنن بسیار زیاد است، آنچه نقل شد قطره‌ای از دریا بود. در این زمینه می‌توانید به کتابهای «مجموعه ورام»، «روضه الواعظین»، «بحار الأنوار»، «وسائل الشیعة»، «ثواب الاعمال»، «الحجّة البيضاء» مراجعه نمایید.

(1) - روضة الواعظین: 318 / 2؛ الکافی: 265 / 3، حدیث 7، با کمی اختلاف.

(2) - وسائل الشیعه: 198 / 5، باب 3، حدیث 6321؛ روضة الواعظین: 337 / 2.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 5، ص: 311

در هر صورت از خداوند مهربان بخواهیم که به سبب غم و اندوه، از رعایت واجبات و اجرای سنت‌ها باز نمانیم که بازماندن از فرائض و جدایی از سنت‌ها، محرومیت از فیض الهی و رحمت خاصّه حضرت ربّ العزّة است و مؤمن را نشاید که بین خود و بین آن همه فیوضات ملکوتیه حایل ایجاد کند.

انسان نباید خود را در حوادث و مکاره و غم و غصّه‌ها حبس نماید، او باید در فضای الهی زندگی کند تا حوادث وی را از مسائل الهی به خصوص واجبات و سنت‌ها محروم ننماید.

واجبات بدنی و مالی و حقوقی، منافع بسیار سنگینی در دنیا و حسنات غیر قابل شماری در آخرت نصیب انسان می‌نماید. چه قبیح است که آدمی به خاطر هجوم شداید و مکاره از آن همه منافع دنیایی و آخرتی بازماند.

اجرای حقوق زن و فرزند، پدر و مادر، اقوام و نزدیکان، رسیدگی به یتیم و مریض، زیارت مردم مؤمن، تشییع جنازه، دستگیری از مردم، از سنی است که راه انسان را به بهشت و خشنودی حضرت محبوب نزدیک می‌کند، غم و غصه و شدت و حدت و مکاره و رنج‌ها چیزی نیست که ما را از این همه فیوضات محروم سازد.

تفسیر و شرح صحیفه سجاده، ج 5، ص: 312

[«10» فَقَدْ ضَمْتُ لِمَا نَزَلَ بِي يَا رَبِّ دَرْعًا وَ امْتَلَأْتُ بِحَمَلٍ مَا حَدَّثَ عَلَيَّ هَمًّا وَ أَنْتَ الْقَادِرُ عَلَى كَشْفِ مَا مُنِيتُ بِهِ وَ دَفْعِ مَا وَقَعْتُ فِيهِ فَأَفْعَلْ بِي ذَلِكَ وَ إِنَّ لَمْ أَسْتَوْجِبْهُ مِنْكَ يَا ذَا الْعَرْشِ الْعَظِيمِ.]

پرورگارا! به سبب بلایی که بر من نازل شده، درمانده شده‌ام و از تحمل آنچه برای من پیش آمده، دلم از اندوه و غصه پر شده، و تو به برطرف کردن آنچه که به آن گرفتار شده‌ام، و دور کردن بلایی که در آن افتاده‌ام، توانایی؛ بنابراین قدرت و تواناییت را درباره من به کار گیر؛ اگر چه از جانب تو سزاوار آن نیستم. ای دارای عرش بزرگ!

لطف خداوند در رفع گرفتاری بدون استحقاق عبد

حزن، حالتی از حالات روحی روانی است که به طور طبیعی در شرایط ویژه‌ای برای آدم پیش می‌آید. البته با توجه به روحیات و مراتب وجودی انسان‌ها، ظروف ویژه برای بروز و ظهور چنین حالتی نسبت به افراد انسانی متفاوت است، به گونه‌ای که می‌توان با توجه به این تفاوت‌ها به مرتبه وجودی افراد پی برد.

بنابراین می‌توان گفت: ظروف خاص برای بروز و ظهور چنین حالتی در دنیا خواهان با ظروف خاص اهل آخرت و اهل کمال و معرفت تفاوت اساسی دارد.

اهل دنیا پیوسته در پی رسیدن به خوشی‌ها و لذت‌های ناپایدار نفسانی هستند و چون شالوده دنیا با اندوه و خواری پیچیده است پس آنان به سرعت ناامید

تفسیر و شرح صحیفه سجاده، ج 5، ص: 313

می‌شوند.

همچنانکه امام صادق علیه السلام می‌فرماید:

الرَّغْبَةُ فِي الدُّنْيَا تُورِثُ الْعَمَّ وَ الْحُزْنَ وَ الزُّهْدُ فِي الدُّنْيَا رَاحَةُ الْقَلْبِ وَ الْبَدَنِ. «1»

میل به دنیا موجب اندوه و ناراحتی می‌شود و پارسایی در دنیا سبب آسایش دل و بدن است.

ولی چنین ظریفی برای اهل آخرت، شوق رسیدن به نعمت‌ها و لذت‌های معنوی اهل بهشت و شدت حب و عشق به وصال حق می‌باشد.

اهل معرفت به مرتبه‌ای از شدت حب و عشق به وصال حق می‌رسند که به حزن و اندوه دچار می‌شوند. حضرت یعقوب علیه السلام از فراغ یوسفش محزون می‌شود که به درگاه خداوند شکایت می‌کند:

قَالَ إِنَّمَا أَشْكُو بَثِّي وَ حُزْنِي إِلَى اللَّهِ وَ أَغْلَمُ مِنَ اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ «2»

گفت: شکوه اندوه شدید و غم و غصه‌ام را فقط به خدا می‌برم و از خدا می‌دانم آنچه را که شما نمی‌دانید.

شکایت انبیای الهی عین بندگی و ابراز عشق به ذات مقدس خداوند است.

بنابراین اگر انبیا و اولیای الهی اهل صبر و استقامت و تسلیم و رضا هستند شکایت و حزن آنان برای چیست؟

براساس احادیث نبوی و معصومین علیه السلام آنچه که با مقام صبر و بندگی خداوند ناسازگار است که بنده در گرفتاری‌ها و بلاها که از طرف خدا برای او پیش می‌آید، بی‌تابی نماید و بیش از مصیبتی که به او رسیده است به خدا شکوه کند، ولی اگر

---

(1) - بحار الأنوار: 240 / 75، باب 23، حدیث 108؛ تحف العقول: 358.

(2) - یوسف (12): 86.

تفسیر و شرح صحیفه سجاده، ج 5، ص: 314

گرفتاری و مشکلات خود را به نزد حق ببرد، بدون آن که بی‌تابی کند، همان عبودیت و بندگی است.

امام علی علیه السلام این حالت را برای مسلمانان چنین وظیفه می‌داند و می‌فرماید:

هر گاه مسلمانان در تنگنا و سختی قرار گیرد نباید با حالت بی‌تابی از خدا شکایت کند بلکه تنها باید به سوی کسی که کلید دار امور و گشاینده کارهاست شکایت برد. «1» پس نباید خداوند بزرگ را متهم ساخت و او را محکوم کرد که تو مرا آزار می‌دهی و از نعمت‌ها محروم می‌کنی، بلکه بگو به من لطف می‌کنی و مرا مستحق ثواب و پاداش آخرتی قرار می‌دهی حتی از گناهان من گذشت می‌کنی که من سزاوار عفو و بخشش بسیار تو نیستم.

درمواظ امام صادق علیه السلام آمده است که:

شخصی از حضرت صادق علیه السلام پرسید: با کرامت‌ترین خلق خدا کیست؟

حضرت فرمود: کسی که بیشترین ذکر و یاد حق تعالی را داشته باشد. پرسید:

منفورترین خلق در نزد خدا کیست؟ حضرت فرمود: کسی که خداوند را متهم می‌کند. گفت: آیا کسی هست که خدا را متهم سازد؟ فرمود: بله، کسی که از خداوند خیر و برکت درخواست کند پس خیر برای او در شکل بلا و گرفتاری بدی پیش می‌آید و او خشمگین می‌شود. این همان متهم ساختن حق تعالی است.

پرسید: چه کسی این گونه است؟ حضرت فرمود: کسی که به خداوند شکوه می‌کند. پرسید: آیا کسی هست که از خدا شکایت کند؟ حضرت فرمود: بله، کسی که هنگام گرفتاری، شکایتش بیش از آن گرفتاری و بلاست که به او

---

(1) - بحار الأنوار: 326/69، باب 119، حدیث 5؛ الخصال: 624/2، حدیث 10.

تفسیر و شرح صحیفه سجاده، ج 5، ص: 315

رسیده است.

پرسید: چه کسی این گونه است؟ حضرت فرمود: کسی که هرگاه به او نعمتی داده شود سپاس‌گزاری نمی‌کند و در هنگام بلا و گرفتاری صبر و بردباری نمی‌نماید.... «1» در سوره انبیا به تسبیح گویی حضرت یونس در شکم نهنگ و نجات یافتنش پرداخته است و می‌فرماید:

وَذَا النُّونِ إِذْ ذَهَبَ مُغْضِبًا فَظَنَّ أَنْ لَنْ نَقْدِرَ عَلَيْهِ فَنَادَى فِي الظُّلُمَاتِ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ سُبْحَانَكَ إِنِّي كُنْتُ مِنَ الظَّالِمِينَ*
فَاسْتَجَبْنَا لَهُ وَبَجَّيْنَاهُ مِنَ الْعَمِّ وَكَذَلِكَ نُنْجِي الْمُؤْمِنِينَ» «2»

و صاحب ماهی [حضرت یونس] را [یاد کن] زمانی که خشمناک [از میان قومش] رفت و گمان کرد که ما [زندگی را] بر او تنگ نخواهیم گرفت، پس در تاریکی‌ها [ی شب، زیر آب، و دل ماهی] ندا داد که معبودی جز تو نیست تو از هر عیب و نقصی منزهی، همانا من از ستمکارانم.* پس ندایش را اجابت کردم و از اندوه نجاتش دادیم؛ و این گونه مؤمنان را نجات می‌دهیم.

خداوند سبحان، چند شبانه روز حضرت یونس علیه السلام را زنده و سالم در شکم خنک نگه داشت. حضرت یونس می‌دانست حبس بلایی است که خداوند او را، به خاطر ترك محل مأموریت، بدان گرفتار نموده است؛ حتی اعتراف به ستمکاری خویش نمود. ولی خداوند منان به لطف خود دعای یونس را اجابت نمود و او را از اندوه و عذاب وجدان رها نمود و دوباره به سوی قومش رفت و نجات حتمی نصیب

(1) - بحار الأنوار: 247 / 75، باب 23، حدیث 108؛ تحف العقول: 364.

(2) - انبیاء (21): 87 - 88.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 5، ص: 316

خود او و قومش گردید. اگر گذشت و لطف پروردگار به دانش نمی‌رسید به یقین پس از حادثه دریا با نگوشت به خشکی می‌افتاد و همه زحمات رسالت او به هدر می‌رفت. پس پروردگار او را برگزید و از صابرين قرار داد.

بنابراین گاهی پروردگار بر اساس حکمت‌ها و مصلحت‌ها، بلایا و اندوه‌هایی بر انسان وارد می‌سازد که سزای اعمال او نیست، بلکه حق تعالی بلا و اندوه را وسیله ارتباط و سازندگی نفس او قرار می‌دهد تا به درجات عالیّه برسد. پس درجه شایستگی انسان با میزان شناخت او از حقایق معین می‌شود.

امام صادق علیه السلام می‌فرماید:

راههای نجات و نابودی خود را بشناس تا مبدا از خدا چیزی را به گمان این که نجات تو در آن است بخواهی، حال آن که سبب نابودی تو می‌شود خدای عزوجل فرموده است:

«و انسان به همان صورت که نیکی‌ها را می‌طلبد [بدون توجه به عواقب امور و به سبب جهل به مصالح و مفاسد خویش، گزند و آسیب و] بدی‌ها را می‌طلبد و انسان بسیار شتاب زده و عجول است. «1» «2» بسی جای تعجب است که اهل نجات بسیار اندک هستند ولی اهل گمراهی و تباهی به وفور یافت می‌شوند پس باید چاره‌ای اندیشید!؟

امام علی علیه السلام درباره روح مؤمن می‌فرماید:

إِذَا صَعَدَتْ رُوحُ الْمُؤْمِنِ إِلَى السَّمَاءِ تَعَجَّبَتِ الْمَلَائِكَةُ وَ قَالَتْ: عَجَبًا! كَيْفَ نَجَا مِنْ دَارٍ فَسَدَ فِيهَا خَيْرُهَا. «3»

---

(1) - اسراء (17): 11.

(2) - مصباح الشریعة: 132، باب 62؛ بحار الأنوار: 322 / 90، باب 17، حدیث 36.

(3) - غرر الحکم: 143، حدیث 2555.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 5، ص: 317

آن‌گاه که روح مؤمن به آسمان بالا رود فرشتگان تعجب کنند و گویند:

شگفتا! چگونه از سرایی که نیکان در آن تباه شدند، نجات یافت.

بنابراین خواسته امام سجاد علیه السلام و حکمت بارش غم و اندوه را دریاب تا شایستگی رهایی از آنها را به لطف الهی کسب نمایی.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 5، ص: 318

دعای

پناه بردن به حق

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 5، ص: 320

«1»

اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنْ هَيْجَانِ الْحِرْصِ وَ سُورَةِ الْغَضَبِ وَ غَلَبَةِ الْحَسَدِ وَ ضَعْفِ الصَّبْرِ وَ قِلَّةِ الْقَنَاعَةِ وَ شَكَاةِ الْخُلُقِ وَ إِحْجَاحِ الشَّهْوَةِ وَ مَلَكَةِ الْحَمِيَّةِ «2» وَ مُتَابَعَةِ الْهَوَى وَ مُخَالَفَةِ الْهُدَى وَ سِنَةِ الْعُقْلَةِ وَ تَعَاطِي الْكُلْفَةِ وَ إِثَارِ الْبَاطِلِ عَلَى الْحَقِّ وَ الْإِصْرَارِ عَلَى الْمَأْتَمِّ وَ اسْتِصْعَارِ الْمَعْصِيَةِ وَ اسْتِكْبَارِ الطَّاعَةِ «3» وَ مُبَاهَاةِ الْمُكْثِرِينَ وَ الْإِزْرَاءِ بِالْمُقَلِّينَ وَ سُوءِ الْوِلَايَةِ لِمَنْ تَحْتَ أَيْدِينَا وَ تَرْكِ الشُّكْرِ لِمَنْ اصْطَنَعَ الْعَارِفَةَ عِنْدَنَا «4» أَوْ أَنْ نَعْضُدَ ظَالِمًا أَوْ نَحْذُلَ مَلْهُوفًا أَوْ نَرُومَ مَا لَيْسَ لَنَا بِحَقٍّ أَوْ نَقُولَ فِي الْعِلْمِ بِغَيْرِ عِلْمٍ «5» وَ نَعُوذُ بِكَ أَنْ نَنْطَوِيَ عَلَى غِشٍّ أَحَدٍ وَ أَنْ نُعْجَبَ بِأَعْمَالِنَا وَ نَمُدَّ فِي آمَالِنَا «6» وَ نَعُوذُ بِكَ مِنْ سُوءِ السَّرِيرَةِ وَ احْتِقَارِ الصَّغِيرَةِ وَ أَنْ يَسْتَحْوِذَ عَلَيْنَا الشَّيْطَانُ أَوْ يَنْكُبَنَا الزَّمَانُ أَوْ يَتَهَضَّمَنَا السُّلْطَانُ «7» وَ نَعُوذُ بِكَ مِنْ تَنَاوُلِ الْإِسْرَافِ وَ مِنْ فَقْدَانِ الْكَفَافِ «8» وَ نَعُوذُ بِكَ مِنْ شِمَاتَةِ الْأَعْدَاءِ وَ مِنَ الْفَقْرِ إِلَى الْأَكْفَاءِ وَ مِنْ مَعِيشَةٍ فِي شِدَّةٍ وَ مَيْتَةٍ عَلَى غَيْرِ عُدَّةٍ «9» وَ نَعُوذُ بِكَ مِنَ الْحُسْرَةِ الْعُظْمَى وَ الْمُصِيبَةِ الْكُبْرَى وَ أَشَقَى الشَّقَاءِ وَ سُوءِ الْمَأَبِ وَ جَزْمَانِ الثَّوَابِ وَ حُلُولِ الْعِقَابِ «10» اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَ آلِهِ وَ أَعِزَّنِي مِنْ كُلِّ ذَلِكَ بِرَحْمَتِكَ وَ جَمِيعِ الْمُؤْمِنِينَ وَ الْمُؤْمِنَاتِ يَا أَرْحَمَ الرَّاحِمِينَ.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 5، ص: 321

[«1» اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنْ هَيْجَانِ الْحِرْصِ وَ سُورَةِ الْغَضَبِ وَ غَلَبَةِ الْحَسَدِ وَ ضَعْفِ الصَّبْرِ وَ قِلَّةِ الْقَنَاعَةِ وَ شَكَاةِ الْخُلُقِ وَ إِحْجَاحِ الشَّهْوَةِ وَ مَلَكَةِ الْحَمِيَّةِ]

خدایا! به تو پناه می‌آوریم، از توفان حرص و تندى و شدّت خشم، و چیرگی حسد و ناتوانی صبر، و کمی قناعت و ناسازگاری اخلاق، و پافشاری و سماجت شهوت و صفت تعصّب.

حضرت سجّاد علیه السلام در این دعا به چهل و چهار مسأله که هر يك علّتی است برای هلاکت و نابودی انسان اشاره فرموده است:

- 1- هیجان حرص 2- / غضب 3- حسد 4- کم صبری 5- قناعت 6- سوءخلق 7- افراط در شهوت 8- تعصّب
- بی جا 9- پیروی از هوا 10- مخالفت با هدایت 11- خواب غفلت 12- مشقّت‌های بی جا 13- گزینش حق بر باطل
- 14- مداومت بر گناه 15- کوچک شمردن گناه 16- سختی و سنگینی در برابر طاعت 17- فخر فروشی ثروتمندان
- 18- خوار شمردن تهیدستان 19- بدرفتاری با زیردستان 20- ناسپاسی در برابر خوبی دیگران 21- یاری ستمگران
- 22- خوارکردن ستمدیدگان 23- طلب ناحق 24- از روی نادانی سخن گفتن 25- غشّ و خدعه 26- عجب در
- عمل 27- آرزوی دراز 28- بدی باطن 29- کوچک شمردن گناه صغیره 30- تسلّط شیطان 31- سختی‌های روزگار
- 32- ستمگری پادشاه 33- اسراف 34- نیافتن روزی 35- شماتت دشمنان 36- نیاز به مثل خود 37- زندگی در
- سختی 38- مرگ

تفسیر و شرح صحیفه سجّادیه، ج 5، ص: 322

- بدون توشه اخروی 39- تأسف و حسرت بزرگ 40- مصیبت اعظم 41- بدترین بدبختی 42- فرجام ناخوش 43-
- محرومیت از پاداش 44- افتادن در عقاب و عذاب قیامت.

بصیرت بر نفس

خود شناختن و خود دیدن برای درك خویش و پی بردن به موقف و موقعیت خود به این که احوالات باطنی و خُلُقّیات روحی و نفسی انسان در چه مرتبه‌ای است، آیا آراسته به حسنات است یا آلوده به رذایل، بصیرت بر نفس است.

مؤمن آل فرعون که يك سوره به نامش در قرآن مجید آمده، آسیه، همسر فرعون که آیاتی در عظمتش نازل شده، سَحَره زمان فرعون که آیات سوره طه دلالت بر بزرگواری و شخصیت ایمانی آنان دارد، حرّ بن یزید ریاحی که چراغی فرا راه تائبان و پشیمان شده‌های از گناه است، بشر حافی، فضیل عیاض که داستان حیات هر کدامشان دارای عبرت‌ها و پندهاست همه و همه محصول بصیرت بر نفس‌اند.

آنان با اندك توجهی که معلول توفیق حق و بارقه الهی و جرّقه ملکوتی است وضع خود را یافتند و ملاحظه کردند که اگر آن وضع ادامه یابد و اسیر آن حالات بمانند به هلاکت ابدی و عذاب سرمدی می‌رسند، از اینرو، دست از تمام حالات غلط و احوالات شیطانی باطن شستند و خود را از منجلاّب شقاوت نجات داده، با کشتی بصیرت به دریای رحمت وارد شده و با سیر معنوی و اخلاقی و عملی تا رسیدن به آغوش رضای حق ره سپردند.

از امام موحدان، پیر عارفان، نور عاشقان، امیرمؤمنان علیه السلام روایت شده است:

إِنَّ لِلَّهِ تَعَالَى شَرَاباً لِأُولِيَائِهِ إِذَا شَرِبُوا سَكِرُوا، وَ إِذَا سَكِرُوا طَرِبُوا، وَ إِذَا طَرِبُوا طَابُوا، وَ إِذَا طَابُوا ذَابُوا، وَ إِذَا ذَابُوا خَلَصُوا، وَ إِذَا خَلَصُوا طَلَبُوا، وَ إِذَا طَلَبُوا وَجَدُوا، وَ إِذَا وَجَدُوا وَصَلُوا، وَ إِذَا وَصَلُوا اتَّصَلُوا، وَ إِذَا اتَّصَلُوا

تفسیر و شرح صحیفه سجاده، ج 5، ص: 323

لَا فَرْقَ بَيْنَهُمْ وَ بَيْنَ حَبِيبِهِمْ. «1»

همانا برای خدا شرابی مخصوص اولیائش است، چون بنوشند مست شوند و چون مست شوند خوشحال شوند، چون خوشی یابند پاکیزه گردند، چون به پاکیزگی برسند ذوب شوند، چون ذوب شوند خالص گردند، چون خالص شوند در مقام طلب برآیند و چون دست به طلب بزنند بیابند و چون بیابند، وصل شوند و چون وصل شوند بین آنان و حبیبشان فرق و جدایی نماند.

این شراب بصیرت است که قرآن مجید آن را صفت انبیا و اولیا می‌داند و با این صفت به تمام کمالات و مقام فناء فی الله رسیدند.

ما معمولاً در حالتی هستیم که از خود به خارج می‌نگریم، مثلاً دیدگان ما در بدن ما قرار دارد، در زیر پیشانی ما و با این دو چشم به خارج خود نگاه می‌کنیم. همچنین حسّ لامسه‌ای که در بدن ما هست به وسیله این حس، خارج بدن خود را، یعنی آنچه بیرون از ما هست، لمس می‌کنیم.

راست است که با چشم‌ها دست و پای خود را نیز می‌بینیم و با این دست آن دست را لمس می‌کنیم، به اعضای تن خودمان هم می‌نگریم و با دست لمس می‌کنیم، اما غالباً چنین است وقتی که با این حواسّ به اشیای خارج از خود می‌نگریم، حکم چراغی را داریم که نورش پرتو می‌افکند به محیط و پیرامونش، همچنین با قوّه خیال و با قوّه وهم و با قوّه عاقله که اینها هر کدام مرتبه‌ای از ادراکات باطنی ما هستند، با این قوای ادراکیّه هم غالباً به خارج از خود می‌نگریم و آنچه را که بیرون از ما هست به آسانی هم می‌توانیم مورد نظر و ادراک قرار بدهیم.

مثلاً ما آدم‌ها به آدم‌های دیگر به خوبی نظر می‌کنیم و در مورد آنها نیکو دقت می‌کنیم، گفتار پسند و ناپسند آنها را، رفتار نیک و بد آنها را، خوب از یکدیگر باز

(1) - التحفة السنية: 86؛ شرح الاسماء الحسنى: 198/1؛ جامع الاسرار: 205؛ نقد النقاد؛ 676؛ کلمات مکنونه، فیض: 35.

تفسیر و شرح صحیفه سجاده، ج 5، ص: 324

می‌شناسیم. در مواقعی که با گرمی و شیرینی گرد هم می‌نشینیم و به غیبت هم می‌پردازیم ببینید که با چه باریک بینی تمام خوبی‌ها و بدی‌های اشخاص را از هم جدا می‌کنیم.

با این دقت و روشنی که ما می‌توانیم به اشیای خارج از خود بنگریم متأسفانه به خودمان با همین دقت نمی‌نگریم. وجود ما از برای ما حکم سنگر را دارد و ما مانند سربازی هستیم که در سنگر نشسته و از سوراخ آن مواظب بیرون می‌باشیم. اگر ما بتوانیم به توفیق حضرت حق و با توجه و فکر و اندیشه در عواقب امور، از خود خارج گردیم و از خارج وجود خودمان به خودمان بنگریم آن چنانکه دیگران به ما می‌نگرند، در آن صورت خود ما خواهیم توانست از برای خود معلم و مربی نیکویی باشیم که این قدم اول بصیرت است.

در دستورهای حکیمانه آمده:

طبيب خود باش. یعنی تو مریضی، عنایت کن که طبیب خودت باشی، به امراض و دردهای خود هم واقف باش و درصدد علاج آن امراض و مداوای آن دردها باش که بی خبران از خود در ورطه هلاکت و نابودی هستند. خود را فهمیدن و به عیب خود واقف شدن، خیری است که حضرت ربّ العزّه به انسان عنایت می‌فرماید.

بصیرت نفس در روایات

از امام صادق علیه السلام روایت شده:

إِذَا أَرَادَ اللَّهُ بِعَبْدٍ خَيْرًا، زَهَّدَهُ فِي الدُّنْيَا، وَفَقَّهَهُ فِي الدِّينِ، وَ بَصَّرَهُ غُيُوبَهَا، وَ مَنْ أَوْتِيَهُمْ فَقَدْ أَوْتِيَ خَيْرَ الدُّنْيَا وَ الْآخِرَةِ. «1»

(1) - بحار الأنوار: 55/70، باب 122، حدیث 28؛ الکافی: 130/2، حدیث 10.

تفسیر و شرح صحیفه سجاده، ج 5، ص: 325

چون خداوند خیری را به بنده‌اش اراده کند، او را زهد در دنیا، فهم در دین و بصیرت به عیوب نفس عنایت کند و هر کس این حقایق به او مرحمت شود، خیر دنیا و آخرت به او رسیده است.

پیامبر خدا صلی الله علیه و آله فرمود:

إِذَا أَرَادَ اللَّهُ بِعَبْدٍ خَيْرًا فَتَحَّ لَهُ قُفْلٌ قَلْبِهِ وَ جَعَلَ فِيهِ الْيَقِينَ وَ الصَّدَقَ، وَ جَعَلَ قَلْبَهُ وَاعِيًا لِمَا سَلَكَ فِيهِ، وَ جَعَلَ قَلْبَهُ سَلِيمًا، وَ لِسَانَهُ صَادِقًا، وَ خَلِيقَتَهُ مُسْتَقِيمَةً، وَ جَعَلَ أذُنَهُ سَمِيعَةً وَ عَيْنَهُ بَصِيرَةً. «1»

چون خداوند خیری را برای بنده‌ای اراده کند، قفل قلبش را می‌گشاید و در آن یقین و صدق قرار می‌دهد و دل او را فراگیر آنچه بدان راه می‌یابد قرار می‌دهد و دلش را از حالات شیطانی، سالم و زبانش را به صدق و اخلاقش را به مستقیم بودن آراسته می‌کند و نیز گوشش را شنوا و دیده‌اش را منور به نور بصیرت می‌فرماید.

از رسول عزیز اسلام صلی الله علیه و آله روایت شده:

إِذَا أَرَادَ اللَّهُ بِأَهْلِ الْبَيْتِ خَيْرًا، فَقَهَّهُمْ فِي الدِّينِ، وَ وَفَّرَ صَغِيرُهُمْ كَبِيرُهُمْ، وَ رَزَقَهُمُ الرِّقْقَ فِي مَعِيشَتِهِمْ وَالْفَصَدَ فِي نَفَقَاتِهِمْ، وَ بَصَّرَهُمْ عُيُوبَهُمْ فَيَتُوبُوا مِنْهَا، وَ إِذَا أَرَادَ بِهِمْ غَيْرَ ذَلِكَ تَرَكَّهُمْ هَمَلًا. «2»

چون خداوند به خانواده‌ای اراده خیر فرماید، آنان را دین‌شناس می‌کند و کوچک‌ترهاشان را حس احترام به بزرگتر عنایت می‌فرماید، در امر معیشت و زندگی رفق و مداراشان می‌دهد و آنان را در مسأله دخل و خرج در خط میانه روی می‌اندازد و عیوبشان را به آنان می‌نماید تا درون و برون را از

(1) - كنز العمال: 96/11، حدیث 30768؛ الجامع الصغير: 62/1، حدیث 387.

(2) - كنز العمال: 137/10، حدیث 28691؛ الجامع الصغير: 62/1، حدیث 388.

تفسیر و شرح صحیفه سجاده، ج 5، ص: 326

آن شستشو دهند. و چون نظر لطف و مرحمت به آنان نداشته باشد مهمل و بی‌قید آنان را رها می‌کند تا به هر بدبختی که می‌خواهند دچار شوند.

بدون شك وقتی انسان با توفیق حضرت محبوب عیوبش را شناخت، علاجش آسان است. ولی وقتی وجود ما دارای عیب باشد و ما آن را نبینیم البته علاجش امکان‌پذیر نیست. با کمال تأسف اکثر مردم به عیوب خود جاهلند و بر اثر این جهل است که برای خود و دیگران مشکلات فراوان به وجود می‌آورند. از پی این جهل است که پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله فرمود:

خاشاك را در چشم دیگران می‌بینند و شاخه را در چشم خود نمی‌بینند. «1» علت عقب افتادگی فرد و خانواده و جامعه همین است و بس. کفر عیب است، شرك عیب است، نفاق و بد دلی، کینه و عجب، کبر و حسد و حرص و منیت و ... همه و همه عیب است. اگر انسان این عیوب را در خود بفهمد و ضرر دنیایی و آخرتی این صفات ناپسند را واقف شود، البته درصدد علاج و مداوای این امراض برمی‌آید.

اهل بصیرت، مریدان بینش، عاشقان حقیقت، چون به عیوب خود بنگرند، قدم در میدان مبارزه و جهاد با رذایل گذاشته و تمام تلاش و سعی خود را در این می‌گذارند که هدف بعثت انبیا که تزکیه نفوس بوده و به خصوص هدف بعثت رسول با کرامت اسلام را که رساندن آدمی به مکارم و حسنات اخلاقی بوده، در وجود خویش تحقق دهند.

اینان با تمام وجود در درجه اول خود را مدیون حضرت حق و در مرحله بعد خویش را مدیون انبیا و مخصوصاً رسول اسلام و ائمه طاهرین علیهم السلام می‌دانند و ادای دین را در این می‌بینند که علاوه بر ایمان و عمل، آراسته به واقعیت‌های اخلاقی

---

(1) - کنز العمال: 122/16، حدیث 44141؛ فیض القدیر: 591/6، حدیث 9992.

تفسیر و شرح صحیفه سجاده، ج 5، ص: 327

شوند.

رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود:

إِنَّمَا بُعِثْتُ لِأَتَمِّمَ مَكَارِمَ الْأَخْلَاقِ. «1»

همانا من برای کامل نمودن مکارم اخلاق، از جانب خدا برانگیخته شده‌ام.

نیز فرمود:

إِنَّمَا بُعِثْتُ لِأَتَمِّمَ حُسْنَ الْأَخْلَاقِ. «2»

همانا من برای تکمیل نمودن حسن اخلاق، مبعوث به رسالت شده‌ام.

حضرت مولا، علی علیه السلام می‌فرماید:

عَلَيْكُمْ بِمَكَارِمِ الْأَخْلَاقِ فَإِنَّهَا رِفْعَةٌ، إِنَّاكُمْ وَ الْأَخْلَاقِ الدِّينِيَّةَ فَإِنَّهَا تَضَعُ الشَّرِيفَ، وَ تَهْدِمُ الْمَجْدَ. «3»

بر شما باد به مکارم اخلاق که آن رفعت و بزرگی است و از اخلاق پست پرهیزید که بلند مرتبه را پست و مجد و بزرگی را منهدم می‌کند.

حُسن خلق

حسن خلق از زمان بعثت اولین پیامبر حضرت آدم علیه السلام جهت ارزش یافتن انسان مورد توجه حضرت ربّ العزّه بوده و به آدم ابوالبشر سفارش و وصیت شده است.

بدون زدودن آلودگی‌های اخلاقی و پیراستن نفس و روی آوردن به جانب حسنات آراستن نفس و حسن خلق امکان‌پذیر نیست.

برای ایجاد حسن خلق، شناخت رذایل و فضایل، قدم اول؛ و کوشش به خرج

---

(1) - مستدرک الوسائل: 11/ 187، باب 6، حدیث 12701؛ بحار الأنوار: 16/ 210، باب 9.

(2) - كنز العمال: 3/ 16، حدیث 5218؛ الطبقات الكبرى: 1/ 193.

(3) - بحار الأنوار: 75/ 53، باب 16، حدیث 89؛ تحف العقول: 215.

دادن و ریاضت کشیدن برای پاک شدن نفس از رذایل و آراسته شدن درون به حسنات، قدم دوم؛ و حفظ حقایق متحقق در نفس با توجه دائم، قدم سوم و آخر است.

بدون حسن خلق مشکلات فردی و خانوادگی و اجتماعی قابل حل نیست.

مؤمن بد اخلاق در پیشگاه حضرت حق موجودی بی ارزش و مؤمن خوش اخلاق از بهترین عباد خداست. ایمان انسان، با حسن خلق قابل تقویت است و با سوء خلق در معرض خطر و نابودی است.

حسن خلق در روایات

از رسول خدا صلی الله علیه و آله روایت شده:

لَمَّا خَلَقَ اللَّهُ تَعَالَى الْإِيمَانَ قَالَ: اللَّهُمَّ قَوِّنِي، فَقَوَّاهُ بِحُسْنِ الْخُلُقِ وَالسَّخَاءِ. وَ لَمَّا خَلَقَ اللَّهُ الْكُفْرَ قَالَ: اللَّهُمَّ قَوِّنِي، فَقَوَّاهُ بِالْبُخْلِ وَ سُوءِ الْخُلُقِ. «1»

چون ایمان به لباس هستی درآمد به حضرت حق عرضه داشت: مرا نیرو بده، او را به حسن خلق و سخاوت نیرو بخشید. و چون کفر ظهور کرد عرضه داشت: مرا تقویت کن، خداوند او را به بخل و سوء خلق نیرو داد.

رسول با کرامت اسلام فرمود:

الْإِسْلَامُ حُسْنُ الْخُلُقِ. «2»

اسلام حسن خلق است.

راستی، حسن خلق چه ارزش سنگین و والایی دارد که صدرنشین مُلک و

(1) - المحجة البيضاء: 90 / 5، کتاب ریاضة النفس؛ میزان الحکمة: 798 / 1، حدیث 1098.

(2) - میزان الحکمة: 798 / 1، حدیث 1099؛ کنز العمال: 17 / 3، حدیث 5225.

ملکوت، اسلام را به حسن خلق معنا فرموده است! آری، حسنات اخلاقی ریشه در صفات و اسمای حضرت محبوب دارد، ورنه اسلام بدین صورت معنی نمی شد.

حسن خلق را چه منزلت عظیمی است که حضرت مجتبی علیه السلام در روایتی بی نظیر، آن را بهترین نیکی ها دانسته اند.

أَبُو الْحَسَنِ عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ الْأَسْوَارِيُّ، عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ بْنِ قَيْسٍ، عَنْ عَبْدِ الْعَزِيزِ بْنِ عَلِيِّ السَّرْحَسِيِّ، عَنْ أَحْمَدَ بْنِ عُمَرَ الْبَغْدَادِيِّ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو الْحَسَنِ قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو الْحَسَنِ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو الْحَسَنِ قَالَ: حَدَّثَنَا الْحَسَنُ، عَنْ الْحَسَنِ: «إِنَّ أَحْسَنَ الْحَسَنِ، الْخُلُقُ الْحَسَنُ.»¹

راویان روایت از ابوالحسن و او از ابوالحسن و او نیز از ابوالحسن، از حسن، از حسن، از حسن روایت کرده اند که بهترین نیکی ها خلق حسن است. ² حضرت باقر علیه السلام ایمان کامل را شعاع اخلاق نیکو دانسته است:

إِنَّ أَكْمَلَ الْمُؤْمِنِينَ إِيمَانًا أَحْسَنُهُمْ خُلُقًا.³

کامل ترین مؤمنان از جهت ایمان خوش اخلاق ترین آنانند.

وجود حسن خلق محصول میانه روی بر علیه افراط و تفریط در قوه شهوت و غضب است و ظهور این معنی در معاشرت نیکو با مردم و محبت با آنان، وصله و صدق و لطف و نیکوکاری، حسن مصاحبت و زندگی پاک و رعایت حقوق خلق خدا و مواسات و مساوات و نرم خوئی و حلم و صبر و تحمل رنج مردم و مهربانی با

(1) - بحار الأنوار: 386/68، باب 92، حدیث 30؛ وسائل الشیعة: 153/12، باب 104، حدیث 15929.

(2) - ابوالحسن اول در روایت محمد بن عبدالرحیم شوشتری، و ابوالحسن دوم علی بن احمد بصری ثمار، و ابوالحسن سوم علی بن محمد واقدی است. اما حسن اول حسن بن عرفة العبدی، و حسن دوم حسن بن ابی الحسن بصری، و حسن سوم، وجود مقدس حضرت مجتبی - علیه آلاف التحية و الثناء - است.

(3) - الکافی: 99/2، حدیث 1؛ وسائل الشیعة: 148/12، باب 104، حدیث 15904.

در سفارش‌های حضرت ختمی مرتبت است که:

خَالِقِ النَّاسِ بِخُلُقٍ حَسَنِ. «1»

با حسن خلق با مردم معاشرت داشته باش.

پیامبر گرامی اسلام صلی الله علیه و آله فرمود:

مَا يُوضَعُ فِي مِيزَانِ امْرِئٍ يَوْمَ الْقِيَامَةِ أَفْضَلُ مِنْ حُسْنِ الْخُلُقِ. «2»

در ترازوی اعمال هر شخصی در قیامت چیزی بهتری از اخلاق نیکو نمی باشد.

امام صادق علیه السلام فرمودند:

أَرْبَعٌ مَنْ كُنَّ فِيهِ كَمُلَ إِيْمَانُهُ، وَإِنْ كَانَ مِنْ قَرْنِهِ إِلَى قَدَمِهِ دُنُوبًا لَمْ يَنْقُصْهُ ذَلِكَ، قَالَ: وَهُوَ الصَّدَقُ، وَ أَدَاءُ الْأَمَانَةِ، وَ الْحَيَاءُ وَ حُسْنُ الْخُلُقِ. «3»

چهار واقعیت است در هر کس باشد ایمانش کامل می شود و اگر از سر تا قدمش را گناه گرفته باشد کاهشی در آن پدید نمی آورد: راستی، ادای امانت، حیا و حسن خلق.

این چهار حقیقت در مرحله‌ای مانع از بسیاری از گناهان در آینده و باعث آمرزش گناهان گذشته و زمینه ساز توفیق توبه برای انسان است.

روزه در تابستان عملی بس مشکل و دارای اجری فوق العاده است، به اندازه‌ای که خداوند فرموده:

---

(1) - بحار الأنوار: 242 / 68، باب 70، حدیث 3؛ مستدرک الوسائل: 208 / 8، باب 23، حدیث 9266.

(2) - الکافی: 99 / 2، حدیث 2؛ وسائل الشیعة: 151 / 12، باب 104، حدیث 15916.

(3) - الکافی: 99 / 2، حدیث 3؛ تهذیب الاحکام: 350 / 6، باب 93، حدیث 111.

روزه از من است و من به آن جزا می‌دهم. «1» شب زنده‌داری آنهم با خستگی از کار روزانه کاری مشقت و عملی سخت است، به همین خاطر ثواب شب زنده‌داران ثوابی سنگین و اجری غیر قابل تصور است، تا جایی که از حضرت حق در بسیاری از کتب روایی و عرفانی نقل شده:

أَعَدْتُ لِعِبَادِي الصَّالِحِينَ مَا لَا عَيْنٌ رَأَتْ، وَ لَا أُذُنٌ سَمِعَتْ، وَ لَا خَطَرَ عَلَى قَلْبِ بَشَرٍ. «2»

برای بندگان شایسته‌ام چیزی فراهم کرده‌ام که نه چشمی دیده و نه گوشی شنیده و نه بر قلب انسانی خطور کرده است. ثواب بسیاری برای روزه‌دار، شب زنده‌دار، است که از رسول خدا صلی الله علیه و آله روایت شده:

إِنَّ صَاحِبَ الْخُلُقِ الْحَسَنِ لَهُ مِثْلُ أَجْرِ الصَّائِمِ الْقَائِمِ. «3»

اجر دارنده حسن خلق همچون روزه‌دار شب زنده‌دار است.

مسأله تقوا، یعنی حسن معامله با حضرت ربّ العزّه و حسن خلق یعنی حسن معامله با مردم، به اندازه‌ای پر ارزش است که رسول خدا صلی الله علیه و آله فرموده‌اند:

أَكْثَرُ مَا تَلِجُ بِهِ أُمَّتِي الْجَنَّةَ: تَقْوَى اللَّهِ، وَ حُسْنُ الْخُلُقِ. «4»

بیشتر چیزی که ائمتّم با آنها وارد بهشت می‌شوند تقوا و حسن خلق است.

حسن خلق، می‌خوشگوار خمخانه عالم لاهوت و جهان ملکوت است که به هر کس بچشانند، آلودگی‌هایش علاج و به حقایق معنوی آراسته می‌گردد.

(1)- الکافی: 63 / 4، حدیث 6؛ وسائل الشیعة: 397 / 10، باب 1، حدیث 13679.

(2)- بحار الأنوار: 92 / 8، باب 23؛ عوالی الآلی: 101 / 4، حدیث 148.

(3)- بحار الأنوار: 375 / 68، باب 92، حدیث 5؛ الکافی: 100 / 2، حدیث 5.

(4)- وسائل الشیعة: 150 / 12، باب 104، حدیث 15911؛ بحار الأنوار: 375 / 68، باب 92، حدیث 6.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 5، ص: 332

حرارت معنوی حسن خلق به اندازه‌ای است که حضرت صادق علیه السلام فرموده:

إِنَّ الْخُلُقَ الْحَسَنَ يَمِثُّ الْخُطِيئَةَ كَمَا يَمِثُّ الشَّمْسُ الْجَلِيدَ. «1»

حسن خلق، گناه در پرونده انسان را چنانکه آفتاب یخ را آب می‌کند، آب می‌نماید.

فضیلت حسن خلق در ملاء اعلی به اندازه‌ای است که حضرت صادق علیه السلام فرمود:

إِنَّ اللَّهَ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى لَيُعْطِيَ الْعَبْدَ مِنَ الثَّوَابِ عَلَى حُسْنِ الْخُلُقِ كَمَا يُعْطَى الْمُجَاهِدَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ يَغْدُو عَلَيْهِ وَ يَرُوحُ. «2»

خداوند به صاحب خلق اجری که عنایت می‌فرماید همانند اجری است که به رزمنده در راه خدا مرحمت می‌شود، آنهم رزمنده‌ای که شب و روز در رزم با دشمن باشد.

و این معنی بعید نیست؛ زیرا دارنده حسن خلق بر اثر جهاد با نفس که جهاد اکبر است موفق به تحصیل حسن خلق شده است.

ارزش و عظمت حسن خلق به اندازه‌ای است که کمی عبادت را در پرونده قیامت می‌تواند جبران کند. این معنی را رسول اکرم صلی الله علیه و آله فرموده است:

إِنَّ الْعَبْدَ لَيَنْبَلُغُ بِحُسْنِ خُلُقِهِ عَظِيمَ دَرَجَاتِ الْآخِرَةِ وَ شَرَفَ الْمَنَازِلِ وَ إِنَّهُ لَضَعِيفُ الْعِبَادَةِ. «3»

عبد با حسن خلقش به درجات بزرگ آخرت و منازل شریفه‌اش می‌رسد، در صورتی که از نظر عبادت ضعیف بوده است.

عاقبت حسن خلق بهشت و نتیجه سوء خلق جهنم است. این واقعیتی است که

(1) - الکافی: 100 / 2، حدیث 7؛ وسائل الشیعة: 149 / 12، باب 104، حدیث 15909.

(2) - الکافی: 101 / 2، حدیث 12؛ وسائل الشیعة: 151 / 12، باب 104، حدیث 15918.

(3) - المعجم الكبير: 260 / 1، حديث 754؛ كنز العمال: 5 / 3، حديث 5149؛ المحجة البيضاء: 93 / 5.

تفسير و شرح صحيفه سجاده، ج 5، ص: 333

حضرت رضا عليه السلام از پدراناش از رسول خدا صلى الله عليه و آله روايت کرده است:

عَلَيْكُمْ بِحُسْنِ الْخُلُقِ، فَإِنَّ حُسْنَ الْخُلُقِ فِي الْجَنَّةِ لَمَحَالَةٌ. وَ إِيَّاكُمْ وَ سُوءَ الْخُلُقِ فِي النَّارِ لَمَحَالَةٌ. «1»

بر شما باد به اخلاق نیکو، که مسلماً خلق نیکو در بهشت است و بپرهیزید از بدی اخلاق که مسلماً آتش را به دنبال دارد.

مردم مؤمن به طور غالب در قنوت نمازهای خود آیه شریفه:

رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَ فِي الْآخِرَةِ حَسَنَةً وَقِنَا عَذَابَ النَّارِ «2»

و گروهی از آنان می گویند: پروردگارا! به ما در دنیا نیکی و در آخرت هم نیکی عطا کن، و ما را از عذاب آتش نگاه دار.

را می خوانند، امام صادق علیه السلام در توضیح این آیه می فرماید:

حسنه آخرت رضوان الله و بهشت و حسنه دنیا وسعت در رزق و معاش و حسن خلق است. «3» امام صادق علیه السلام می فرماید:

اسیرانی را خدمت رسول خدا صلى الله عليه و آله آوردند، آن بزرگوار به قتل همه آنان جز يك نفر فرمان داد. آن يك نفر به حضرت عرضه داشت: پدر و مادرم فدایت، چه شد که دستور آزادی ما دادی؟ حضرت فرمودند: جبرئیل به من خبر داد که پنج خصلت در تو هست که خداوند مهربان و رسولش آنها را دوست می دارند: غیرت شدید نسبت به ناموست، سخاوت، حسن خلق، راستی در

(1) - بحار الأنوار: 369 / 10، باب 20، حديث 19؛ وسائل الشيعة: 152 / 12، باب 104، حديث 15920.

(2) - بقره (2): 201.

(3) - بحار الأنوار: 383 / 68، باب 92، حدیث 18؛ وسائل الشیعة: 9 / 17، باب 1، حدیث 21843.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 5، ص: 334

گفتار، شجاعت.

اسیر چون این واقعیت‌ها را شنید مسلمان شد مسلمانان نیکو و سپس در جنگ سختی همراه با رسول الهی شرکت کرد تا جایی که به مقام با عظمت شهادت رسید. «1» رسول با عظمت اسلام فرمود:

الْخُلُقُ الْحَسَنُ نِصْفُ الدِّينِ. «2»

حسن خلق نصف دین است.

امیرالمؤمنین علیه السلام فرمود:

حُسْنُ الْخُلُقِ خَيْرُ قَرِينٍ. «3»

حسن خلق را بهترین رفیق انسان شمرده است.

رسول مکرم اسلام صلی الله علیه و آله فرمود:

أَقْرَبُكُمْ مِنِّي بِحَسَبِ الْقِيَامَةِ أَحْسَنُكُمْ خُلُقاً وَ خَيْرُكُمْ لِأَهْلِهِ. «4»

نزدیکترین مردم به من در قیامت کسانی‌اند که دارای اخلاق بهتر و به اهل و عیال از همه نیکوکارترند.

و این معنی بعید نیست؛ زیرا دارنده حسن خلق و نیکو رفتار به اهل و عیال هم‌رنگ پیامبر است و طبق قاعده جذب و انجذاب باید چنین مردمی در قیامت از

(1) - بحار الأنوار: 384 / 68، باب 92، حدیث 25؛ روضة الواعظین: 377 / 2.

(2) - بحار الأنوار: 385 / 68، باب 92، حدیث 28.

(3) - بحار الأنوار: 387 / 68، باب 92، ذیل حدیث 34؛ وسائل الشیعة: 153 / 12، باب 104، حدیث 15925.

(4) - بحار الأنوار: 387 / 68، باب 92، ذیل حدیث 34؛ وسائل الشیعة: 153 / 12، باب 104، حدیث 15927.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 5، ص: 335

مردم دیگر به پیامبر با کرامت نزدیکتر باشند.

از حضرت صادق علیه السلام سؤال شد:

ما حَدُّ حُسْنِ الْخُلُقِ، قَالَ: ثَلَاثُ جَانِبَيْكَ، وَ تَطْيِيبُ كَلَامِكَ، وَ تُلْقَى أَخَاكَ بِبَشَرٍ حَسَنٍ. «1»

حدِّ حسن خلق چیست؟ حضرت فرمود: نرخیوی، پاکیزگی در کلام و برخورد با برادر مسلمان با خوشرویی.

رسول الله صلی الله علیه و آله به ابوذر فرمودند:

يَا أَبَا ذَرٍّ، لَا عَقْلَ كَالْتَدْبِيرِ، وَلَا وَرَعَ كَالْكَفِّ، وَلَا حَسَبَ كَحُسْنِ الْخُلُقِ. «2»

عقلی چون تدبیر در امور و ورعی چون خودداری از محرمات و حسبی همچون حسن خلق نیست.

حسن خلق و سخاوت در پیام جبرئیل

امام سجاد علیه السلام می فرماید:

سه نفر از بت پرستان هم قَسَم شدند که رسول خدا صلی الله علیه و آله را به قتل برسانند، امیرالمؤمنین علیه السلام به تنهایی به سوی هر سه شتافت، یکی از آنها را کشت و دو نفر دیگر را به حضور پیامبر عزیز اسلام آورد.

حضرت فرمودند: علی جان یکی از این دو نفر را نزدیک بیاور. علی علیه السلام یکی از آن دو را پیش پیامبر برد. حضرت فرمود: به وحدانیت حق و رسالت من شهادت بده. آن احمق گفت: کشیدن سنگینی کوه ابوقبیس برای من خوشتر از اقرار به

(1) - بحار الأنوار: 389 / 68، باب 92، حدیث 42؛ من لایحضره الفقیه: 412 / 4، حدیث 5897.

(2) - بحار الأنوار: 389 / 68، باب 92، حدیث 43؛ وسائل الشیعة: 290 / 15، باب 36، حدیث 20541.

تفسیر و شرح صحیفه سجاده، ج 5، ص: 336

وحدانیت خدا و رسالت توست! رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمودند: او را از من دور کنید و گردن بزنید.

سپس فرمود: آن دیگری را بیاور. او را آوردند، فرمود: به وحدانیت خدای تعالی و رسالت من اقرار کن. گفت: مرا هم به دوستم ملحق نما. حضرت فرمان قتل او را دادند. علی علیه السلام جهت کشتن او برخاست که امین وحی به رسول الهی نازل شد، عرضه داشت: خدایت سلام می‌رساند و می‌فرماید او را نکش؛ زیرا دارای حسن خلق و صفت سخاوت در قوم و قبیله‌اش می‌باشد.

حضرت صدا زدند: یا علی از کشتن او دست نگه دار که فرستاده حق جبرئیل امین از حسن خلق و سخاوت او به من خبر داده و گفته به خاطر این دو صفت از قتل او درگذر.

مشرک در زیر شمشیر مولا به رسول خدا صلی الله علیه و آله عرضه داشت: با جدّیت فرستاده خدایت چنین گفت؟ حضرت فرمود: آری، گفت: همین طور است، به خدا قسم با بودن برادری از همنوعم خود را هرگز مالک درهمی ندانستم و در جنگ به هیچ عنوان روترش نکردم، اکنون به وحدانیت حضرت محبوب اقرار کرده و به رسالت تو شهادت می‌دهم.

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله رو به اصحاب کردند و فرمودند: این مرد از کسانی است که حسن خلق و سخاوتش وی را به جنّات نعیم کشید. «1»

با لب لعل تو جان کیست که همدم باشد

با غم عشق تو دل کیست که محرم باشد

فارغ از محنت و آسوده دل از غم باشد

هر که را دولت سودای تو شد دامنگیر

(1) - بحار الأنوار: 390 / 68، باب 92، حدیث 49؛ الأمالی، شیخ صدوق: 105، حدیث 4.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 5، ص: 337

نسبت روی تو چندان نتوان کرد به ماه	که به حسن از رخ زیبای تو پر کم باشد
خنک آن جان که شد از آتش سودای تو گرم	خرم آن دل که به غم‌های تو خرم باشد
گر دمی دست دهد روی تو دیدن ما را	حاصل از عمر گرانمایه همان دم باشد
مفلس کوی مغان را به خرابات غمش	دولت جام به از مملکت جم باشد
گر به بوسیدن پایت برسد دست کمال	او بدین پایه به عشاق مقدم باشد

(کمال خجندی)

روایاتی دیگر در حسن خلق

مردی به محضر رسول خدا صلی الله علیه و آله آمد و عرضه داشت: ای رسول خدا، دین چیست؟ فرمود: حسن خلق. از دست راست آمد و پرسید: دین چیست؟ فرمود:

حسن خلق. از دست چپ آمد و پرسید: دین چیست؟ فرمود: حسن خلق. از پشت سر آمد و پرسید: دین چیست؟ فرمود: مگر دین را نفهمیدی؟ دین این است که خشمگین نشوی. «1» از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله است:

حُسْنُ الْخُلُقِ شَجَرَةٌ فِي الْجَنَّةِ وَ صَاحِبُهُ مُتَعَلِّقٌ بِعُصْنِهَا يَجْذِبُهُ إِلَيْهَا وَ سُوءُ الْخُلُقِ شَجَرَةٌ فِي النَّارِ وَ صَاحِبُهُ مُتَعَلِّقٌ بِعُصْنِهَا يَجْذِبُهُ إِلَيْهَا. «2»

(2) - مصباح الشریعة: 40؛ بحار الأنوار: 393 / 68، باب 92، حدیث 61.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 5، ص: 338

حسن خلق درختی است در بهشت که دارند آن به شاخه آن درخت وصل است و آن شاخه وی را به بهشت می برد. و بدخلقی درختی است در جهنم که دارند آن به شاخه آن درخت وصل است و آن شاخه وی را به جهنم می کشد.

از حضرت مولی الموحیدین علی علیه السلام روایت شده است:

حُسْنُ الْخُلُقِ فِي ثَلَاثٍ: اجْتِنَابُ الْمَحَارِمِ، وَ طَلَبُ الْحَلَالِ وَ التَّوَسُّعُ عَلَى الْعِيَالِ. «1»

حسن خلق در سه چیز است: دوری از محرمات مالی و بدنی و حقوقی و در طلب حلال و در وسعت دادن در زندگی اهل و عیال.

كَفَى بِالْقِنَاعَةِ مُلْكًا، وَ بِحُسْنِ الْخُلُقِ نَعِيمًا. «2»

قناعت سرمایه ای بس سنگین و حسن خلق نعمتی بس قابل توجه است.

حُسْنُ الْخُلُقِ رَأْسُ كُلِّ بَرٍّ. «3»

حسن خلق ریشه هر خوبی است.

زندگی دارای تلخی و شیرینی است، تلخی زندگی به حادثه و مصیبت نیست و شیرینی زندگی به شهوت و مالداري نمی باشد. معارف الهیه شیرینی حیات را در حسن خلق و تلخی آن را در بد خلقی می داند.

امام صادق علیه السلام فرمود:

لَا عَيْشَ أَهْنًا مِنْ حُسْنِ الْخُلُقِ. «4»

(1) - بحار الأنوار: 394 / 68، باب 92، ذیل حدیث 63؛ مجموعة وژام، 1 / 90.

(2) - نهج البلاغه: حکمت 229؛ بحار الأنوار: 345 / 68، باب 86، ذیل حدیث 2.

(3) - غرر الحکم: 254، حدیث 5360.

(4) - بحار الأنوار: 389 / 68، باب 92، حدیث 41؛ الکافی: 244 / 8، حدیث 338.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 5، ص: 339

هیچ لذتی گوارتر از اخلاق نیکو نیست.

رسول خدا صلی الله علیه و آله به امیرالمؤمنین علیه السلام فرمود:

أَلَا اخْبِرْكَ بِأَشْبَهْكُمْ بِي خُلُقًا؟ قَالَ: بَلَى يَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ: أَحْسَنُكُمْ خُلُقًا أَعْظَمُكُمْ حِلْمًا، وَ أَبْرُكُكُمْ بِقَرَابَتِهِ، وَ أَشَدُّكُمْ مِنْ نَفْسِهِ إِنْصَافًا. «1»

تو را به شبیه‌ترین شما به من از نظر اخلاق خبر ندهم؟ عرض کرد: چرا، یا رسول الله. فرمود: خوش خلق‌ترین شما بردبارترین شما و نیکوکارترین شما به اقوام و با انصاف‌ترین شما از جانب خود نسبت به مردم است.

در سرزمین نیکی و پاکی امیر باش

از پا فتاده را به کرم دستگیر باش

دشمن اگر چو شیر بود شیرگیر باش

یا دست در نبرد مزین یا مکن فرار

گرنا‌ی هفت بندنگشتی حصیر باش

پا در گل از چه روی به نیزار مانده‌ای

با ایندو بحر جامعه نِعَمِ النصیر باش

نعمت به سفره داری نصرت به کار خویش

هان ای غنی به فکر گروهی فقیر باش

شکرانه‌ای که رنج فقری ندیده‌ای

پشت و پناه عاجز و مسکین و پیر باش

تا قدرت جوانیت از کف نرفته است

یار یتیم و یاور طفل صغیر باش

طفل صغیر چشم به لطف تو دوخته است

(1) - بحار الأنوار: 59 / 74، باب 3، حدیث 3؛ مکارم الأخلاق: 442.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 5، ص: 340

در بوستان فیض چو بوی بهار شو
در آسمان جود چو مهر منیر باش

احسان به بیکسان کن و منت به کس منه
در کار خیر بی نظر و بی نظیر باش

حالت به کلبه‌های فقیران تیره روز
چون مهر نور بیفکن و روشن ضمیر باش

(حالت)

امیرالمؤمنین علیه السلام به تمام مردم برای آراسته شدن به حسن خلق فرمان واجب می‌دهد. اطاعت از حضرت مولا بر اساس آیات قرآن مجید و تأکیدات بیست و سه ساله پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و به حکم عقل و وجدان بر تمام مردان و زنان تا قیامت واجب و فریضه الهی است.

مطیع حضرت مولا اهل بهشت و مخالف او بدون شك اهل دوزخ است.

امام علیه السلام در فرمایش خود می‌فرماید:

رُوضُوا أَنْفُسَكُمْ عَلَى الْأَخْلَاقِ الْحَسَنَةِ، فَإِنَّ الْعَبْدَ الْمُسْلِمَ يَبْلُغُ بِحُسْنِ خُلُقِهِ دَرَجَةَ الصَّائِمِ الْقَائِمِ. «1»

نفس خود را بر اساس اخلاق حسنه تربیت کنید که بنده مسلمان، با حسن خلقش به درجه روزگیر شب زنده‌دار می‌رسد.

امام صادق علیه السلام ده خصلت از حسن خلق رسول خدا صلی الله علیه و آله را می‌شمارد و می‌فرماید:

خود را به ده خصلت امتحان کنید، اگر در شما هست خدا را سپاس گویند و در زیاد شدنش

تفسیر و شرح صحیفه سجاده، ج 5، ص: 341

رغبت نمایید:

یقین، قناعت، صبر، شکر، حلم، حسن خلق، سخاوت، غیرت، شجاعت، مروّت. «1» روایات در باب حسن خلق و این که این حقیقت حلال مشکلات دنیا و آخرت و ضامن تداوم ایمان و حافظ عمل است و در باب سوء خلق و این که این برنامه بپاک کننده سختی ها و باعث نابودی ایمان و عمل است، در کتب حدیث و تفسیر بسیار زیاد است.

اکنون که این روایات را ملاحظه کردید به اهمیّت دعای هشتم صحیفه که به چهل و چهار مسأله در باب سوء خلق اشاره دارد بیش از پیش پی می برید. پس از این مقدمه لازم است که به شرح هر يك به توفیق حق اقدام شود.

1- هیجان حرص

امام سجّاد علیه السلام به پیشگاه مقدس حضرت ربّ عرضه می دارد:

«اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنْ هَيْجَانِ الْحِرْصِ»

خداوندا، با تمام وجود از تو می خواهم که به قوّت و قدرتت، به منّت و لطف، به عنایت و به حفظت، مرا از طوفان حرص در حریم امن پناه دهی که من از این خطر سنگین و از این هیجان مهلک و از این طوفان دین و دنیا و آخرت و ایمان بر انداز به تو پناه می آورم.

غفلت از حق، بی توجهی به خود، نشناختن هستی، دورماندن از حریم نبوت و امامت و مسائل تربیتی، جدا زیستن از قرآن مجید که کتاب علم و حکمت و رشد و هدایت است و حبّ شدید و به دور از عقل و منطق به ظواهر فریبای دنیا، همه و همه علّت ایجاد حرص و سپس هیجان آن است.

---

(1) - بحار الأنوار: 368 / 66، باب 38، حدیث 5؛ من لایحضره الفقیه: 3 / 555، حدیث 4901.

تفسیر و شرح صحیفه سجاده، ج 5، ص: 342

بدون شك کسی که از حضرت حق غافل است و از پی این غفلت، خود را ایمن از عذاب فردا، حساب می کند و بلکه یاد فردا نیست و از حق و حقیقت و یاد جناب او و آیات شریفه قرآن و فرمایش های اولیای الهی روگردان است، آماده آلوده شدن به رذایل به خصوص مسأله حرص و هیجان و طوفان خطرناك آن است.

هنگامی که انسان به این معانی توجه داشته باشد که جز مالکیت حضرت حق بر جهان هستی مالکیتی وجود ندارد و آنچه به عنوان ملك در اختیار مردم است با حادثه ای از حوادث و یا با مرگ از کف آنان می رود و آدمی چند روز بیش در این دنیا مهمان نیست و هر کس را بر سر سفره نعمت، حقّی است و نمی توان همه حقوق را مخصوص به خود دانست و تکاثر در ثروت در حالی که انسان بیش از يك خانه و خوراك و پوشاك و مرکب چیزی لازم ندارد، عین حماقت و ظلم به دیگران و پایمال کردن حقوق مظلومان و محرومان است، برای حرص و هیجان و طوفانش مگر در قلب جایی می ماند؟!!

قلبی که با ایمان به حضرت حق دارای آرامش است و برای این باور زندگی می کند که همه چیز از اوست و ما مهمان او و هرگز از پرداخت روزی حلال به مهمان غافل نیست و قلبی که این معنا را می داند که روزی باید بمیرد و در این چند روزی که در دنیاست باید حقّ خدا و مخلوق خدا را در همه زمینه ها رعایت کند و قلبی که نبوّت و امامت و قیامت و سؤال و جواب و کتاب و میزان و بهشت و جهنّم را باور دارد، کجا و برای چه به حرص مبتلا می شود، تا چه رسد به هیجان و طوفان حرص که خائمان برانداز و سوزاننده ریشه دین و ایمان و مهر و محبّت و عاطفه و وجدان است.

اسلام از انسان تنبل و سست اراده و آن که دنبال کار و کسب و معیشت و آبادی زمین و هنر و صنعت نمی رود سخت بیزار است. انسان در این دنیا وظیفه شرعی و وجدانی دارد که با کار و کوشش و همت و اراده، خیمه زندگی را به تناسب نیازهای

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 5، ص: 343

خود و برابر با شأن خود و زن و فرزندانش بر پا کند و از زر و زیور و زینت دنیا تا جایی که احتیاج دارد و غریزه لذّتش را جواب گوید استفاده نماید.

اسلام همچنانکه به کار و کوشش و فعالیت مادی تشویق می کند، همچنان به استقامت در چهارچوب قواعد الهی و رعایت حلال و حرام تشویق می نماید.

اسلام به اندازه‌ای که برای عبادات معنوی اهمیت قائل است، به همان اندازه برای کسب و کار و صنعت و کشاورزی ارزش قائل است.

اسلام، زحمت و فعالیت انسان را در چهارچوب امور مادی به شرط رعایت حلال و حرام مساوی با جهاد در راه خدا دانسته و عرقی را که از پیشانی مردم زحمت کش برای آبادی دنیا می‌ریزد، همچون ریختن خون رزمنده در راه خدا می‌داند.

فکر مسلمان و حرکت مؤمن و اراده او به خاطر نور ایمان، بیش از دیگران است، معنا ندارد مشتی کافر و عده‌ای مسیحی در قاره اروپا و آمریکا در امور زندگی آن قدر از مسلمانان جلو افتاده‌تر باشند که ملت اسلام در بسیاری از امور نیازمند آنان باشند و آنان هم به خاطر نیازمندی اینان دست به عمل ننگین استعمار و استثمار بزنند و ملت اسلام را برده خود کرده، از آنچه خداوند به اینان عنایت فرموده، آن نابکاران غارت کنند و به دنیا و آخرت امت اسلامی لطمه بزنند.

زمین و معادن و جمعیت و اندیشه و فکر و عقل و فرهنگ ما کمتر از آنان نیست، قسمت اعظم معادن جهان در ممالک اسلامی است، نیروی انسانی ما فعلاً قریب به يك میلیارد است، فرهنگ ما قرآن و سنت رسول الله و ائمه طاهرين عليهم السلام است، ما با توجه به ثروت و ملت و فرهنگ خویش می‌توانیم به استقلال کامل رسیده و بر همه ملت‌ها آقایی و سیادت الهی و معنوی خود را حاکم کرده و از این رهگذر، جهان را به آغوش فرهنگ با عظمت الهی درآوریم.

محصل تنبل، عالم سست اراده، استاد بیکار، دولت خمود، خانواده سست،

تفسیر و شرح صحیفه سجاده، ج 5، ص: 344

انسان بی‌نشاط و هر کس که دارای هنر است ولی هنر خود را معطل کرده و هر کس توان و قدرت خدمت به نوعی از انواع برای جامعه دارد ولی در ظهور دادن خدمتش سستی می‌ورزد، بر اساس روایات ملعون و از رحمت خدا محروم است.

خداوند مهربان، دنیا را محلّ عبادت و کار و کوشش و زحمت و فعالیت قرار داده و از انسان خواسته است با تمام وجود دنیایت را بر اساس قواعد الهیه آباد کن، تا از دنیای آباد آخرت آباد بیایی.

از تنبلی و سستی و بار بر دیگران بودن و خوردن و خوابیدن و بی‌فکری و لمیدن نتیجه‌ای جز افتادن به کام اژدهای استعمار و خرابی آخرت به دست نمی‌آید.

از نماز و روزه تنها و مشتی عبادات بی روح و گوشه مسجد یا کنج خانه خزیدن، نتیجه ای جز از دست رفتن مملکت و به غارت رفتن دین و ثروت و محروم ماندن از رحمت حضرت حق و بر باد رفتن آخرت به دست نمی آید.

تمام عناصر جهان از ریز و درشت و از اتم تا کهکشان همه و همه در کار و فعالیت اند که بدینگونه صفحه هستی از زیبایی و جمال و کمال و جلال بهره مند است.

چنانکه امیر مؤمنان در دعای کمیل فرموده است:

وَبِعَظَمَتِكَ الَّتِي مَلَأْتَ كُلَّ شَيْءٍ، وَ بِسُلْطَانِكَ الَّذِي عَلَا كُلَّ شَيْءٍ، وَ بِأَسْمَائِكَ الَّتِي مَلَأْتَ أَرْكَانَ كُلِّ شَيْءٍ، وَ بِنُورِ وَجْهِكَ الَّذِي أَضَاءَ لَهُ كُلُّ شَيْءٍ. «1»

به بزرگیت که هر چیزی را پر کرده؛ به قدرت و سلطنت که بر هر چیزی بلندی دارد؛ و به اسمائت که ستونهای وجودی هر چیزی را پر کرده و به نور وجهت که هر چیزی برای آن روشن است.

---

(1) - المصباح، کفعمی: 555؛ مصباح المتعبد: 844؛ دعای کمیل.

تفسیر و شرح صحیفه سجاده، ج 5، ص: 345

فعالیّت ها و کوشش ها و زحمات و رفت و آمدهای موجودات از هر صنفی و طبقه ای باعث می شود که میدان هستی تجلّی گاه اسما و صفات و نور وجه حضرت ربّ العزّه شود.

انسان که بر بسیاری از موجودات برتری دارد، به نحو قوی تر و گسترده تر می تواند تجلّی گاه اوصاف و اسمای حضرت حق شود و اگر برای رسیدن به این مقام از طریق کوشش مادی و معنوی نکوشد، گناه غیر قابل بخشش و معصیت غیر قابل جبران و خطای بسیار عظیم مرتکب شده است و بدون شك به خود و به ملت اسلام ظلم عظیم کرده و به افتادن مسلمین در کام هلاکت و دهان استعمار كمك نموده است.

انسان بر اساس آیات و روایات، با کار و کوشش صحیح مادی و با عبادت و بندگی، مظهر واقعیت های ملکوتی می گردد و در صورت انحراف از این راه که صراط المستقیم حضرت حق است تبدیل به شیطان و یا مظهر شیطان می شود.

حضرت الهی قمشه ای در قصیده نعمانیّه که از قصاید پر معنای دیوان اوست به این حقیقت اقرار و اعتراف نموده است.

خَرَد مرغ خوش الحان است و گیتی نغز بستانش

جهان را کرده شیرین کام شورانگیز دستانش

چه بستانی زهر برگش روشن شعله طوری

چه داستانی که هر حرف است وحی پور عمرانش

زهر سوئی خرامان سرو بالا، ماه رخساری

به هر کوئی شتابان عاشقی در دام هجرانش

به هر بزمی است خندان شاهی تُرک سیه

شهید عشق را در خون کشیده تیر مژگانش

چشمی

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 5، ص: 346

زمین را باغ مشک افشان کند از سنبل و نسرين

زند دست صبا چون شانه بر زلف پریشانش

به ده نعمان و صد کاخش تو بر باد فراموشی

خَوَزَنَق «1» کاخ گردون بین و مهر و ماه
نعمانش

سپهر نیلگون را کاخ زرین سازدی هرگه

سر از جیب افق بیرون کند خورشید رخشانش

ز بی باکی نه طبع انگیخت با گل خار خونریزش

به ناپاکی نه دهر آمیخت اضداد آخشیجانش
«2»

ر این گلشن چو گل رسم ادب بگزین و خندان

به دیده غیر زیبایی مبین در نقش کیهانش

شو

(مهدی الهی قمشه‌ای)

کار و کوشش مادی و معنوی گرچه بدن و جسم را پس از مدتی خسته می‌کند و بالأخره از کار می‌اندازد، ولی روح و قلب را نشاط می‌دهد و پس از مرگ به خصوص در قیامت بدنی‌تر و تازه و جوان و چهره‌ای زیبا و تابناک به انسان برمی‌گرداند تا با آن قالب تازه و جسم ارزنده روح و قلب بتواند از تمام نعمت‌های بهشت عنبر سرشت در سایه رضوان حق استفاده کند.

آری، بدن با کار و کوشش مادی و معنوی از بین نمی‌رود بلکه تبدیل به بدنی نیکو و جسمی احسن می‌گردد، چرا که وقتی انسان در تمام حرکاتش به دستور حضرت حق عمل کند، در حقیقت آنچه از چشم و گوش و زبان و دست و پا و شکم و شهوت خرج می‌شود، در خزانه رحمت حق، آن ماده خرج شده ذخیره می‌گردد

---

(1) - خورنق: محلی در يك مايلي شرقی نجف در عراق که به سبب قصری که نعمان بن امرؤالقیس برای یزدگرد اول ساسانی ساخت، مشهور است.

(2) - آخشیج: ضد و نقیض و مخالف.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 5، ص: 347

و در قیامت به صورتی قوی و نو به انسان برگشت داده می‌شود تا با آن همیشه در سایه عنایت حق زیست کند.

این حقیقتی است که از آیات قرآن استفاده می‌شود که:

چشم مؤمن در جهان آخرت چشم تیزبین می‌شود به نحوی که تا عمق حقایق و اسرار ملکوت را می‌بیند:

فَكَشَفْنَا عَنْكَ غِطَاءَكَ فَبَصَرُكَ الْيَوْمَ حَدِيدٌ «1»

پس ما پرده بی‌خبری را از دیده [بصیرت] ات کنار زدیم در نتیجه دیدات امروز بسیار تیزبین است.

آن چشم در آن روز به دیدار انبیا و صدیقان و شهدا و صالحان روشن خواهد شد:

وَمَنْ يُطِيعِ اللَّهَ وَ الرَّسُولَ فَلَاوِلَّكَ مَعَ الَّذِينَ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ مِنَ النَّبِيِّينَ وَ الصَّادِقِينَ وَ الشُّهَدَاءِ وَ الصَّالِحِينَ وَ حَسَنَ أَوْلِيَّكَ رَفِيقًا «2»

و کسانی که از خدا و پیامبر اطاعت کنند، در زمره کسانی از پیامبران و صدیقان و شهیدان و شایستگان خواهند بود که خدا به آنان نعمت [ایمان، اخلاق و عمل صالح] داده؛ و اینان نیکو رفیقانی هستند.

آن چشم در آن روز توفیق دیدار ملائکه رحمت و تماشای بهشت و انواع نعمت‌های آن را پیدا خواهد کرد:

جَنَّاتُ عَدْنٍ يَدْخُلُونَهَا وَمَنْ صَلَحَ مِنْ آبَائِهِمْ وَأَزْوَاجِهِمْ وَذُرِّيَّاتِهِمْ وَالْمَلَائِكَةُ يَدْخُلُونَ عَلَيْهِمْ مِنْ كُلِّ بَابٍ * سَلَامٌ عَلَيْكُمْ بِمَا صَبَرْتُمْ فَنِعْمَ عُقْبَى

(1) - ق (50): 22.

(2) - نساء (4): 69.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 5، ص: 348

الدَّارِ «1»

بهشت‌های جاویدی که آنان و پدران و همسران و فرزندان شایسته و درست کارشان در آن وارد می‌شوند، و فرشتگان از هر دری بر آنان درآیند.

* [و به آنان گویند:] سلام بر شما به پاس استقامت و صبرتان [در برابر عبادت، معصیت و مصیبت] پس نیکوست فرجام این سرای.

چشمی که در طلب حلال و در دیدار آثار صنع حق و زیارت مردم مؤمن و گریه نیمه شب و نوحه بر اهل بیت خرج شود و در ایام پیری به کم نوری و بی‌نوری مبتلا گردد، نباید آن را از بین رفته انگاشت بلکه آن چشم، نورش را به تدریج در خزانه رحمت محبوب بایگانی کرده تا در قیامت برگردد.

گوشی که جز صدای حق و ندای ملکوت و سخن علم و درد دردمندان و ناراحتی مستمندان نشنید و این همه برای این بود که در راه حق و حقیقت افتد، چگونه در ایام پیری آن را از کار افتاده و از بین رفته می‌پندارید که عنصر گوش با خرج شدنش به سوی خزانه رحمت پر کشیده و در آن جا ذخیره شده تا در قیامت قوی و پر قدرت برای شنیدن صدای حق و ملائکه و انبیا به صاحبش برگردد و ندای

ارْجِعْ إِلَى رَبِّكَ رَاضِيَةً مَرْضِيَّةً» «2»

به سوی پروردگارت در حالی که از او خشنودی و او هم از تو خشنود است، باز گرد.

را از محبوب حقیقی و معشوق واقعی بشنود و صدای دلربای سلام حضرت

---

(1) - رعد (13): 23-24.

(2) - فجر (89): 28

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 5، ص: 349

رب را لمس کند:

سَلَامٌ قَوْلًا مِنْ رَبِّ رَحِيمٍ» «1»

با سلام [ی پرارزش و سلامت بخش] که گفتاری از پروردگاری مهربان است.

شکم و شهوتی که در مدت عمر، جز طریق حق نپیموده و غیر حلال نخواسته و از حرام دوری جسته، در پیری مؤمن آن دو را کهنه و از بین رفته منگرید که هر دو در طریق خرج شدن در مسیر حلال در خزانه رحمت بایگانی شده، تا در قیامت به صاحبش برگردد به نحوی که با کمال قدرت بتواند از نعمت‌های بهشت و حورالعین و هر چه بخواهد و میلش باشد استفاده کند:

الَّذِينَ آمَنُوا بِآيَاتِنَا وَ كَانُوا مُسْلِمِينَ * ادْخُلُوا الْجَنَّةَ أَنْتُمْ وَأَزْوَاجُكُمْ تُحْبَرُونَ * يُطَافُ عَلَيْهِمْ بِصِحَافٍ مِنْ ذَهَبٍ وَ أَكْوَابٍ وَ فِيهَا مَا تَشْتَهُهِ الْأَنْفُسُ وَ تَلَذُّ الْأَعْيُنُ وَ أَنْتُمْ فِيهَا خَالِدُونَ * وَ تِلْكَ الْجَنَّةُ الَّتِي أُورِثْتُمُوهَا بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ * لَكُمْ فِيهَا فَاكِهَةٌ كَثِيرَةٌ مِنْهَا تَأْكُلُونَ» «2»

همانان که به آیات ما ایمان آوردند و همواره تسلیم [فرمان‌ها و احکام] ما بودند. * [ندا آید:] شما و همسرانتان در نهایت خوشحالی و شادمانی به بهشت درآیید. * ظرف‌هایی از طلا [که پر از طعام است] و جام‌هایی [زرین که پر از شراب طهور است] گرداگرد آنان می‌گردانند، و در آن جا آنچه دل‌ها می‌خواهد و چشم‌ها از آن لذت می‌برد، آماده است، و

شما [ای پرهیزکاران!] در آن جاودانه‌اید. * این بهشتی است که شما به پاداش اعمالی که همواره انجام می‌دادید، میراث یافتید. * شما را در آن جا

(1) - یس (36): 58.

(2) - زحرف (43): 69-73.

تفسیر و شرح صحیفه سجاده، ج 5، ص: 350

میوه‌هایی فراوان است که از آنها می‌خورید.

زبان و دست و پا و روح و جان هم مانند چشم و گوش و شکم و شهوت است، بنابراین از طرفی جسم و بدن بر اثر کوشش و فعالیت مادی و معنوی خسته و پیر و ناتوان می‌شود و از طرف دیگر به صورتی زنده و نو و پرنشاط در میدان قیامت کبری برای لذت ابدی به انسان برمی‌گردد.

در برابر، آنان که تن و جان را به تبلی و سستی و خوردن و خوابیدن و گناه و معصیت از بین می‌برند، واقعاً از بین می‌رود و در پایان کار جز مشتی استخوان از آنان نمی‌ماند که آنهم به تعبیر قرآن مجید جز هیزم جهنم چیزی نیست:

وَأَمَّا الْقَاسِطُونَ فَكَانُوا لِجَهَنَّمَ حَطَبًا» «1»

ولی منحرفان هیزم دوزخ‌اند.

در هر صورت جهان را چون تجارت‌خانه و دنیا را همچون بازار و خود را تاجری ورزیده که دارای سرمایه عقل و وجدان و هدایت الهی است؛ به حساب آورید و لحظه‌ای از تجارت که همان ایمان و اخلاق و عمل صالح است و به عبارت دیگر آبادی دنیا و آخرت می‌باشد غافل نمانید تا مرغ وجودتان از قفس دنیای محدود با بال همت و کوشش و عبادت و معنویت به باغ ملکوت به پرواز آید.

حجت حضرت حق بر همه تمام است و احدی را در پیشگاه حضرت دوست عذر قابل قبول نخواهد بود. کسی که در امور مادی و معیشت و در برخورد با دنیا و عناصرش، در صراط مستقیم حضرت ربّ العزّه نباشد و دلش به قید محبت حق و ایمان به آخرت و پاداش عمل مقید نباشد و در اخلاق و عمل با انبیای الهی و ائمه طاهرين عليهم السلام

همانگی نکند، البته دچار حرص و زیاده‌خواهی خواهد شد، آن زیاده‌خواهی که جز حفظش از حادثه و آفت شغلی برای انسان باقی نمی‌گذارد و غیر بخل و عشق بی‌اندازه حاصلی نخواهد داشت و عاقبت هم حوادث سخت و یا

(1) - جن (72): 15.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 5، ص: 351

مرگ، همه را از دست انسان خواهد گرفت و جز حسرت و اندوه چیزی بجا نخواهد گذاشت و در آخرت هم در برابر میزان الهی باید حساب سخت آن پس داده شود.

حریص هیچ چاره‌ای جز از دست دادن خدا و قیامت و بهشت عنبر سرشت و فضایل عالی آدمیت ندارد. هیجان و طوفان حرص در ریشه کن کردن واقعیت‌ها از وجود انسان و درهم ریختن ملکوت وجود بیداد می‌کند. به همین خاطر است که حضرت زین‌العابدین علیه السلام عرضه می‌دارد:

«اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنْ هَيْجَانِ الْحَرِصِ»

راستی، از خطر حرص و طوفان بیدادگرش باید با تمام وجود به حضرت حق پناه برد و از آن قدرت بی‌نهایت در بی‌نهایت خواست که تا لحظه خروج از دنیا انسان را از این صفت شیطانی و هیجانش حفظ نماید.

در این لجه‌ام گشت کشتی تباه

الهی ز غفلت دلم شد سیاه

در آتش فتادم به امید نور

مجاز از حقیقت مرا کرده دور

کجا راه یابم به چندین حجاب

ز شرم گنه نیست روی خطاب

چو خورشید لرزد زبان در دهن

چو با نور پاکت سرایم سخن

زبان‌دگر خواهد این گفتگو

چراغ دگر خواهد این جستجو

دل روشنی ده چو جان داده‌ای

بیانی بده چون زبان داده‌ای

بود منزل هر قدم کوی تو

ره هر نگه می‌کشد سوی تو

هوای تو هر سینه را داده جان

سخن گشته نام تو بر هر زبان

حرص در کلام نراقی

فقیه بزرگ، ملا مهدی نراقی در باب حرص می‌فرماید:

«حرص حالت و صفتی است نفسانی که آدمی را بر جمع آوردن آنچه بدان نیاز

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 5، ص: 352

ندارد برمی‌انگیزد، بی‌آن که به حدّ و مقدار معینی اکتفا کند. و آن نیرومندترین شاخه‌های دوستی دنیا و مشهورترین انواع آن است و شکی نیست که خُلُق و خویِ هلاک‌آور و صفتی گمراه‌کننده است، بلکه بیابانی است تاریک و بیکران و درّه‌ای بس عمیق که ژرفای آن ناپیداست. هر که در آن گرفتار آمد گمراه و نابود شد و هر که در آن افتاد به هلاکت رسید و بازنگشت.

از مشاهده و تجربه و اخبار و آثار آشکار است که حریص هرگز به حدّی که در آن جا توقّف کند منتهی نمی‌شود، بلکه پیوسته در گرداب‌های دنیا فرو می‌رود تا غرق شود و از سرزمینی دیگر می‌افتد تا سرانجام به هلاکت رسد.

رسول اکرم صلی الله علیه و آله فرمود:

لَوْ كَانَ لِابْنِ آدَمَ وَادِيَانِ مِنْ ذَهَبٍ لَا بَتَغَى وَرَاءَهُمَا ثَلَاثًا، وَ لَا يَمْلَأُ جَوْفَ ابْنِ آدَمَ إِلَّا التُّرَابُ، وَ يَتُوبُ عَلَى مَنْ تَابَ. «1»

اگر برای فرزند آدم دو وادی طلا باشد وادی سوّمی می‌طلبد و جز خاک چیزی شکم این انسان را پر نمی‌کند و خداوند توبه هر که را توبه کند می‌پذیرد.

و نیز فرمود:

مَنْهُمَانِ لَا يَشْبَعَانِ: مَنْهُمُ الْعِلْمُ وَ مَنْهُمُ الْمَالُ. «2»

دو گرسنه‌اند که سیر نمی‌شوند: گرسنه دانش و گرسنه ثروت.

و فرمود:

يَشْبُ ابْنُ آدَمَ وَ تَشْبُ فِيهِ خَصْلَتَانِ: الْحِرْصُ وَ طُولُ الْأَمَلِ. «3»

---

(1) - روضة الواعظين: 429 / 2؛ مجموعة ورام: 163 / 1.

(2) - جامع السعادات: 78 / 2؛ شرح نهج البلاغه، ابن ابی الحديد: 174 / 20.

(3) - جامع السعادات: 78 / 2.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 5، ص: 353

آدمیزاد پیر می‌شود و دو خصلت در او جوان می‌گردد: حرص و آرزوی دراز.

امام باقر علیه السلام فرمود:

مَثَلُ الْحَرِصِ عَلَى الدُّنْيَا كَمَثَلِ دُودَةٍ الْقَرِّ كُلَّمَا أَزْدَادَتْ مِنَ الْقَرِّ عَلَى نَفْسِهَا لَقَا كَانَ أَبْعَدَ لَهَا مِنَ الْخُرُوجِ حَتَّى تَمُوتَ غَمًّا.

«1»

حریص بر دنیا مانند کرم ابریشم است، هر چه بیشتر برگردد خود می‌پیچد راه بیرون آمدنش دورتر و بسته‌تر می‌شود تا از غصّه بمیرد.

یکی از بزرگان فرموده است:

«از شگفتی‌های انسان این است که اگر او را خبر دهند که در دنیا همیشه خواهی ماند، حرص او بر جمع کردن مال بیش از این نخواهد بود که اکنون با این عمر کوتاه و بهره‌مندی اندک و انتظار مرگ حرص می‌ورزد.»

و چه زیان و خسروانی بیشتر و بدتر از این که انسان در طلب چیزی برآید که هلاکش در آن است؟ و چه جای اندیشه و تردید است که هرگاه انسان بر اموال دنیا حرص بورزد همین هلاک کننده اوست.

رسول خدا صلی الله علیه و آله در باب قناعت که ضد حرص است فرمود:

طُوبَى لِمَنْ هُدِيَ لِلْإِسْلَامِ، وَ كَانَ عَيْشُهُ كِفَافاً وَ قَنَعَ بِهِ. «2»

خوشا حال آن که به اسلام هدایت یابد و معیشت او به قدر کفاف باشد و به آن قناعت ورزد.

(1) - الکافی: 2/ 134، حدیث 20؛ مجموعه ورام: 2/ 194.

(2) - مجموعه ورام: 1/ 163؛ مستدرک الوسائل: 15/ 231، باب 10، حدیث 18092؛ جامع السعادات: 2/ 78.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 5، ص: 354

و نیز فرمود:

كُنْ وَرِعاً تَكُنْ عَبْدَ النَّاسِ، وَ كُنْ قَانِعاً تَكُنْ أَشْكَرَ النَّاسِ، وَ أَحَبَّ لِلنَّاسِ مَا تُحِبُّ لِنَفْسِكَ تَكُنْ مُؤْمِناً. «1»

پرهیزکار باش تا عابدترین مردم بحساب آئی و قانع باش تا سپاس گزارتر از همه باشی و هر چه برای خود خواهی برای مردم بخواه تا مؤمن باشی.

رَوَى أَنَّ مُوسَى سَأَلَ رَبَّهُ تَعَالَى وَ قَالَ أَيْ عِبَادِكَ أَغْنَى؟ قَالَ: أَفْنَعُهُمْ لِمَا أُعْطِيَتْهُ. «2»

موسی از حضرت حق تعالی پرسید کدامیک از بندگان تو غنی ترند؟ پاسخ آمد هر کدام قانع ترند.

امیرالمؤمنین علیه السلام فرمود:

ابْنُ آدَمَ إِنْ كُنْتَ تُرِيدُ مِنَ الدُّنْيَا مَا يَكْفِيكَ فَإِنَّ أَيْسَرَ مَا فِيهَا يَكْفِيكَ، وَ إِنْ كُنْتَ إِثْمًا تُرِيدُ مَا لَا يَكْفِيكَ فَإِنَّ كُلَّ مَا فِيهَا لَا يَكْفِيكَ. «3»

ای پسر آدم! اگر از دنیا به اندازه کفایت می خواهی اندکی از آن تو را کافی است و اگر زیادتیر از کفایت می طلبی همه آنچه در آن است تو را کفایت نمی کند.

ثروتی که از باب لطف و رحمت و از مسیر حلال نصیب انسان می شود، نباید نزد انسان جمع شود و در خرج کردن آنهم نباید به راه اسراف رفت، به هنگام ثروتمند شدن هم باید قناعت پیشه کرد، به این معنی که به اندازه کفایت از ثروت خرج شود و مازاد آن در راه خدا قرار گیرد.

تکاثر و اسراف و تبذیر و افراط و تفریط و حرص و بخل در هر صورت حرام

---

(1) - مجموعه وژام: 163 / 1؛ ارشاد القلوب، دیلمی: 118 / 1؛ جامع السعادات: 79 / 2.

(2) - جامع السعادات: 79 / 2؛ مجموعه وژام: 163 / 1.

(3) - الکافی: 138 / 2، حدیث 6؛ وسائل الشیعه: 531 / 21، باب 15، حدیث 27775؛ جامع السعادات: 79 / 2.

تفسیر و شرح صحیفه سجاده، ج 5، ص: 355

شرعی و مایه گرفتاری در دنیا و برزخ و قیامت است.

راه علاج حرص

بزرگان دین جهت علاج حرص دو پیشنهاد کرده اند:

1- علاج علمی: خوبی و شرافت و عزّت نفس و فضیلت آزادگی را که در قناعت نهفته است به یاد داشته باشد و بدی و پستی و تحمّل و خواری و ذلّت و پیروی از شهوت و هوای نفس را متذکّر باشد و بداند هر که عزّت نفس را بر شهوت و شکم برنگزیند کم عقل و ناقص الایمان است.

سپس توجّه کند که جمع کردن مال و ثروت چه آفات دنیوی و عقوبت های اخروی در پی دارد و ببیندیشد که بزرگان از انسان ها و شریف ترین و عزیزترین آدمیان یعنی پیامبران و اوصیای ایشان و پیروان پارسای آنان چگونه به اندکی از دنیا

قناعت و شکیبایی کردند. و در شیوه کافران از یهود و نصارا و مردمان فرومایه و مال اندوز و پول پرست بنگرد که چگونه در خوشگذرانی و تن‌پروری و جمع ثروت به سر می‌برند.

بعد از این تأمل گمان نمی‌رود که در پیروی و اقتدا به بهترین آدمیان تردید نماید و راه و رسم مردم پست و فرومایه دنیا را برگزیند، بلکه انسان اندیشمند می‌داند که حریص سگ صفت که همتش لذات دنیا است از مرتبه انسانیت بیرون است و در زمره چارپایان به شمار می‌رود؛ زیرا حرص بر شهوت‌های شکم و فرج از لوازم بهیمیت است و حریص‌ترین مردم بر شهوات در این صفت به درجه چارپایان نمی‌رسد. هیچ حریص شکم‌پرستی نیست مگر این که خوک از او بیشتر می‌آمیزد و آشکار است که حریص در مرتبه خوکان و خران و یهودیان است و قانع در مرتبت جز با انبیا و اولیا انباز و همانند نیست و سنجیده نمی‌شود. و بعد از تأمل در آنچه

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 5، ص: 356

گفته شد معالجه علمی تمام می‌شود و بدان وسیله برطرف کردن آزمندی و اکتساب قناعت آسان می‌گردد.

2- علاج عملی: این است که در امر معیشت میانه‌روی پیش گیرد و تا آن جا که ممکن است درهای مخارج را ببندد و به اندازه لازم اکتفا کند؛ زیرا کسی که پرخرج باشد قناعت برای او ممکن نیست.

درآمد ممکن است از جانب حضرت حق فراوان باشد، ولی درآمد فراوان نباید انسان را به پرخرجی بیندازد، باید برای خود به اندازه خرج کرد و مازادش را در راه خدا برای دیگران خرج کرد.

رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود:

مَا عَالَ مَنْ اقْتَصَدَ. «1»

هر که میانه روی پیشه کند محتاج نگردد.

و نیز فرمود:

ثَلَاثُ مُنْجِيَاتٍ: خَشْيَةُ اللَّهِ فِي السِّرِّ وَالْعَلَانِيَةِ، وَالْقَصْدُ فِي الْغَنَاءِ وَالْفَقْرِ، وَالْعَدْلُ فِي الرِّضَا وَالْغَضَبِ. «2»

سه چیز نجات دهنده است: ترس از خدا در نهان و آشکار و میانه‌روی در توانگری و فقر و عدالت در حال خشنودی و خشم.

و نیز آن حضرت فرمود:

التَّائِبُ يَصِفُ الْمَعِيشَةَ. «3»

(1) - مجموعه ورام: 167 / 1؛ جامع السعادات: 42 / 2؛ كنز العمال: 49 / 3، حديث 5431.

(2) - مجموعه ورام: 167 / 1؛ بحار الأنوار: 6 / 67، باب 41، حديث 2.

(3) - مجموعه ورام: 167 / 1؛ غرر الحكم: 354، حديث 8076.

تفسير و شرح صحيفه سجاده، ج 5، ص: 357

تدبير نيمى از زندگى است.

اميرالمؤمنين عليه السلام فرمود:

الْقَصْدُ مَثْرَاءٌ، وَ السَّرْفُ مَثْوَاءٌ. «1»

ميانه روى ثروت خيز و زياده روى هلاك انگيز است.

امام سجّاد عليه السلام فرمود:

لِيُنْفِقَ الرَّجُلُ بِالْقَصْدِ وَ بُلْعَةِ الْكَفَافِ، وَ يُقَدِّمَ مِنْهُ الْفُضْلَ لِآخِرَتِهِ، فَإِنَّ ذَلِكَ أَبْقَى لِلنَّعْمَةِ، وَ أَقْرَبُ إِلَى الْمَزِيدِ مِنَ اللَّهِ وَ أَنْفَعُ فِي الْعَافِيَةِ. «2»

مرد بايد به اندازه كفاف و به اقتصاد خرج كند و زيادى مال را براى آخرت فرستد كه اين روش نعمت را پايدارتر مى سازد و به افزوده شدن از جانب خداى تعالى نزديكتر و به عافيت نافعتر است.

امام صادق عليه السلام فرمود:

إِنَّ الْقَصْدَ أَمْرٌ يُحِبُّهُ اللَّهُ، وَ إِنَّ السَّرْفَ أَمْرٌ يُبْغِضُهُ اللَّهُ، حَتَّى طَرَحَكَ النَّوَاءُ فَإِنَّهَا تَصْلُحُ لِمَشْيٍ، وَ حَتَّى صَبَّكَ فَضْلُ شَرَابِكَ. «3»

خداوند میانه روی را دوست و اسراف را دشمن دارد، حتی دورانداختن هسته خرما را که آنهم به کار می آید و حتی دور ریختن زیادتی آب آشامیدنی را.

و نیز آن حضرت به غُبید فرمود:

(1) - الکافی: 52 / 4، حدیث 4؛ وسائل الشیعة: 552 / 21، باب 25، حدیث 27844.

(2) - وسائل الشیعة: 551 / 21، باب 25، حدیث 27841؛ الکافی: 52 / 4، حدیث 1، با کمی اختلاف.

(3) - ثواب الاعمال: 186؛ الکافی: 52 / 4، حدیث 2.

تفسیر و شرح صحیفه سجاده، ج 5، ص: 358

يَا غُبَيْدُ إِنَّ السَّرْفَ يُورِثُ الْفَقْرَ، وَ إِنَّ الْقَصْدَ يُورِثُ الْغِنَاءَ. «1»

اسراف فقر می آورد و میانه روی بی نیازی و توانگری.

«انسان در معیشت و مال دنیا نباید به بالاتر از خود نگاه کند بلکه به پست تر از خود بنگرد که شیطان نظر هر کسی را در امر دنیا به بالاتر از خود متوجه می سازد و به او می گوید در طلب دنیا کوتاهی و سستی مکن که مالداران تنعم و خوشگذرانی می کنند و خوراک های لذیذ می خورند و جامه های نیکو می پوشند؛ و در کار دین چشم آدمی را به پست تر از خود می گشاید و می گوید: چرا بر خود تنگ و سخت می گیری و این قدر از خدا می ترسی و حال آن که فلان از تو عالم تر است و از خدا نمی ترسد.» «2»

سفارش پیامبر صلی الله علیه و آله درباره حرص

ابوذر فرمود: خلیل من، رسول الله مرا سفارش کرد که در امر دنیا به پایین تر از خود بنگرم نه به بالاتر از خود.

إِذَا نَظَرَ أَحَدُكُمْ إِلَى مَنْ فَضَّلَهُ اللَّهُ تَعَالَى عَلَيْهِ فِي الْمَالِ وَ الْخَلْقِ، فَلْيَنْظُرْ إِلَى مَنْ هُوَ أَسْفَلَ مِنْهُ مِّنْ فَضْلِ عَلَيْهِ. «3»

وقتی یکی از شما به کسی می نگرد که خداوند در مال و جمال وی را برتری داده، باید به پست تر از خود نیز نگاه کند.

در هر صورت حرص ورزی به مال، شهوت، مقام، نتیجه ای جز هلاکت دنیا و

(1) - الکافی: 53 / 4، حدیث 8؛ من لایحضره الفقیه: 174 / 3، حدیث 3659.

(2) - علم اخلاق اسلامی: 137 / 2 - 146 با تلخیص.

(3) - جامع السعادات: 82 / 2؛ مجموعه ورام: 169 / 1.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 5، ص: 359

آخرت ندارد و این حقیقتی است که علم و تجربه و تاریخ ثابت کرده است.

الهی به عجز مناجاتیان

الهی به پاس خراباتیان

به قولی که مقبول شد ز آن نصوص

به فعلی که ناجی از آن گشت نوح

سر از پا ندانان روز آست

به مستان از خویشتن شسته دست

به دریا نوردان دور از کنار

به گم کرده راهان شبهای تار

به پاك اعتقادان دین رسول

به کامل مریدان ردّ و قبول

رسانی به سرچشمه کوثرم

که لب تشنه در وادی محشرم

دهد جام لطفم به یاد حسین

مگر ساقی بزم پر شور و شین

کلام امیرالمؤمنین علیه السلام در باب حرص

از امیرالمؤمنین علیه السلام در باب حرص و حریص، حکمت‌های پرمغزی روایت شده که لازم است به قسمتی از آنها اشاره شود:

الحَرِیصُ تَعِبٌ. «1»

آدم حریص در رنج است.

الْحَرِصُ مَطِيئَةُ التَّعَبِ. «2»

حرص مرکب رنج و مشقت است.

الْحَرِصُ عَلَامَةُ الْفَقْرِ. «3»

حرص نشانه فقر [عقلی و قلبی و روحی] است.

الْحَرِصُ لَا يَكْتَفِي. «4»

حریص به هیچ چیز قناعت نمی کند.

---

(1) - غرر الحكم: 294، حدیث 6586.

(2) - غرر الحكم: 294، حدیث 6578.

(3) - غرر الحكم: 295، حدیث 6627؛ الکافی: 23 / 8، خطبة لامير المؤمنين عليه السلام.

(4) - غرر الحكم: 295، حدیث 6635.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 5، ص: 360

الْحَرِصُ عَبْدُ الْمَطَامِعِ. «1»

حریص برده طمع کاری هاست.

الْحَرِصُ عَلَامَةُ الْأَشْقِيَاءِ. «2»

حرص نشانه تیره بختان است.

الْحَرِصُ يُفْسِدُ الْإِيْقَانَ. «3»

حرص تباه کننده یقین است.

الْحَرِصُ يُذِلُّ وَ يُشْقَى. «4»

حرص ذلیل و بدبخت می کند.

الْحَرِصُ يَنْقُصُ قَدْرَ الرَّجُلِ، وَ لَا يَزِيدُ فِي رِزْقِهِ. «5»

حرص جاه مرد را کم می کند و چیزی به رزقش نیفزاید.

الْحَرِصُ فَقِيرٌ وَ لَوْ مَلَكَ الدُّنْيَا بِحِذَائِهَا. «6»

حریص تهیدست است گرچه تمام دنیا را مالک شود.

لَا حَيَاءَ لِحَرِصٍ. «7»

برای حریص حیا نیست.

الْحَرِصُ مُوقِعٌ فِي كَثِيرِ الْغُيُوبِ. «8»

حرص آدمی را در بسیاری از عیوب می افکند.

---

(1) - غرر الحكم: 295، حدیث 6636؛ مستدرک الوسائل: 12 / 61، باب 64.

(2) - غرر الحكم: 295، حدیث 6609؛ مستدرک الوسائل: 12 / 61، باب 64.

(3) - غرر الحكم: 295، حدیث 6637؛ مستدرک الوسائل: 12 / 61، باب 64.

(4) - غرر الحكم: 295، حدیث 6610؛ مستدرک الوسائل: 12 / 62، باب 64.

(5) - غرر الحكم: 295، حدیث 6628؛ مستدرک الوسائل: 12 / 62، باب 64.

(6) - غرر الحكم: 295، حدیث 6630.

(7) - غرر الحکم: 296، حدیث 6645.

(8) - غرر الحکم: 295، حدیث 6639.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 5، ص: 361

قَتَلَ الْحَرِصُ رَاكِبَهُ. «1»

حرص قاتل حریص است.

سُئِلَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ عَلَيْهِ السَّلَامُ: أَيُّ ذُلٍّ أَذَلُّ؟ قَالَ: الْحَرِصُ عَلَى الدُّنْيَا. «2»

از امیرالمؤمنین علیه السلام پرسیدند: کدام پستی پست‌تر است؟ فرمود: حرص بر دنیا.

الْحَرِصُ أَسِيرٌ مَهَانَةٍ لَا يُفَكُّ أَسْرَهُ. «3»

حریص اسیر نوعی از پستی است که رهایی از آن ندارد.

روایاتی دیگر در باب حرص

ابوبصیر می‌گوید: حضرت صادق علیه السلام به من فرمود:

أَمَّا تَحْزَنُ؟ أَمَّا تَهْتَمُّ؟ أَمَّا تَأْتَمُّ؟ قُلْتُ: بَلَى وَاللَّهِ، قَالَ: فَإِذَا كَانَ ذَلِكَ مِنْكَ فَادْكُرِ الْمَوْتَ وَوَحْدَتَكَ فِي قَبْرِكَ، وَ سَيْلَانَ عَيْنِكَ عَلَى خَدَيْكَ، وَ تَقَطُّعَ أَوْصَالِكَ، وَ أَكْلَ الدُّودِ لَحْمَكَ وَ بِلَاكَ، وَانْقِطَاعَكَ عَنِ الدُّنْيَا، فَإِنَّ ذَلِكَ يَحْتُكُّ عَلَى الْعَمَلِ، وَ يَزِدُّكَ عَنْ كَثِيرٍ مِنَ الْحَرِصِ عَلَى الدُّنْيَا. «4»

آیا محزون و مهموم و غصه‌دار نمی‌شوی؟ عرضه داشتم: چرا، به خدا قسم، فرمود: چون چنین شدی مرگ و تنهاییات را در قبر به یادآور و زمانی که دو چشمت بر صورتت می‌ریزد و روابط بدنت از هم می‌گسلد و کرم گوشتت را می‌خورد و بدنت می‌پوسد و از دنیا جدا می‌شوی که چنین توجّهی تو را ترغیب به عمل برای خدا می‌کند و از بسیاری از حرص بر دنیا بازت

(1) - غرر الحکم: 294، حدیث 6605.

(2) - مستدرک الوسائل: 59 / 12، باب 64، حدیث 13504؛ وسائل الشیعة: 83 / 7، باب 31، حدیث 8790.

(3) - غرر الحکم: 295، حدیث 6612.

(4) - وسائل الشیعة: 436 / 2، باب 23، حدیث 2574؛ بحار الأنوار: 322 / 73، باب 62، حدیث 5.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 5، ص: 362

می دارد.

امام صادق علیه السلام فرمود:

حُرْمَ الْحَرِیصِ خَصْلَتَيْنِ، وَلَزِمَتْهُ خَصْلَتَانِ: حُرْمَ الْقَنَاعَةِ فَأَفْتَقَدَ الرَّاحَةَ، وَ حُرْمَ الرِّضَا فَأَفْتَقَدَ الْبَقِيَّةَ. «1»

حریص دو خصلت را از دست می دهد و دچار دو خصلت می شود: قناعت را از دست می دهد و دچار ناراحتی می گردد و از رضا به داده حق محروم می شود و گرفتار شک و تردید و اضطراب خواهد شد.

امام صادق علیه السلام از پدرانیش از رسول خدا صلی الله علیه و آله روایت می فرماید:

مِنْ عَلَامَاتِ الشَّقَاءِ جُمُودُ الْعَيْنِ، وَ قَسْوَةُ الْقَلْبِ، وَ شِدَّةُ الْحَرِصِ فِي طَلَبِ الرِّزْقِ، وَالْأَصْرَارُ عَلَى الذَّنْبِ. «2»

چهار چیز از نشانه های بدبختی است: خشکی چشم، سنگدلی، شدت حرص در طلب رزق و پافشاری بر گناه.

امام صادق علیه السلام می فرماید:

چون نوح از کشتی پیاده شد ابلیس به نزد او آمد و گفت: مردی در روی زمین بزرگتر از تو به من منت ندارد، از خدا خواستی این جمعیت فاسق نابود شود، بنابراین من از دنبال کردن مردم راحت شدم، آیا دو پند به تو نیاموزم؟ از حسد پرهیز که با من آن کرد که می بینی و از حرص دوری کن که به آدم ابوالبشر آن کرد که دیدی. «3»

(1) - بحار الأنوار: 161 / 70، باب 128، حدیث 6؛ وسائل الشیعة: 20 / 16، باب 64، حدیث 20856.

(2) - بحار الأنوار: 162 / 70، باب 128، حدیث 11؛ الکافی: 290 / 2، حدیث 6.

(3) - بحار الأنوار: 163/70، باب 128، حدیث 17؛ الخصال: 50/1، حدیث 61.

تفسیر و شرح صحیفه سجاده، ج 5، ص: 363

2- غضب

غضب قوه‌ای است که خداوند مهربان در وجود آدمی جهت دفاع از خودش در برابر باطل قرار داده است. این قوه باید برای حفظ حق و جلوگیری از تجاوز دشمن و کوبیدن امور شیطانی به کار رود.

این قوه آتشی است که باید بر خرمن معاندان و مخالفان واقعیت افتد و لازم و واجب است انسان مواظبت کند که این آتش در برابر اشتباهات خانواده یا پدر و مادر و یا برادران مسلمان و مؤمن شعله نکشد.

خطاها و اشتباهات هموعان و همکیشان و مؤمنان و مسلمانان را باید با رأفت و رحمت و لطف و مرحمت تذکر داد و با زبانی نرم و ملایم به آنان فهماند که شما در این مسأله اشتباه کرده و لازم است از خطای خود برگشته و استغفار نمایید و پس از امر به معروف و نهی از منکر، باید به گذشت و عفو و احسان پناه برد و در این مرحله خداوند عزیز و مهربان را از خویش راضی نمود.

کظم غیظ و فروخوردن خشم به فرموده قرآن مجید از نشانه‌های مردم باتقوا و محسن است:

و سَارِعُوا إِلَى مَغْفِرَةٍ مِنْ رَبِّكُمْ وَ جَنَّةٍ عَرْضُهَا السَّمَاوَاتُ وَ الْأَرْضُ أُعِدَّتْ لِلْمُتَّقِينَ * الَّذِينَ يُنْفِقُونَ فِي السَّرَّاءِ وَالضَّرَّاءِ وَ الْكَاطِمِينَ الْغَيْظَ وَالْعَافِينَ عَنِ النَّاسِ وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ «1»

و به سوی آمرزشی از پروردگارتان و بهشتی که پهنایش [به وسعت] آسمان‌ها و زمین است بشتابید؛ بهشتی که برای پرهیزکاران آماده شده است؛* آنان که در گشایش و تنگ دستی انفاق می‌کنند، و خشم خود را فرو می‌برند، و از [خطاهای] مردم در می‌گذرند؛ و خدا نیکوکاران را دوست دارد.

(1) - آل عمران (3): 133 - 134.

تفسیر و شرح صحیفه سجاده، ج 5، ص: 364

اعمال خشم و غضب، نوعی آزمون الهی می باشد و فرونشاندن آن نیز يك تكلیف انسانی و اخلاقی است. انسان موجودی است که با انواع عوامل خوشی و لذت و عوامل رنج و نفرت در محاصره قرار گرفته است و از بندگان خداوند که در چنین حصارى قرار دارند از لحاظ عمل و رفتاری که در پیش می گیرند آزمون و امتحان به عمل می آید تا صدق و کذب ادّعاى آنان در ایمان و انسانیّت ظهور کند.

شکی نیست که غضب قوّه‌ای است که از جانب حق در نهاد آدمی قرار داده شده و آن گاه که انسان در پرتگاه غضب می لغزد، در واقع با چنین نیروی آتشین انس و ارتباط برقرار می سازد.

آدمی از خاک آفریده شده است که سمبل و نمودار آرامش و وقار است، ولی شیطان از آتش سر برآورده که دچار لهیب و اضطراب می باشد. اگر انسان قوه غضب را بی جا مصرف نماید به اخلاق شیطان گراییده و از خدا دوری جسته و وسیله ممنوعیت خود را از رحمت الهی فراهم آورده و از حقیقت خود که سرشته وقار و بزرگواری است منحرف شده است.

آن که مالک غضب و خشم خویش است اهل خدا و هر کس غضب و خشمش بی قید و بند است برده شیطان و آلوده به شیطنت است. انسان اجازه ندارد هر کجا و در برابر هر کسی دچار خشم و غضب شود، برای غضب و خشم جای معین مقرر شده که بجا مصرف کردنش عبادت و بی جا مصرف نمودنش گناه و خطا و معصیت و شیطنت است.

رسول خدا علیه السلام فرمود:

لَيْسَ الشَّدِيدُ بِالصُّرْعَةِ، إِنَّمَا الشَّدِيدُ الَّذِي يَمْلِكُ نَفْسَهُ عِنْدَ الْغَضَبِ. «1»

قهرمان و پهلوان (یعنی انسان با صلابت و نیرومند) با کشتی گرفتن ارزیابی

(1) - روضة الواعظین: 380 / 2؛ مشکاة الأنوار: 308؛ الجامع الصغير: 451 / 2، حدیث 7577؛ کنز العمال: 3 / 521، حدیث 7705.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 5، ص: 365

نمی شود، بلکه پهلوان عبارت از کسی است که زمام نفس خود را به گاه خشم و غضب در اراده و اختیار خویش گیرد.

یکی از آثار و نتایج سوء غضب بی جا کینه و حسد است و این حالت آدمی را به بیماری و تیرگی و اختلال طبیعت سوق می‌دهد. لذا ضرورتی است که موقعیت غضب مشخص گردد تا آدمی بتواند جنبه نکوهیده آن را از خود دور سازد و به تعدیل و درمان آن پردازد و نیز باید فضیلت فرونشاندن خشم و غضب و ارزش بردباری و عفو و مدارای با دیگران برای او روشن شود.

حضرت حق، غضب را در نهاد انسان قرارداد تا او را از تباهی و نابودی صیانت کند و عوامل زیانبار به سلامتی را از وی دفع نماید. در کیفیت تکوین و ایجاد انسان و در اندرون او حرارت و رطوبت به کار رفته است که در حال تضاد و تعادل با یکدیگر به سر می‌برند. حرارت همواره رطوبت را به تحلیل می‌برد و آن را تبخیر و سرانجام خشک می‌سازد و اگر مدد تغذیه پیاپی برای تأمین رطوبت به بدن نرسد، موجود زنده از میان می‌رود، لذا خداوند متعال غذای موافق و متناسب با سازمان موجود زنده را آفرید و در نهاد او غریزه تمایل به غذا را نیز خلق کرده است.

اما در خارج و بیرون از وجود انسان، غضب به خاطر این است که چون آدمی در معرض خطر قرار می‌گیرد، باید دارای قوه و نیرویی باشد که به گاه نیاز و هنگام ضرورت، آن نیرو به فیضان و فوران و هیجان افتد. غضب و خشم آدمی به منزله عکس‌العمل در برابر تجاوز عوامل زیانبخش به انسان است، لذا به هنگام مواجهه با زمینه‌های نامساعد و عوامل زیانبار، آتش غضب آدمی در روان او فروزان می‌گردد همان گونه که آتش در میان آتشدان و کوره لهیب می‌کشد.

حرارت لهیب آتش خشم آدمی در چهره و سیمای فرد خشمناک خود را می‌نمایاند، گونه و چشمان آدمی همچون آتش سرخ فام می‌گردد تا نشانگر محتوایی باشد که در پس این حالت کمین کرده است و آن عبارت از سرخی خون

تفسیر و شرح صحیفه سجاده، ج 5، ص: 366

بدن است، آن چنانکه شیشه از ورای خود محتوای خویش را می‌نمایاند.

مرکز و کانون نیروی غضب، عبارت از قلب آدمی است و مفهوم آن همان به جوش آمدن و غلیان خون دل است که ناشی از حالت انتقام جویی است. این نیرو از آن جهت به فوران می‌افتد تا فرد، ضرر و زیان را قبل از وقوع آن از خود دفع نموده و پس از وقوع آن قلبش با اعمال غضب تشفی یافته و به انتقام جویی دست یازد.

انتقام، غذا و خوراک نیروی غضب و خواسته آن است و آدمی از رهگذر اعمال غضب احساس لذت و رضایت می‌نماید. انسان خشمگین جز با انتقام آرام نمی‌گیرد، فقط فرد با ایمان است که علی‌رغم اسائه و آزار دیگران از تجاوزکار صرف نظر کرده و عفو و اغماض می‌کند:

وَ إِذَا مَا غَضِبُوا هُمْ يَغْفِرُونَ» «1»

و هنگامی که [به مردم] خشم می گیرند، راه چشم پوشی و گذشت را برمی گزینند.

در خرابات مغان منزل نمی باید گرفت	چون گرفتی کین کس در دل نمی باید گرفت
یا نمی باید ز آزادی زدن چون سرو لاف	یا گره از بی بری در دل نمی باید گرفت
سدّ راه عالم بالاست معشوق مجاز	دامن این سرو پا در گِل نمی باید گرفت
خونبها بهتر ز حفظ آبروی عشق نیست	در قیامت دامن قائل نمی باید گرفت

---

(1) - شوری (42): 37.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 5، ص: 367

تا توان سرپنجه دریا چو طوفان تاب داد	تیغ موج از قبضه ساحل نمی باید گرفت
طالب حق را چو تیری کز کمان بیرون رود	هیچ جا آرام تا منزل نمی باید گرفت
صاف چون آئینه می باید شدن با نیک و بد	هیچ چیز از هیچ کس در دل نمی باید گرفت
آه و افسوس است صائب حاصل موج سراب	دامن دنیای بی حاصل نمی باید گرفت

(صائب تبریزی)

تفریط در اعمال غضب

تفریط و دریغ ورزیدن بی مورد از اعمال غضب، نمایانگر ضعف و ناتوانی این نیرو است و مسلماً چنین حالتی را نمی توان حالت مطلوبی در آدمی برشمرد بلکه باید آن را حالتی نکوهیده تلقی کرد.

یکی از بزرگان فرموده:

«کسی که باید به مورد و بجا دچار و خواهان خشم گردد ولی او را خشم نگیرد حیوانی بیش نیست»؛ زیرا فقدان نیروی غضب را باید یکی از کمبودهای روانی انسان به شمار آورد، چون خداوند متعال می فرماید:

أَشِدَّاءُ عَلَى الْكُفَّارِ رُحَمَاءُ بَيْنَهُمْ» «1»

بر کافران سرسخت و در میان خودشان با یکدیگر مهربانند.

يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ جَاهِدِ الْكُفَّارَ وَالْمُنَافِقِينَ وَاغْلُظْ عَلَيْهِمْ» «2»

---

(1) - فتح (48): 29.

(2) - تحریم (66): 9.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 5، ص: 368

ای پیامبر! با کافران و منافقان جنگ کن و بر آنان سخت بگیر.

اما افراط و زیاده روی در غضب عبارت از پافراثر نهادن از حدّ و حالتی عصبی است که آدمی را از عقل و حکمت و دین بیرون می برد و در نتیجه برای انسان بینش و نظر و اندیشه و قدرت حسن انتخاب در رابطه با اعمال و رفتارش باقی نمی ماند و حالت سبعیت و درندگی بر انسان مسلط می گردد، حالتی که باید آن را نیرویی در نفس اماره برشمرد که بازده آن گرایش به تشفی و انتقام است.

برخی از ناخردان، افراط و فزون گرایی در غضب را شجاعت و مردانگی به شمار آورده و آن را بسان حالتی ستوده چهره می بخشند.

گاهی یکی از همین سبک مغزان می گوید:

«من درباره هیچ فردی حاضر به صبر و خویشتن داری نیستم و در برابر هیچ کس تحمل نمی کنم»، این سخن ناخردانه مفهومی این است که این فرد بینوا فاقد عقل و حلم و بردباری و حکمت و دانایی و هشیاری است.

پاره‌ای از مردم تحت تأثیر چنین داعیه‌های فاسد و فسادآموز واقع می‌شوند و طبع و سرشت خشم روایی بر روان آنها تسلط می‌یابد و در جرگه چنین نادانانی در دامن زدن به آتش غضب جا خوش کرده و در رده آنان قرار می‌گیرند و هر چند که آنها را اندرز می‌دهند نمی‌خواهند در خویشتن نیرو و حسن انعطافی بهم رسانده و گوش شنوایی داشته باشند، چون در حال فقدان بینایی و هشیاری در برابر هر موعظه و نصیحتی موضع گرفته‌اند و بلکه به عکس در برابر نصیحت و اندرز دیگران آتش غضب آنها پر لیب‌تر می‌گردد و دنیا در برابر دیدگانشان تیره و تاریک می‌شود و آن‌گاه که به خود مراجعه می‌کنند و خویشتن را نیز به داوری می‌گیرند برای خاموش کردن این آتش سعادت سوز و شقاوت ساز، توانی در خود نمی‌یابند؛

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 5، ص: 369

زیرا نور عقل در روان آنان رو به خاموشی می‌گذارد، لذا پیرامون وجود خود را نمی‌توانند بیابند و سرانجام مسیر يك جانور سرگردان را در پیش می‌گیرند.

رسول بزرگوار اسلام صلی الله علیه و آله فرمود:

در حال خشم و اعمال غضب، دوده متراکم و تیره‌ای به طرف مغز آدمی اوج می‌گیرد و بر معادن و سرمایه‌های اندیشه او مستولی می‌گردد و بلکه احیاناً این دوده‌ها به مراکز حسّی نیز سرایت می‌کند و چشمان آدمی در حال خشم تیره شده و رو به سیاهی می‌گذارد. در چنین حالتی است که انسان همچون فرد نابینا جایی را نمی‌بیند. «1» گاهی آتش غضب آن چنان در وجود آدمی پایگاهی فراهم می‌آورد که فرد نمی‌تواند نه از درون و نه از بیرون، این آتش سعادت سوز را خاموش سازد و این آتش سوزی همچنان پیشروی می‌کند تا گوهر گران‌بهای وجود آدمی را در زیر فشار لیب خود بسوزاند و به خاکستر تبدیل کرده و نابودی شخصیت او را فراهم سازد.

و احیاناً بر اثر شدت خشم، مایه حیات قلب انسان می‌خشکد و آدمی از شدت خشم و کینه دچار مرگ زودرس می‌گردد و سگته و مرگ ناگهانی او در می‌رسد، چون خطر يك کشتی که در دریای ژرفناک و گرفتار طوفان حرکت می‌کند از خطر حالت روانی فرد که مالا مال از خشم و کینه است کمتر است؛ زیرا ناخدایان کشتی در نجات این مرکبی که گرفتار تلاطم است می‌کوشند، ولی در حالت غضب، قلب انسان، ناخدای کشتی وجود و شخصیت روانی اوست،

بدیهی است که این ناخدا در حال خشم روایی نیروی است فرسوده و از کار افتاده که تراکم تیرگی‌های خشم، بصیرت آن را از کار انداخته و نابینایش ساخته است. چنین قلبی که خارهای خشم در چشم بصیرت او خلیده نمی‌تواند چاره‌سازی کند. «2» رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود:

(1) - بحار الأنوار: 272 / 70، باب 132؛ مجموعة ورام: 123 / 1؛ مسند احمد بن حنبل: 61 / 3؛ الدر المنثور: 2 / 74.

(2) - روانشناسی اسلامی: 162.

تفسیر و شرح صحیفه سجاده، ج 5، ص: 370

أَلَا إِنَّ الْعُضْبَ جَمْرَةٌ تُوقَدُ فِي جَوْفِ ابْنِ آدَمَ، أَلَا تَرَوْنَ إِلَى حُمْرَةِ عَيْنَيْهِ وَانْتِفَاحِ أَوْدَاجِهِ؟ فَإِذَا وَجَدَ أَحَدُكُمْ شَيْئاً مِنْ ذَلِكَ فَلَا تُرَضَّ الْأَرْضَ. أَلَا إِنَّ خَيْرَ الرِّجَالِ مَنْ كَانَ بَطِيءَ الْغَضَبِ، سَرِيعَ الرِّضَا، وَ شَرُّ الرِّجَالِ مَنْ كَانَ سَرِيعَ الْغَضَبِ، بَطِيءَ الرِّضَا. «1»

به هوش باشید که غضب پاره آتش و گدازه‌ای است که در قلب آدم برافروخته می‌گردد، برای پی بردن به چنین حقیقت به سرخی چشمان و برجستگی رگهای چهره گردن آدم خشمگین بنگرید. اگر کسی خود را در چنین حالت بیابد بر زمین نشیند. بدانید که بهترین مردم کسانی هستند که دچار غضب زودرس نمی‌گردند، در خشم روایی گامشان کند و آهسته است، ولی در رضا و خشنودی پشیمانی و سریع هستند. و بدترین مردم آنانند که به سرعت خشم می‌گیرند و به کندی تن به رضا و خوشحالی می‌دهند.

کسی به ملک رضا خشمگین نمی‌باشد در این ریاض گل آتشین نمی‌باشد

ز خنده گل صبح این دقیقه روشن شد که عیش جز نفس واپسین نمی‌باشد

دراز دستی ما کرد کار بر ما تنگ وگرنه جامه بی‌آستین نمی‌باشد

به هر طرف نگری دور باش برق بلاست به گرد خرمن ما خوشه چین نمی‌باشد

ز سرافرازی ما این قَدَر تعَجَب نیست

همیشه دانه به زیر زمین نمی باشد

تمام مهر و سراپا محبَّت صائب

به عالمی که منم خشم و کین نمی باشد

(صائب تبریزی)

آثار غضب

آثار ظاهری غضب در ناسزاگویی و تجاوز و یورش به دیگران و سخنان زشت،

(1) - مسند احمد بن حنبل: 19/3؛ کنز العمال: 922/15، حدیث 43587.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 5، ص: 371

چهره خود را می نمایاند و مظاهر آن در اندام، عبارت از ضرب و جرح و قتل و تهاجم‌هایی است که بدون مبالات و نابخردانه صورت می گیرد.

اگر فرد خشمگین نتواند خشم خود را در مورد شخص اعمال کند آثار سوء آن به خود او بازمی گردد، لذا جامه خویش را می درد و بر گونه خویش طپانچه و سیلی می زند و زمین و در و دیوار را می کند و می خراشد و احیاناً به سرعت و نامتعادل می دود و به زمین می افتد و یا خود را بر زمین می افکند و کارهای جنون آمیزی از او سرمی زند.

از رسول خدا صلی الله علیه و آله وارد شده:

إِنَّ الْعُصْبَ مِنَ الشَّيْطَانِ، وَ إِنَّ الشَّيْطَانَ خُلِقَ مِنَ النَّارِ، إِنَّمَا يُطْفِئُ النَّارَ الْمَاءُ، فَإِذَا غَضِبَ أَحَدُكُمْ فَلْيَتَوَضَّأْ. «1»

غضب از ناحیه شیطان به هم می رسد و شیطان از آتش آفریده شده و آتش نیز با آب خاموش می شود، پس اگر یکی از شما گرفتار حالت خشم گردد وضو بگیرد.

آثار غضب در قلب این است که کینه و حسد و بدخواهی و شتمات دیگران و خوشحالی از غم دیگران و اندوه از تنعم و رفاه سایرین و افشاگری اسرار و پرده‌داری حیثیت و استهزای مردم در آن پدید می‌آید،

لذا رسول اسلام صلی الله علیه و آله فرمود:

لَا يَكُفُّ أَحَدٌ بَيْنَ اثْنَيْنِ وَ هُوَ غَضْبَانٌ. «2»

هیچ يك از شما نباید در حالی که دستخوش حالت خشم و غضب است میان دو نفر داوری نماید.

(1) - بحار الأنوار: 272 / 70، باب 132؛ مجموعة ورام: 123 / 1.

(2) - مسند احمد بن حنبل: 46 / 5، صحيح مسلم: 132 / 5؛ بهداشت روانی در اسلام: 163.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 5، ص: 372

خشم و غضب در صورتی که برای دفاع از خود در برابر خطر و دفاع از اسلام در مقابل کفار به کار گرفته نشود حالتی شیطانی و آثار و عواقب خطرناک و زمینه‌ای برای آلوده شدن به گناهان کبیره است.

در صورتی که برای دفاع از خود و مردم مؤمن و به خصوص دفاع از حریم قرآن و اسلام به کار گرفته شود، حالتی الهی و آثار و عواقب بسیار عالی و زمینه‌ای برای انجام گرفتن پرمفعت‌ترین عبادت در پیشگاه حضرت ربّ العزّه است. خشم و غضب مطلوب، خشمی است که همپای با داوری عقل بوده و هماهنگ با دین به مرحله اجرا درمی‌آید.

خشم و غضب توازن خود را از عقل و دین می‌تواند کسب کند و در سایه رهنمود این دو قدرت آن استقامت و موازنه‌ای را تحقق بخشد که همه بندگان خدا به چنین استقامت و توازن دعوت شده و بدان مکلف هستند: و آن عبارت است از انتخاب امور زندگی هماهنگ با آیین الهی.

کسی که خشم او به سستی می‌گراید، روان او گرفتار ضعف و کم‌توانی است و گویا سستی و ضعف غضب نمایانگر فرومایگی و خواری شخصیت روانی انسان و نشانه‌پذیری از ظلم و تجاوز است. و نیز کسی که از نظر روانی به خشم مفرط گرایش دارد این حالت روانی، وی را به بی‌باکی و رفتارهای زشت و ناخوشایند سوق می‌دهد. «1»

راه علاج غضب

اگر کسی دچار مرض خطرناک خشم و غضب باشد، در صورتی که علاقه نشان بدهد و به پذیرفتن نسخه شفابخش الهی که از زبان قرآن و حدیث تنظیم شده تن دهد و به قبول دستورهای الهیه برخیزد و آن دستورهای را با جان و دل به کار بندد،

(1) - روانشناسی اسلامی: 156.

تفسیر و شرح صحیفه سجاده، ج 5، ص: 373

قطعا از آن مرض نجات پیدا خواهد کرد.

مشکل بیماران روحی این است که از آگاهی به طریق علاج و عمل به مقررات لازمه روی گردانند. اگر انسان به علل مرض و راه درمان آن معرفت پیدا کند و آن معرفت را به دایره عمل و صحنه حرکت بیاورد، بدون شك از مسیر شیطان نجات پیدا کرده و به صراط مستقیم الهی خواهد رسید.

مریض خشم و غضب باید در اخبار وارده در مذمت غضب و آثار مترتبه بر غضب اندیشه کند و به این معنا واقف گردد که زبان وحی، گرفتاران به بیماری خشم را دور از خدا و رحمت رحیمیه حضرت ربّ العزه می داند و آنان را همپالگی شیطان و حزب ابلیس به حساب می آورد.

غضب در روایات

از حضرت ختمی مرتبت روایت شده:

الْعَصَبُ يُفْسِدُ الْإِيمَانَ كَمَا يُفْسِدُ الْخُلُّ الْعَسْلَ. «1»

خشم و غضب ایمان را فاسد می کند، چنانکه سرکه عسل را.

حضرت مولی الموحدين، امام عارفان، امیرالمؤمنین علیه السلام فرمود:

الْحِدَّةُ ضَرْبٌ مِنَ الْجُنُونِ، لِأَنَّ صَاحِبَهَا يَنْدَمُ فَإِنْ لَمْ يَنْدَمْ فَجُنُونُهُ مُسْتَحْكَمٌ. «2»

غضب نوعی از دیوانگی است؛ زیرا به محض فرو نشستن، صاحبش پشیمان می شود و اگر پشیمان نشد دیوانگی او ثابت و استوار است.

حضرت باقرالعلوم علیه السلام می‌فرماید:

(1) - الکافی: 302 / 2، حدیث 1؛ ارشاد القلوب، دیلمی: 177 / 1.

(2) - نهج البلاغه: حکمت 255؛ غرر الحکم: 301، حدیث 6861.

تفسیر و شرح صحیفه سجاده، ج 5، ص: 374

إِنَّ هَذَا الْعُصْبَ جَمْرَةٌ مِنَ الشَّيْطَانِ تُوقَدُ فِي قَلْبِ ابْنِ آدَمَ، وَ إِنَّ أَحَدَكُمْ إِذَا غَضِبَ احْمَرَّتْ عَيْنَاهُ وَ انْتَفَخَتْ أَوْدَاجُهُ وَ دَخَلَ الشَّيْطَانُ فِيهِ، فَإِذَا خَافَ أَحَدَكُمْ ذَلِكَ مِنْ نَفْسِهِ فَلْيَلْزِمِ الْأَرْضَ فَإِنَّ رِجْزَ الشَّيْطَانِ لَيَذْهَبُ عَنْهُ عِنْدَ ذَلِكَ. «1»

به حقیقت که غضب پاره آتشی است از شیطان که در دل انسان برافروخته می‌شود، پس دیدگانش را سرخ و رگ‌های بدنش را باد می‌کند، در چنین وقتی باطن او جایگاه شیطان می‌شود. اگر کسی از این واقعه وحشت دارد باید بر زمین بنشیند که در این صورت پلیدی شیطان از او می‌رود.

امام صادق علیه السلام از پدر بزرگوارش حضرت باقر روایت می‌فرماید:

أَيُّ شَيْءٍ أَشَدُّ مِنَ الْعُصْبِ؟ إِنَّ الرَّجُلَ يَغْضِبُ فَيَقْتُلُ النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ، وَ يَقْذِفُ الْمُحْصَنَةَ. «2»

چه چیزی از خشم سخت‌تر است؟ راستی مرد غضب می‌کند و در حال و هوای غضب قتل نفسی که خدا حرام کرده مرتکب می‌شود و زن پاکدامن را به زنا متهم می‌نماید.

در خدمت حضرت باقر علیه السلام سخن از غضب به میان آمد حضرت فرمود:

إِنَّ الرَّجُلَ لَيَغْضَبُ فَمَا يَرْضَى أَبَدًا حَتَّى يَدْخُلَ النَّارَ. «3»

به راستی مرد به خشم آید و خشنود نشود تا به دوزخ درآید.

آری، رضایت و خشنودی خشمگین، به انتقام و تشقی قلب است، گرچه این انتقام او را به بدترین گناهان آلوده کند و زمینه جهنم رفتن او را فراهم نماید.

- (1) - الکافی: 304 / 2، حدیث 12؛ وسائل الشیعة: 360 / 15، حدیث 20742.
- (2) - الکافی: 302 / 2، حدیث 4؛ وسائل الشیعة: 359 / 15، باب 53، حدیث 20737.
- (3) - الکافی: 302 / 2، حدیث 2؛ وسائل الشیعة: 358 / 15، باب 53، حدیث 20734.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 5، ص: 375

امام صادق علیه السلام فرمود:

الْغَضَبُ مِفْتَاحُ كُلِّ شَرٍّ. «1»

خشم و غضب کلید تمام بدی‌هاست.

این روایت بسیار پرقیمت را به صورت تابلویی در خانه و محل کار و مساجد نصب کنیم تا با دوری از غضب از امراض جسمی و روحی در امان بمانیم.

از رسول خدا صلی الله علیه و آله روایت شده:

مَا غَضِبَ أَحَدٌ إِلَّا أَشْفَى عَلَى جَهَنَّمَ. «2»

غضب نمی کند احدی مگر این که مشرف بر جهنم می شود.

روایت آمده است:

قَالَ رَجُلٌ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، أَيُّ شَيْءٍ أَشَدُّ عَلَيَّ؟ قَالَ: غَضَبُ اللَّهِ. قَالَ: فَمَا يُبْعِدُنِي مِنْ غَضَبِ اللَّهِ؟ قَالَ: لَا تَغْضَبْ. «3»

مردی به رسول خدا صلی الله علیه و آله عرضه داشت: چه چیزی بر من سخت تر است؟

فرمود: غضب خدا. عرضه داشت: کدام برنامه مرا از غضب خدا دور می کند؟

فرمود: غضب مکن.

امام صادق علیه السلام فرمود:

مَنْ كَفَّ غَضَبَهُ سَتَرَ اللَّهُ عَوْرَتَهُ. «4»

هر کس جلوی خشم خود را بگیرد، خداوند عیب او را می پوشاند.

---

(1) - الکافی: 303 / 2، حدیث 3؛ وسائل الشیعة: 358 / 15، باب 53، حدیث 20733.

(2) - بحار الأنوار: 267 / 70، باب 132، ذیل حدیث 21؛ منیة المرید: 320؛ المحجة البيضاء: 292 / 5.

(3) - المحجة البيضاء: 292 / 5؛ الدر المنثور: 74 / 2.

(4) - الکافی: 303 / 2، حدیث 6؛ وسائل الشیعة: 360 / 15، باب 53، حدیث 20739.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 5، ص: 376

کلام روح افزای بعضی از حکماست که فرموده اند:

السَّفِينَةُ الَّتِي وَقَعَتْ فِي اللَّحْجِ الْغَامِرَةِ، وَاضْطَرَّتْ بِالرَّيَّاحِ الْعَاصِفَةِ وَ غَشِيَتْهَا الْأَمْوَاجُ الْهَائِلَةُ أَرْجَى إِلَى الْخَلَاصِ مِنَ الْغَضَبَانِ الْمُتَهَبِّ. «1»

آن کشتی که در دریا به موج های شدید گرفتار شده و به سبب بادهای تند و سخت مضطرب گشته و موج های هولناک آن را فراگرفته، امید نجات و خلاصی در او بیشتر است از شخصی که غضبناک شده و رگ های گردنش از خون پر گردیده و جایی را نمی بیند و چیزی را نمی شنود و کسی را نمی شناسد.

مردی به رسول خدا صلی الله علیه و آله عرضه داشت: مرا به عملی امر کن و امرت را کوتاه بگو. حضرت فرمود: غضب مکن، سپس برگشت و سؤال کرد، باز حضرت فرمود:

غضب مکن. «2» ابن مسعود می گوید: پیامبر صلی الله علیه و آله فرمود:

مَا تَعْدُونَ الصُّرْعَةَ فِيكُمْ؟ قُلْنَا: الَّذِي لَا يَصْرَعُهُ الرَّجَالُ. قَالَ: لَيْسَ ذَلِكَ، وَ لَكِنَّ الَّذِي يَمْلِكُ نَفْسَهُ عِنْدَ الْغَضَبِ. «3»

شما چه کسی را پهلوان به حساب می آورید؟ گفتیم: کسی که پشت او را در پهلوانی به زمین نرسانند. فرمود: نه، پهلوان کسی است که خود را به وقت غضب نگاه دارد.

حضرت سلیمان پیغمبر علیه السلام به فرزندش فرمود:

يَا بُنَيَّ إِنَّاكَ وَكَثْرَةُ الْغَضَبِ فَإِنَّ كَثْرَةَ الْغَضَبِ تَسْتَحِفُّ فُؤَادَ الرَّجُلِ

(1) - جامع السعادات: 257 / 1؛ الشفاء الروحي: 233.

(2) - صحيح البخاری: 99 / 7؛ مسند احمد بن حنبل: 34 / 5.

(3) - المحجة البيضاء: 291 / 5؛ صحيح مسلم: 30 / 8؛ كنز العمال: 785 / 3، حديث 8751.

تفسير و شرح صحيفه سجاديّه، ج 5، ص: 377

الحليم. «1»

فرزندم، از غضب زیاد پرهیز که خشم فراوان قلب مرد حليم و بردبار را از ارزش و عظمت می اندازد.

ابوالدرداء به رسول خدا صلى الله عليه و آله عرضه داشت:

دُلْنِي عَلَى عَمَلٍ يُدْخِلُنِي الْجَنَّةَ، قَالَ: لَا تَغْضَبْ. «2»

مرايه کاری راهنمایی کن که به بهشتم درآورد. فرمود: غضب مکن.

امیرالمؤمنین علیه السلام فرمود:

أَعْظَمُ النَّاسِ سُلْطَانًا عَلَى نَفْسِهِ مَنْ قَمَعَ غَضَبَهُ وَ أَمَاتَ شَهْوَتَهُ. «3»

نیرومندترین مردم کسی است که غضبش را مقهور سازد و شهوت غلطش را بمیراند.

رسول خدا صلى الله عليه و آله فرمود:

مَنْ كَفَّ غَضَبَهُ عَنِ النَّاسِ كَفَّ اللَّهُ عَنْهُ عَذَابَ يَوْمِ الْقِيَامَةِ. «4»

کسی که خشمش را از مردم نگاه دارد، خداوند او را از عذاب قیامت نگاه می‌دارد.

امام صادق علیه السلام فرمود:

الْغَضَبُ مَخْفَقَةٌ لِقَلْبِ الْحَكِيمِ. وَ قَالَ: مَنْ لَمْ يَمْلِكْ غَضَبَهُ لَمْ يَمْلِكْ عَقْلَهُ. «5»

خشم، دل حکیم را نابود می‌کند. و فرمود: هر کس مالک خشم خود نیست

(1) - المحجة البيضاء: 291 / 5؛ تاریخ مدینه دمشق: 284 / 22؛ كشف الخفاء: 107 / 2.

(2) - المحجة البيضاء: 291 / 5؛ بحار الأنوار: 267 / 70، باب 132، ذیل حدیث 21؛ منیة المرید: 320.

(3) - مستدرک الوسائل: 12 / 12، باب 53؛ غرر الحکم: 302، حدیث 6866.

(4) - الکافی: 305 / 2، حدیث 15؛ وسائل الشیعة: 361 / 15، باب 53، حدیث 20743.

(5) - الکافی: 305 / 2، حدیث 13؛ وسائل الشیعة: 360 / 15، باب 53، حدیث 20741.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 5، ص: 378

مالك عقل خود نیز نیست.

از امام صادق علیه السلام نقل شده:

مردی نزد رسول خدا صلی الله علیه و آله گفت: یا رسول الله، مرا تعلیم ده، فرمود: برو غضب مکن، آن مرد گفت: همین مرا بس است. به سوی خاندان خود رفت و به ناگاه میان تیره و تبارش جنگی برپا بود، همه صف بسته و سلاح جنگ برداشته بودند. چون چنین دید سلاح جنگ خود را برداشت و سپس در صف قوم و قبیله‌اش شرکت جست.

در آن جا به یاد گفته رسول خدا صلی الله علیه و آله افتاد که: خشم مکن. سلاح را بر زمین انداخت و به نزد مردمی که دشمن تیره و تبارش بودند رفت و گفت: ای مردم! هر چه زخم و کشتار و زدن بی اثر بر شماها وارد شده به عهده من

باشد، من از مال خودم غرامت می‌دهم. در پاسخ گفتند: هرچه از این بابت باشد از آن خود شما، ما خودمان سزاوارتریم که آنها را تلافی کنیم. فرمود: آن مردم با هم صلح و سازش کردند و خشم از میان رفت. «1» از حضرت باقر علیه السلام روایت شده:

مَكْتُوبٌ فِي التَّوْرَةِ فِيمَا نَجَى اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ بِهٖ مُوسَى عَلَيْهِ السَّلَامُ: يَا مُوسَى، أَمْسِكْ غَضَبَكَ عَمَّنْ مَلَكَتَكَ عَلَيْهِ أَكُفَّ عَنْكَ غَضَبِي. «2»

در مناجات حضرت حق با موسی در تورات است: ای موسی! جلوی خشم را از هر که زیر دست توست بگیر، تا من هم جلوی خشمم را از تو بگیرم.

به حکیمی گفته شد: فلائی، سخت و شدید بر خودش مسلط است. گفت: در

---

(1) - الکافی: 304 / 2، حدیث 11؛ بحار الأنوار: 85 / 22، باب 37، حدیث 35.

(2) - الکافی: 303 / 2، حدیث 7؛ وسائل الشیعة: 360 / 15، باب 53، حدیث 20740؛ المحجة البيضاء: 5 / 293.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 5، ص: 379

این صورت شهوات او را ذلیل نمی‌کنند و هوای نفس او را مغلوب نمی‌نماید و غضب بر او حاکم نمی‌گردد. «1» گفته‌اند: برای کفر چهار رکن است:

غضب، شهوت، دروغ بافی، طمع. «2» بعضی از حکما فرموده‌اند:

رأس حماقت تندی است و رهبر تندی غضب است. کسی که راضی به جهل باشد خود را از علم بی‌نیاز می‌داند. حلم زینت و منفعت است، جهل پستی و ضرر است، سکوت از جواب احق جواب اوست؟ «3»

فرو خوردن خشم در روایات

روشن شد که غضب چه آثار ناپسندی در زندگی انسان و دیگران دارد، در این بخش نظر اسلام در باب فروخوردن خشم و کظم غیظ بیان می شود.

کظم غیظی که از اخلاق انبیا و ائمه علیهم السلام و از اوصاف قابل توجه مؤمنان و اولیای الهی است.

از حضرت زین العابدین علیه السلام روایت شده که فرمودند:

«ما احبُّ أنْ لی بذلِّ نفسی حُمُرَ النَّعَمِ، وَ ما بَحَرَعْتُ جُرْعَةً أَحَبَّ إِلَيَّ مِنْ جُرْعَةٍ غَضِظَ لا اکافی بِها صَاحِبَها. «4»

من دوست ندارم در برابر خوار شدنم، شتران سرخ مو بگیرم که عزت مؤمن بالاتر از هر چیزی است. و من جرعه ای محبوب تر از جرعه غیظی که طرفم را

(1) - المحجة البيضاء: 294 / 5.

(2) - المحجة البيضاء: 295 / 5.

(3) - المحجة البيضاء: 294 / 5.

(4) - الکافی: 109 / 2، حدیث 1؛ وسائل الشیعة: 176 / 12، باب 114، حدیث 16003.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 5، ص: 380

بدان مجازات نکرده باشم ننوشیدم.

امام صادق علیه السلام فرمود:

نِعَمَ الْجُرْعَةُ الْعَظِيمُ لِمَنْ صَبَرَ عَلَيْهَا، فَإِنَّ عَظِيمَ الْأَجْرِ لِمَنْ عَظِيمَ الْبَلَاءِ، وَ ما أَحَبَّ اللَّهُ قَوْمًا إِلَّا ابْتَلَاهُمْ. «1»

چه جرعه نیکویی است خشم برای کسی که نسبت به آن صبر می ورزد؛ زیرا مزد بزرگ برای بلای بزرگ است، خداوند مردمی را دوست ندارد جز آن که آنان را گرفتار کند.

و نیز امام صادق علیه السلام فرمود:

مَا مِنْ عَبْدٍ كَظَمَ غَيْظًا إِلَّا زَادَهُ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ عِزًّا فِي الدُّنْيَا وَ الْآخِرَةِ وَ قَدْ قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ:

وَ الْكَاطِمِينَ الْغَيْظَ وَ الْعَافِينَ عَنِ النَّاسِ وَ اللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ «2»

وَ أَثَابَهُ اللَّهُ مَكَانَ غَيْظِهِ ذَلِكَ. «3»

بنده‌ای نیست که خشمش را فرو خورد جز این که خداوند عز و جل عزّت او را در دنیا و آخرت بیفزاید و خداوند در قرآن فرموده: «آن کسانی که خشم خود را فرو خورند و از مردم درگذرند و خدا دوستدار نیکوکاران است» و خداوند بجای این خشم به او ثواب دهد.

امام صادق علیه السلام فرمود:

مَنْ كَظَمَ غَيْظًا وَ لَوْ شَاءَ أَنْ يُمَضِّيهُ أَمْضَاهُ، مَلَأَ اللَّهُ قَلْبَهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ رِضَاهُ. «4»

(1) - الکافی: 109 / 2، حدیث 2؛ وسائل الشیعة: 176 / 12، باب 114، حدیث 16002.

(2) - آل عمران (3): 134.

(3) - الکافی: 110 / 2، حدیث 5؛ وسائل الشیعة: 176 / 12، باب 114، حدیث 16006.

(4) - الکافی: 110 / 2، حدیث 6؛ وسائل الشیعة: 177 / 12، باب 114، حدیث 16009؛ المحجة البيضاء: 5 / 310.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 5، ص: 381

هر کس خشم خود را فرو خورد، در صورتی که می‌توانست آن را اجرا نماید، خداوند در قیامت دلش را از خشنودی خود لبریز کند.

حضرت باقر علیه السلام فرمود:

مَنْ كَظَمَ غَيْظًا وَ هُوَ يَقْدِرُ عَلَى إِمْضَائِهِ حَشَا اللَّهُ قَلْبَهُ أَمْنًا وَ إِيْمَانًا يَوْمَ الْقِيَامَةِ. «1»

هر که خشم خود را فرو خورد در حالی که بر انجام آن توانا باشد، خداوند روز قیامت دلش را پر از امن و ایمان کند.

رسول الهی صلی الله علیه و آله فرمودند:

مِنْ أَحَبِّ السَّبِيلِ إِلَى اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ جُرْعَتَانِ: جُرْعَةُ غَيْظٍ تَرُدُّهَا بِحِلْمٍ، وَ جُرْعَةُ مُصِيبَةٍ تَرُدُّهَا بِصَبْرٍ. «2»

از محبوب‌ترین راه‌ها به سوی خدای عزّ و جلّ دو جرعه است: يك جرعه خشمی که با بردباری برگردانی و جرعه دیگر، مصیبتی که با صبر درمان کنی.

حقیقت بردباری

علاّمه مجلسی در توضیح لغت حلم و بردباری می‌فرماید:

«حلم، خودداری از این است که در برابر ناملازمات از جا به در رود و کار ناهنجار کند، یا گفتار ناستوده از او سرزند.» «3»

(1) - الکافی: 110 / 2، حدیث 7؛ وسائل الشیعة: 178 / 12، باب 114، حدیث 16010؛ المحجة البيضاء: 5 / 310.

(2) - الکافی: 110 / 2، حدیث 9؛ وسائل الشیعة: 176 / 12، باب 114، حدیث 16005.

(3) - بحار الأنوار: 403 / 68، باب 93، ذیل حدیث 12.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 5، ص: 382

حلم و بردباری در روایات

از حضرت رضا علیه السلام روایت شده:

لَا يَكُونُ الرَّجُلُ عَابِدًا حَتَّى يَكُونَ خَلِيمًا، وَإِنَّ الرَّجُلَ كَانَ إِذَا تَعَبَّدَ فِي بَنِي إِسْرَائِيلَ لَمْ يُعَدَّ عَابِدًا حَتَّى يَصْمُتَ قَبْلَ ذَلِكَ عَشْرَ سِنِينَ. «1»

مرد عابد نباشد تا بردبار نباشد و به راستی مرد در بنی اسرائیل خود را به عبادت وامی داشت و او را عابد نمی گفتند تا آن که ده سال پیش از آن خموشی گزیند.

امام باقر علیه السلام فرمود:

كَانَ عَلِيُّ بْنُ الْحُسَيْنِ عَلَيْهِ السَّلَامُ يَقُولُ: إِنَّهُ لَيُعْجِبُنِي الرَّجُلُ أَنْ يَذَرَكُهُ حِلْمُهُ عِنْدَ غَضَبِهِ. «2»

امام سجّاد علیه السلام می فرمود: من خوشم می آید از مردی که هنگام خشم بردباریش او را دریابد.

از امام باقر علیه السلام است که فرمود:

إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ يُحِبُّ الْحَيَّ الْخَلِيمَ. «3»

به راستی خدای عزّ و جلّ با حیای بردبار را دوست دارد.

امام صادق علیه السلام از رسول خدا صلی الله علیه و آله روایت می کند:

مَا أَعَزَّ اللَّهَ بِجَهْلٍ قَطُّ وَ لَا أَدَلَّ بِحِلْمٍ قَطُّ. «4»

(1) - الکافی: 2 / 111، حدیث 1؛ وسائل الشیعة: 15 / 265، باب 26، حدیث 20463.

(2) - الکافی: 2 / 112، حدیث 3؛ وسائل الشیعة: 15 / 265، باب 26، حدیث 20464.

(3) - الکافی: 2 / 112، حدیث 4؛ بحار الأنوار: 68 / 404، باب 93، حدیث 14.

(4) - الکافی: 2 / 112، حدیث 5؛ وسائل الشیعة: 15 / 266، باب 26، حدیث 20468؛ بحار الأنوار: 68 / 404، باب 93، حدیث 15.

خداوند هرگز به نادانی کسی را عزیز نکرده و به سبب بردباری احدی را خوار ننموده است.

امام صادق علیه السلام فرمود:

كَفَى بِالْحَلِيمِ نَصِيرًا. وَقَالَ: إِذَا لَمْ تُكُنْ حَلِيمًا فَتَحَلَّمْ. «1»

بردباری یاوری بسنده است. و فرمود: اگر بردبار نیستی خود را به بردباری وادار.

حضرت صادق علیه السلام خدمتکار خود را دنبال کاری فرستاد و او دیر کرد، امام علیه السلام به دنبالش رفت، وی را در حال خواب دید، بالای سرش نشست و بادش زد تا بیدار شد، چون بیدار شد حضرت به او فرمود: ای فلانی به خدا حق نداری هم شب بخوابی و هم روز، شب از آن توست و روز از آن ما. «2»

كَانَ مِنْ دُعَاءِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ: اللَّهُمَّ اغْنِنِي بِالْعِلْمِ، وَ زَيِّنِّي بِالْحِلْمِ، وَ أَكْرِمْنِي بِالتَّقْوَى، وَ جَمِّلْنِي بِالْعَافِيَةِ. «3»

از دعای رسول خدا صلی الله علیه و آله بود: خداوند مرا به دانش بی نیاز کن و به بردباری زینت بده و به تقوا گرامیم دار و به تندرستی نیکویم گردان.

رسول خدا صلی الله علیه و آله می فرماید:

ابْتَغُوا الرِّفْعَةَ عِنْدَ اللَّهِ، قَالُوا: وَ مَا هِيَ يَا رَسُولَ اللَّهِ؟ قَالَ: تَصِلُ مَنْ قَطَعَكَ، وَ تُعْطَى مَنْ حَرَمَكَ، وَ تُحْلَمُ عَمَّنْ ظَلَمَكَ أَوْ جَهِلَ عَلَيْكَ. «4»

از پیشگاه مبارک حضرت حق طلب برتری و رفعت و بلندی مقام کنید، گفتند:

---

(1) - الکافی: 2/ 112، حدیث 6؛ وسائل الشیعة: 15/ 266، باب 26، حدیث 20469.

(2) - الکافی: 2/ 112، حدیث 7؛ بحار الأنوار: 47/ 56، باب 4، حدیث 97.

(3) - المحجة البيضاء: 5/ 311؛ مصباح المتعجد: 544.

(4) - المحجة البيضاء: 5/ 311؛ الکامل، عبدالله بن عدی: 7/ 96.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 5، ص: 384

رفعت چیست؟ فرمود: صله کن با کسی که با تو قطع کرده، عطا کن به کسی که از تو دریغ داشته و بردباری به خرج ده در برابر کسی که به تو ستم کرده یا بر تو بیخردی نموده است.

و نیز رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود:

خَمْسٌ مِنْ سُنَنِ الْمُرْسَلِينَ: الْحَيَاءُ، وَ الْحِلْمُ، وَ الْحِجَامَةُ، وَ السَّوَاكُ، وَ التَّعَطُّرُ. «1»

پنج چیز از روش انبیاست: حیا، بردباری، خون گرفتن، مسواک، عطر زدن.

امیرالمؤمنین علیه السلام فرمود:

لَيْسَ الْخَيْرُ أَنْ يَكْثُرَ مَالُكَ وَ وَلَدُكَ، وَ لَكِنَّ الْخَيْرَ أَنْ يَكْثُرَ عِلْمُكَ، وَ يَعْظُمَ حِلْمُكَ، وَ أَنْ لَا تُبَاهِيَ النَّاسَ بِعِبَادَةِ رَبِّكَ، فَإِذَا أَحْسَنْتَ حَمَدَتِ اللَّهُ، وَ إِذَا أَسَأْتَ اسْتَغْفَرَتْ اللَّهُ. «2»

خیر و خوبی اضافه کردن مال و اولاد نیست، بلکه خیر، افزایش علم و عظمت پیدا کردن بردباری است و این که عبادت را به رخ مردم نکشی، پس چون خوبی کردی، خدا را سپاس گویی و به هنگامی که بدی کردی از خداوند طلب مغفرت نمایی.

رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود:

چون خداوند خلائق را در قیامت جمع کند، فریاد کننده ای فریاد برمی دارد: اهل فضل کجایند؟ گروهی برمی خیزند و به سرعت به سوی بهشت حرکت می کنند، ملائکه با آنان رو به رو شده و می گویند، شما را در حرکت سریع به سوی بهشت می بینیم! پاسخ می دهند: اهل فضلیم، سؤال می کنند: فضل شما چیست؟ جواب

(1) - المحجة البيضاء: 311/5؛ المعجم الكبير: 294/22، الجامع الصغير: 611/1، حدیث 3958.

(2) - مجموعة ورام: 125/1؛ نهج البلاغه: حکمت 94؛ المحجة البيضاء: 313/5.

می‌دهند: بر ستم دیگران صبر کردیم، بدی مردم را بخشیدیم، جهل جاهلان را بردباری نمودیم. ملائکه گویند: وارد بهشت شوید که اجر عاملین اجر خوبی است. «1»

فضیلت عفو و گذشت در روایات

گذشت و عفو از کسی که به نادانی یا به خاطر سوء اخلاق و کم ظرفیتی در حق انسان بدی کرده، از اخلاق حق و روش انبیا و اولیای الهی است.

آیات قرآن مجید از مردم مؤمن می‌خواهد که عفو و گذشت را از برنامه‌های جدی خود قرار دهند؛ روایات باب عفو روایات بسیار مهمی است که لازم است تمام مردان مؤمن و زنان مؤمنه از آن روایات که از منابع وحی و علم و دانش و بینش و نورانیت و صداقت و تقوا و فضیلت رسیده مطلع گردند.

رسول خدا صلی الله علیه و آله در یکی از سخنرانی‌های خود، خطاب به مردم فرمودند:

أَلَا اخْبِرْكُمْ بِخَيْرِ خَلَائِقِ الدُّنْيَا وَ الْآخِرَةِ؟ الْعَفْوُ عَمَّنْ ظَلَمَكَ، وَ تَصِلُ مَنْ قَطَعَكَ، وَ الْإِحْسَانُ إِلَى مَنْ أَسَاءَ إِلَيْكَ وَ إِعْطَاءُ مَنْ حَزَمَكَ. «2»

آیا شما را خبر ندهم به بهترین شیوه‌های دنیا و آخرت؟ گذشت از هر که به تو ستم کرده، پیوست با هر که از تو بریده، احسان به هر که به تو بدی کرده و بخشش به هر کس که از تو دریغ داشته است.

امام صادق علیه السلام از رسول خدا صلی الله علیه و آله روایت می‌کند:

عَلَيْكُمْ بِالْعَفْوِ، فَإِنَّ الْعَفْوَ لَا يَزِيدُ الْعَبْدَ إِلَّا عِزًّا، فَتَعَاَفَوْا بُعِزَّكُمْ اللَّهُ. «3»

(1) - بحار الأنوار: 419/68، باب 93، حدیث 48؛ المحجة البيضاء: 313/5؛ مجموعة ورام: 124/1.

(2) - الکافی: 107/2، حدیث 1؛ وسائل الشیعة: 172/12، باب 113، حدیث 15993.

(3) - الکافی: 108/2، حدیث 5؛ وسائل الشیعة: 169/12، باب 112، حدیث 15984.

بر شما باد به گذشت، عفو و گذشت جز عزت برای عبد نیفزاید، از هم بگذرید تا خدا به شما عزت دهد.

حضرت باقر علیه السلام فرمود:

النَّدَامَةُ عَلَى الْعَفْوِ أَفْضَلُ وَ أَيْسَرُ مِنَ النَّدَامَةِ عَلَى الْعُقُوبَةِ. «1»

پشیمانی بر گذشت بهتر و آسان‌تر از پشیمانی بر کیفر است.

رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود:

قَالَ مُوسَى: يَا رَبِّ، أَيُّ عِبَادِكَ أَعَزُّ عَلَيْكَ؟ قَالَ: الَّذِي إِذَا قَدَرَ عَفَا. «2»

موسی به پروردگار عرضه داشت: الهی، کدام بنده نزد تو عزیزتر است؟

فرمود: آن که به وقت قدرت گذشت کند.

در روایت است:

إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ لَمَّا فَتَحَ مَكَّةَ طَافَ بِالْبَيْتِ وَ سَعَى وَ صَلَّى رَكَعَتَيْنِ ثُمَّ أَتَى الْكَعْبَةَ فَأَخَذَ بِعِضَادَتِي الْبَابِ فَقَالَ: مَا تَقُولُونَ وَ مَا تَطْنُونُ؟ قَالُوا: نَقُولُ:

أَحْ وَابْنُ عَمِّ حَلِيمٍ رَحِيمٍ- قَالُوا ذَلِكَ ثَلَاثًا- فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آله: أَقُولُ كَمَا قَالَ أَحْيَى يُوسُفُ:

لَا تُثْرِبَ عَلَيْكُمُ الْيَوْمَ يَغْفِرُ اللَّهُ لَكُمْ وَ هُوَ أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ «3»

قَالَ: فَخَرَجُوا كَأَنَّمَا تُشْرَوْنَ مِنَ الْقُبُورِ فَدَخَلُوا فِي

الإِسْلَامِ. «4»

زمانی که رسول خدا صلی الله علیه و آله مکه را فتح کرد، خانه خدا را طواف و صفا و مروه را سعی کرد، آنگاه دو رکعت نماز گزارد، سپس کنار کعبه آمد و چهار چوب

(2) - المحجة البيضاء: 319 / 5؛ منية المريد: 323.

(3) - يوسف (12): 92.

(4) - المحجة البيضاء: 319 / 5؛ تفسير السمرقندی: 44 / 2، الدرّ المنثور: 34 / 4.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 5، ص: 387

در بیت را گرفت و به مردم فرمود: چه می گوئید و چه گمان می برید؟ گفتند:

می گوئیم برادر و پسر عموی مالی و تو را بردباری و رحمت است - این جمله را سه بار تکرار کردند - حضرت فرمود: من هم همان را می گویم که برادرم یوسف گفت: «بروید، آزادید، امروز بر شما سرزنشی نیست، خداوند از شما درگذرد و او بهترین رحم کنندگان است.» راوی می گوید: آن چنانکه مردگان از قبر درآیند، از مسجد خارج شدند و اسلام را پذیرفتند.

عفو و گذشت مردان الهی

شخصی به خواجه نصیر الدین طوسی به هنگامی که بر مسند قدرت بود نامه ای بسیار تند که در آن به خواجه توهین بدی شده بود نوشت، ولی خواجه بزرگوار که از اولیای الهی بود از او گذشت.

در روایت آمده است که:

شخصی در وسط بازار به مالک اشتر نخعی در آن هنگام که از جانب امیرالمؤمنین امیر ارتش اسلام بود، توهین کرد در حالی که مالک را نشناخته بود، مالک از نزد او رفت، مردم آن شخص را نسبت به عمل زشتش سرزنش کردند، او به دنبال مالک رفت و وی را در مسجد یافت، تا عذرخواهی کند، مالک به او فرمود:

من بدینجا آمدم و برای تو دو رکعت نماز خواندم و سپس از خداوند برای تو طلب مغفرت نمودم. «1»

مسأله رفق و مدارا و دوستی

چون به سبب مجاهدت، برنامه غضب و آتش خشم و آب کظم غیظ فرو نشست و حالت بردبار و حلم، انسان را به عرصه گاه عفو و گذشت رهنمون شد، نوبت رفق

(1) - مجموعه وژام: 2 / 1؛ بحار الأنوار: 157 / 42، باب 124، حدیث 25.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 5، ص: 388

و مدارای با مردم می‌رسد، مدارا و رفقی که مورد علاقه حق و دستور جناب او در قرآن و کتب آسمانی و از اخلاق انبیا و اولیای الهی است.

رفق و مدارا در روایات

روایات و اخبار کتب معتبره شیعه در این زمینه رهنمودهای مهمی دارند:

حضرت باقر علیه السلام فرمود:

إِنَّ لِكُلِّ شَيْءٍ قُفْلًا، وَ قُفْلُ الْإِيمَانِ الرَّفْقُ. «1»

به راستی که برای هر چیزی قفلی است و قفل ایمان نرمش است.

علامه مجلسی در زمینه حدیث بالا می‌فرماید:

رفق عبارت از نرمی و مهر و ترك بزرگ منشی و سختگیری است در گفتار و کردار بر مردم در هر حال خواه آن که به او بی‌ادبی کرده باشند یا نه.

و در اینجا ایمان به گوهر نفیسی تشبیه شده که باید نسبت به نگهداریش توجه شود و دل گنجینه آن است و نرمش قفل آن که ایمان را از دستبرد شیاطین و دزدان راه حق حفظ نماید. «2» سختی کردن و دشنام و قهر زدن و تبااهی‌های دیگر مایه کاستی و نابودی ایمان گردند.

امام صادق علیه السلام از رسول خدا صلی الله علیه و آله روایت کند:

الرَّفْقُ يُمْنٌ، وَالْحَزَقُ شُؤْمٌ. «3»

نرمش میمنت دارد و سختگیری شوم است.

(1) - الکافی: 2/ 118، حدیث 1؛ وسائل الشیعة: 15/ 269، حدیث 20479.

(2) - بحار الأنوار: 72/ 55، باب 42، ذیل حدیث 20.

(3) - الکافی: 2/ 119، حدیث 4؛ وسائل الشیعة: 2/ 498، باب 9، حدیث 2742.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 5، ص: 389

از امام باقر علیه السلام روایت شده است:

إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ رَفِيقٌ يُحِبُّ الرَّفْقَ، وَ يُعْطَى عَلَى الرَّفْقِ مَا لَا يُعْطَى عَلَى الْعُنْفِ. «1»

به راستی خدای عزّ و جلّ دارای رفق و نرمش است و رفق را دوست دارد و به نرمش عوض و اثری دهد که به سختگیری ندهد.

امام باقر علیه السلام از رسول خدا صلی الله علیه و آله روایت می کند:

إِنَّ الرَّفْقَ لَمْ يَوْضَعْ عَلَى شَيْءٍ إِلَّا زَانَهُ، وَ لَا تُرْعَ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا شَانَهُ. «2»

رفق را به چیزی نهند مگر آن که آن را زیور بخشد و از چیزی نگیرند جز آن که زشتش نماید.

رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمودند:

إِنَّ فِي الرَّفْقِ الزَّيَادَةَ وَ الْبَرَكَهَ، وَ مَنْ يُحْرِمِ الرَّفْقَ يُحْرِمِ الْخَيْرَ. «3»

به راستی در نرمش فزونی و برکت است، هر که از نرمش محروم است از خیر محروم است.

هشام بن أحمد، عَنْ أَبِي الْحَسَنِ عَلَيْهِ السَّلَامُ قَالَ: قَالَ لِي - وَ جَرَى بَيْنِي وَ بَيْنَ رَجُلٍ مِنَ الْقَوْمِ كَلَامٌ فَقَالَ لِي: ارْثُقْ بِهِمْ فَإِنَّ كُفْرَ أَحَدِهِمْ فِي غَضَبِهِ، وَ لَا خَيْرَ فِيمَنْ كَانَ كُفْرُهُ فِي غَضَبِهِ. «4»

هشام بن احمد می گوید: در حالی که میان من و مردی از مردم سخنی رفته بود، حضرت ابی الحسن به من فرمودند: با آنان نرمش کن؛ زیرا هر کدامشان

(1) - الکافی: 119 / 2، حدیث 5؛ وسائل الشیعة: 269 / 15، باب 27، حدیث 20478.

(2) - الکافی: 119 / 2، حدیث 6؛ وسائل الشیعة: 498 / 2، باب 9، حدیث 2741.

(3) - الکافی: 119 / 2، حدیث 7؛ وسائل الشیعة: 271 / 15، باب 27، حدیث 20486.

(4) - الکافی: 119 / 2، حدیث 10؛ وسائل الشیعة: 271 / 15، باب 27، حدیث 20488.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 5، ص: 390

به محض این که خشم گیرند به کفر گرایند و خیری نباشد در کسی که کفر او در خشم است.

حضرت موسی بن جعفر علیه السلام فرمود:

الرِّفْقُ نِصْفُ الْعِيشِ. «1»

نرمی و خوشخویی و لطف، نیمی از زندگی است.

رسول خدا علیه السلام فرمودند:

لَوْ كَانَ الرَّفْقُ خَلْقًا يُرَى مَا كَانَ مِمَّا خَلَقَ اللَّهُ شَيْءٌ أَحْسَنَ مِنْهُ. «2»

اگر رفق و نرمش به چشم دیده می شد، آفریده ای از آن زیباتر و نیکوتر نبود.

حضرت صادق از رسول خدا صلی الله علیه و آله روایت می فرماید که:

مَا اصْطَحَبَ اثْنَانِ إِلَّا كَانََ أَكْثَرُهُمَا أَجْرًا وَ أَحَبُّهُمَا إِلَى اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ أَرْفَقُهُمَا بِصَاحِبِهِ. «3»

دو کس با هم مصاحبت و دوستی نکنند، جز آن که مزد بیشتر و محبوبیت فزون تر نزد خداوند از آن کس است که به دوست خود نرمش و لطف بیشتر دارد.

حضرت صادق علیه السلام فرمود:

مَنْ كَانَ رَفِيقًا فِي أَمْرِهِ نَالَ مَا يَرِيدُ مِنَ النَّاسِ. «4»

هر که در کار خود دارای نرمش باشد، بدانچه از مردم خواهد، برسد.

(1) - الکافی: 120 / 2، حدیث 11؛ وسائل الشیعة: 270 / 15، باب 27، حدیث 20483.

(2) - الکافی: 120 / 2، حدیث 13؛ وسائل الشیعة: 270 / 15، باب 27، حدیث 20482.

(3) - الکافی: 120 / 2، حدیث 15؛ وسائل الشیعة: 271 / 15، باب 27، حدیث 20490.

(4) - الکافی: 120 / 2، حدیث 16؛ وسائل الشیعة: 272 / 15، باب 27، حدیث 20492.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 5، ص: 391

مسأله مهرورزی و دلسوزی به یکدیگر

در این باب قرآن مجید و روایات برنامه‌های مهمی را ارائه کرده‌اند:

امام صادق علیه السلام به یارانشان می‌فرمودند:

اتَّقُوا اللَّهَ وَ كُونُوا إِخْوَةً بَرَّةً، مُتَحَابِّينَ فِي اللَّهِ، مُتَوَاصِلِينَ مُتَرَاحِمِينَ، تَزَاوَرُوا وَ تَلَاَقُوا وَ تَذَاكُرُوا أَمْرًا وَ أَخِيوَةً. «1»

از خدا پروا کنید (تقوا و اجتناب از محرمات پیشه کنید) و برادران نیک رفتاری باشید، در راه خدا به همدیگر دوستی کنید، پیوند با هم داشته باشید، نسبت به یکدیگر مهربانی نمایید، به زیارت و دیدار هم بروید، برنامه ما را به هم یادآوری کرده و آن را زنده بدارید.

امام صادق علیه السلام فرمودند:

تَوَاصَلُوا وَ تَبَاوَأُوا وَ تَرَاحَمُوا وَ كُونُوا إِخْوَةً بَرَرَةً كَمَا أَمَرَكُمُ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ. «2»

با هم پیوند داشته باشید، به هم نیکی کنید، به هم مهربانی نمایید و برادران خوشرفتاری باشید، چنانکه خداوند عز و جل شما را به آن امر فرموده است.

امام صادق علیه السلام فرمود:

يَحِقُّ عَلَى الْمُسْلِمِينَ الْأَجْتِهَادُ فِي التَّوَاصُلِ، وَ التَّعَاوُنِ عَلَى التَّعَاطُفِ، وَالْمُؤَاسَاةِ لِأَهْلِ الْحَاجَةِ، وَ تَعَاطُفٍ بَعْضِهِمْ عَلَى بَعْضٍ حَتَّى تَكُونُوا كَمَا أَمَرَكُمُ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ:

رُحَمَاءُ بَيْنَهُمْ

مُتَرَاحِمِينَ، مُعْتَمِنِينَ لِمَا غَابَ عَنْكُمْ مِنْ أَمْرِهِمْ عَلَى مَا مَضَى عَلَيْهِ مَعَشَرُ الْأَنْصَارِ عَلَى عَهْدِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ. «3»

(1) - الکافی: 2 / 175، حدیث 1؛ وسائل الشیعة: 12 / 22، باب 10، حدیث 15539.

(2) - الکافی: 2 / 175، حدیث 2؛ بحار الأنوار: 71 / 401، باب 28، حدیث 46.

(3) - الکافی: 2 / 175، حدیث 4؛ وسائل الشیعة: 12 / 215، باب 124، حدیث 16119.

تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج 5، ص: 392

بر مسلمانان است که کوشا باشند در پیوستن با هم و کمک کردن به هم در مهرورزی و همراهی با نیازمندان و در محبت به یکدیگر، تا آن چنانکه خداوند شما را امر فرموده: «مهربانان در بین خودشان» مهرورز به یکدیگر باشید و غمناک شوید برای آنچه از مسلمانان در دسترس ندارید، بر همان روشی که انصار در دوران رسول خدا صلی الله علیه و آله داشتند.

دل عاشق همه گلزار باشد

اگر عالم همه پر خار باشد

جهان عاشقان بر کار باشند

وگر بیکار گردد چرخ گردون

همه غمگین شوند و جان عاشق

لطیف و خرم و عیار باشد

به عاشق ده تو هر جا شمع مرده است

که او را صد هزار انوار باشد

وگر تنهاست عاشق نیست تنها

که با معشوق پنهان یار باشد

شراب عاشقان از سینه جوشد

حریف عشق در اسرار باشد

(مولوی)